

Повернення Шерлока Холмса

Цикл оповідань

Порожній будинок [2]

Навесні 1894 року увесь Лондон схвилювало, а вищий світ дуже вразило убивство вельможного Рональда Адера, скоєне за надзвичайних і найзагадковіших обставин. Нині публіка вже знайома з подробицями цього злочину, що їх з'ясувало поліційне слідство; але ця справа виявилася такою серйозною, що більшу частину подробиць висвітлити було неможливо. Лише тепер, майже через десять років, я дістав змогу відтворити ті ланки, яких бракувало в цьому дивовижному ланцюзі подій. Злочин цей був прикметний і сам по собі, але вся ця прикметність нічого для мене не варта поряд із тими неймовірними подіями, що стали його продовженням і приголомшили мене більше від усіх пригод у моєму неспокійному житті. Навіть зараз, коли минуло стільки років, я згадую про них із захопленням і відчуваю той несподіваний приплив радощів, подиву та вагань, що сповнив тоді мої думи. Дозвольте ж мені попросити в тих читачів, які виявляли певну цікавість до моїх невеличких нарисів про вчинки й думки однієї надзвичайної людини, пробачення за те, що я не одразу поділився з ними своїм відкриттям: я вважав це за свій найперший обов'язок, хоч би як був скутий наполегливою заборонаю, що виходила з уст цієї людини, — заборонаю, яку було знято лише третього дня минулого місяця.

Зрозуміло, що з часів тісної дружби з Шерлоком Холмсом я глибоко зацікавився злочинами, а після його зникнення ніколи не проминав у газетах звітів про нерозкриті загадки. Частенько навіть траплялося, що я заради власної втіхи намагався застосовувати його методи для їхнього розкриття, хоча й без великого успіху. Але жодна з цих загадок не вразила мене так, як трагедія з Рональдом Адером. Прочитавши в поліційному звіті, що "убивство було зумисне й скоєне однією або

кількома невідомими особами", я глибше, ніж будь-коли, усвідомив, якої тяжкої втрати зазнало наше суспільство через смерть Шерлока Холмса. В цій химерній справі були подробиці, що напевно привернули б особливу його увагу, і до розслідув поліції дещо додалося, а можливо, в чомусь випередили її завдяки набутій спостережливості й пильному розумові найкращого детектива в Європі. Цілий день, об'їжджаючи своїх пацієнтів, я подумки повертався до цієї справи, однак не міг знайти жодного пояснення, яке видалося б мені задовільним. Ризикуючи повторити відомі кожному речі, я все-таки хотів би нагадати про подробиці саме так, як про них дізналася публіка після завершення слідства.

Вельможний Рональд Адер був другим сином графа Мейнуса, тогочасного губернатора однієї з наших австралійських колоній. Адєрова мати саме приїхала з Австралії до Англії, де їй мали оперувати катаракту, й мешкала разом із сином Рональдом та дочкою Гільдою на Парк-Лейн, 427. Юнак обєртався в найкращих світських колах, не маючи, мабуть, жодного ворога й жодної лихої звички. Він був заручений з міс Едіт Вудлі з Карстерса, але за кілька місяців до описуваних подій наречені вирішили розлучитись і не завдали цим одне одному ніякого болю. В усьому іншому, — і це саме так, — життя Адєра минало у вузькому родинному й товариському колі, а звички й смаки його були найскромнішими. І ось цього безжурного юнака спіткала смерть, причому найдивовижніша й найнесподіваніша, і сталося це ввечері 30 березня 1894 року, між десятою годиною та одинадцятою годиною двадцять хвилин.

Рональд Адер постійно грав у карти, але ніколи не робив надто великих ставок. Він був членом гральних клубів Болдвін, Кавендиш та Баґатель. З'ясовано було, що в день своєї смерті, після обіду, він зіграв один робер у віст[3] в останньому з цих клубів. Грав він там і до обіду. Його партнери — містер Меррей, сер Джон Гарді та полковник Морєн — засвідчили, що грали вони саме у віст і що гравці лишилися майже при своєму. Адер програв фунтів із п'ять, але не більше. Грошей він мав багато — такий програш не міг би схвилювати його. Грав він майже щодня в тому чи іншому клубі, але грав обережно й найчастіше вигравав. Зі свідчень також з'ясувалося, що кілька тижнів тому він, граючи в парі з

полковником Мореном, виграв чотириста двадцять фунтів у Годфрі Мільнера та лорда Балморала. Це все, що було відомо слідству про останні тижні його життя.

Увечері, коли стався злочин, він повернувся з клубу рівно о десятій. Мати й сестра саме поїхали кудись у гості. Служниця посвідчила, що чула, як він заходив до своєї кімнати на третьому поверсі, що звичайно правила йому за вітальню. Вона запалила там у каміні й відчинила вікно, щоб випустити дим. Звідти вона не чула жодного звуку аж до двадцятої хвилини на дванадцяту, коли повернулися леді Мейнус та її дочка. Мати пішла до кімнати сина, щоб сказати йому "на добраніч". Двері було замкнено зсередини, й звідти ніхто не відповідав, незважаючи на її крик і стукіт. Тоді вона здійняла тривогу й двері висадили. Нещасний юнак лежав на підлозі коло стола. Голова його була прострелена револьверною кулею, але жодної зброї в кімнаті не знайшли. На столі лежали дві банкноти по десять фунтів і ще сімнадцять фунтів сріблом та золотом, причому монети було складено стовпчиками різної висоти. Поряд лежав папірець із якимись числами та іменами кількох Адєрових приятелів із клубу, з чого видно було, що перед смертю він підраховував свої програші й виграші в картах.

Ретельне розслідування всіх обставин ще більше ускладнило цю справу. Насамперед незрозуміло було, чому Адєр замкнув двері зсередини. Це міг зробити і вбивця, а потім утекти через вікно. Але вікно було щонайменше за двадцять футів од землі, а під ним був квітник із крокусами. Ані квітів, ані землі там ніхто не потоптав; не було слідів і на вузькій смузі травника, що відділяв будинок від вулиці. Отож, виходить, двері замкнув сам юнак. То як він спіткав свою смерть? Ніхто не міг би влізти у вікно, не залишивши під ним слідів. Якщо ж припустити, що вбивця стріляв крізь вікно, то це мав бути чудовий стрілець, що зміг убити людину револьверною кулею з такої відстані. До того ж, Парк-Лейн — вулиця людна, а менше ніж за сотню ярдів від будинку — стоянка кебів. Проте пострілу ніхто не чув. І все ж тут був убитий і була револьверна куля, що пройшла навиліт і, судячи з заподіяної рани, спричинила миттєву смерть. Такі були обставини таємниці Парк-Лейн,

яку ще більше заплутувала цілковито незрозуміла причина: як я вже казав, молодий Адер не мав ворогів, а грошей чи коштовностей у кімнаті ніхто не чіпав.

Цілий день я подумки перебирав ці факти, намагаючись застосувати хоч якусь теорію, що звела б їх в одне ціле, й відшукати "точку найменшого опору", яку мій бідолашний друг вважав за початок будь-якого розсліду. Мушу признатися, що це майже не вдалося мені. Увечері я гуляв у парку й близько шостої години опинився на Оксфорд-стрит, на розі Парк-Лейн. На вулиці зібрався натовп зівак, які зирили на одне й те саме вікно, і я зрозумів, що це той будинок, де сталося вбивство. Високий худорлявий чоловік у темних окулярах, що дуже скидався на детектива в цивільному, наполягав на якійсь власній думці щодо злочину, а весь натовп слухав, оточивши його з усіх боків. Я протиснувся ближче до нього, але міркування його здалися мені такими недолугими, що я з огидою подався назад. Пробираючися крізь натовп, я випадково зачепив якогось скоцюрбленого дідка, що стояв позаду мене, й він випустив з рук кілька книжок, які тримав під пахвою. Допмагаючи йому підібрати їх, я помітив назву однієї з книжок — "Походження культу дерев" — і подумав, що це, напевно, якийсь бідний книголюб, що заради чи то заробітку, чи то власної втіхи збирає рідкісні видання. Я став просити в нього вибачення, але схоже було, що ці книжки, з якими я так необачно повівся, були для їхнього власника надто дорогі. Він сердито щось пробурмотів, зневажливо відвернувся, і я побачив, як його згорблена спина й сиві бакенбарди зникли у натовпі.

Мої спостереження за будинком 427 на Парк-Лейн мало прояснили справу, яка мене зацікавила. Будинок відмежовував від вулиці низенький мур з ґратами, який не сягав і п'яти футів заввишки. Отже, будь-хто міг дуже легко потрапити в садок. Але вікно було справді недоступне: біля нього немає ні ринви, ні найменшого виступу, тож залізти туди не змогла б навіть найспритніша людина. Спантилений усім цим, я подався назад до Кенсінгтона. Але не просидів у кабінеті й п'яти хвилин, як служниця сказала, що мене хоче бачити якийсь чоловік. На мій подив, то був не хто інший, як отой дивакуватий старий книголюб: його зморшкувате обличчя

визирало з пасм сивого волосся, а під пахвою він тримав свої рідкісні томи.

— Ви, звичайно, здивовані, що побачили мене, сер? — спитав він дивним, рипучим голосом.

Я підтвердив, що так.

— Бачте, я людина ввічлива, сер: коли я шкутильгав за вами й побачив, що ви увійшли сюди, то подумав, що мушу зайти попросити пробачення в такого ласкавого джентльмена. Адже якщо я й трошки погарячкував, сер, то, далєбі, не хотів вас образити, й дуже дякую вам за те, що ви попідбирали мої книжки.

— Та годі вже про ті дрібниці, — мовив я. — Дозвольте спитати, як ви дізналися, хто я такий?

— Ну, це дуже просто, сер. Я ваш сусід, а моя маленька книгарня міститься на розі Черч-стрит, і я буду радий колись побачити вас у себе. Може, ви теж збираєте книжки, сер? Ось "Птахи Британії", "Катулл", "Священна війна" — купіть, сер, дешево віддам. П'ять томів якраз заповнять оту другу полицю вашої шафи. Вона якось неакуратно виглядає, еге ж, сер?

Я поглянув на шафу, що стояла позаду. Коли ж обернувся знову, то побачив, що біля мого письмового столу стоїть усміхнений Шерлок Холмс. Я підскочив і з хвилину дивився на нього в німому подиві, а потім, мабуть, знепритомнів — уперше й, сподіваюся, востаннє в житті. Перед моїми очима закрутився сивий туман, а коли він розвіявся, я побачив, що комір у мене розстебнутий, і відчув на губах смак бренді. Холмс схилився над моїм стільцем, тримаючи в руці флягу.

— Любий мій Ватсоне, — промовив добре знайомий голос, — тисячу разів прошу у вас вибачення. Не думав, що це вас так вразить.

Я схопив його за руки.

— Холмсе! — вигукнув я. — То це ви?! Невже ви справді живі?! Як ви змогли вибратися з того провалля?

— Зачекайте хвилинку, — сказав він. — Чи певні ви, що вже здатні вести розмову? Моя надто вже несподівана поява зовсім приголомшила вас.

— Мені вже краще, але, далебі, Холмсе, я ледве вірю своїм очам. Боже милий! Невже це ви, ви, а не хтось інший, стоїте в моєму кабінеті?
— Я знову схопив його за рукав і намацав тонку, жилаву руку. — Ні, ви не дух, аж ніяк, — додав я. — Любий мій друже, я дуже радий бачити вас! Сідайте і розкажіть мені, як вам пощастило врятуватися з того страшного провалля.

Він сів навпроти мене й звичним недбалим порухом запалив цигарку. Вбраний він був у запылюжений сурдут книгаря, але решта його маскараду — пасмо сивого волосся й старі книжки — лежали на столі. Холмс, здавалося, схуд іще більше, а його очі стали ще пильніші, але мертвотна блідість його орлиного обличчя свідчила, що життя, яке він вів останнім часом, було не на користь його здоров'ю.

— Як приємно випростатись, Ватсоне, — мовив він. — Ні, це не жарт, адже людині такого зросту нелегко стати коротшою на цілий фут і ходити так кілька годин поспіль. А тепер, любий мій друже, поговорімо про серйозніші речі: я хочу попросити вашої допомоги, бо на нас чекає ціла ніч важкої й небезпечної праці. Краще вже я про все розповім вам, коли все це скінчиться.

— Але я палаю нетерпінням. Я волів би вислухати вас одразу ж.

— Ви підете цього вечора зі мною?

— Коли хочете й куди хочете.

— Так само, як і за давніх часів! Ми ще встигнемо попоїсти, перш ніж піти. А тепер щодо того провалля. Мені неважко було з нього вибратися з тієї простої причини, що я ніколи там не був.

— Ніколи не були?

— Ні, Ватсоне, ніколи не був. Але мій короткий лист до вас був цілком щирий. Я не мав жодного сумніву, що життя моє скінчилося, коли побачив на вузькій стежині лиховісну постать покійного професора Моріарті, яка відрізала мені шлях до порятунку. У його сірих очах я прочитав невблаганне рішення. Ми перекинулися з ним кількома словами, й він ласкаво дозволив мені написати короткий лист, який ви потім знайшли. Я залишив той лист разом зі своєю цигарницею та альпенштоком, а сам пішов стежкою вперед. Моріарті попрямував за мною. Я дійшов до урвища й зупинився. Він не витяг ніякої зброї, але накинувся до мене і обхопив своїми довгими руками. Він знав, що гра його скінчена, й хотів лише одного — помститися мені. Не відпускаючи один одного, ми стояли, хитаючись, над урвищем. На щастя, я трохи знаюся на японській боротьбі "баріцу"[4], що не раз ставала мені в великій пригоді. Я вислизнув з його обіймів; він страшно скрикнув і з хвилину шалено тупцював над проваллям, хапаючи руками повітря. Але все-таки зберегти рівновагу йому не вдалося й він упав. Схилившись над урвищем, я бачив, як падав професор. Потім він ударився об камінь і зник у воді.

З величезним подивом я слухав пояснення Холмса, що, розповідаючи, спокійно попихкував цигаркою.

— Але ж сліди! — вигукнув я. — Я на власні очі бачив сліди двох людей, що спускалися стежкою, й ніяких слідів, що вели б назад.

— Це сталося так. Тієї миті, коли професор зник у проваллі, я зрозумів, що доля дарує мені незвичайний шанс. Я знав, що Моріарті — не єдиний, хто бажає моєї смерті. Зоставалося щонайменше троє його спільників, у серцях яких загибель їхнього проводиря пробудила б жадобу помсти. Усі вони — найнебезпечніші люди. Хтось із них неодмінно поквитався б зі мною. А коли всі гадатимуть, що мене нема на світі, то вони, ці люди, діятимуть вільно, швидше себе викажуть і рано чи пізно я зможу знищити їх. Ось тут я й оголошу, що живий. Людський мозок працює так швидко, що я вже обміркував цей намір, перш ніж професор Моріарті опинився на дні Райхенбахського водоспаду.

Я підвівся й оглянув кам'яну стіну скелі позаду себе. У вашому мальовничому описі моєї загибелі, який я з величезною цікавістю прочитав за кілька місяців після того, ви стверджували, що стіна була зовсім гладенька. Це не так. Там було кілька невеличких виступів, а трохи вище — щось схоже на виїмку. Скеля була така висока, що залізти на неї було зовсім неможливо; так само неможливо було пройти мокрою стежкою, не залишивши на ній слідів. Я міг, щоправда, взути черевики закаблуками вперед, як часом робив, але три ряди слідів, що ведуть в одному напрямку, неминуче викликали б підозру. Отже, все-таки краще було ризикнути піднятись нагору. Це було не дуже й легко, Ватсоне. Водоспад ревів піді мною. Уява моя не така вже й тонка, але даю вам слово честі, що мені здавалося, ніби з провалля до мене лине голос Моріарті. Кожна помилка могла стати фатальною. Кілька разів, коли жмутки трави zostавалися в моїй руці, а нога ковзала по вологих виступах скелі, я думав, що це кінець. Проте я далі дерся вгору й нарешті дістався порослої м'яким зеленим мохом виїмки, що мала кілька футів завглибшки; там я міг непомітно відпочити. Я лежав у тій виїмці, коли ви, любий мій Ватсоне, і всі, хто з вами прийшов, намагалися вельми зворушливо, хоча й хибно відтворити обставини моєї смерті.

Нарешті, коли ви, зробивши неминучі, але водночас суціль помилкові висновки, подалися до готелю, я залишився сам. Я гадав, що пригоди мої скінчилися, проте один несподіваний випадок засвідчив, що на мене чекає ще багато таких сюрпризів. Величезна брила зірвалася згори, з

гуркотом пролетіла повз мене, вдарилася об стежку й упала в провалля. Спершу я думав, що то справді випадок, але за хвилину, поглянувши вгору, побачив на тлі вечірнього неба людську голову; тієї самої миті інша брила вдарилась об край виїмки, де я лежав, за фут від моєї голови. Звичайно, я відразу зрозумів, що це означало. Моріарті був не сам. Його спільник, — я з першого погляду зрозумів, який він небезпечний, — стояв насторожі, коли професор напав на мене. Здалеку він спостерігав за смертю свого друга й моїми спробами врятуватись. Трохи зачекавши, він виліз на вершок скелі з іншого боку й намагався зробити те, що не вдалося його товаришеві.

Я недовго міркував над цим, Ватсоне. Визирнувши, я знову побачив це люте обличчя над скелею й зрозумів, що воно віщує падіння нової брили. Я поповз униз, до стежки. Не знаю, чи зміг би я вчинити таке зі спокійним серцем. Це було в сто разів важче, ніж дертися нагору. Але в мене не було часу думати про безпеку, бо третя брила пролетіла повз мене, коли я висів, учепившись руками за край виїмки. На півдорозі я зірвався, але, дякувати Богові, врешті-решт опинився, обідраний і зморений, на стежці. Я щодуху побіг, подолав у темряві десять миль через гори й за тиждень дістався Флоренції, певний, що ніхто в цілому світі нічого про мене не знає.

Я довірився лише одній людині — своєму братові Майкрофту. Тисячу разів прошу у вас вибачення, любий мій Ватсоне, але тоді було вкрай потрібно, щоб усі вважали мене померлим, та й вам ніколи не вдалося б написати такий переконливий звіт про мою трагічну смерть, якби ви самі не думали, що все це правда. Кілька разів за останні три роки я брався за перо, щоб написати вам, та щоразу побоювався, що ваша приязнь до мене змусить вас зробити якусь помилку, яка викаже мою таємницю. Ось чому я так швидко зник сьогодні ввечері, коли ви розсипали мої книжки: становище тоді було надто небезпечне, і будь-який вияв вашого подиву чи радості міг привернути до мене увагу й призвести до найсумніших, непоправних наслідків. Що ж до Майкрофта, то я мусив йому довіритися, бо мені були потрібні гроші. В Лондоні все було не так добре, як я сподівався, бо після суду над бандою Моріарті на волі залишилися ще

два її небезпечні члени — мої найзапекліші вороги. Отож два роки я мандрував Тибетом, заради цікавості відвідав Лгасу[5] й провів кілька днів у верховного лами. Ви, напевно, читали про славнозвісні дослідження норвежця на ім'я Сігерсон, але вам, мабуть, і на думку не спадало, що то була звістка від вашого друга. Потім я об'їздив Персію, завітав до Мекки і здійснив короткий, але цікавий візит до хартумського халіфа[6], про наслідки якого повідомив міністерство закордонних справ. Повернувшись до Європи, я кілька місяців прожив у Франції, де вивчав речовини, добуті з кам'яновугільної смоли, — в лабораторії в Монпельє, на півдні країни. З успіхом закінчивши ці дослідження й дізнавшись, що в Лондоні залишився тільки один з моїх ворогів, я вже хотів повернутися додому, аж тут новина про цю загадку Парк-Лейн змусила мене поспішати: я зацікавився не тільки самою загадкою, а й тим, що її розкриття допоможе мені завершити деякі власні наміри. негайно приїхавши до Лондона, я власною персоною з'явився на Бейкер-стрит, викликав напад істерики в місіс Хадсон і побачив, що Майкрофт потурбувався зберегти мої кімнати й папери так, як було раніше. Отож, любий Ватсоне, сьогодні о другій годині я опинився в своїй давній кімнаті, в своєму старому кріслі, й бажаю лише одного — бачити свого давнього друга Ватсона в іншому кріслі, яке він часто прикрашав своєю присутністю.

Така була дивовижна розповідь, що я почув її того квітневого вечора, — розповідь, якій я нізащо не повірив би, якби на власні очі не бачив високу, худорляву постать і бадьоре, розумне обличчя людини, якої не сподівався побачити вже ніколи. Якимось чином Холмс довідався про смерть моєї дружини, але виявив своє співчуття радше в тоні, аніж у словах.

— Праця — найкращі ліки від скорботи, Ватсоне, — мовив він, — а цієї ночі нам обом доведеться так попрацювати, що коли ми зможемо довести цю справу до кінця, то сміливо скажемо, що не дарма прожили своє життя на цій землі.

Марно я благав його розповісти мені щось більше.

— Ви багато почуєте й побачите ще до ранку, — відказав він. — Ми не розмовляли з вами три роки. Поки нам цього вистачить, а о пів на десяту ми вирушимо назустріч цікавій пригоді в порожньому будинку.

Справді, все було як за давніх часів, коли призначеної години я сидів поруч з ним у кебі, з револьвером у кишені й серце моє тремтіло в чеканні пригоди. Холмс був стриманий, похмурий та мовчазний. Коли світло вуличних ліхтарів упало на його суворе обличчя, я побачив, що брови в нього насуплені, а вуста міцно стулені. Я ще не знав, якого дикого звіра нам випаде вполювати в нетрях лондонського злочинного світу, але поведінка цього найспритнішого мисливця переконувала мене, що пригода ця буде вкрай небезпечна, а іронічна посмішка, що часом з'являлась на його аскетичному обличчі, не віщувала нічого доброго тій дичині, на яку ми полювали.

Я думав, що ми їдемо на Бейкер-стрит, однак Холмс зупинив кеб біля площі Кавендиш. Я дивився, як він вийшов з кеба, пильно озирнувся навсебіч і потім оглядався на кожному розі, аби переконатися, що за нами ніхто не йде. Дорога наша була якась дивна. Холмс завжди відзначався чудовим знанням завулків Лондона, й зараз він упевнено пробирався поміж стайнями та візницькими дворами, про які я навіть не знав. Нарешті ми вийшли на вузьеньку вуличку зі старими, похмурими будинками, яка привела нас на Манчестер-стрит, а потім на Блендфорд-стрит. Тут він швидко завернув у вузький завулок, пройшов через дерев'яну хвіртку до безлюдного двору і відімкнув задні двері одного з будинків. Ми увійшли всередину, й він знову замкнув двері.

Тут було зовсім темно, але я відчув, що будинок порожній. Гола підлога рипіла й потріскувала під ногами, а на стіні я випадково намацав клапті обдертих шпалер. Холмсові тонкі, холодні пальці стисли мою руку, й він повів мене довгим передпокоєм, поки нарешті я не побачив неясні обриси віконця над дверима. Тут Холмс рвучко повернув праворуч, і ми опинились у великій квадратній порожній кімнаті, зовсім темній по кутках, але посередині освітлених ліхтарями з вулиці. Навпроти вікна, однак, ліхтарів не було, та й шибку вкривав товстий шар пилу, тож ми

ледве бачили один одного. Мій друг поклав руку мені на плече й торкнувся губами мого вуха.

— Ви знаєте, де ми? — прошепотів він.

— Здається, на Бейкер-стрит, — відповів я, дивлячись крізь запорошене вікно.

— Саме так. Ми в будинку Кемдена, якраз навпроти нашого колишнього помешкання.

— Чого ж ми прийшли сюди?

— Звідси чудово видно наш мальовничий будинок. Чи можу я попросити вас, любий Ватсоне, підійти трохи ближче до вікна, — тільки будьте обережні, щоб ніхто вас не побачив, — і поглянути на вікна тієї кімнати, де колись починалися наші невеличкі пригоди? Зараз побачите, що за три роки нашої розлуки я не розучився дивувати вас.

Я прокрався вперед і поглянув на знайоме вікно. Тільки-но мої очі зупинились на ньому, як у мене вихопився вигук подиву. Штору на вікні було спущено, а в кімнаті горіло яскраве світло. Тінь людини, що сиділа там у кріслі, чітко вирізнялася на ясному тлі вікна. Голова, широкі плечі, гострі риси обличчя — все це не залишало жодного сумніву. Постать, напівобернена до вікна, нагадувала ті чорні силуети, які полюбляли малювати наші бабусі. То була точнісінька копія самого Холмса. Я був такий приголомшений, що мимоволі простяг руку, аби переконатися, що мій друг справді стоїть біля мене. Холмс аж трусився від сміху, який притлумлював у собі.

— Ну як? — спитав він.

— О Боже! — вигукнув я. — Це ж просто диво!

— Здається, літа не вбили мою кмітливість, а звичка її не висушила, — сказав він, і я почув у його голосі ту радість художника, який пишається власним твором. — А й справді схоже, хіба ні?

— Я ладен заприсягтися, що то ви.

— Честь виконання цієї фігури належить мес'є Оскару Мен'є з Гренобля, що провів кілька днів за її ліпленням. Фігуру зроблено з воску. Решту я довершив сам, коли заходив на Бейкер-стрит сьогодні вранці.

— Але навіщо?

— На це в мене важливі причини, любий мій Ватсоне. Я хочу, щоб дехто думав, ніби я там, хоч насправді я тут.

— То ви гадаєте, що за помешканням стежать?

— Я знаю, що за ним стежать.

— Хто?

— Мої давні вороги, Ватсоне. Ота весела компанія, проводир якої лежить на дні Райхенбахського водоспаду. Як ви пам'ятаєте, вони — і тільки вони — знали, що я досі живий. Вони вірили, що рано чи пізно я повернуся до свого помешкання, постійно стежили за ним і сьогодні побачили, що я приїхав.

— Як ви про це дізналися?

— Я впізнав їхнього шпигуна, коли визирнув з вікна. Це безневинний чоловіча на ім'я Паркер, грабіжник за фахом й водночас чудовий музикант, що грає на варгані[7]. Мене він не цікавить. Набагато більше мене цікавить інший — той страшний тип, що стоїть за ним, найближчий

друг Моріарті, той, хто кидав у мене каміння зі скелі, найхитріший і найнебезпечніший злочинець у Лондоні. Саме він полює на мене цієї ночі, Ватсоне, й саме він не підозрює, що ми полюємо на нього.

Наміри мого друга поволі з'ясувалися для мене. З цієї затишної схованки ми могли бачити тих, хто спостерігав за нами, й стежити за тими, хто чатував на нас. Тінь у вікні була принадою, а ми — мисливцями. Ми мовчки стояли разом у темряві, уважно розглядаючи постаті перехожих, що поспішали вулицею. Холмс не говорив ані слова й стояв як укопаний, але я відчував, що він дуже схвилюваний і його очі пильно стежать за людським потоком. Ніч була холодна й непогідна, рвучкий вітер віяв уздовж вулиці. Людей було багато, вони рухалися в різні боки, позатулявши обличчя комірами та шарфами. Зо два рази мені здалося, що повз будинок пройшла одна й та сама постать, а особливо підозрілими видалися двоє, які стовбичили, немовби ховаючись од вітру, в дверях навпроти. Я спробував привернути до них увагу свого друга, але він лише невдоволено щось буркнув у відповідь і знову почав розглядати вулицю. Часом він переступав з ноги на ногу чи тарабанив пальцями по стіні. Зрозуміло було, що чекати йому нелегко й що події розвиваються не так, як він сподівався. Нарешті, коли повернуло на північ і вулиця майже спорожніла, він почав походити туди-сюди кімнатою в нестримному хвилюванні. Я щось хотів сказати йому, коли раптом поглянув на освітлене вікно й знову відчув не менше здивування, аніж першого разу. Схопивши Холмса за руку, я показав на вікно.

— Тінь поворухнулася! — вигукнув я.

І справді, вона обернулася до нас уже не боком, а спиною.

Три роки, мабуть, не зробили Холмса ні лагіднішим, ні поблажливішим до людей, неповоротких розумом.

— Атож, поворухнулася, — мовив він. — Невже я такий бовдур, Ватсоне, щоб посадити в кімнаті очевидне опудало й сподіватися

піддурити найхитріших людей Європи? Ми сидимо в цій кімнаті вже дві години, й тим часом місіс Хадсон міняла положення цієї фігури вісім разів, тобто раз на чверть години. Вона підходить до неї так, щоб її власної тіні не було видно. Тихше! — Він раптом затамував подих і завмер.

У напівтемряві я побачив, як він обернувся до вікна й стоїть у напруженому очікуванні. Вулиця тепер була зовсім безлюдна. Ті двоє, можливо, ще стояли, причаївшись, в дверях, але я вже не міг їх бачити. Довкола нас панували мовчанка й морок, серед якого блищало лише жовте вікно з обрисами чорної тіні посередині. Серед цілковитого безгоміння я чув тихе Холмсове дихання, що виказувало ледве стримувану тривогу. Наступної миті він штовхнув мене до найтемнішого кутка кімнати і застережливо затулив мені рота рукою. Я відчув, як тремтять його пальці. Ніколи ще я не бачив свого друга таким схвильованим, а тим часом нічна вулиця перед нами й далі здавалася безлюдною й заціпенілою.

Раптом я почув те, що вже вловив його пильний слух. Якийсь тихий, приглушений звук долинув до мого вуха не з боку Бейкер-стрит, а з глибини того самого будинку, де ми сховалися. Відчинилися й зачинилися двері. За мить чийсь обережні кроки залунали в коридорі — кроки, що намагалися бути нечутними, проте гучно відлунювали в порожньому будинку. Холмс притулився до стіни: я зробив так само, міцно стиснувши руків'я револьвера. Вдивляючись у темряву, я побачив невиразні обриси людської постаті, трохи темніші, ніж отвір дверей. Незнайомець із хвилину постояв, а потім став прокрадатися до кімнати. Його лиховісна постать була вже за три ярди від нас, і я напружив м'язи, щоб зустріти його напад, коли мені спало на думку, що він і гадки про нас не має. Мало не торкнувшись нас, він пробрався до вікна й надзвичайно обережно, без жодного звуку, підняв раму десь на півфута. Коли він нахилився до пройми, світло з вулиці, вже не заслонене брудною шибкою, впало на його збуджене обличчя. Його очі палали, мов зорі, а губи скривилися. То був підстаркуватий чоловік із тонким видовженим носом, високим лисуватим чолом та обвислими сивими вусами. Циліндр він відсунув на потилицю, а з-під розстебнутого пальта видніла сніжно-

біла манишка. Його смагляве, похмуре обличчя було пооране глибокими зморшками. В руці він тримав щось схоже на ціпок, але коли поклав його на підлогу, почувся металевий дзенькіт. Потім він дістав з кишені якусь велику річ і кілька хвилин порався з нею, поки не пролунав гучний, гострий ляскіт пружини чи засувки. Стоячи навколішки, він нахилився вперед і всією своєю вагою наліг на якийсь важіль, після чого ми почули різкий, скреготливий звук, що теж скінчився гучним ляскотом. Тоді чоловік випроставсь, і я побачив, що він тримає рушницю з дивним, незграбним прикладом. Відімкнувши в рушниці замок, він щось засунув усередину й знову замкнув її. Потім, сівши навпочіпки, поклав дуло на підвіконня, і я побачив, як його довгі вуса нависли над рушницею, а очі спалахнули, шукаючи точки прицілу. Я почув тихе, полегшене зітхання, коли він притулив приклад до плеча: перед ним була чудова ціль, що вирізнялася на жовтому тлі. На хвилину він нерухомо застиг. Потім його палець натиснув гачок. Долинуло дивне, гучне дзижчання й тонкий, сріблястий брязкіт розбитого скла. Тієї ж миті Холмс стрибнув, як тигр, на спину стрільця й звалив його на підлогу. Але той одразу підхопивсь і з неймовірною силою вчепився Холмсові в горло; я вдарив нападника руків'ям револьвера по голові, і той знов упав. Я наліг на нього, а мій другим часом різко засюрчав у сюрчок. Із вулиці долинув тупіт людських ніг, і невдовзі два полісмени в уніформі й детектив у цивільному вбігли через парадні двері до будинку, а потім до кімнати.

— Це ви, Лестрейде? — спитав Холмс.

— Так, містере Холмсе. Я сам вирішив узятися за цю справу. Радий знову бачити вас у Лондоні, сер.

— Гадаю, вам не зашкодить наша скромна неофіційна допомога. Три нерозкриті вбивства за рік — це забагато, Лестрейде. Але справу з таємницею Молсі ви вели не так уже й... тобто я хотів сказати, що ви вели її чудово.

Ми всі вже стояли на ногах, а наш полонений важко дихав у руках двох дужих констеблів. На вулиці почав збиратися натовп зівак. Холмс

підійшов до вікна, зачинив його і спустив штору. Лестрейд засвітив дві свічки, а полісмени відслонили свої ліхтарі. Я нарешті зміг роздивитись як слід на нашого полоненого.

Він мав надзвичайно мужнє й водночас люте обличчя. Зі своїм чолом мудреця й щелепою розбійника він нагадував людину, однаково здатну як до добра, так і до зла. Але жорстокі блакитні очі під примруженими повіками, хижий яструбиний ніс та глибокі зморшки на чолі свідчили, що сама природа наділила його усіма прикметами злочинця. На мене та констеблів він не звертав уваги; очі його зупинилися на Холмсовому обличчі, на яке він дивився приголомшено й люто.

— Ви диявол! — бурмотів він. — Хитрий, хитрий диявол!

— О, полковнику! — мовив Холмс, поправляючи свій зім'ятий комір. — "По розлуці йде кохання"[8], як співається в стародавній пісеньці. Здається, я ще не мав щасливої нагоди бачити вас після того, як ви востаннє вшанували мене своєю увагою, — тоді, коли я лежав у виїмці над Райхенбахським водоспадом.

Полковник досі поїдав очима мого друга, мов у нестямі.

— Підступний, підступний диявол! — це все, що він зміг сказати.

— Я ще не відрекомендував вас, — мовив Холмс. — Джентльмени, це полковник Себастьян Морен, колишній офіцер її величності Індійської армії та найкращий мисливець на тигрів, який лише з'являвся в наших східних володіннях. Сподіваюся, я не помилюся, полковнику, коли скажу, що за кількістю вбитих тигрів ви й досі не маєте рівних?

Розлючений полковник нічого не відповів, лише далі дивився на мого друга. Своїми дикими очима й настовбурченими вусами він сам нагадував справжнісінького тигра.

— Дивно, що моя простенька вигадка змогла ошукати такого бувалого мисливця, як ви, — мовив Холмс. — Ви маєте добре знати її. Хіба не ви прив'язували під деревом козеня й засідали з рушницею в кущах, очікуючи, коли принада привабить тигра? Цей порожній будинок — моє дерево, а ви — мій тигр. Вам, напевно, доводилося брати з собою помічників, якщо раптом з'явиться кілька тигрів чи, боронь Боже, ви самі не поцілите. Ці джентльмени, — він показав на нас, — мої помічники. Порівняння дуже вдале.

Полковник Морен з лютим вигуком кинувся вперед, але констеблі відтягли його. На його несамовите обличчя страшно було глянути.

— Правду кажучи, ви влаштували мені сюрприз, — провадив Холмс. — Я й не припускав, що ви самі надумаєте скористатись цим порожнім будинком і по-справжньому зручним вікном. Я сподівався, що ви будете на вулиці, де на вас чекав мій друг Лестрейд зі своїми приятелями. Усе інше сталося так, як я й гадав.

Полковник Морен обернувся до детектива в цивільному.

— Чи маєте ви підставу заарештувати мене, чи ні, — сказав він, — але я не бажаю слухати кпини цієї особи. Якщо вже я в руках закону, то нехай за законом все й буде.

— Так, це справедливо, — зауважив Лестрейд. — Ви нічого не хочете додати, містере Холмсе, перш ніж ми підемо?

Холмс підняв з підлоги величезну духову рушницю й став оглядати її.

— Чудова, унікальна зброя, — сказав він, — стріляє без шуму і влучає просто в ціль. Я знав фон Гердера, сліпого механіка-німця, що змайстрував її на замовлення небіжчика професора Моріарті. Багато років я чув про цю рушницю, але тримати її в руках мені ще ніколи не

доводилося. Раджу вам звернути на неї особливу увагу, Лестрейде, а також на кулі.

— Будьте певні, ми до неї візьмемось, містере Холмсе, — мовив Лестрейд, коли всі рушили до дверей. — Щось іще?

— Лише одне запитання: яке звинувачення ви хочете висунути?

— Яке звинувачення, сер? Звичайно ж, замах на життя Шерлока Холмса.

— Ні, Лестрейде. Я взагалі не хочу виступати в цій справі. Вам, і тільки вам належить честь цього чудового арешту, який ви зараз здійснили. Так, Лестрейде, вітаю вас! Завдяки вашому щасливому поєднанню проникливості й сміливості ви нарешті його впіймали.

— Його? Кого, містере Холмсе?

— Того, кого марно розшукувала вся поліція, — полковника Себастьяна Морена, що вбив вельможного Рональда Адера револьверною кулею, випущеною з духової рушниці через відчинене вікно третього поверху будинку 427 на Парк-Лейн тридцятого числа минулого місяця. Ось яке має бути звинувачення, Лестрейде. А тепер, Ватсоне, якщо ви не боїтеся протягу з розбитого вікна, посидьмо краще з півгодини в моєму кабінеті й викуримо по сигарі, — це, гадаю, трохи розважить вас.

Завдяки наглядів Майкрофта Холмса й турботі місіс Хадсон у наших колишніх кімнатах нічого не змінилося. Коли я увійшов, мене здивувала їхня надзвичайна охайність, проте всі знайомі речі були на своїх місцях. На місці був Холмсів хімічний куточок із сосновим, поїденим кислотами столом. На місці — полиця з грубими альбомами вирізок та довідниками, які багато хто з наших співгромадян залюбки жбурнув би у вогонь. Креслення, футляр зі скрипкою, поличка для люльок, навіть перська

пантофля з тютюном — усе це знову постало перед моїми очима, коли я озирнувся. В кімнаті були двоє: місіс Хадсон, яка зустріла нас з усмішкою, та дивний манекен, що зіграла таку важливу роль у пригодах цього вечора. То було розфарбоване воскове погруддя мого друга, зроблене з надзвичайною схожістю. Воно стояло на маленькому столику, так майстерно затулене Холмсовим старим халатом, що в того, хто дивився з вулиці, складалося враження цілковитої реальності.

— Сподіваюся, ви виконали всі мої вказівки, місіс Хадсон? — запитав Холмс.

— Я підбиралася до столика навколішки, сер, як ви й казали.

— Чудово. Ви все зробили якнайкраще. Ви помітили, куди влучила куля?

— Так, сер. Боюсь, вона зіпсувала ваше чудове погруддя — пройшла крізь голову й сплющилася об стіну. Я підняла її з килима. Ось вона!

Холмс подав кулю мені.

— М'яка револьверна куля, як бачите, Ватсоне. Просто геніально, — хто б міг подумати, що таку річ випущено з духової рушниці? Гаразд, місіс Хадсон. Дуже вдячний вам за допомогу. А тепер, Ватсоне, сідайте на своє звичне місце, бо я хочу дещо обговорити з вами.

Він скинув запилюжений сурдут і став колишнім Холмсом, надягши сірий халат, який зняв з манекена.

— Нерви в старого мисливця досі міцні, а очі досі пильні, — засміявся він, оглядаючи пробите чоло воскового погруддя. — Влучив у самісіньку середину потилиці й прострелив мозок. Це був найкращий стрілець на всю Індію, та й у Лондоні, гадаю, небагато було таких. Ви чули його ім'я раніше?

— Ні, не чув.

— Так, так! Ось вона, слава! Хоча, пригадую, імені професора Джеймса Моріарті, одного з найбільших розумників нашого століття, ви теж не чули. Подайте мені, будь ласка, з полиці мій біографічний довідник.

Він ліниво перегортав сторінки, глибоко вмостившись у кріслі й пускаючи хмари диму з сигари.

— У мене чудова колекція на літеру "М", — мовив він. — Самого Моріарті досить, щоб уславити будь-яку літеру, а тут іще є Морґан — отруйник, і Мерідью, що залишив по собі недобру пам'ять, і Метьюз, що вибив мені зуб у залі очікування на Черинґ-Кроському вокзалі, і, нарешті, наш сьогоднішній друг.

Він подав мені книжку, і я прочитав:

"Морен Себастьян, полковник у відставці. Служив у Першому Бенґалурському саперному полку. Народився в Лондоні 1840 року. Син сера Оґастеса Морена, кавалера ордену Бані, колишнього британського посла в Персії. Навчався в Ітоні та Оксфорді. Брав участь у Джовакійській, Афганській, Харасіабській (дипломатичним кур'єром), Шерпурській та Кабульській кампаніях. Автор книжок: "Полювання в Західних Гімалаях" (1881), "Три місяці в джунглях" (1884). Адреса: Кондуїт-стрит. Клуби: Англо-Індійський, Тенкервільський, гральний клуб Баґатель".

Збоку чітким Холмсовим почерком було написано:

"Найнебезпечніша після Моріарті людина в Лондоні".

— Дивна річ, — мовив я, повертаючи книжку. — Кар'єра цієї людини — кар'єра чесного вояка.

— Так, правда, — відповів Холмс. — До певного часу він нікому не заподіяв жодного лиха. Він завжди був людиною з залізними нервами, і в Індії досі переповідають історію про те, як він проповз висохлим річищем і врятував людину з пазурів пораненого тигра. Є, Ватсоне, такі дерева, що деякий час ростуть як слід, а потім несподівано зазнають потворного відхилення. Частенько трапляється це і з людьми. На мою думку, кожна людина повторює у власному розвитку історію всіх своїх предків, і кожен несподіваний поворот у бік добра чи зла пояснюється якимось сильним впливом, джерело якого слід шукати в її родоводі. Отже, життєвий шлях людини — немовби відображення всього минулого її роду.

— Ну, це здається надто вже фантастичним.

— Що ж, не наполягатиму. Хай там яка була причина, але полковник Морен ступив на лиху дорогу. Жодного відвертого скандалу з ним не було, проте він так настроїв проти себе декого в Індії, що вже не міг залишатися там. Він вийшов у відставку, приїхав до Лондона й тут теж здобув собі лиху славу. Отоді його й помітив професор Моріарті, людьми якого він деякий час керував. Моріарті не скупився для нього на гроші, але звертався до його послуг лише раз чи двічі — в найважчих випадках, які були б не до снаги звичайному злодюжці. Може, ви пам'ятаєте про смерть місіс Стюарт у Лавдері 1887 року? Ні? Я певен, що тут не обійшлося без Морена, хоч проти нього й не було доказів. Полковник умів так майстерно ховатися, що навіть після того, як розігнали банду Моріарті, ми не зуміли ні в чому його звинуватити. Пригадуєте той вечір, коли я прийшов до вас і позачиняв віконниці, побоюючись духової рушниці? Звичайно, тоді це видалося вам дивацтвом. Але я твердо знав, що робив, бо вже чув про існування цієї чудової рушниці і знав також те, що вона — в руках одного з найкращих стрільців у світі. Коли ми поїхали до Швейцарії, він погнався за нами разом з Моріарті, й саме через нього я пережив оті лиховісні п'ять хвилин у виїмці над Райхенбахським водоспадом.

Уявіть собі, як уважно я переглядав газети, коли був у Франції, сподіваючись відшукати хоч найменшу змогу запроторити його за ґрати.

Поки він гуляв на волі в Лондоні, я не міг і думати про повернення. Вдень і вночі його тінь нависала б наді мною, і врешті-решт він знайшов би можливість убити мене. Що мені було робити? Застрелити його я не міг, бо сам опинився б на лаві підсудних. Звертатися до суду також було марно: вони не мали права діяти на підставі самої лише підозри, а доказів мені бракувало. Отож я не міг нічого зробити. Але щоразу переглядав кримінальні новини, впевнений, що рано чи пізно впіймаю його. І ось нарешті сталося це вбивство Рональда Адера. Мій час наспів. Уже те, що я знав, не викликало сумніву, що Адера вбив саме полковник Морен. Він грав з юнаком у карти, пішов за ним назирці дорогою з клубу, застрелив його крізь відчинене вікно. Тут не було жодного сумніву. Було б досить однієї кулі, щоб засудити його до шибениці. Я негайно приїхав сюди. Його шпигун побачив мене і, зрозуміло, повідомив про це полковника. Той не міг не пов'язати мого раптового приїзду зі своїм злочином і страшенно стривожився. Я був упевнений, що він спробує одразу прибрати мене з дороги й застосує для цього свою смертоносну зброю. Я залишив для нього чудову мішень у вікні, попередив поліцію, що вони можуть мені знадобитися, — до речі, Ватсоне, ви своїм пильним оком одразу помітили їх у дверях навпроти, — і зайняв чудове місце для спостереження, хоч мені й примаритись не могло, що він обере для нападу те саме вікно. Тепер, любий мій друже, вам усе зрозуміло?

— Так, — відповів я. — Але ви ще не пояснили мені, навіщо полковникові Морену знадобилося вбивати вельможного Рональда Адера.

— О, любий Ватсоне, тут ми вже переходимо до царини здогадів, а в ній навіть найчистішої логіки замало. Будь-хто може побудувати своє власне припущення на ґрунті наявних доказів, і ваше припущення може виявитись не менш вірогідним за моє.

— Ви вже маєте якесь припущення?

— Як на мене, то пояснити ці факти неважко. Слідство з'ясувало, що незадовго до того полковник Морен з юним Адером виграли в парі великі

гроші. Але Морен, безперечно, грав нечисто — я давно знав, що він шахрай. Того дня Адер, очевидно, помітив, що Морен шахрає. Він, напевно, поговорив з полковником наодинці, погрожуючи викрити його, коли він сам не покине клуб і не пообіцяє назавжди облишити гру. Навряд чи такий порядний юнак, як Адер, міг би влаштувати на публіці скандал з людиною, добре всім відомою й набагато старшою за себе. Напевно, це сталося так, як я думаю, тобто без свідків. Вихід із клубу зруйнував би все Моренове життя — адже він жив лише з тих грошей, які вигравав у карти. Через те він і вбив Адера, який тим часом, не бажаючи скористатися з шахрайства свого партнера, підраховував, яку суму він має повернути. Щоб мати й сестра не розпитували, що то за імена та купки монет на столі, він замкнув двері зсередини. Вам цього досить?

— Немає сумніву, що все це — чистісінька правда.

— Це вже з'ясує слідство. А полковник Морен віднині більше нас не тривожитиме. Славнозвісна духова рушниця фон Гердера прикрасить музей Скотленд-Ярду, а містерові Шерлоку Холмсу ніхто відтепер не заважатиме відгадувати ті цікаві невеличкі загадки, що на них таке багате наше складне лондонське життя.

Будівничий з Норвуда [9]

— З погляду фахівця-криміналіста, — мовив Шерлок Холмс, — Лондон утратив усяку цікавість відтоді, як загинув професор Моріарті.

— Побоююсь, що мало хто з порядних громадян погодиться з вами, — відповів я.

— Так, так, не можна бути себелюбцем, — усміхнувся він, підводячись із-за столу після сніданку. — Суспільство справді задоволене, й ніхто не програв, крім нещасного фахівця, що залишився без роботи. Коли ця людина була жива, кожна ранкова газета надавала мені нескінченні можливості. Часто з найменшого сліду, Ватсоне, чи з випадкового натяку

мені було зрозуміло, що мозок великого лиходія знову працює; так, побачивши, як затремтів краєчок павутиння, можна миттю уявити собі хижого павука посередині. Дрібні крадіжки, загадкові вбивства, безглузді злочини — все це давало мені ключ до єдиного цілого. Для тих, хто вивчає злочинний світ, жодна столиця Європи не відкривала такого широкого поля дій, як Лондон. А тепер... — він жартома знизав плечима, ніби обурюючись результатом своїх зусиль.

Те, про що я розповідатиму, сталося за кілька місяців після Холмсового повернення; на його прохання я продав свою практику і оселився з ним у нашому давньому помешканні на Бейкер-стрит. Мою невеличку кенсингтонську практику купив молодий лікар на ім'я Вернер; він без вагань погодився на найменшу ціну, яку мені вистачило духу запропонувати, — пояснення цього вчинку я дістав лише через кілька років, коли довідався, що Вернер — далекий Холмсів родич і гроші йому дав не хто інший, як мій друг.

Місяці нашого спільного життя були не такі бідні на події, як тепер видавалося Холмсові; переглядаючи свої нотатки з тих часів, я знаходжу там пригоду з паперами колишнього президента Мурільйо і приголомшливу трагедію з голландським пароплавом "Фрисландія", що ледве не коштувала нам обом життя. Але холодна, гордовита Холмова вдача не сприймала захоплення натовпу, й він узяв з мене якнайсуворішу присягу ніколи більше не писати ні про нього самого, ні про його методи чи успіхи; цю заборону, як я пояснював раніше, він скасував лише зараз.

Після своєї жартівливої скарги містер Шерлок Холмс глибоко вмовстивсь у кріслі й тільки-но заходився розгортати ранкову газету, як нашу увагу привернув різкий дзвінок і за ним — гучний стукіт, ніби хтось гатив у двері кулаком. Потім хтось із шумом ускочив до передпокою, вибіг нагору сходами, й за мить у нашій кімнаті з'явився блідий, скуйовджений, захеканий молодик із навіженими очима. Він переводив погляд то на одного, то на іншого з нас і, побачивши в наших очах здивування, став просити вибачення за такий безцеремонний візит.

— Пробачте, містере Холмсе, — видихнув він. — Не гнівайтесь на мене. Я, мабуть, зовсім збожеволів... Містере Холмсе, я — нещасний Джон Гектор Мак-Фарлейн.

Він чомусь був певен, що це прояснить нам і причину його відвідин, і незвичайну поведінку, але з подиву, що з'явився на обличчі мого друга, я зрозумів, що для нього це ім'я — така сама загадка, як і для мене.

— Беріть цигарку, містере Мак-Фарлейне, — підсунув йому цигарницю Холмс. — Гадаю, що мій друг доктор Ватсон, судячи зі стану вашого здоров'я, мав би виписати вам заспокійливі ліки. Останніми днями стоїть така спека! Ну от, коли ви трохи оговтались, сідайте, будь ласка, на цей стілець і помаленьку, розважливо розкажіть, хто ви й чого хочете. Ви назвали своє ім'я так, ніби я мушу його знати, але крім тих очевидних подробиць, що ви парубок, адвокат, масон і слабуєте на задишку, мені про вас більше нічого ніяк не відомо.

Знаючи методи свого друга, я відразу визначив усе те, що привело його до цих висновків, — і неохайність в одязі, і якісь ділові папери у кишені, й підвіску на ланцюжку годинника, й важке дихання. Але наш відвідувач лише вражено глянув на Холмса.

— Так, ви маєте рацію, містере Холмсе; додам лише, що нині я — найнещасніша людина в Лондоні. Небом благаю вас, не покиньте мене в біді, містере Холмсе! Якщо вони прийдуть заарештувати мене до того, як я скінчу свою розповідь, то попросіть їх зачекати, поки я розкажу вам усю правду. Я піду до тюрми спокійно, коли знатиму, що ви допоможете мені.

— Заарештувати вас! — вигукнув Холмс. — Це справді чудо... справді цікаво. В чому ж вас звинувачують?

— В убивстві містера Джонаса Олдейкра з Ловер-Норвуда.

Напруга на обличчі мого друга змінилася співчуттям — змішаним, як здалося мені, з задоволенням.

— О Боже! — усміхнувся він. — А я лише хвилину тому, за сніданком, скаржився своєму колезі докторові Ватсону, що химерні події зникли зі шпальт наших газет.

Наш відвідувач простяг тремтячу руку до числа "Дейлі Телеграф", що й досі лежало на Холмсових колінах.

— Якби ви встигли переглянути газети, сер, вам не довелося б питати, навіщо я прийшов сьогодні вранці до вас. Мені здається, що про мене й моє нещастя нині говорять усі. — Він показав нам першу сторінку газети. — Ось воно; я прочитаю вам, з вашого дозволу. Слухайте, містере Холмсе, які заголовки: "Таємнича пригода в Ловер-Норвуді. Зникнення відомого будівничого. Підозра в убивстві й підпалі. Злочинець залишив сліди". Вони вже йдуть цими слідами, містере Холмсе, і я знаю, що вони скоро будуть тут. За мною стежили від самісінького вокзалу Лондон-Бридж, і я певен, що тепер вони чекають лише ордер на арешт. Це розіб'є серце моїй матусі, розіб'є серце! — Він одчайдушно заламував руки, хитаючись на стільці.

Я з цікавістю оглядав цього чоловіка, якого звинувачували в жорстокому злочині. Він був світло-русявий, гарний, із м'яким, чисто виголеним обличчям, переляканими блакитними очима й тонкими, майже дитячими вустами. Років йому було десь із двадцять сім, а за вбранням та поведінкою він здавався вихованим джентльменом. З кишені його літнього пальта стирчав жмуток паперів, що свідчив про його професію.

— Ми мусимо скористатися тим часом, який у нас є, — сказав Холмс. — Ватсоне, візьміть, будь ласка, газету і прочитайте допис.

Під хвацькими заголовками, які щойно оголосив наш клієнт, я прочитав таку досить прикметну розповідь:

"Минулої ночі — чи радше рано-вранці — в Ловер-Норвуді стався випадок, що наводить на думку про тяжкий злочин. Містер Джонас Олдейкр — відомий мешканець цієї округи, де він уже багато років брав підряди на будівництво, — неодружений, мав п'ятдесят два роки й мешкав у садибі "Глибока долина", що біля Сайденгема, поблизу Сайденгемського шляху. Він мав славу потаємного, відлюдкуватого чоловіка з химерними звичками; кілька років тому облишив справу, завдяки якій надбав великі гроші. Але трохи будівельних матеріалів у нього залишилось: він зберігав їх на задньому дворі, і вчора ввечері, близько дванадцятої години, там зайнявся стіс дощок. Пожежники негайно виїхали, але сухе дерево палало таким полум'ям, що загасити його було неможливо, й стіс згорів дощенту. З першого погляду здавалось, ніби то звичайнісінький нещасний випадок, але невдовзі з'ясувались обставини, які вказували на тяжкий злочин. Усіх здивувало, що на місці пригоди не було хазяїна; його почали шукати, але ніде не знайшли. Коли оглядали його кімнату, то побачили, що ліжко стоїть незаймане, сейф відімкнено, по підлозі розкидано папери, всюди видніють криваві плями і, нарешті, в кутку стоїть дубовий ціпок, держак якого забруднено кров'ю. Все це свідчило про криваву сутичку. Відомо, що ввечері в спальні містера Джонаса Олдейкра побував пізній гість, і є докази, що знайдений ціпок належить саме цій особі: це молодий лондонський адвокат Джон Гектор Мак-Фарлейн, молодший партнер контори "Грем та Мак-Фарлейн", Іст-Енд, Грешем-Білдингс, 426. Поліція вважає, що виявлені докази ясно свідчать про причини, які підштовхнули його до злочину; сподіваємося, що найближчим часом з'являться нові відомості".

Пізніше повідомлення:

"Подейкують, що містера Джона Гектора Мак-Фарлейна вже заарештували, звинувативши в убивстві містера Джонаса Олдейкра. В усякому разі відомо, що ордер на арешт підписано. Слідство відшукало в Норвуді нові моторошні докази злочину. Крім слідів боротьби, в кімнаті нещасного будівничого виявили, що, по-перше, французькі скляні двері спальні на першому поверсі було відчинено; по-друге, через двір до стосу

тягся слід від якоїсь громіздкої речі, яку волочили по землі; і, нарешті, в попелі знайшли обгорілі кістки. Поліція дійшла висновку, що тут стався надзвичайно жорстокий злочин: убивця завдав жертві смертельного удару в спальні, дістав з сейфа папери, поволік тіло до стоса дощок і, щоб приховати сліди, підпалив його.

Розслід злочину передано в досвідчені руки інспектора Лестрейда із Скотленд-Ярду, що взявся за цю справу з притаманною йому рішучістю й проникливістю".

Шерлок Холмс слухав цей дивовижний звіт, заплющивши очі й стуливши кінчики пальців.

— Випадок справді досить цікавий, — промовив він у задумі. — Але насамперед дозвольте спитати вас, містере Мак-Фарлейне: чому ви досі на волі, хоча підстав для вашого арешту більше ніж достатньо?

— Я живу з батьками в Торингтон-Лодж, — це в Блекхісі, містере Холмсе, — але вчора ми з містером Олдейкром дуже пізно скінчили справи, тож я залишився ночувати в Норвуді, в готелі, й звідти поїхав на роботу. Про те, що сталося, я довідався лише в потязі, коли прочитав отой допис, який ви щойно почули. Я одразу побачив, яка страшна небезпека чатує на мене, й побіг до вас, щоб розповісти про все. Я не маю жодного сумніву, що мене давно вже заарештували б, якби я пішов до своєї контори чи додому. Від вокзалу Лондон-Бридж за мною йшов назирці якийсь чоловік, і я певен, що... Господи! Що це таке?

Гучно закалатав дзвінок, і зі сходів долинули важкі кроки. За хвилину в дверях кімнати з'явився наш давній приятель Лестрейд. За його спиною я побачив двох-трьох полісменів в уніформі.

— Містер Джон Гектор Мак-Фарлейн? — спитав Лестрейд.

Наш сердешний клієнт підвівся, збліднувши на виду.

— Вас заарештовано за вбивство містера Джонаса Олдейкра з Ловер-Норвуда.

Мак-Фарлейн у відчаї обернувся до нас: ноги його підламались, і він знов упав на стілець.

— Хвилинку, Лестрейде, — мовив Холмс. — Півгодини справі не зашкодять, тож дозвольте цьому джентльменові розказати нам про ту пригоду; можливо, це допоможе її розплутати.

— Гадаю, що розплутати її буде неважко, — похмуро відказав Лестрейд.

— І все ж таки, з вашої ласки, мені було б цікаво послухати його розповідь.

— Що ж, містере Холмсе, я не можу відмовити вам, бо ви разів зо два ставали нам у пригоді і Скотленд-Ярд вам щиро вдячний, — відповів Лестрейд. — Але я залишусь зі своїм заарештованим і мушу попередити, що кожне його свідчення може бути використане проти нього.

— Більшого мені й не треба, — відгукнувся наш клієнт. — Усе, чого я хочу від вас, то це щоб ви вислухали правду й переконалися в ній.

Лестрейд позирнув на годинник.

— Даю вам півгодини, — сказав він.

— Насамперед мушу пояснити, — почав Мак-Фарлейн, — що раніше я ніколи не бачив Джонаса Олдейкра. Проте ім'я це я чув не раз, бо багато років тому його знали мої батьки, але відтоді жодного разу не бачилися з ним. Отож я вкрай здивувався, коли вчора, близько третьої години, він зайшов до моєї контори в Ситі. А почувши про мету його відвідин, я

здивувався ще більше. Він приніс кілька аркушів із записника з якимись начерканими олівцем нотатками, — ось вони, — й поклав їх мені на стіл.

"Це мій заповіт, — сказав він. — Прошу вас, містере Мак-Фарлейне, оформити його як слід. Я посиджу тут і почекаю".

Я сів, щоб переписати заповіт. Уявіть собі моє здивування, коли я побачив, що майже все своє майно він залишає мені! То був дивний, маленький, схожий на тхора чоловічок із білими віями, й коли я поглянув на нього, то помітив, що його пильні сірі очі дивляться на мене з усмішкою. Не вірячи своїм очам, я дочитав заповіт; тоді він пояснив мені, що сім'ї в нього немає, родичів теж, а з моїми батьками він був знайомий замолоду й завжди чув про мене як про порядну людину; тепер він певен, що гроші його перейдуть у достойні руки. Звичайно, я зніяковіло подякував. Заповіт було складено, підписано й засвідчено моїм клерком. Ось він, на блакитному папері, а на цих папірцях, як я вже пояснював, — чернетки. Потім містер Джонас Олдейкр сказав мені, що має вдома багато інших документів — підряди на будівництво, справи про власність, заставні записи, акції й таке інше; він хоче, щоб я переглянув їх. Він повторював, що не заспокоїться доти, доки все це не буде розібрано, й попросив мене приїхати до нього в Норвуд увечері, захопивши з собою заповіт, щоб повністю скінчити цю справу. "Пам'ятайте, хлопче, ані слова вашим батькам, поки справу не буде завершено. Це стане для них маленькою приємною несподіванкою", — наполегливо твердив він і навіть узяв з мене обіцянку мовчати.

Зрозуміло, містере Холмсе, що я ні в чому не міг йому відмовити. Він був моїм добродійником, і я хотів якнайсумлінніше виконати його бажання. Я надіслав додому телеграму, що маю зараз важливу справу й не знаю, коли повернуся. Містер Олдейкр просив мене прийти о дев'ятій, щоб ми разом повечеряли, бо раніше він не зможе бути вдома. Я довго шукав його будинок, і коли дістався до нього, було вже опів на десяту. Я знайшов містера Олдейкра...

— Хвилинку! — перервав його Холмс. — Хто відчинив вам двері?

— Якась підстаркувата жінка, напевно, економка.

— І вона, звичайно, спитала, хто ви такий?

— Саме так, — відповів Мак-Фарлейн.

— Далі, будь ласка.

Мак-Фарлейн витер спітніле чоло й провадив:

— Ця жінка провела мене до вітальні, де вже стояла на столі скромна вечеря. Потім ми з містером Джонасом Олдейкром пішли до його спальні, де я побачив важкий сейф. Він одімкнув той сейф і дістав купу документів, які ми почали розбирати. Повернуло вже на дванадцяту, коли ми скінчили. Він зауважив, що не хотів би турбувати економку, отож сам випустив мене через французькі двері, які увесь цей час були відчинені.

— А штори було спущено? — запитав Холмс.

— Не можу сказати напевно, але здається, що лише наполовину. Так, я пригадав: він підняв їх, коли випускав мене. Я ніяк не міг знайти свій ціпок, але він сказав: "Нічого, хлопче, віднині ми частенько з вами зустрічатимемось; прийдете наступного разу й заберете ціпок". Так я й залишив кімнату — з відкритим сейфом і купою паперів на столі. Повертатися до Блекхіса було вже запізно, тож я переночував у готелі "Анерлійський герб", а про цю страшну пригоду дізнався тільки вранці.

— Ви хочете ще щось спитати, містере Холмсе? — мовив Лестрейд, який кілька разів недовіжливо піднімав брови, слухаючи цю дивовижну розповідь.

— Поки я не побував у Блекхісі, ні.

— Ви хочете сказати — в Норвуді? — зауважив Лестрейд.

— Так, так, безперечно, я саме це й хотів сказати, — загадково усміхнувся Холмс.

Хоч Лестрейд і не любив про це згадувати, але він не раз переконувався, що Холмсів гострий розум набагато проникливіший за його власний. Я побачив, як інспектор підозріливо поглянув на мого друга.

— Гадаю, мені не завадило б поговорити з вами, містере Шерлоку Холмсе, — сказав він. — Що ж, містере Мак-Фарлейне, ось мої констеблі, а кеб чекає внизу.

Бідолашний молодик підвівся і, востаннє благально глянувши на нас, вийшов з кімнати. Полісмени повели його до кеба, а Лестрейд залишився.

Холмс узяв зі стола папірці з чернетками заповіту і з великим зацікавленням почав їх розглядати.

— У цьому документі є дещо цікаве. Чи не так, Лестрейде? — спитав він, простягаючи папірці інспекторові.

Той спантеличено поглянув на них.

— Я розібрав лише перші кілька рядків, потім ще кілька — посеред другої сторінки й ще два наприкінці. Тут почерк чіткий, слова мов надруковано, — сказав він, — а решту написано нерозбірливо: трьох слів не можна прочитати взагалі.

— І що ж ви думаєте про це? — спитав Холмс.

— А ви що думаєте?

— Це писалося в потязі. Чіткі рядки написано на зупинках, нечіткі — під час руху потяга, а зовсім нерозбірливі — на стрілках. Досвідчений фахівець відразу визначив би, що це писано в приміському потязі, бо лише перед великими містами так часто трапляються стрілки. Якщо вважати, що містер Олдейкр писав усю дорогу, то він мав їхати експресом, який зупинявся лише раз між Норвудом та вокзалом Лондон-Бридж.

Лестрейд засміявся.

— Ну, це вже занадто, містере Холмсе, — мовив він. — До чого тут наша пригода?

— Принаймні це підтверджує розповідь молодика, зокрема те, що Джонас Олдейкр писав свій заповіт поспіхом, коли їхав учора в потязі. Дивно, що людина пише такий важливий документ за таких незручних обставин! Скидається на те, що він не надавав цьому заповітові значної ваги. Саме так зробила б людина, яка знає заздалегідь, що заповіт ніколи не буде виконано.

— В усякому разі, він написав собі смертний вирок, — заперечив Лестрейд.

— Ви так думаєте?

— А ви?

— Можливо, але мені тут ще не все зрозуміло.

— Незрозуміло? Якщо це незрозуміло, що ж може бути зрозумілішим? Молодик несподівано дізнається, що після смерті якогось літнього чоловіка він успадковує все його майно. Що він робить? Нікому нічого не

сказавши, під першим-ліпшим приводом їде того самого вечора до свого клієнта. Дочекавшись, поки економка — єдиний, крім господаря, мешканець будинку — піде спати, він залишається з тим чоловіком наодинці, вбиває його, спалює тіло в стосі дощок, а сам вирушає до сусіднього готелю. Плями крові на підлозі й на держаку ціпка майже непомітні. Можливо, він гадає, що скоїв убивство без пролиття крові, й вирішує знищити труп, щоб приховати незаперечні докази. Хіба це незрозуміло?

— Отож-бо й воно, любий мій Лестрейде, що занадто вже зрозуміло, — відказав Холмс. — Серед ваших чудових здібностей бракує лише уяви. Але все-таки спробуйте хоч на хвилину поставити себе на місце того молодика й скажіть: чи скоїли б ви убивство ввечері того самого дня, коли дізналися про заповіт на своє ім'я? Невже вам не здався б підозрілим такий перебіг подій? А ще й слуги, які знають про вашу присутність у домі, — адже двері відчинила служниця! І нарешті — чи ви могли б, з такими зусиллями знищивши труп, забути там ціпок, щоб усі дізналися, хто злочинець? Погодьтеся, Лестрейде, що навряд.

— Щодо ціпка, містере Холмсе, то ви незгірш від мене знаєте, що злочинці частенько хвилюються й коять таке, чого нізащо не вчинила б звичайна людина. Він, радше за все, просто боявся повернутися до кімнати. Спробуйте-но придумати інше, краще пояснення.

— Можу легко придумати хоч півдюжини, — сказав Холмс. — Ось, наприклад, цілком можливе й вірогідне припущення. Можу подарувати його вам. Літній чоловік дістає документи, — очевидно, дуже цінні. Тим часом якийсь волоцюга проходить повз будинок і заглядає у вікно, що затулене шторою лише наполовину. Адвокат виходить. Заходить волоцюга, помічає ціпок, хапає його, вбиває Олдейкра, спалює тіло й тікає.

— Навіщо волоцюзі палити тіло?

— А навіщо Мак-Фарлейнові?

— Щоб приховати докази.

— А волоцюга хотів удати, що ніякого вбивства й не було.

— Чому ж він нічого не взяв?

— Бо побачив, що папери не мають жодної ціни.

Лестрейд хитнув головою, хоч мені здалося, ніби пихи в нього поменшало.

— Гаразд, містере Шерлоку Холмсе, шукайте собі свого волоцюгу, а ми тим часом візьмемося за нашого заарештованого. Там побачимо, хто матиме рацію. Але пам'ятайте, містере Холмсе: як нам пощастило дізнатися, жоден з паперів не пропав, а заарештований — єдина в світі людина, кому не треба було нічого брати, — як законний спадкоємець, він будь-що одержав би своє.

Це зауваження начебто вразило мого друга.

— Не заперечуватиму, що деякі докази свідчать на вашу користь, — відповів він. — Я лише показав вам, що можливі й інші думки. Як ви й самі сказали, там побачимо. На все добре! З вашої ласки, я сьогодні буду в Норвуді й погляну, як просувається справа.

Тільки-но детектив пішов, як мій друг підхопився з крісла й бадьоро почав збиратися в дорогу, мов людина, що береться до улюбленої роботи.

— Насамперед, Ватсоне, — мовив він, надягаючи сурдут, — я поїду, як і казав, до Блекхіса.

— Чому не до Норвуда?

— Перед нами два дивовижні випадки, що йдуть один за одним. Поліція помиляється, зосередивши свою увагу лише на другому випадку через те, що він містить у собі кримінал. Однак мені зрозуміло, що логіка вимагає іншого підходу — пролити світло на перший випадок, тобто на цей дивний заповіт, написаний так несподівано на ім'я людини, яка менше за все цього очікувала. Можливо, це дасть ключ до другого випадку. Ні, любий мій друже, не думаю, що ви станете мені в пригоді. Тут немає жодної небезпеки, інакше я й не думав би їхати без вас. Сподіваюся, що ввечері, коли ми знов побачимось, я зможу сказати вам, що дещо зробив для цього нещасного молодика, який шукає в мене захисту.

Повернувся мій друг пізно ввечері, і з його потемнілого, засмученого обличчя було видно, що вранішні надії ані найменшою мірою не справдилися. З годину він грав на скрипці, намагаючись заспокоїтись. Нарешті відклав інструмент убік і заходився докладно переповідати мені свої невдалі пригоди.

— Кепські справи, Ватсоне, дуже кепські. Перед Лестрейдом я того не показував, але, правду кажучи, мені здається, що цього разу наш друг іде правильним шляхом, а ми — хибним. Чуття веде мене в один бік, а факти — в інший; а британські судді, боюся, не досягли ще того розумового рівня, щоб віддати перевагу моїм теоріям, а не Лестрейдовим фактам.

— Чи їздили ви до Блекхіса?

— Так, Ватсоне, їздив і дізнався там, що небіжчик Олдейкр був відомий мерзотник. Мак-Фарлейнів батько поїхав шукати сина. Мати була вдома — низенька, сива, блакитноока бабуса, що вся аж тремтіла зі страху та обурення. Звичайно, вона ні на мить не повірила, що син її винен. А щодо Олдейкрової долі не висловила ні подиву, ні жалю.

Навпаки, говорила про нього з такою гіркотою, що аргументи поліції ще більше зміцніли: якщо син знав про її стосунки з цим чоловіком, то нема нічого дивного, що він його зненавидів і наважився вбити. "Це не людина, а хитра, підступна мавпа, — твердила вона. — Він завжди був такий, навіть замолоду".

"Ви знали його раніше?" — запитав я.

"Так, добре знала, бо він колись залицявся до мене. Дякувати Богові, що я йому відмовила й одружилася з порядним, хоч і біднішим, чоловіком. Ми з ним були заручені, містере Холмсе, аж одного разу я почула, що він — який жах! — пустив кота до пташника; мене так приголомшила його жорстокість, що я негайно відмовила йому". Пошукавши в шухляді бюро, вона дістала звідти фотографію жінки, порізану ножом. "Це моя фотографія, — сказала вона. — Отакою він надіслав її мені в день мого весілля, зі своїм прокляттям".

"Але ж тепер, — мовив я, — він, мабуть, пробачив вам, бо залишив усе своє майно вашому синові".

"Ні моєму синові, ні мені нічогосінько не треба від Джонаса Олдейкра, чи живого, чи мертвого! — палко вигукнула вона. — Є Бог на небесах, містере Холмсе, й Він покарав недобру людину; і Він доведе, коли буде на те Його воля, що руки мого сина чисті від крові!"

Хоч як я намагався, проте так нічого й не зміг знайти на користь нашого припущення, а дещо навіть свідчило проти нього. Врешті я облишив це й подався до Норвуда.

Садиба "Глибока долина" — це велика сучасна вілла з червоної цегли, що стоїть посеред садка, а перед ґанком ростуть лаврові кущі. Праворуч за будинком — двір, де сталася пожежа. Я накреслив схему садиби в своєму записнику — ось вона. Ці скляні двері ліворуч ведуть до Олдейкрової кімнати. З дороги, як бачите, видно все, що там діється. Це

єдина втішна річ, про яку я сьогодні довідався. Лестрейда там не було, всіма справами керував старший констебль. Його люди саме перед моїм приїздом відшукали в дворі справжнісіньку скарбницю. Порпаючись уранці в попелі на місці, де був стіс, вони знайшли, крім обгорілих кісток, кілька почорнілих металевих кружалець. Уважно роздивившись на них, я побачив, що то гудзики від штанів. На одному з них я навіть розібрав слово "Гаймс" — ім'я Олдейкровоного кравця. Потім я якнайобережніше оглянув травник, — чи не залишилося там слідів, — але спека стояла така, що земля там стала тверда, як залізо. Крім того, що хтось протяг через низький живопліт якусь важку річ — мертве тіло або лантух, — нічого знайти не вдалося. Все це, звичайно, підтверджує думку поліції. Цілу годину я повзав по травнику під серпневим сонцем, але зрештою не знайшов нічого нового.

Зазнавши такої поразки, я пішов до спальні й теж заходився її оглядати. Криваві плями на підлозі були бліді, ледве помітні, проте безперечно свіжі. Ціпок уже забрали, але на ньому плями були так само бліді. Немає сумніву, що ціпок належить нашому клієнтові. Він сам це визнав. На килимі залишилися сліди обох чоловіків, але жодного сліду третьої особи не було, що теж обертається проти нас. Одне слово, рахунок щоразу зростає на їхню користь.

Тільки раз мені сяйнула невеличка надія. Я переглянув папери, що раніше лежали в сейфі, — майже всі вони були розкладені на столі. Папери були в запечатаних конвертах, один чи два з яких відкрила поліція. Як я можу судити, великої ціни вони не мають, та й банкова книжка містера Олдейкра аж ніяк не свідчить, що її власник надто вже гаразддував. Мені здалося, ніби кількох паперів бракує. Серед них траплялися згадки про якісь справи, пов'язані, ймовірно, з великими коштами, але самих тих справ я так і не знайшов. Звичайно, якби я міг напевно це довести, то всі Лестрейдові докази неминуче обернулися б супроти нього: навіщо людині красти те, що все одно має їй дістатися?

Врешті-решт, зазирнувши до кожної щілини й не відшукавши там ніяких слідів, я спробував щастя в розмові з економкою. Звуть її місіс

Лексінгтон, це невисока, непривітна, мовчазна особа, що підозріливо зирила на мене спідлоба. Вона щось знає, я певен. Але довідатись у неї не зміг нічогісінько. Так, вона пустила містера Мак-Фарлейна до будинку о пів на десяту. "Краще б у мене тоді руки поодсихали!" — бідкалася вона. Спати пішла о пів на одинадцятую. Її кімната — в іншому кінці будинку, тож вона нічого не чула. Капелюх і ціпок містер Мак-Фарлейн залишив у передпокої. Прокинулась вона від крику: "Пожежа!". Звичайно, її сердешного, любого хазяїна вбили. Чи мав він ворогів? Кожен має ворогів, але містер Олдейкр жив самотньо й зустрічався з чужими людьми лише в справах. Гудзики вона бачила й напевно може сказати, що вони від тих штанів, які були на ньому минулої ночі. Дошки в стосі були дуже сухі, адже цілий місяць не дощило. Вони спалахнули, мов порошок, і коли місіс Лексінгтон добігла туди, увесь стіс уже охопило полум'я. І вона, й пожежники відчували запах смаленого м'яса. Ні про папери, ні про приватні справи містера Олдейкра вона нічого не знає.

Ось вам, любий мій Ватсоне, звіт про мої невдачі. І все-таки, все-таки... — Він стиснув свої тонкі руки в кулаки й переконано говорив далі: — Я знаю, що це неправда. Я відчуваю це нутром. Економці щось відомо, але що — я не знаю. В очах її було щось похмуре й зухвале, мов у людини з нечистою совістю. Та яка користь із цих розмов, Ватсоне? Коли щасливий випадок не допоможе нам, то боюся, що "Норвудська справа" не посяде свого місця в літописі наших успіхів, який, передчуваю, рано чи пізно все одно впаде на голови терплячої публіки.

— Звичайно, — мовив я, — але хіба враження, яке справляє людина, нічого не важить для суду?

— Це непевний доказ, любий мій Ватсоне. Пам'ятаєте того страшного вбивцю, Берта Стівенса, що шукав у нас допомоги 1887 року? А з себе він був сумирніший за учня недільної школи.

— Так, ваша правда.

— Отож якщо ми не обґрунтуємо своїх думок, то наш клієнт пропав. Докази проти нього незаперечні, й подальші розшуки можуть лише зміцнити їхню силу. До речі, між тими паперами є одна цікава річ, що може стати нам у пригоді як початок розсліду. Переглянувши банкову книжку, я побачив, що бідність Олдейкровоного рахунка пов'язана з тим, що впродовж останнього року він виписував чеки на грубі гроші якомусь містерові Корнеліусу. Цікаво, що то за містер Корнеліус, із яким колишній будівничий мав такі солідні оборудки. Чи не доклав він свої руки до цієї пригоди? Можливо, Корнеліус — лише посередник, але я не знайшов жодної розписки про отримання таких великих сум. Тепер мені доведеться звернутися до банку, щоб розпитати там про цього джентльмена. Але боюся, любий мій друже, що нас чекає невдалий кінець: Лестрейд повісить нашого клієнта, а Скотленд-Ярд, звичайно, святкуватиме перемогу.

Не знаю, чи спав тієї ночі Шерлок Холмс, але вранці, коли я зійшов униз до сніданку, він сидів блідий і зморений, з темними зморшками під блискучими очима. На килимі перед ним були розкидані недопалки та ранкові газети. На столі лежала розпечатана телеграма.

— Що ви про це скажете, Ватсоне? — запитав він, підсунувши її до мене.

Телеграма була з Норвуда. В ній йшлося:

"Знайдено свіжі важливі докази. Мак-Фарлейнову провину доведено незаперечно. Раджу вам облишити справу. Лестрейд".

— Звучить серйозно, — сказав я.

— Наш Лестрейд квапиться прокукурікати перемогу, — відповів, гірко усміхнувшись, Холмс. — І все ж кидати справу ще зарано. Врешті-решт свіжий важливий доказ може обернутися іншим боком і дати розсліду зовсім інший напрямок, відмінний від того, в якому просувається

Лестрейд. Снідайте, Ватсоне, а потім їдьмо разом і погляньмо, що там можна зробити. Сьогодні, здається, мені буде потрібна ваша допомога й підтримка.

Сам він снідати не став — мій друг був одним з тих диваків, які в напружені хвилини не можуть і думати про їжу, покладаючись на своє залізне здоров'я. Він міг не їсти й не спати аж до цілковитого виснаження. "Я не можу витратити сили й нерви на харчування", — відповідав він на мої лікарські докори. Тож я не здивувався, коли того ранку Холмс, навіть не доторкнувшись до їжі, вирушив зі мною до Норвуда. Там довкола "Глибокої долини", що виявилася звичайнісінькою приміською садибою, ще юрмився натовп ласих до пригод зівак. На воротах нас зустрів Лестрейд: його обличчя аж світилося перемогою.

— Ну, містере Холмсе, чи довели ви, що ми помиляємось? Чи знайшли свого волоцюгу? — засміявся він.

— Я ще не дійшов жодного висновку, — відповів мій друг.

— Зате ми дійшли свого висновку, і тепер він блискуче підтвердився. Тож доведеться вам визнати, що цього разу ми трохи випередили вас, містере Холмсе.

— Судячи з вашого вигляду, сталося щось надзвичайне, — зауважив Холмс.

Лестрейд гучно зареготав.

— Ви, як і всі, не любите програвати, — сказав він. — Але ж людина не може щоразу сподіватися тільки на себе. Еге ж, докторе Ватсоне? Проходьте-но сюди, джентльмени, і я переконаю вас, що цей злочин скоїв саме Джон Мак-Фарлейн.

Він повів нас коридором до темного передпокою.

— Сюди молодий Мак-Фарлейн, скоївши вбивство, повернувся, щоб забрати капелюх, — сказав він. — А тепер погляньте сюди. — Він театральним порухом витер сірник, і в його світлі ми побачили на вибіленій стіні криваву пляму. Коли він підніс сірник ближче, виявилось, що це не проста пляма. То був чіткий відбиток великого пальця.

— Гляньте-но крізь вашу лупу, містере Холмсе.

— Так, глянув.

— Ви знаєте, що двох однакових відбитків пальців не існує?

— Щось ніби чув.

— Тоді чи не зробите ви ласку порівняти цей відбиток із відбитком великого пальця правої руки молодого Мак-Фарлейна, який зняли цього ранку за моїм розпорядженням?

Він підніс до кривавої плями шматочок воску: і без лупи було видно, що то два відбитки одного й того самого пальця. Я зрозумів, що наш нещасний клієнт приречений.

— Це кінець, — мовив Лестрейд.

— Так, кінець, — мимоволі повторив я.

— Авжеж, кінець, — підхопив Холмс.

Почувши в його голосі несподівані радість і втіху, я обернувся до свого друга. Його обличчя надзвичайно вразило мене: воно тремтіло від ледве стримуваного сміху. Очі блищали, мов дві зорі. Мені здалося, що Холмс ледве володіє собою, щоб не зареготати.

— Боже мій, Боже! — нарешті вигукнув він. — Хто б міг подумати?! Які оманливі бувають зовнішні риси! Такий чудовий молодик! Це урок нам, щоб ми не надто сподівалися на власний розсуд. Так, Лестрейде?

— Еге ж, містере Холмсе, декому зайва пиха тільки шкодить, — відповів Лестрейд. Його нахабство перейшло всякі межі, але заперечити йому було неможливо.

— Надзвичайна річ! Коли молодик знімав капелюх з гачка, він притулив до стіни великий палець правої руки! Справді, цілком природно, тільки уявіть собі. — Зовні Холмс був незворушно спокійний, але все його тіло напружилось від прихованого хвилювання. — До речі, Лестрейде, хто зробив це чудове відкриття?

— Економка, місіс Лексінгтон. Вона показала цю пляму черговому констеблеві.

— А де чергував констебль?

— Він був у спальні, де сталося вбивство, й стежив, щоб там нічого не чіпали.

— Чому ж поліція не помітила відбитка вчора?

— У нас не було особливих причин ретельно оглядати передпокій. Та й місце не дуже примітне, самі бачите.

— Так, так, звичайно, не дуже. Ви, зрозуміло, не маєте сумніву, що цей відбиток був тут і вчора?

Лестрейд поглянув на Холмса, мов на божевільного. Правду кажучи, веселощі й це химерне запитання мого друга здивували й мене.

— Може, ви думаєте, що Мак-Фарлейн утік вночі з тюрми, щоб залишити ще один доказ проти себе? — перепитав Лестрейд. — У цілому світі нема фахівця, який заперечив би, що це відбиток його пальця!

— А я й не заперечую, що це відбиток його пальця.

— Цього мені досить, — відказав Лестрейд. — Я людина практична, містере Холмсе, мені треба доказів, а коли в мене є докази, я роблю висновки. Якщо я буду потрібен вам, шукайте мене у вітальні: я писатиму там звіт.

До Холмса вже повернулася його звична незворушність, хоч мені здавалося, що в його очах і досі спалахують веселі вогники.

— Боже мій! Яке сумне відкриття, хіба не так, Ватсоне? — промовив він. — А саме йому наш клієнт завдячуватиме своїм порятунком.

— Я такий радий, — сказав я. — Щиро кажучи, я боявся, що з ним усе скінчено.

— Трохи передчасно, любий мій Ватсоне. Річ у тім, що доказ, якому наш друг надає такої ваги, має одну серйозну ваду.

— Справді, Холмсе? Яку ж?

— Лише одну: вчора, коли я оглядав передпокій, відбитка там не було. А тепер, Ватсоне, погуляймо трохи на сонечку.

Нічого не розуміючи, але з надією в серці я пішов за своїм другом у садок. Холмс обійшов навкруги будинку, уважно вивчаючи його. Потім ми повернулись і оглянули всі кімнати від льоху до горища. Більша частина кімнат була без меблів, але Холмс так само старанно оглядав і їх. Нарешті, в коридорі горішнього поверху, до якого виходили двері трьох порожніх спалень, він знову несподівано повеселів.

— Випадок справді незвичайний, Ватсоне, — мовив він. — Гадаю, час уже зізнатися нашому приятелеві Лестрейду. Вранці він трохи покепкував з нас, тож тепер настала наша черга, якщо я розгадав цю загадку як слід. Так, так, я придумав, як це треба зробити.

Коли ми увійшли до вітальні, інспектор Скотленд-Ярду досі сидів там за писанням.

— Я бачу, ви пишете звіт про цю справу, — перебив його Холмс.

— Так.

— Чи не здається вам, що це занадто рано? Не думаю, що ви зібрали всі докази.

Лестрейд надто добре знав мого друга, щоб не зважити на його слова. Він поклав ручку і з цікавістю поглянув на нього:

— Що ви маєте на увазі, містере Холмсе?

— Тільки те, що є важливий свідок, якого ви ще не бачили.

— Ви можете роздобути його?

— Гадаю, що можу.

— То ведіть його сюди.

— Зараз. Скільки у вас констеблів?

— У будинку й надворі — троє.

— Чудово! — мовив Холмс. — А скажіть-но мені, чи всі вони — високі, дужі хлопці з гучними голосами?

— Ну, безперечно, але до чого тут їхні голоси?

— Я допоможу вам у цьому розібратись, і не лише в цьому, — відповів Холмс. — Покличте, будь ласка, своїх людей, і почнемо.

За п'ять хвилин троє полісменів стояли в передпокої.

— В клуні лежить велика купа соломи, — мовив Холмс. — Принесіть, будь ласка, два оберемки. Це допоможе нам роздобути свідка, про якого я говорив. Дякую вам. Сподіваюся, Ватсоне, у вас є в кишені сірники. А вас, містере Лестрейде, я прошу піти зі мною нагору.

Як я вже казав, на горішньому поверсі був широкий коридор, куди виходили двері трьох порожніх спалень. У кінці коридора Шерлок Холмс розставив усіх по місцях; констеблі посміхалися, а Лестрейд здивовано виричався на мого друга — здивування на його обличчі змінилось очікуванням, а очікування — обуренням. Холмс став перед нами, мов штукар, що зараз почне свої фокуси.

— Пошліть, будь ласка, одного з констеблів, хай принесе два відра води! Покладіть солому на підлогу — отут, трохи далі від стіни. Тепер, здається, все готово.

Лестрейдове обличчя спалахнуло гнівом.

— Та що це ви, бавитеся з нами, містере Шерлоку Холмсе? — не витримав він. — Коли щось знаєте, то скажіть по-людському, без витівок.

— Можу вас запевнити, любий мій Лестрейде, що на все це в мене є вагома причина. Ви, мабуть, пам'ятаєте, що вранці, кілька годин тому, трохи покепкували з мене, тож тепер не гнівайтесь за цю невеличку

виставу. Ватсоне, відчиніть, будь ласка, вікно й піднесіть до соломи сірник.

Я так і зробив: вітер увірвався у вікно, суха солома спалахнула й затріскотіла, коридор заповнив сизий дим.

— Тепер, Лестрейде, чекатимемо на свідка. А ви, будь ласка, крикніть разом: "Пожежа!" Ну-бо: раз, два, три...

— Пожежа! — вигукнули ми щосили.

— Дякую. Ще раз, будь ласка.

— Пожежа!

— Ну-бо, ще, джентльмени, всі разом.

— Пожежа!!! — Наш крик, мабуть, почув увесь Норвуд.

Аж раптом сталося таке, що приголомшило нас усіх. У дальшому кінці коридору, де, здавалося, була гола стіна, відчинилися двері, й з них вискочив, як кріль з нори, маленький хирлявий чоловічок.

— Чудово! — спокійно промовив Холмс. — Ватсоне, відро води на соломі. Отак! Лестрейде, дозвольте відрекомендувати вам вашого найголовнішого свідка, містера Джонаса Олдейкра.

Детектив здивовано втупивсь у чоловічка. Той кліпав очима від яскравого світла, позираючи то на нас, то на соломі, що курилася димом. Обличчя в нього було вкрай неприємне — підступне, люте, хиже, зі жвагими сірими очицями та білими віями.

— А це що таке?! — вигукнув нарешті Лестрейд. — Що ви робили там увесь цей час?

Олдейкр збентежено захихотів і знітився під суворим поглядом розгніваного детектива.

— Нічого поганого...

— Нічого поганого? Ви все зробили, щоб безневинну людину повісили! Якби не цей джентльмен, то я певен, що вам це вдалося б.

Чоловічок запхивькав.

— Та що ви, сер, це був лише жарт!

— Жарт, кажете? Зате нам з вами буде не до жартів! Відведіть його до вітальні й тримайте там, поки я прийду. Містере Холмсе, — провадив він, коли полісмени пішли, — я не міг сказати це при констеблях, але зараз скажу, — нехай доктор Ватсон теж почує, — що ви вчинили справжнісіньке диво, хоч я й не розумію, як вам це вдалося! Ви врятували життя безневинній людині й запобігли величезному скандалові, що затьмарив би мою репутацію в поліції.

Холмс усміхнувся й поплескав Лестрейда по плечу:

— Замість затьмареної репутації, любий мій сер, на вас чекає блискучий успіх. Лише виправте трохи свій звіт, який почали писати, і всі побачать, як важко запорошити очі інспекторові Лестрейду.

— А ви не хочете, щоб згадувалося ваше ім'я?

— Аж ніяк. Сама робота — для мене вже винагорода. Можливо, й мені коли-небудь складуть належну шану, якщо я дозволю своєму

невтомному історикові знов узятися за перо, — чи не так, Ватсоне?
Огляньмо краще нору, де переховувався наш пацючок.

Дерев'яна стінка, вкрита тиньком, з майстерно замаскованими в ній дверима відгороджувала від стіни комірчину завдовжки в шість футів. Світло до неї проникало крізь щілини між сволоками. Всередині стояли прості меблі, був запас води та харчів, кілька книжок та якісь папери.

— Ось що значить — будівничий, — зауважив Холмс, коли ми вийшли.
— Ніхто не знав про цю його схованку, крім економки, яку я порадив би вам, Лестрейде, негайно додати до своєї здобичі.

— Я зроблю це, містере Холмсе. А як ви довідалися про цю схованку?

— Мені спало на думку, що той чолов'яга переховується десь у будинку. Пройшовши коридор, я помітив, що він на шість футів коротший за нижній, тож мені стало ясно, де схованка. Я був певен, що він не сидітиме байдуже, почувши крики про пожежу. Можна було, звичайно, просто піти туди й заарештувати його, але мені схотілося пожартувати — нехай би він сам звідти вийшов. До того ж, Лестрейде, я хотів трохи з вас поглузувати за ваші вранішні кпини.

— Вам це справді вдалося, сер. Але як ви дізналися, що він у будинку?

— З відбитка пальця, Лестрейде. Ви сказали тоді, що все скінчено; те саме сказав і я, але мав на думці інше. Я знав, що напередодні відбитка там не було. Як ви зазначали раніше, я надаю велику вагу деталям, тож узяв до уваги, оглядаючи передпокій, що стіни були чисті. Виходить, відбиток з'явився вночі.

— Але як?

— Дуже просто. Коли Джонас Олдейкр запечатував з Мак-Фарлейном папери, він міг підсунути молодикові конверт, а той, прикладаючи печатку, натиснув пальцем на м'який сургуч. Молодик міг зробити це мимоволі, й природно, що він одразу забув про те. А може, це був просто випадок, і Олдейкр сам не очікував, що цей відбиток стане йому в пригоді. А потім уже, сидячи в своїй комірчині, він раптом зрозумів, що з допомогою цього відбитка можна зліпити незаперечний доказ проти Мак-Фарлейна. А зробити восковий відбиток із сургучевої печатки, вколоти пальця голкою, видавити на віск кілька крапель крові й притиснути його до стіни в передпокої, — чи власною рукою, чи рукою економки, — було дуже легко. Я ладен закластися, що серед паперів, які він забрав до своєї схованки, ви знайдете конверт з відбитком великого пальця на печатці.

— Чудово! — мовив Лестрейд. — Чудово! Отепер усе ясно як Божий день. Тільки навіщо йому була потрібна вся ця вистава, містере Холмсе?

Мені було смішно дивитися на детектива, який зараз постав перед нами не зухвалим переможцем, а сором'язливою дитиною, що розпитує свого вчителя.

— Гадаю, пояснити це неважко. Джентльмен, що чекає на нас унизу, — особа потаємна, злісна і мстива. Ви знаєте, що він колись сватався до Мак-Фарлейнової матері й дістав одкоша? Не знаєте! Я ж казав вам, що спершу треба було їхати до Блекхіса, а тоді вже до Норвуда. Він не пробачив цієї образи, — саме так він сприйняв її відмову, — і все життя плекав у своєму хитрому, підступному мозку помсту, але жодного разу не мав нагоди її виконати. Останні один-два роки обставини обернулися проти нього, — мабуть, через таємні шахрайські оборудки, — і врешті він побачив, що не викрутиться. Тоді він вирішив ошукати своїх кредиторів і виписав кілька чеків на грубі суми на ім'я такого собі містера Корнеліуса, яким, мабуть, і є сам Олдейкр. Я ще не цікавився долею цих чеків, але не маю сумніву, що їх переведено на ім'я цього самого Корнеліуса до одного з провінційних містечок, куди Олдейкр, ведучи подвійне життя, вряди-

годи навідувався. Він вирішив зникнути, з'явитися там під зміненим прізвисьмом, одержати гроші й зажити по-новому.

— Що ж, цілком можливо.

— Йому спало на думку, що водночас із зникненням він має змогу помститися. То була майстерна, неперевершена помста: його, нещасного старого, вбиває з корисливою метою єдиний син колишньої його коханої. Так само майстерно це було виконано. Причина вбивства — заповіт, таємні, приховані навіть від батьків відвідини, забутий ціпок, кров, кістки якоїсь тварини й ґудзики в стосі дощок — усе це було зроблено бездоганно. Він сплів павутиння, з якого я навіть кілька годин тому, як мені тоді здавалося, не бачив жодного виходу. Але йому забракло найголовнішої риси художника — почуття міри. Він вирішив поліпшити й так уже досконалий витвір, дужче зашморгнути мотузок на шиї нещасної жертви; цим він усе й зіпсував. Ходімо вниз, Лестрейде. Я хочу дещо спитати в нього.

Чоловічок сидів у своїй вітальні; обабіч нього стояли полісмени.

— Це був жарт, любий мій сер, лише жарт, не більше, — скімлив він безперестану. — Далєбі, сер, я сховався лише задля того, щоб побачити, як сприймуть моє зникнення друзі. Адже ви розумієте, сер, я ніколи б не дозволив, щоб з бідолашним молодим містером Мак-Фарлейном сталося лихо...

— Це вирішуватиме суд, — відповів Лестрейд. — А поки що вас заарештовано за звинуваченням у змові й спробі зумисного вбивства.

— А щодо ваших кредиторів, то вони, напевно, вимагатимуть вилучення банківського рахунку містера Корнеліуса, — додав Холмс.

Чоловічок здригнувся й вирячив свої люті очі на мого друга.

— Бачу, я багато чим завдячую вам, — промовив він. — Коли-небудь я ще поквитаюся з вами.

Холмс лагідно всміхнувся.

— Боюся, що найближчим часом ви будете надто зайняті, — сказав він. — До речі, що ви поклали у стос разом зі старими штаньми? Здохлого пса, кролів чи щось іще? Не хочете сказати? Боже мій, як нечемно з вашого боку! Пари кролів, мабуть, вистачило для отих крапель крові та обгорілих кісток. Якщо надумаете писати про цю пригоду, Ватсоне, сміливо пишіть про кролів.

Чоловічки в танці [10]

Холмс уже кілька годин мовчки сидів, нагнувшись над хімічною пробіркою, де клекотіло якесь невимовно смердюче вариво. Голова його схилилася до грудей, і він нагадував мені чудернацького кістлявого птаха з тьмяно-сірими перами й чорним чубом.

— Отож, Ватсоне, — раптом промовив він, — ви не маєте наміру вкладати свої кошти в південноафриканські цінні папери?

Я здригнувся з несподіванки. Хоч я давно вже звик до незвичайних Холмсових здібностей, але це втручання у мої думки аж ніяк не піддавалося поясненню.

— Хай йому біс! Як ви про це дізналися?! — вигукнув я.

Він обернувся на стільці, затиснувши пробірку, що курилася димом, у руці, і його глибоко посаджені очі задоволено заблищали.

— Вам слід визнати, Ватсоне, що я вас цілком збив з пантелику, — сказав він.

— Визнаю.

— Вам варто засвідчити це на папері.

— Навіщо?

— Бо за п'ять хвилин ви скажете, що все це до смішного просто.

— Я певен, що нічого такого не скажу.

— Бачте, любий мій Ватсоне, — він устроїв пробірку в штатив і розпочав лекцію з виглядом професора, що звертається до аудиторії, — не так уже й важко побудувати низку висновків, у якій кожен наступний якнайпростішим чином впливає з попереднього. Якщо після того вилучити з цієї низки всі проміжні ланки й залишити самі початок і кінець, то враження від того буде приголомшливе, хоч і хибне. Мені було зовсім легко з'ясувати, що ви не маєте наміру вкладати свій невеликий набуток у південноафриканські золоті поклади, коли я позирнув на ямку між великим та вказівним пальцями вашої лівої руки.

— Але я не бачу тут жодного зв'язку!

— Охоче вірю вам, але швидко доведу, що цей зв'язок існує. Ось вони, вилучені ланки цього нескладного ланцюжка. По-перше, коли ми вчора ввечері повернулися з клубу, ямка між великим та вказівним пальцями вашої лівої руки була натерта крейдою. По-друге, щоразу, як ви граєте в більярд, ви натираєте цю ямку крейдою, щоб кий добре ковзав у руці. По-третє, ви ні з ким, крім Серстона, в більярд не граєте. По-четверте, десь із місяць тому ви розповідали мені, що Серстон запропонував вам придбати спільно з ним південноафриканські цінні папери, які з'являться в продажу за місяць. По-п'яте, ваша чекова книжка замкнена в моїй шухляді, й ви не попросили в мене ключ. По-шосте, ви не маєте наміру вкладати свої гроші в цю справу.

— Надзвичайно просто! — вигукнув я.

— Авжеж, — мовив він, трохи образившись. — Усяка загадка стає подитячому простою після того, як вам розтлумачать її. А ось вам інша загадка, ще не розгадана. Цікаво, друже Ватсоне, чи дасте ви собі раду з нею, — він подав мені аркуш паперу й повернувся до своїх хімічних дослідів.

Я здивовано побачив на папері якісь безглузді фігурки чоловічків.

— Це ж дитячі малюнки, Холмсе! — вигукнув я.

— Ви так гадаєте?

— Хіба це може бути чимось іншим?

— Про це й хотів би дізнатися містер Хілтон К'юбіт із Ридлінг-Торп-Менора в Норфолку. Цей маленький ребус він надіслав нам з першою поштою, а сам виїхав найближчим потягом. Аж ось і дзвінок, Ватсоне. Я нітрохи не здивуюся, якщо це саме він.

Зі сходів долинули важкі кроки, і за хвилину до нас увійшов високий, чисто поголений джентльмен, ясні очі та рум'яні щоки якого свідчили, що життя його минає далеко від туманів Бейкер-стрит. Він, здавалося, приніс із собою дух міцного свіжого повітря зі східного берега. Потиснувши нам руки, він уже хотів сісти, аж тут очі його зупинились на папірці з кумедними фігурками, який я щойно оглядав і залишив на столі.

— Містере Холмсе, що ви про це думаєте?! — вигукнув він. — Мені казали, що ви любите всілякі таємниці, і я не знаю, чи бачили ви коли-небудь щось дивовижніше. Я вислав вам цей папірець заздалегідь, щоб ви мали час вивчити його, перш ніж я приїду.

— Цей малюнок і справді найкурійозніший, — відповів Холмс. — На перший погляд він здається дитячою забавкою. Хто ще міг би намалювати на папері таких маленьких чоловічків у танці? Чому ви надаєте такого значення цій дурничці?

— Я не надавав би їй ніякого значення, містере Холмсе, якби не дружина. Вона перелякалася на смерть. Мені вона нічого не каже, але в очах її я бачу жах. Ось чому я вирішив дізнатися, що сталося.

Холмс узяв аркушик паперу, і його освітили промені сонця. На сторінці, вирваній із записника, було накреслено олівцем фігурки чоловічків у танці:

Він оглянув папірець, дбайливо склав його і сховав до свого записника.

— Справа обіцяє бути незвичайною й цікавою, — мовив він. — Ви вже дещо розповіли мені в своєму листі, містере Хілтоне К'юбіте, але я буду щиро вдячний вам, якщо ви зробите ласку переповісти цю історію ще раз, щоб її почув мій друг доктор Ватсон.

— Я не бозна-який оповідач, — сказав наш відвідувач, нервово стискаючи і рознімаючи свої великі міцні руки. — Коли вам треба буде щось пояснити до ладу, звертайтеся до мене, будь ласка. Почнімо з того, що торік я одружився; та передусім хочу сказати, що хоч людина я й небагата, мої предки мешкали в Ридлінґ-Торпі впродовж п'яťох століть і мій рід — найславетніший в усьому Норфолкському графстві. Минулого року я приїхав до Лондона на свята й зупинився в готелі на площі Рассел, бо там зупинився також Паркер, наш парафіяльний священик. У цьому готелі мешкала молода американка на прізвище Патрік, Ельсі Патрік. Невдовзі ми стали з нею друзями, і не минуло й місяця, як я палко покохав її. Ми тихцем зареєстрували свій шлюб і повернулися до Норфолка подружньою парою. Вам, напевно, здасться дивним, містере Холмсе, що нащадок давнього, уславленого роду одружується з жінкою,

нічого не знаючи про її минуле та родину, але якби ви побачили й пізнали її, вам неважко було б мене зрозуміти.

Вона нічого не приховувала від мене, моя Ельсі. Я мав змогу будь-коли відмовитись від цього шлюбу. "Раніше в мене були вельми неприємні знайомства, — казала вона, — я хочу забути про них. Не хочу згадувати минуле, бо воно завдає мені болю. Якщо ти візьмеш мене за дружину, Хілтоне, то поєднаєш свою долю з жінкою, що сама нічого лихого не скоїла, але ти повинен вірити моїм словам і дозволити мовчати про все, що було до того, як я стала твоєю. Якщо ж ця умова виявиться для тебе заважкою, повертайся до Норфолка й залиш мені самотнє життя, яким я жила до нашої зустрічі". Зоставався один день до весілля, коли вона сказала мені ці слова. Я відповів, що готовий виконати її бажання, й дотримую своєї обіцянки й досі.

Одружені ми вже близько року й живемо щасливо. Але з місяць тому, наприкінці червня, я помітив перші ознаки біди. Якось моя дружина одержала лист з Америки — я побачив на ньому американську марку. Ельсі смертельно зблідла, прочитала лист і кинула у вогонь. Жодного разу вона не згадувала про нього — і я нічого не розпитував, бо обіцянка є обіцянка, — але відтоді ні на мить не знала спокою. Її обличчя тепер спотворене страхом, з усього видно, що вона на щось чекає. Найкраще їй було б довіритися мені, — тоді вона зрозуміла б, що я для неї — найперший друг. Але поки вона мовчить, містере Холмсе, я теж не можу про це заговорити. Річ у тім, що вона — дуже правдива жінка, і яка біда не затьмарювала б їй колишнє життя, її вини в тому немає. Я звичайний норфолкський сквайр[11], але в Англії не знайти жодної іншої людини, яка б так турбувалася про родинну честь. Ельсі знала про це ще до нашого весілля й нізащо не погодилася б стати моєю, якби це заплямувало нашу честь, — у тому я впевнений.

Тепер я підходжу до найзагадковішого в своїй оповіді. Тиждень тому, минулого вівторка, я побачив на підвіконні таких самих чоловічків у танці, як на цьому папірці. Їх було накреслено крейдою. Я подумав, що цей малюнок зробив хлопець-конюх, але він заприсягався, що нічого про них

не знає. З'явилися вони, напевно, серед ночі. Я стер їх і випадково згадав про це в розмові з дружиною. На мій подив, мої слова її глибоко вразили й вона стала благоді, якщо я ще коли-небудь побачу таких чоловічків, то щоб показав їх їй. Майже тиждень вони не з'являлися, але вчора вранці я знайшов цей папірець у садку на сонячному годиннику й показав його Ельсі. Вона відразу знепритомніла. З того часу вона живе немов уві сні, очі її постійно сповнені жаху. Ось чому я написав до вас і послав цей папірець, містєре Холмсе. Я не можу показати цю річ поліції, бо там мене візьмуть на кпини, а ви могли б сказати мені, що робити далі. Я людина небагата, але якщо на мою нещасну дружину чатує небезпека, я віддам останній шеляг, аби захистити її.

Славна то була людина — цей мешканець старої Англії, щирий, добрий і шляхетний, із широким простакуватим обличчям і великими блакитними очима. Холмс вислухав його розповідь із глибокою увагою, а потім замислено сів і кілька хвилин мовчав.

— Чи не здається вам, містєре К'юбіте, — промовив нарешті він, — що найкраще було б просто розпитати дружину про все й попросити її поділитися своєю таємницею з вами?

Хілтон К'юбіт хитнув своєю широкою головою:

— Обіцянка є обіцянка, містєре Холмсе. Якби Ельсі бажала, вона сама розповіла б мені про все. Якщо ж ні, то я не домагатимуся в неї зізнання силоміць. Але я маю право дізнатися про все сам і зроблю це.

— Тоді я від щирого серця допомагатиму вам. Насамперед скажіть, чи не з'являлись у вашому найближчому сусідстві якісь приїжджі?

— Ні.

— Як я зрозумів, ви мешкаєте в досить тихому місці. Кожне нове обличчя там не залишилося б без вашої уваги.

— Якби нова особа з'явилася в найближчому сусідстві, то ні. Але неподалік від нас — кілька сіл з непоганими пляжами, й господарі приймають там дачників.

— Ці фігурки, звичайно, мають якийсь зміст. Якщо це випадковий малюнок, то розгадати його неможливо; якщо ж це зашифрований напис, то ми, безперечно, проникнемо в його сутність. Але цей малюнок такий невеличкий, що я нічого не можу вдіяти з ним, та й факти, які ви надали мені, такі непевні, що ми не маємо ґрунту для жодних міркувань... Я порадив би вам повернутися до Норфолка і стежити за всім, що відбувається довкола, а також надсилати мені малюнки всіх нових чоловічків у танці, коли ви де-небудь побачите їх. Збирайте відомості про всіх незнайомих осіб, що з'являються поблизу. Як помітите щось нове, одразу приїжджайте до мене. Ось найкраща порада, яку я можу вам дати, містере К'юбіте. Якщо ж буде потреба, то я завжди готовий відвідати ваш норфолкський дім.

Після цієї зустрічі Шерлок Холмс часто глибоко замислювався, й не раз протягом кількох наступних днів я бачив, як він дістає зі свого записника аркушок паперу і довго, серйозно розглядає намальовані на ньому кумедні фігурки. Однак заговорив він про них зі мною лише через два тижні. Саме тоді, коли я збирався йти, він зупинив мене.

— Краще б вам залишитися вдома, Ватсоне.

— Навіщо?

— Бо сьогодні вранці я одержав звістку від Хілтона К'юбіта. Ви пам'ятаєте Хілтона К'юбіта з його чоловічками в танці? Він прибув на Ліверпуль-стрит двадцять на другу. Щомиті він може завітати сюди. З його телеграми я зрозумів, що в нього є важливі новини.

Чекати довелося недовго, бо наш норфолкський сквайр просто з вокзалу примчав до нас у кебі. Він виглядав стурбованим і пригніченим, очі його були стомлені, чоло поорали зморшки.

— Ця історія доведе мене до божевілля, містере Холмсе, — мовив він, знесилено падаючи в крісло. — Страшенно прикро відчувати, що ти зусебіч оточений якимись невидимими й невідомими людьми, які плетуть навколо тебе свої задуми; але ще страшніше бачити, як поволі, день у день, убивають твою дружину! Вона тане, просто тане в мене на очах.

— Вона сказала вам хоч що-небудь?

— Ні, містере Холмсе, нічого не сказала. Буває, що моя бідолашка хоче сама розповісти мені про все, та їй бракує рішучості. Я пробував допомогти їй, але це виходило в мене якось незграбно й лише лякало її. Вона часто розмовляє зі мною про мій давній рід, про те, як нас шанують в усьому графстві, як ми пишаємося своєю родинною честю, і я щоразу відчуваю, що вона хоче додати щось до цього, та ніяк не може.

— А ви самі виявили щось нове?

— О, багато що, містере Холмсе. Я привіз до вас кілька новеньких малюнків із чоловічками в танці. Але найголовніше те, що я його бачив.

— Того, хто їх малював?

— Так, я бачив його за роботою. З вашої ласки, я розповім вам усе спочатку. Коли я повернувся від вас додому, то перше, що я побачив наступного ранку, були нові чоловічки в танці. Їх було накреслено крейдою на чорних дерев'яних дверях комори, що стоїть на моріжку навпроти вікон нашого будинку. Я їх усіх перемалював. Ось вони:

— Чудово! — мовив Холмс. — Чудово! Далі, будь ласка.

— Перемалювавши чоловічків, я стер їх, але через два дні там з'явився новий малюнок. Ось він:

Холмс потер руки і радісно засміявся.

— Трьома днями пізніше я знайшов папірець, який лежав на сонячному годиннику, притиснутий камінцем. Ось він. Як бачите, фігурки на ньому ті самі, що на попередньому малюнку. Тоді я вирішив підстерегти того, хто малює цих чоловічків, узяв револьвер і засів у своєму кабінеті, з вікон якого видно було комору та садок. Десь о другій годині ночі, сидючи біля вікна і озираючи залитий місячним світлом садок, я почув кроки позаду себе і, обернувшись, побачив свою дружину в халаті. Вона благала мене йти спати. Я сказав їй відверто, що хочу подивитися, хто це витіває тут такі штуки. Вона відповіла, що все це — безглуздий жарт, на який не варто звертати жодної уваги.

"Якщо це так дратує тебе, Хілтоне, то вирушаймо в подорож — ти та я, й ніхто нас не турбуватиме".

"Що? Дозволити якомусь жартівникові вижити нас із власного дому? — сказав я. — Тоді ціле графство сміятиметься з нас!"

"Гаразд, іди спати, — відповіла вона, — поговоримо про це вранці..."

Раптом її обличчя зблідло так, що я помітив це навіть при місячному сяйві, а рука вп'ялася в моє плече. Щось рухалося в тіні комори. Я побачив темну, згорблену постать, що виринула з-за рогу й присіла перед дверима. Вхопивши револьвер, я кинувся вперед, але дружина рвучко обняла й затримала мене. Я намагався відштовхнути її, та вона ще відчайдушніше схопила мене в обійми. Врешті я звільнився з тих обіймів, але поки відчинив двері й добіг до комори, незнайомиць уже зник. Щоправда, він залишив по собі слід, бо на дверях було намальовано таких самих чоловічків, які траплялися мені вже двічі. Я оббіг увесь садок, проте ніде не знайшов цього типа. Однак, хоч це й

видається дивним, він, напевно, мав бути десь поблизу, бо коли вранці я знов оглядав двері комори, то під тим рядком, який я вже бачив, з'явилося кілька нових фігурок.

— Чи перемалювали ви їх?

— Так, їх було дуже мало, я перемалював їх. Ось вони.

Він показав нам аркуш паперу з новим "танцем":

— Скажіть-но мені, — мовив Холмс, і з виразу його очей я побачив, що він дуже схвилюваний, — цей малюнок було додано до попереднього чи зроблено окремо?

— Його було намальовано внизу на дверях.

— Чудово! Це найважливіше з усієї вашої розповіді. Тепер я маю надію розгадати цю загадку. Містере Хілтон К'юбіте, продовжуйте, будь ласка.

— Мені нема чого більше сказати, містере Холмсе, хіба те, що я розгнівався на дружину, бо вона завадила спіймати цього таємничого негідника. Вона казала, що дуже побоювалася за мене. Спочатку я підозрював, що вона насправді потерпала не за мене, а за нього, бо я не мав жодного сумніву, що їй відомо, хто він такий і що означають ці дивні малюнки. Але голос моєї дружини, містере Холмсе, та її погляд розвіяли будь-які сумніви, й тепер я переконаний, що вона справді хвилювалася за мене... От і все, що сталось, і тепер я чекаю вашої поради, що мені робити далі. Я й так пориваюся сховати в кущах півдюжини хлопців зі своєї ферми, щоб вони дали тому негідникові доброго прочухана: отоді він припинив би турбувати нас назавжди...

— Побоююсь, що таку складну справу неможливо розв'язати так просто, — сказав Холмс. — Як довго ви ще перебуватимете в Лондоні?

— Я мушу повернутися вже сьогодні. Я не можу залишити дружину саму проти ночі. Вона так нервувалася й так благала мене швидше їхати додому!

— Ви, звичайно, маєте рацію. Проте якби ви zostалися тут, я за день чи за два вирушив би разом з вами... Залиште мені поки що ці папери. Гадаю, невдовзі я зможу відвідати вас і пролити деяке світло на цю справу.

Шерлок Холмс зберігав свій професійний спокій, поки наш відвідувач не залишив нас, але я, що так добре його знав, помітив його незвичайне хвилювання. Щойно широка спина Хілтона К'юбіта зникла в дверях, як мій друг кинувся до столу, поклав перед собою всі аркуші паперу з чоловічками в танці й заглибився в якісь складні розрахунки. Дві години поспіль я бачив, як він розмальовує сторінку за сторінкою фігурками й буквами, і ця робота так захопила його, що він цілковито забув про мене. Іноді робота йшла вдало, й тоді Холмс насвистував і наспівував; часом, коли його думка заходила в глухий кут, він сидів, нахмуривши чоло й настороживши очі. Нарешті він підхопився зі стільця, задоволено скрикнувши, і заходився міряти кімнату вздовж і впоперек, потираючи руки. Потім написав і надіслав довгу телеграму.

— Якщо відповідь буде така, як я сподіваюся, Ватсоне, ви зможете додати цю чудову історію до своєї колекції, — мовив він. — Напевно, завтра нам доведеться вирушити до Норфолка, щоб остаточно розгадати загадку, яка завдала нашому другові стільки прикрощів.

Правду кажучи, мене взяла цікавість, але я знав, що Холмс любить пояснювати свої рішення лише тоді, коли сам бачить у цьому потребу, отож терпляче очікував, коли ж він поділиться зі мною своїм відкриттям.

Проте відповідь на телеграму не надходила, й Холмс протягом двох днів нетерпляче нашорошував вуха, тільки-но чув дзвінок. Другого дня ввечері ми одержали від Хілтона К'юбіта лист. У нього все було гаразд,

тільки сьогодні вранці на постаменті сонячного годинника з'явився новий малюнок. До листа він додав копію цього малюнка:

Холмс на кілька хвилин схилився над цими химерними фігурками і раптом підхопився, здивовано й сердито скрикнувши. Обличчя його сповнилось напруження й тривоги.

— Ми дозволили цій справі зайти занадто далеко, — сказав він. — Чи є сьогодні вечірній потяг до Норт-Волшема?

Я переглянув розклад. Останній потяг щойно пішов.

— Доведеться раніше поснідати й вирушити першим ранковим, — мовив Холмс. — Наше перебування там конче потрібне. А ось і телеграма! Постривайте, місіс Хадсон, можливо, я надішлю відповідь... Ні, все відбувається саме так, як я й сподівався. Це повідомлення підтверджує, що нам не можна більше ховатися від містера Хілтона К'юбіта, бо наш простакуватий норфолкський сквайр потрапив у неабияку халепу.

Так воно й сталося. Переходячи до закінчення цієї невеселої історії, яка здавалася мені колись такою по-дитячому безглуздою, я знову переживаю і те хвилювання, і той жах, яких тоді довелося зазнати. Мені так хотілося б повідомити читачів, що все скінчилося щасливо, але моя розповідь — це літопис фактів, отож я змушений простежити аж до сумного кінця ту дивну низку подій, через які за кілька днів про садибу Ридлінґ-Торп-Менор велися розмови в кожному куточку Англії.

Тільки-но ми висіли в Норт-Волшемі й сказали, куди хотіли б дістатися, як до нас підбіг начальник станції.

— Ви, напевно, детективи з Лондона? — спитав він.

На Холмсовому обличчі з'явилося занепокоєння.

— Чому ви так думаєте?

— Бо тут щойно проїхав інспектор Мартін з Норіча. Чи, може, ви лікарі? Вона ще жива — принаймні була донедавна. Ви ще маєте час порятувати її... для шибениці!

Холмсові брови насупилися.

— Ми їдемо до Ридлінґ-Торп-Менора, — мовив він, — але нічого не чули про те, що там сталося.

— Жахлива річ! — сказав начальник станції. — Обох застрелено: і містера Хілтона К'юбіта, і його дружину. Вона вистрелила спочатку в нього, тоді в себе, — принаймні так кажуть слуги. Він помер, а її життя на волосинці. Боже милий, і це один з найдавніших родів Норфолкського графства! Такий шанований рід!

Без жодного слова Холмс скочив до коляски й за всю довгу семимильну подорож ні разу не розтулив уст. Нечасто мені доводилось бачити його таким схвильованим. Він і раніше, дорогою з Лондона, був стривожений, і я помітив, як уважно й схвильовано переглядав він ранкові газети; але тепер, коли так раптово справдилися найгірші побоювання, його огорнув сум. Спершись на сидіння, він понуро про щось думав.

Тим часом ми проїздили повз один з найцікавіших краєвидів Англії. Кілька поодинокі розкиданих будиночків репрезентували сучасну забудову краю; всюди, куди не кинеш оком, над зеленою долиною Норфолка здіймалися велетенські чотирикутні вежі церков, що нагадували про колишню славу та розквіт давньої Східної Англії. Врешті за зеленим урвищем з'явилася фіолетова смужка Німецького моря[12], і візник показав своїм батогом на два цегляні шпилі, що височіли над купкою дерев.

— Це Ридлінґ-Торп-Менор, — сказав він.

Тільки-но ми під'їхали до воріт, як я помітив перед будинком, за тенісним майданчиком, чорну комору й сонячний годинник на постаменті, що справили на нас дивне враження. Верткий чоловічок із підфарбованими вусами хутко скочив з високої двоколки. Він відрекомендувався як інспектор Мартін з норфолкського поліційного управління. Коли ж він почув ім'я мого друга, то неабияк здивувався:

— Але ж, містере Холмсе, злочин було скоєно о третій годині ранку! Як ви дізналися про це сьогодні й прибули сюди водночас зі мною?

— Я передбачав це. Я їхав, щоб запобігти злочиніві.

— Тоді у вас, напевно, є відомості, яких ми не знаємо! Всі кажуть, що подружжя було дуже щасливе...

— Я маю лише ті відомості, які дістав від чоловічків у танці, — відказав Холмс. — Про це я розповім вам згодом. На жаль, уже надто пізно, щоб запобігти трагедії... Якщо так, нехай тоді мої знання допоможуть здійснитися правосуддю. Ви бажаєте провадити слідство зі мною разом чи, може, волієте, щоб я працював самотійно?

— Я вважатиму за честь працювати разом з вами, містере Холмсе, — щиро відповів інспектор.

— Якщо так, то я хотів би негайно вислухати свідків і оглянути місце злочину.

Інспектор Мартін мав досить здорового глузду, щоб дозволити моєму другові чинити все на власний розсуд, а сам обмежився тим, що уважно стежив за його діями. Тутешній лікар, літній сивий чоловік, щойно вийшов з кімнати місіс Хілтон К'юбіт і повідомив, що її становище серйозне, але не фатальне; куля зачепила передню частину мозку, й до пам'яті вона

прийде, напевно, не скоро. На запитання, чи сама вона вистрелила в себе, чи це зробив хтось інший, він не наважився дати певної відповіді. В усякому разі, кулю було випущено з дуже близької відстані. В кімнаті знайшли лише один револьвер; обидві його цівки були порожні. Містера Хілтона К'юбіта було вбито пострілом у серце. Можна було однаково припустити те, що він убив спочатку її, а потім себе, й те, що злочинцем є саме вона, бо револьвер лежав на підлозі на рівній відстані від обох.

— Ви не чіпали його? — запитав Холмс.

— Ні, ми лише підняли й винесли леді. Ми не могли залишити її пораненою на підлозі.

— Як довго ви були тут, докторе?

— З четвертої години ранку.

— Хто ще тут побував?

— Був констебль.

— Ви нічого тут не пересували?

— Нічого.

— Ви розумно вчинили. Хто вас викликав?

— Сондерс, покоївка.

— Вона перша здійняла тривогу?

— Вона та ще місіс Кінг', куховарка.

— Де вони тепер?

— Напевно, в кухні.

— Зараз найкраще за все буде вислухати їхню розповідь.

Стародавню залу з високими вікнами, облицьовану дубом, було перетворено на слідчу камеру. Холмс сів у велике старомодне крісло, його очі аж палали на незворушному обличчі. Я прочитував у них рішучість присвятити, якщо треба, все своє життя тому, щоб за людину, яку не вдалося врятувати, убивця врешті був покараний. Хвацький інспектор Мартін, старий сивий сільський лікар, я та ще недоумкуватий сільський полісмен складали решту цього дивного зібрання.

Обидві жінки свідчили надзвичайно розважливо. Їх розбудив звук пострілу, й за хвилину пролунав ще один постріл. Спали вони в суміжних кімнатах, і місіс Кінґ кинулася до Сондерс. Вони разом зійшли сходами. Двері до кабінету було відчинено, на столі горіла свічка. Господар лежав долілиць посеред кімнати. Він був уже мертвий. Біля вікна корчилася його дружина, відкинувши голову до стіни. Рани її були жахливі, половина обличчя — червона від крові. Вона важко дихала, але сказати не могла нічого. Коридор та кімната були повні диму, і тхнуло порохом. Вікно було зачинено зсередини, — обидві жінки запевняли нас у цьому. Вони одразу викликали лікаря й констебля, а потім разом з конюхом та його хлопцем-помічником перенесли поранену господиню до її кімнати. Розстелена постіль свідчила про те, що подружжя збиралося спати. На ній була сукня, на ньому — халат, накинутий поверх нічної сорочки. В кабінеті ніхто нічого не переставляв. Як відомо, між чоловіком та жінкою ніколи не було жодної сварки. Всі мали їх за зразкову подружню пару.

Такі були свідчення служниць. Відповідаючи інспекторові Мартіну, вони запевняли, що всі двері було зачинено зсередини, тож нікому не вдалося б утекти з дому. Відповідаючи Холмсові, вони згадали, що

відчули запах пороху відразу, як вибігли зі своїх кімнат на горішньому поверсі.

— Раджу вам звернути якнайпильнішу увагу на цю обставину, — мовив Холмс до свого колеги. — А тепер, як на мене, слід перейти до огляду кімнати, де стався злочин.

Кабінет виявився маленькою кімнатою, три стіни якої було заставлено книжками, а письмовий стіл стояв біля вікна, що виходило в садок. Нашу увагу насамперед привернув труп нещасного сквайра, розпростертий на підлозі посеред кімнати. Безлад у його одязі свідчив, що він поспіхом піднявся з ліжка. Куля пробила йому серце й застрягла в легенях. Смерть була миттєва й безболісна. Слідів пороху ні на його халаті, ні на руках не було. У господині ж, як зауважив сільський лікар, сліди пороху залишилися на обличчі, але руки були чисті.

— Те, що слідів пороху немає, ні про що не свідчить, а те, що вони є, свідчить про все, — пояснив Холмс. — Якщо порох не витруситься з погано налаштованого набою, то він не залишить жодного сліду, хоч би скільки разів стріляли. Гадаю, що тіло містера К'юбіта можна прибрати. Вам, докторе, не вдалося, напевно, відшукати кулю, яка поранила леді?

— Це потребує важкої операції. Але в револьвері залишилося ще чотири набої. Пострілів було два, ран — так само дві, тож долю кожної кулі можна легко з'ясувати.

— Це лише вам здається, — заперечив Холмс. — А що ви могли б сказати щодо тієї кулі, яка пробила край вікна?

Він несподівано обернувся і вказав своїм довгим тонким пальцем на дірку, пробиту в нижній поперечці віконної рами, десть на дюйм над підвіконням.

— Святий Юрію! — вигукнув інспектор. — Як вам пощастило це побачити?

— Я шукав її.

— Чудово! — мовив сільський лікар. — Ви маєте рацію, сер. Отже, був третій постріл і мала бути третя особа. Але що це за особа й куди вона поділася?

— Це загадка, яку ми зараз спробуємо розгадати, — відповів Шерлок Холмс. — Ви пам'ятаєте, інспекторе Мартіне: коли служниці сказали, що, повибігавши зі своїх кімнат, вони відчули запах пороху, то я зауважив, що ця обставина винятково важлива?

— Так, сер. Але, правду кажучи, я не все зрозумів.

— Це доводить, що увесь той час і двері, й вікно в кімнаті були відчинені. Інакше запах пороху не розійшовся б так швидко по всьому будинку. Для цього потрібен протяг. І двері, й вікно були відчинені на дуже короткий час.

— Чому ви так вважаєте?

— Бо на свічці майже немає нагару.

— Справді! — вигукнув інспектор. — Справді!

— Переконавшись, що вікно під час трагедії було відчинено, я зробив висновок, що тут брала участь і третя особа, яка стояла на вулиці й вистрелила у вікно. Будь-який постріл, націлений у ту особу, міг пробити дерев'яну поперечку рами. Я її оглянув і справді знайшов слід від кулі!

— А як тоді вікно виявилось зачиненим?

— Жінка зачинила його мимоволі. Зачинила й завмерла... Овва, що це таке?

То була жіноча сумочка, що лежала на столі в кабінеті, — гарна маленька сумочка з крокодилячої шкіри, оздоблена сріблом. Холмс відкрив її й витрусив на стіл усе, що там було. Всередині лежало двадцять п'ятдесятифунтових банкнот, перев'язаних гумкою, й більше нічого.

— Візьміть із собою, це фігуруватиме на суді, — мовив Холмс, передавши сумочку з грошима інспекторові. — Тепер нам треба з'ясувати питання про третю кулю. З пробоїни в поперечці рами зрозуміло, що стріляли з кімнати. Я хотів би ще раз поговорити з місіс Кінґ, куховаркою... Ви казали, місіс Кінґ, що вас розбудив гучний постріл. Чи не хотіли ви сказати цим, що перший постріл здався вам гучнішим за другий?

— Я почула його крізь сон, і мені важко судити, сер. Постріл здався мені дуже гучним.

— А ви не думаєте, що то були два постріли, які пролунали водночас?

— Не можу сказати напевно, сер.

— А я гадаю, що саме так і було. Здається, інспекторе Мартіне, що в цій кімнаті ми вже не відшукаємо нічого цікавого. Якщо ви згодні піти зі мною, то погляньмо, чи немає чого нового в садку.

Під вікном кабінету була клумба з квітами, й тільки-но ми підійшли до неї, як із подивом побачили, що квіти потолочено і на м'якому ґрунті відбилися чіткі сліди ніг. То були сліди великих чоловічих черевиків із довгими й гострими носами. Холмс нишпорив у траві й листі, немов гончак, що шукає поранену дичину. Раптом він радісно скрикнув, присів і підняв із землі невеличкий мідяний циліндрик.

— Так я й думав, — сказав він, — револьвер був з відбивачем. Ось вона, третя гільза. Як на мене, інспекторе Мартіне, нашу справу майже закінчено.

На обличчі сільського інспектора застиг вираз захоплення саме тим, як швидко і майстерно Холмс здійснює розшуки. Спершу він намагався відстоювати власну думку, але тепер здивувався до такої міри, що ладен був в усьому коритися Холмсові.

— Кого ж ви підозрюєте? — спитав він.

— Про це я скажу згодом. У цій загадці є кілька деталей, які я досі не можу пояснити вам. Зараз я вже так далеко зайшов у своїх розшуках, що краще буде трохи зачекати, а тоді вже пояснити все відразу.

— Як собі хочете, містере Холмсе, аби лиш убивця не втік.

— Я не маю наміру чогось від вас приховувати, але в розпалі справи не можна марнувати час на довгі й докладні пояснення. Всі нитки злочину в моїх руках. Якщо навіть ця леді ніколи не прийде до тями, ми зможемо відтворити всі події тієї ночі й домогтися правосуддя. Спершу я хотів би дізнатись, чи нема тут поряд заїзду під назвою "Елрідж".

Допитали слуг, але ніхто з них не чув про такий заїзд. Лише хлопець-конюх несподівано пригадав, що за кілька миль звідси, коло Іст-Рестона, мешкає фермер з таким прізвищем.

— Ця ферма далеко від інших?

— Дуже далеко, сер.

— Там, напевно, ще не чули про те, що сталося тут уночі?

— Мабуть, не чули, сер.

Холмс на хвилину замисливсь, і на його обличчі з'явилася лукава усмішка.

— Сідлай коня, хлопче, — мовив він, — я хочу попросити тебе відвезти лист на ферму Елріджа.

Холмс дістав з кишені кілька різних папірців з чоловічками в танці. Сівши в кабінеті до столу, він поклав їх перед собою і взявся до роботи. Нарешті подав хлопцеві листа, наказавши віддати його саме тій особі, якій адресовано, й не відповідати при цьому на жодні запитання. Я встиг побачити на конверті адресу, написану кривим, незграбним почерком, анітрохи не схожим на звичайний чіткий Холмсів почерк. Лист було адресовано містерові Ейбові Слені, ферма Елріджа, Іст-Рестон у Норфолку.

— Гадаю, інспекторе, — зауважив Холмс, — що варто було б викликати телеграмою конвой, бо якщо мої припущення справдяться, то вам доведеться відпровадити до в'язниці вельми небезпечного злочинця. Хлопець, який повезе мій лист, може водночас послати вашу телеграму. Пообіднім потягом ми повернемось додому, Ватсоне, бо ввечері мені треба завершити цікавий хімічний дослід і до того ж наші розшуки невдовзі скінчатся.

Коли хлопець виїхав із листом, Шерлок Холмс віддав наказ слугам: тільки-но будь-який відвідувач захоче побачити місіс Хілтон К'юбіт, слід негайно провести його до вітальні, не кажучи нічого про те, що тут сталося. Він вимагав якнайретельнішого виконання цього наказу. Далі він пішов до вітальні й зауважив, що тепер усе буде зроблено й без нас, а ми повинні лише сидіти й чекати, хто потрапить до наших рук. Лікар подався до своїх пацієнтів, отож у кімнаті zostалися тільки ми з інспектором.

— Я сподіваюся, що допоможу вам провести цей час корисно й цікаво, — мовив Холмс, підсунувши свій стілець до стола й порозкладавши перед собою папірці з фігурками чоловічків у танці. — Перед вами, друже Ватсоне, я мушу спокутувати свою провину: адже я так довго ховався від вас. А вам, інспекторе, вся ця історія буде чудовим професійним уроком. Насамперед я розповім про ті цікаві речі, які стосуються моїх зустрічей з містером Хілтоном К'юбітом на Бейкер-стрит.

Він коротко переповів інспекторові те, що я вже знав.

— Ось переді мною ці кумедні фігурки, що могли б викликати посмішку, якби не стали вісниками такої жахливої трагедії. Я добре знаюся на всіх видах тайнопису і навіть сам написав невеличку розвідку, де розглянув сто шістдесят різноманітних шифрів, але мушу визнати, що цей випадок — для мене цілковита новина. Метою людини, яка винайшла цю систему, було приховати, що ці фігурки мають зміст, і видати їх за безглузді дитячі малюнки.

Але кожен, хто зрозуміє, що ці фігурки відповідають літерам, досить легко розгадає їх за звичайними правилами відгадування шифрів. Перший малюнок був такий короткий, що дав мені можливість зробити лише одне вірогідне припущення, яке згодом виявилось правильним. Я маю на увазі прапорці в руках чоловічків. Вони використовуються лише для того, щоб позначати кінці окремих слів. Більше нічого за першим малюнком я встановити не міг: потрібен був свіжий матеріал. Відвідавши мене вдруге, містер Хілтон К'юбіт привіз три нові малюнки, останній з яких, напевно, мав тільки одне слово, бо в ньому не було прапорців. Два інші малюнки починалися, безперечно, з одного й того самого слова, яке має п'ять літер. Тут мені сяйнула щаслива думка. Листи звичайно починаються з імені людини, якій їх адресовано. Той, хто писав до місіс К'юбіт ці послання, був, безперечно, добре знайомий з нею. Цілком природно, що він звертається до неї просто на ім'я. А ім'я її має якраз п'ять літер: Ельсі. Таким чином я розкрив п'ять літер: Е, Л, Ь, С, І.

Отже, в двох малюнках хтось звертається до місіс К'юбіт на ім'я й, напевно, чогось у неї просить. Чого саме він може просити? Чи не вимагає він, щоб вона прийшла кудись, де вони могли б поговорити? Я звернувся до другого слова третього малюнка. Воно має сім літер: остання літера — Ь. Я припустив, що це слово — "ПРИХОДЬ", і одразу отримав ще шість літер — П, Р, И, Х, О, Д. Тоді я перейшов до того малюнка, який містив лише одне слово. Як ви пам'ятаєте, воно з'явилося на нижній частині дверей комори. Я припустив, що це відповідь, написана місіс К'юбіт. Ось це слово:

.I.ОЛИ

Що ж могла місіс К'юбіт відповісти на його прохання? Звичайно, "НІКОЛИ".

Тепер я знав уже так багато літер, що міг повернутись до найпершого малюнка. Підставивши під нього вже відомі літери, я прочитав:

. ... Е.. СЛЕНІ

Останнє слово — "СЛЕНІ" — прізвище, надзвичайно поширене в Америці. Коротеньке слівце з трьох літер, що стоїть перед прізвищем і починається з букви Е, — радше за все, ім'я. Що ж це за ім'я? В Америці часто трапляється ім'я Ейб. Тепер треба розшифрувати тільки два перші короткі слова, й зробити це неважко: вони означають — "Я ТУТ". Отже, в першому малюнку йдеться: "Я ТУТ. ЕЙБ СЛЕНІ".

Тепер я мав уже стільки літер, що міг розшифрувати і другий малюнок:

ЕЛЬСІ Я .И.У . ЕЛРІД..

Поміркувавши трохи, я розгадав це послання: "ЕЛЬСІ, Я ЖИВУ В ЕЛРІДЖА". Мені спало на думку, що "Елрідж" — то назва заїзду чи садиби, де мешкає людина, яка все це написала.

Ми з інспектором Мартіном зацікавлено вислухали цей чіткий і докладний звіт мого друга про те, як йому вдалося розв'язати цю справді важку задачу.

— Що ж ви вчинили далі, сер? — спитав інспектор.

— Оскільки ім'я Ейб трапляється лише в Америці і все нещастя почалося з листа, який надійшов з Америки, я мав усі підстави припустити, що цей Ейб Слені — американець. До того ж, я підозрював, що тут криється якийсь злочин, бо ж недарма місіс К'юбіт так ревно приховувала від чоловіка своє минуле... Я послав телеграму до нью-йоркської поліційної управи своєму приятелю Вільсону Гаргріву, котрий не раз користувався моїм знанням лондонського злочинного світу. Я спитав у нього, чи знає він, хто такий Ейб Слені. Ось його відповідь: "Найнебезпечніший бандит у Чикаго". Того самого вечора Хілтон К'юбіт надіслав мені копію останнього малюнка Слені. Підставивши під нього вже відомі літери, я прочитав:

ЕЛЬСІ .ОТУЙСЯ ДО С.ЕРТІ

Так я одержав літери Г та М, яких раніше не знав. "ЕЛЬСІ, ГОТУЙСЯ ДО СМЕРТІ!" — цей негідник від прохань перейшов до погроз, а я добре знав, що чиказькі бандити дотримують слова й швидко здійснюють свої погрози. Я відразу ж вирушив до Норфолка зі своїм другом і колегою доктором Ватсоном, та, на жаль, ми прибули тоді, коли найстрашніше вже сталося.

— Це велика честь — разом з вами брати участь у розкритті злочину, — шанобливо промовив інспектор. — Але дозвольте дещо сказати вам

від щирого серця. Якщо цей Ейб Слені, який мешкає в Елріджа, — справді вбивця і якщо він утече, поки я тут сиджу, я матиму велику халепу.

— Турбуватись не варто. Він не пориватиметься тікати.

— Звідки ви це знаєте?

— Втекти — значить визнати себе винним.

— Ну, то ходімо й заарештуймо його.

— Я щохвилини чекаю на нього тут.

— Навіщо ж він ітиме сюди?

— Я написав до нього й попросив прийти.

— Це неможливо, містере Холмсе! Невже він прийде тільки через те, що ви попросили його? Чи не збудить ваш лист у ньому підозру й не змусить його втекти?

— Як на мене, все залежить від того, як складено цей лист, — відповів Шерлок Холмс. — Якщо не помиляюся, то онде він, цей джентльмен, простує до нас.

Стежкою, що вела до дверей, прямував якийсь чоловік. Це був високий, гарний, смаглявий джентльмен у сірому фланелевому вбранні й панамському брилі, з чорною короткою бородою й великим, хижим гачкуватим носом; ідучи, він помахував ціпком і ступав так упевнено, наче все довкола належало йому. Нарешті ми почули короткий, гучний дзвінок.

— Здається, джентльмени, — спокійно мовив Холмс, — що нам варто сховатися за дверима. Коли зустрічаєшся з таким чолов'ягою, слід бути якнайобережнішим. Приготуйте наручники, інспекторе. А всю розмову я візьму на себе.

Ми мовчки чекали десь із хвилину — одну з тих хвилин, які неможливо забути. Потім двері відчинились і чоловік ступив до кімнати. Холмс миттю приставив йому до голови револьвер, а Мартін замкнув наручники на його зап'ястках. Усе було зроблено так блискавично й спритно, що наш гість опинився в полоні, перш ніж побачив нападників. Він озирає то одного, то іншого з нас парою своїх блискучих чорних очей, а далі гірко всміхнувся:

— Так, джентльмени, цього разу ви спіймали мене. Я зіткнувся з чиєюсь залізною волею... Але мене запросила сюди місіс Хілтон К'юбіт? Ні, не кажіть мені, що вона заодно з вами! Невже вона допомогла вам заманити мене до цієї пастки?

— Місіс Хілтон К'юбіт тяжко поранена. Їй загрожує смерть.

Чоловік несамовито крикнув, і цей крик пролунав на весь будинок.

— Ви збожеволіли! — розлючено вигукнув він. — Він поранений, а не вона. Невже хтось міг би поранити крихітку Ельсі? Так, я погрожував їй, хай Бог мене простить, але я не зачепив би й волосинки на її чудовій голівці! Скажіть, що це неправда, чуєте, ви! Скажіть, що її не поранено!

— Її знайшли тяжко пораненою, поруч із мертвим чоловіком.

Застогнавши він упав на канапу й затулив обличчя руками в наручниках. Десь із п'ять хвилин він мовчав, тоді відтулив обличчя й заговорив з холодним відчаєм у голосі.

— Мені нема чого від вас приховувати, джентльмени, — сказав він. — Я вистрілив у нього, але й він вистрелив у мене, тож це не можна назвати вбивством. Але якщо ви гадаєте, що я здатен поранити цю жінку, то ви не знаєте ні мене, ні її. В цілому світі ще не було чоловіка, який кохав би жінку так, як я кохав її. Я мав на неї всі права. Вона було призначена мені багато років тому. Хто він такий — цей англієць, що став між нами? Я перший одержав право на неї й бажав дістати лише те, що належить мені!

— Вона покинула вас, коли дізналася, що ви за людина, — суворо мовив Холмс. — Вона втекла з Америки, щоб сховатись від вас, і в Англії одружилась зі шляхетним джентльменом. Ви погрожували їй, переслідували, перетворили її життя на пекло, примушуючи кинути чоловіка, якого вона кохала й шанувала, й тікати з вами — тим, кого боялася й ненавиділа. Врешті ви вбили цього шановного чоловіка й довели його дружину до самогубства. Це злочин, містере Ейбе Слені, за які ви відповідатимете перед законом!

— Якщо Ельсі помре, мені все одно, що станеться зі мною, — мовив американець. Він розтулив кулак і поглянув на пожмаканий лист, що лежав у нього на долоні.

— Стривайте-но, містере, — вигукнув він з недовірою в очах, — а чи не намагаєтесь ви просто залякати мене? Якщо леді так тяжко поранена, хто ж написав цей лист? — Він кинув папір на стіл.

— Його написав я, щоб запросити вас сюди.

— Ви написали його? В усьому світі немає жодної людини, крім членів нашої спілки, хто знав би таємницю чоловічків у танці. Як ви могли написати його?

— Те, що винайшла одна людина, може розгадати інша, — відповів Холмс. — Ось під'їжджає кеб, у якому вас відвезуть до Норіча, містере

Слені. Але зараз ви маєте час хоч трохи виправити скоєне зло. Чи відомо вам, що місіс Хілтон К'юбіт саму звинувачують у страшному злочині — вбивстві свого чоловіка, і лише мій приїзд та факти, знайдені мною, врятували її від цього звинувачення? Ви повинні заявити на весь світ, що вона не має жодного стосунку, прямого чи непрямого, до цієї трагедії!

— Так я й зроблю, — сказав американець. — Я бачу, що найкраще для мене — говорити чисту правду.

— Мій обов'язок — попередити, що кожне ваше слово може бути використане проти вас! — вигукнув інспектор, як і належить справжньому охоронцеві британського закону.

Слені знизав плечима.

— Передусім, — почав він, — я хочу, джентльмени, щоб ви зрозуміли, що я знав цю жінку з її дитячих літ. Наша чиказька банда налічувала сім членів, і ватажком її був батько Ельсі. Розумний чоловік — цей старий Патрік! То він вигадав літери, які всі мали за дитячі кривульки, доки вам не пощастило підібрати до них ключ. Ельсі дещо дізналася про наші справи й жахнулася; а оскільки вона мала трохи чесно зароблених грошей, то втекла від нас до Лондона. Ми були заручені, й вона стала б моєю дружиною, якби я змінив свій фах, але тоді не бажала й зустрічатися зі мною. Мені пощастило знайти її лише після весілля з тим англійцем. Я написав їй, однак відповіді не одержав. Тоді я приїхав сюди й став писати до неї таким чином, щоб вона могла це прочитати.

Я мешкаю тут уже близько місяця. Я оселився на фермі, де найняв кімнату на долішньому поверсі, з якої міг виходити щоночі непоміченим. Я робив усе, щоб перенадити Ельсі до себе. Я знав, що вона читає мої написи, бо під одним з них якось залишила відповідь. Врешті терпець мені увірвався і я почав їй погрожувати. Тоді вона надіслала мені лист, у якому благала виїхати звідси й писала, що серце у неї буде розбито, якщо її чоловіка спіткає ганьба. Вона пообіцяла поговорити зі мною через

вікно о третій годині ночі, коли її чоловік спатиме, якщо я після того облишу її та виїду геть. Говорячи зі мною, вона пропонувала мені гроші, щоб відкупитися. Осатанівши, я захопив її за руку, намагаючись витягти через вікно силоміць. Тієї хвилини до кімнати вбіг її чоловік з револьвером у руці. Ельсі знепритомніла, а ми опинилися віч-на-віч. Я теж був озброєний і підняв свій револьвер, щоб злякати його й тим часом утекти. Він вистрелив і промахнувся. Я вистрелив майже водночас із ним, і він упав додолу. Я побіг через садок і почув, як позаду зачинили вікно... Присягаюся Богом, джентльмени, що все це — правда, і я більше не чув про це ні слова, доки до мене не примчав той хлопець із листом. Прочитавши лист, я побіг сюди й потрапив до ваших рук...

Поки американець говорив, до будинку під'їхав кеб, у якому сиділи двоє полісменів в уніформі. Інспектор Мартін підвівся й торкнув арештованого за плече.

— Нам пора їхати!

— Чи можу я спочатку побачитися з нею?

— Ні, вона ще не прийшла до тями. Містере Шерлоку Холмсе, я можу лише сподіватися, що коли мені трапиться якась важлива справа, нам знову пощастить працювати разом.

Ми стояли біля вікна й дивилися, як від'їжджає кеб. Обернувшись, я помітив папірець, який залишив на столі заарештований. Це був лист, що його надіслав Холмс.

— Спробуйте прочитати його, Ватсоне, — усміхнувся мій друг.

У листі не було жодної літери, лише невеликий рядок чоловічків у танці:

— Якщо ви пригадаєте мої пояснення, — сказав Холмс, — то побачите, що це означає: "ПРИХОДЬ НЕГАЙНО". Я був певен, що таке запрошення приведе його сюди, бо він переконаний, що так не вміє писати ніхто, крім місіс К'юбіт. Отак, любий мій Ватсоне, ми й змусили цих чоловічків у танці, які наробили стільки лиха, стати на шлях добра... Мені здається, я виконав свою обіцянку додати щось незвичайне до вашого записника. Наш потяг відходить за двадцять хвилин до четвертої, й ми повернемось на Бейкер-стрит якраз під вечерю.

Насамкінець залишилося додати кілька слів. Американця Ейба Слені зимова сесія суду в Норічі засудила до смертної кари; проте, взявши до уваги деякі обставини — зокрема те, що Хілтон К'юбіт вистрелив у нього першим, — суд замінив шибеницю на каторгу. Про місіс Хілтон К'юбіт я знаю лише те, що вона цілком одужала, що вона досі ще вдова і все своє життя присвятила піклуванню про бідних та господарюванню в садибі свого покійного чоловіка.

Самотня велосипедистка [13]

З 1894 до 1901 року містер Шерлок Холмс працював надзвичайно багато. Можна сказати, що за ці вісім років жодне публічне слідство, що мало хоч якусь складність, не обходилося без його порад; що ж до приватних справ, у яких він зіграв видатну роль, то їх були сотні, й більшість із них виявились найхимернішими та найзаплутанішими. Безліч блискучих перемог і кілька неминучих, на жаль, поразок були підсумком тих довгих років роботи. Оскільки я зберіг найдокладніші записи всіх цих справ і особисто брав участь у багатьох із них, мені нелегко вирішити, що ж найкраще запропонувати публіці. Тож я дотримуватимуся свого давнього правила — віддавати першість пригодам, цікавим не жорстокістю злочинів, а тонкощами й драматичністю їхнього розкриття. Саме з цієї причини мені хотілося б нині переповісти пригоду з міс Вайолет Сміт, самотньою велосипедисткою з Чарлінгтона, й згадати прецікаве її розслідування, що обірвалося несподіваною трагедією. Щоправда, обставини цієї справи не дуже яскраво виявляють дивовижний таланти, завдяки якому мій друг здобув славу; але вона має

деякі подробиці, що посідають визначне місце в історії злочинів, з яких я черпаю матеріал до своїх невеличких нарисів.

Як свідчить мій записник за 1895 рік, ми вперше побачили міс Вайолет Сміт у суботу, 23 квітня. Я пам'ятаю, що її візит був для Холмса вкрай недоречний, бо він саме взявся тоді до надто важкої й дивовижної загадки — переслідування, якого зазнав Джон Вінсент Гарден, відомий тютюновий фабрикант і мільйонер. Мій друг любив тонку, глибоку, зосереджену на певній справі роботу думки й терпіти не міг, коли увагу його відволікали на щось інше. Але тільки надто вже черства людина не вислухала б молоду гарну жінку — високу, струнку, гордовиту, яка завітала до нас на Бейкер-стрит увечері, бажаючи допомогти їй. Холмс запевняв її, що він дуже заклопотаний, але все було марно, бо молода леді твердо вирішила, що не піде, доки не розкаже своєї історії, і з кімнати її можна було вивести хіба що силоміць. Зласкавившись, Холмс стомлено всміхнувся, запропонував чарівній відвідувачці сісти і розповісти, що ж її так турбує.

— Звичайно, не здоров'я, — додав він, кинувши на неї миттєвий проникливий погляд. — Така завзята велосипедистка мусить мати міцне здоров'я.

Вона здивовано поглянула на свої ноги, і я помітив, що край її черевика справді був трохи стертий педаллю велосипеда.

— Так, я багато їжджу на велосипеді, містере Холмсе, й це якраз стосується моїх нинішніх відвідин.

Мій друг узяв леді за руку, — рукавичок вона не носила, — і оглянув її так само уважно й холодно, як учений оглядає взірець рідкісного створіння.

— Пробачте, будь ласка. Це мій фах, — пояснив він, пустивши її руку. — Я мало не помилився, вирішивши, що ви друкарка. Але, звичайно ж, ви

займаєтесь музикою. Ви помітили, Ватсоне, сплющені кінчики пальців, притаманні людям обох цих професій? А на вашому обличчі видно натхнення, — він лагідним порухом повернув її лице до світла, — в друкарок такого не буває. Ця леді, Ватсоне, — піаністка.

— Так, містере Холмсе, я вчителька музики.

— Судячи з вашого обличчя, ви з села.

— Так, сер, з-під Фарнема, на межі з Сурреєм.

— Чудові місця; у мене чимало цікавих спогадів про них. Пам'ятаєте, Ватсоне, як ми спіймали там Арчі Стемфорда, що фальшував документи? А тепер, міс Вайолет, розкажіть нам, що сталося з вами біля Фарнема, на межі з Сурреєм.

Молода леді розважливо, до ладу розповіла нам таку дивну історію:

— Мій батько, Джеймс Сміт, помер, містере Холмсе. Він був диригентом оркестру в театрі "Імперіал". Ми з матір'ю залишилися самі, якщо не рахувати дядька, Ральфа Сміта, що виїхав до Африки двадцять п'ять років тому й ми досі не почули від нього жодного слова. Коли батько помер, ми зовсім зубожіли, та якось нам сказали, що в "Таймсі" з'явилося оголошення, що нас хтось розшукує. Уявіть собі, як ми схвилювалися, бо вирішили, що хтось залишив для нас спадщину. Ми пішли до адвоката, чиє ім'я стояло в газеті. У нього нам відрекомендували двох джентльменів — містера Каразерса й містера Вудлі, які приїхали в гості з Південної Африки. Вони сказали, що дядько був їхнім другом і помер кілька місяців тому в Йоганнесбурзі без шеляга в кишені; перед смертю він попросив їх розшукати нас — єдиних своїх родичів — і допомогти чим треба. Видавалося дивним, що дядько Ральф, який і знати нас не хотів, коли був живий, раптом перед смертю вирішив потурбуватися про нас; але містер Каразерс пояснив, що дядько сам

лише в останню мить почув про братову смерть і перейнявся нашою долею.

— Пробачте, — перервав її Холмс. — Коли відбулася ця розмова?

— Торік у грудні, чотири місяці тому.

— Далі, прошу вас.

— Містер Вудлі відразу викликав у мене огиду. Він залицявся до мене — брутальний молодик із обвислими щоками, рудими вусиками й прилизаним з боків волоссям. Він був страшенно гидкий, і я певна, що Сиріл не схвалив би такого знайомства.

— О, його звать Сиріл! — усміхнувся Холмс.

Молода леді почервоніла й засміялася:

— Так, містере Холмсе, його звать Сиріл Мортон; він інженер-електрик, і наприкінці літа ми хочемо повінчатися. Лишенько, як же це я згадала про нього? Я лише хотіла сказати, що той містер Вудлі був страшенно гидкий, а містер Каразерс, набагато старший за нього, здавався приємнішим. То був чорнявий, блідий, чисто поголений, мовчазний чоловік із витонченими манерами й лагідною усмішкою. Він лише спитав, які кошти залишив нам батько, й, довідавшись, що ми зубожіли до краю, запропонував мені вчити музики його єдину десятирічну доньку. Я відповіла, що не хотіла б залишати матір на самоті, але він дозволив мені приїжджати додому щосуботи й пообіцяв сто фунтів на рік — платня, звичайно, добра. Врешті-решт я погодилась і переїхала до Чилтерн-Грейндж, за шість миль від Фарнема. Містер Каразерс був удівець і наймав економку — поважну літню жінку на ім'я місіс Діксон. А дитина була надзвичайно мила, тож усе складалося якнайкраще. Сам містер Каразерс теж любив музику, й наші вечори минали дуже приємно. Щосуботи я виїжджала до міста провідати матір.

Першою хмарою, що затьмарила моє щасливе життя, був приїзд отого містера Вудлі з рудими вусиками. Він приїхав у гості на тиждень, але той тиждень видався мені довшим за три місяці! Він був страшною людиною — зневажав усіх, та зі мною повадився найгірше. Залицявся до мене якнайбрутальнішим чином, увесь час хвалився своїм багатством, говорив, що якби я вийшла за нього заміж, то мала б найкращі діаманти в Лондоні; врешті, коли я сказала, що не бажаю знатися з ним, він стиснув мене в дужих обіймах, — це було якось після обіду, — й заприсягся, що не відпустить мене, доки я не поцілую його. На щастя, саме ввійшов містер Каразерс і майже силоміць потяг його геть; тоді цей нахаба кинувся на господаря, збив його з ніг і дав ляпаса. Так скінчилося його гостювання. Наступного дня містер Каразерс попросив у мене вибачення й запевнив, що більше я ніколи не зазнаю такої ганьби. І справді, містера Вудлі я відтоді не бачила.

А тепер, містере Холмсе, я перейду до події, що змусила мене звернутись нині до вас. Щосуботи я їжджу велосипедом до станції Фарнем, щоби встигнути до потяга, який відходить о дванадцятій двадцять дві. Дорога від Чилтерн-Грейндж безлюдна, а найбільша глушина — між Чарлінгтонським пустищем та лісом довкола Чарлінгтон-Холла. Ця частина дороги простягається більше ніж на милю, і важко уявити собі глухішу місцину, де вряди-годи побачиш віз чи одинокого селянина, — і так аж до самісінького пагорба Круксбері. Коли я проїздила цією дорогою два тижні тому, то випадково оглянулась і побачила позаду, десь за двісті ярдів від мене, людину на велосипеді. То був чоловік середнього віку з короткою чорною борідкою. Потім, уже біля Фарнема, я знов озирнулася, але його вже не було, й більше про це не згадувала. Тож уявіть собі моє здивування, містере Холмсе, коли я, повертаючись назад у понеділок, побачила того самого чоловіка на тій самій ділянці дороги! Ще більше я здивувалась, коли такий самий випадок повторився наступної суботи й понеділка. Той чоловік увесь час їхав на тій самій відстані від мене, і я не могла б назвати його поведінку настирливою — вона була радше дивною. Я розповіла про все містерові Каразерсу; він зацікавлено вислухав мене й сказав, що замовить коня й легку коляску, тож я більше не їздитиму цією глухою дорогою сама.

Кінь і коляска мали прибути цього тижня, але їх чомусь не було, тож я знову вирушила на станцію велосипедом. То було сьогодні вранці. Ви, напевно, вже здогадалися, що коли я озирнулась, проїжджаючи Чарлінгтонське пустище, то побачила того самого чоловіка, що й два тижні тому. Він знову їхав на далекій відстані від мене, і його обличчя я не змогла розгледіти, проте він мені незнайомий, це правда. Він був убраний у темний костюм і мав кашкет на голові. Єдине, що я помітила на його обличчі, то це чорну борідку. Цього разу я чомусь не стривожилася — мене зацікавило, хто він такий і чого від мене хоче. Я поїхала повільніше — він теж. Я зупинилася — він також зупинився. Тоді я вирішила перейняти його: там, де дорога різко повертає, я швидко проїхала поворот, а потім зупинилася й стала чекати. Я сподівалася, що він вилетить із-за повороту й промчить повз мене без зупинки. Аж ні! Він так і не з'явився. Тоді я поїхала назад, до повороту, і роздивилася навколо. Звідти видно добру милю дороги, але там нікого не було! А дорога ніде не розгалужувалась. Куди ж він зник?

Холмс засміявся, потираючи руки.

— Еге ж, випадок своєрідний, — зауважив він. — Скільки часу минуло відтоді, як ви проїхали поворот, до того, як побачили, що на дорозі нема нікого?

— Дві-три хвилини.

— То він не міг ні від'їхати назад, ні звернути, бо жодної дороги вбік там немає?

— Жодної.

— Він, напевно, звернув на якусь маленьку стежку.

— Ні, що ви! Я б побачила його серед пустища.

— Тоді ми методом винятків дійдемо висновку, що він поїхав до Чарлінгтон-Холла, який стоїть, як я зрозумів, недалеко від дороги. Що іще ви можете сказати?

— Нічого, містере Холмсе. Хіба те, що мене це вкрай схилювало і я відчула, що не заспокоюся, доки не спитаю у вас поради.

Холмс із хвилину помовчав.

— А де працює джентльмен, з яким ви заручені? — запитав він нарешті.

— У Мідлендській Електричній компанії, в Ковентрі.

— Чи не міг він несподівано примчати до вас?

— О, ні, містере Холмсе! Хіба ж я його не знаю!

— А чи маєте ви інших шанувальників?

— Було кілька, поки не познайомилася з Сирілом.

— А потім?

— Потім ще цей огидний Вудлі, якщо його можна назвати шанувальником.

— І більше нікого?

Наша чарівна клієнтка трохи збентежилась.

— Хто ж він? — спитав Холмс.

— Не знаю, може, це лише моя уява... але часом мені здається, що мій хазяїн, містер Каразерс, небайдужий до мене. Кожен вечір ми проводимо разом. Я граю для нього на піаніно. Він ніколи й словом про це не прохопився, — він справжній порядний джентльмен. Але дівчина відразу про таке здогадається.

— Он як! — спохмурнів Холмс. — А чим він заробляє на прожиток?

— Він багатий чоловік.

— І не має власного виїзду?

— В усякому разі, грошей у нього вдосталь. Двічі-тричі на тиждень він їздить до міста. Його цікавлять акції південноафриканських золотих копалень.

— Прошу вас, міс Сміт, повідомляти мене про всі нові події. Зараз я дуже заклопотаний, але знайду час, щоб трохи з'ясувати вашу справу. А поки що, будь ласка, нічого не робіть без мого відома. На все добре, й сподіваюся, що ми почуємо від вас добрі новини.

— Що ж, це природно, що така дівчина має шанувальників, — вів далі Холмс, замріяно попихкуючи люлькою, — тож один з них вирішив ганятися за нею на велосипеді глухою дорогою. Напевно, її таємний залицьник. Але є, Ватсоне, в цій пригоді деякі насторожливі деталі.

— Те, що він з'являється лише в одному місці?

— Саме так. По-перше, нам треба з'ясувати, хто мешкає в Чарлінгтон-Холлі. По-друге, слід дізнатися, який зв'язок існує між Каразерсом та Вудлі, бо вони — цілком різні люди. Чому обидва так наполегливо розшукували Ральфа Сміта? Тепер ще одне. Що це за наймач, який платить гувернантці такі великі гроші й водночас не має

власного виїзду, живучи за шість миль від станції? Дивно, Ватсоне, дуже дивно!

— То ви поїдете туди?

— Ні, любий мій друже, поїдете ви. Може, це простісінька інтрижка, і я не можу переривати заради неї важливого розсліду. В понеділок уранці вирушайте до Фарнема, сховайтесь поблизу Чарлінгтонського пустища, спостерігайте все, що можете, й чиніть на свій розсуд. А тепер, Ватсоне, жодного слова більше про цю справу, поки в нас не буде хоч кількох деталей, які приведуть до розв'язки.

Від дівчини ми дізналися, що вона має виїхати потягом, який виходить з Ватерлоо о дев'ятій п'ятдесят, тож я вирушив з дому рано й виїхав о дев'ятій тринадцять. Від станції Фарнем я легко дістався Чарлінгтонського пустища. Помилитися, розшукуючи місце, де з молодого леді сталася ота пригода, було неможливо — з одного боку дороги пролягало пустище, а з іншого — старий тисовий живопліт, що оточував парк із чудовими деревами. Головна брама парку була з каменю, який поріс уже мохом, а обидва стовпи завершувались позеленілими гербами; крім головного входу, я помітив ще декілька прогалин у живоплоті та стежки, що вели крізь них. Будинку не було видно з дороги, але все довкола свідчило про забуття й занедбаність.

Пустисьце вкривали золотаві острівці квітучого дроку, що яскраво палав у світлі ясного весняного сонця. Я сховався за одним з кущів так, щоб бачити й головну браму Холла, й велику частину дороги в обидва боки. На дорозі, коли я залишив її, не було нікого, але зараз я побачив велосипедиста, що мчав у бік станції. Він був убраний у чорний костюм, і я помітив у нього чорну борідку. Доїхавши до Чарлінгтон-Холла, він зіскочив з велосипеда, повів його до однієї з прогалин у живоплоті й зник за тисовими кущами.

Минула чверть години, й з'явився інший велосипедист. То була наша молода леді, яка поверталась зі станції. Я побачив, як вона озирнулася, проминаючи живопліт довкола Чарлінгтон-Холла. Наступної миті чоловік вийшов зі схованки, скочив на велосипед і подався за нею. Навкруги не було ні душі, лише ці дві самотні постаті — струнка дівчина, яка прямо сиділа на велосипеді, і чоловік, що нахилився аж до керма й, мабуть, щось замислював. Вона оглянулася й поїхала повільніше. Він — теж. Вона зупинилася. Він теж зупинився, зберігаючи відстань у двісті ярдів. Наступний її вчинок був сміливий і несподіваний: вона розвернула велосипед і рушила йому назустріч. Але він також не розгубився й помчав назад. Потім вона знов повернула й поїхала далі, гордовито підвівши голову, ніби й не зважаючи на свого переслідувача. Він так само повернув і помчав за нею, дотримуючись тієї самої відстані, і врешті обоє зникли за поворотом.

Я не покинув своєї схованки й добре вчинив, бо невдовзі на дорозі знов з'явився той самий велосипедист, що повертався назад. Біля брами Холла він завернув і зіскочив з велосипеда. Кілька хвилин я ще бачив його: він стояв під деревами, піднявши руки вгору, — мені здалося, що він поправляє краватку. Тоді знову скочив на велосипед і поїхав стежкою, що вела до Холла. Крізь кущі я зміг розгледіти старий сірий будинок у тюдорівському стилі[14], що наїжачився димарями, але стежка пролягала крізь чагарник, і свого велосипедиста я більше не побачив.

Мені здавалося, що цього ранку я попрацював як слід, і я в доброму гуморі повернувся до Фармена. Тутешній житловий агент нічого не зміг сказати мені про Чарлінгтон-Холл і порадив звернутися до відомої фірми на Пел-Мел. Я завітав туди по дорозі додому, й мене зустріли там надзвичайно люб'язно. Ні, винайняти Чарлінгтон-Холл на літо не можна. Вже запізно. Його винайняли місяць тому. Орендаря звуть містер Вільямсон. Поважний літній джентльмен. Ввічливий агент, на жаль, більше нічого не міг розповісти мені, бо всі справи своїх клієнтів він мусив зберігати в таємниці.

Містер Шерлок Холмс того вечора уважно вислухав мій довгий звіт, але жодним словом не похвалив мене, чого я, правду кажучи, сподівався. Навпаки, його суворе обличчя спохмурніло ще більше, коли він розтлумачував мені те, що я зробив, і те, що я повинен був зробити.

— Ваша схованка, любий мій Ватсоне, була вкрай невдала. Ви мали сховатися за живоплотом, щоб розгледіти цю особу. А ви були за кількасот ярдів від нього і можете розповісти мені ще менше, ніж міс Сміт. Вона думає, що не знає його; я ж, навпаки, гадаю, що він їй знайомий. Навіщо інакше йому ховати від неї своє обличчя? Ви кажете, що він їхав, низько схилившись над кермом? Отож-бо й воно — щоб не було видно обличчя! Одне слово, ви наламали-таки дров. Він повернув до будинку, й ви схотіли довідатись, хто він такий. Задля цього ви пішли до лондонського житлового агента!

— Що ж мені було робити? — з запалом вигукнув я.

— Піти до найближчої пивнички. От де осередок сільських пліток. Там ви дізналися б про всіх мешканців будинку — від господаря до служниці. Вільямсон? Це ім'я нічого мені не говорить. Якщо він — людина літня, то ніяк не може бути тим жвавим велосипедистом, що зумів сховатися від молодій дівчини. Що з'ясувала ваша подорож? Хіба те, що розповідь дівчини — правдива. А я й не мав у тому жодного сумніву. Як і в тому, що між велосипедистом і Холлом існує зв'язок. Холл орендує якийсь Вільямсон. Що з того? Ну, ну, любий мій сер, не засмучуйтеся. До наступної суботи ми мало що можемо зробити, а тим часом я сам спробую дещо довідатися.

Наступного ранку ми одержали лист від міс Сміт, де було стисло й точно описано ті самі події, які я бачив на власні очі, але найважливішим було закінчення:

"Я певна, що ви збережете мої слова в таємниці, містере Холмсе: перебування в цьому домі стало для мене нестерпним, бо мій господар

сватався до мене. Я переконана, що його почуття — справді глибокі й чесні. Але я заручена з іншим. Він сприйняв мою відмову дуже серйозно, проте й дуже ґречно. І все ж таки, як ви й самі розумієте, стосунки в домі дещо напружилися".

— Мені здається, наша молода приятелька потрапила в халепу, — задумано мовив Холмс, дочитавши лист. — Ця справа має більше цікавих рис і можливих ускладнень, ніж я гадав спочатку. Не завадило б мені відпочити якийсь день на селі. Поїду сьогодні туди й перевірю деякі здогади на місці.

Холмсів відпочинок на селі скінчився несподівано: він повернувся на Бейкер-стрит пізно ввечері з розбитою губою й синцем на лобі, та й узагалі виглядав так, що Скотленд-Ярд міг би зацікавитись його власною персоною. Своїми денними пригодами він був дуже задоволений і щиро сміявся, переказуючи їх мені.

— Трохи розім'ятись на волі завжди корисно, — сказав він. — Ви знаєте, що я добре володію старовинним англійським видом спорту — боксом. Сьогодні це якраз стало мені в пригоді. Інакше все скінчилося б кепсько.

Я почав благодіти його розповіді, що сталося.

— Я знайшов ту пивничку, яку радив учора вам відвідати, і звідти розпочав свої розшуки. Балакучий хазяїн розповів мені все, що я хотів. Вільямсон — це сивий бородань, мешкає в Холлі сам, якщо не рахувати кількох слуг. Подейкують, що він був священиком, але дві пригоди, що сталися з ним, коли він жив у Холлі, видались мені дивними для священика. Я розпитав у церковній управі, й мені відповіли, що священик такий справді був, але репутацію мав дуже погану. Ще хазяїн сказав мені, що до Холла щосуботи збираються гості — "веселеньке товариство, сер", — між якими щоразу з'являється такий собі джентльмен із рудими вусиками, на ім'я містер Вудлі. Тільки-но він це промовив, як увійшов сам

містер Вудлі — він пив у сусідній кімнаті пиво й чув усю нашу розмову. Хто я такий? Чого мені треба? Якого біса я до нього чіпляюся? І пішов сипати лайкою, ще й добірною. Закінчив він коротким міцним ударом збоку, і я не встиг ухилитися. Зате наступні кілька хвилин були пречудові. Він замахнувся ще раз, але спершу дістав удар лівою. Щодо мене, то бачите самі. Містера ж Вудлі повезли додому на возі. Так скінчилась моя прогулянка до Суррею, й мушу визнати, що, незважаючи на велике задоволення, я дістав від неї ще меншу користь, ніж від вашої подорожі.

У четвер нам принесли новий лист від нашої клієнтки.

"Вас не здивує, містере Холмсе, — писала вона, — звістка про те, що я залишаю дім містера Каразерса. Навіть велика платня не може поліпшити мого прикрого становища. В суботу я виїжджаю додому, але більше не повернуся. Містерові Каразерсу нарешті прислали коляску, тож якщо раніше безлюдна дорога й була небезпечна, то тепер жодної небезпеки немає.

Проте я мушу залишити містера Каразерса не тільки тому, що почуваю себе поряд із ним незручно, а й тому, що отой огидний чоловік, містер Вудлі, з'явився знову. Він ніколи не був красенем, але нині виглядає просто потворно; з ним, напевно, сталося лихо — все його обличчя розпухло. Я бачила його у вікно, та, на щастя, не зустрілася з ним. Він довго розмовляв про щось із містером Каразерсом, якого це дуже схвилювало. Напевно, Вудлі мешкає поблизу, бо він не залишився ночувати, а вранці я побачила його знову, коли він продирався крізь кущі. Краще б там нишпорив дикий звір! Важко передати ту огиду й страх, які він викликає у мене. Як містер Каразерс може терпіти його бодай хвилину? Проте цієї суботи всі мої клопоти скінчаться".

— Сподіваюся, Ватсоне, сподіваюся, — похмуро промовив Холмс. — Навколо цієї молоді леді плетуться якісь глибокі інтриги, й наш обов'язок — простежити, щоб дорогою її ніхто не зачепив. Гадаю, Ватсоне, нам доведеться знайти час і поїхати туди в суботу разом,

інакше цей цікавий, хоч і незакінчений розслідування матиме нещасливий кінець.

Мушу зізнатися, що досі я не сприймав цієї справи надто серйозно; вона здавалась мені радше чудернацькою, дивовижною, ніж небезпечною. Нічого дивного не було в тому, що незнайомець шукав нагоди зустрітися з молодою красунею, — хіба можна було вважати його небезпечним, якщо він не мав сміливості наблизитись до неї й кинувся тікати, коли вона сама спробувала це зробити! Негідник Вудлі був особою іншого ґатунку, але після того випадку не чіпав її й навіть не зустрічався з нею, відвідуючи Каразерса. Велосипедист був, безперечно, одним з недільних гостей, про яких говорив хазяїн пивнички, але хто він такий і чого хоче, залишалося невідомим. Я зрозумів, що за всіма цими химерами ховається трагедія, лише тоді, коли Холмс, перш ніж вийти з кімнати, рішуче сунув собі в кишеню револьвер.

Після дощової ночі настав чудовий ранок, і поросле вересом пустище з яскравими купинами квітучого дреку виглядало ще чарівніше в наших очах, натовплених сірими, сизими й глинястими барвами Лондона. Ми з Холмсом прямували широкою піщаною дорогою, насолоджуючись свіжим ранковим повітрям, веселим пташиним співом і пахощами весни. Дорога здіймалася вгору, і з пагорба Круксбері ми побачили похмурий Холл, що наїжачився димарями серед старих дубів, трохи молодших за будинок, який вони оточували. Холмс показав пальцем на довгу дорогу, яка вилася жовтогарячою стрічкою між бурим пустищем і щойно зазеленилими лісами. Здалека на ній з'явилася чорна цятка, й ми побачили коляску, що наближалася до нас. Холмс у розпачі вигукнув:

— Я сподівався мати про запас півгодини! Якщо це її коляска, то, виходить, вона поспішає на ранковий потяг. Боюся, Ватсоне, що вона промине Чарлінгтон швидше, ніж ми встигнемо дістатися туди.

Дорога побігла вниз, і коляски вже не було видно; ми кинулись уперед, і я невдовзі засапався — сидячий спосіб життя давався взнаки. Холмс, навпаки, почувався чудово: його надихав невичерпний запас

нервової енергії. Ступаючи швидко й пружисто, він був уже за сто ярдів поперед мене, коли раптом зупинивсь і з відчаю махнув рукою. Тієї ж миті з-за повороту вилетіла порожня коляска, яку щосили ніс кінь, і віжки волочилися по землі.

— Запізно, Ватсоне, запізно! — скрикнув Холмс, коли я, відсапуючись, підбіг до нього. — Це ж треба бути таким дурнем, щоб не подумати про ранковий потяг. Її викрали, Ватсоне, викрали! Або вбили! Хтозна, що трапилося! Станьте на дорозі! Зупиніть коня! Отак. Мерщій до коляски, — може, ми ще встигнемо виправити мою помилку.

Ми скочили в коляску; Холмс, обернувши коня, ляснув батогом, і ми помчали назад. Одразу за поворотом нам відкрилася вся дорога між Холлом і пустищем. Я вхопив Холмса за руку.

— Це він! — вигукнув я.

Назустріч нам їхав самотній велосипедист. Низько схиливши голову, він щосили натискав на педалі, немов на змаганні. Раптом він підвів голову, побачив нас, зупинився й зіскочив з велосипеда. Його вугільно-чорна борода дивним чином вирізнялася на блідому обличчі, а очі палали, як у лихоманці. Він приголомшено дивився на нашу коляску.

— Гей! Стійте! — закричав він, поставивши велосипед упоперек дороги. — Де ви взяли цю коляску? Стійте, кажу вам! — загорлав він, витягнувши з бічної кишені револьвер. — Стійте, кажу, або, присягаюся Святим Юрієм, зараз вистрелю в коня!

Холмс кинув віжки мені на коліна й вискочив з коляски.

— Ви саме та людина, яку ми хочемо бачити. Де міс Вайолет Сміт?

Він говорив швидко й виразно.

— Те саме я хочу спитати у вас. Ви сидите в її колясці. Ви повинні знати, де вона!

— Ми побачили цю коляску на дорозі. Вона їхала порожня. Ми сіли в неї й помчали шукати молоду леді.

— Боже мій! Боже мій! Що мені робити?! — скрушно вигукнув незнайомиць. — Вони схопили її, цей собака Вудлі і розбійник-пастор. Мерщій, джентльмене, мерщій, якщо ви справді її друг! Допоможіть мені, й ми її врятуємо, хай навіть мої кістки згниють у Чарлінгтонському лісі!

Не тямлячи себе, він побіг із револьвером у руці до стежки в живоплоті. Холмс кинувся за ним, а я, залишивши коня пастися біля дороги, — за Холмсом.

— Вони проходили тут, — сказав Холмс, показуючи на сліди кількох ніг уздовж стежки. — Гей! Стривайте-но! Хто це там у кущах?

То був хлопець років сімнадцяти в одязі конюха зі шкіряними шнурками й крагами. Він лежав горілиць, підігнувши коліна; на голові його виднілася жахлива рана. Він був непритомний, але живий. Я поглянув на рану й побачив, що кістку не зачеплено.

— Це Пітер, конюх! — вигукнув незнайомиць. — Він її віз. Мерзотники стягли його з коляски й побили. Облиште його! Зараз ми нічим не зарадимо йому, а от її можемо врятувати від гіркої долі!

Ми помчали стежкою, що звивалася між деревами. Добігши до садка, який оточував будинок, Холмс зупинився.

— У будинку їх немає. Ось їхні сліди — вони ведуть ліворуч, до лаврових кущів. Так і є!

Тим часом із-за розлогих зелених кущів лавру до нас долинув пронизливий, сповнений жаху жіночий крик. Несподівано він обірвався і на найвищій ноті перейшов у хрипіння.

— Сюди! Сюди! Вона в алеї для гри в скраклі! — кричав незнайомець, продираючись крізь кущі. — Собаки! Боягузи! За мною, джентльмени! Пізно! Надто пізно, хай йому біс!

Кущі несподівано скінчились, і ми вибігли на ясно-зелений моріжок, оточений старими деревами. В іншому його кінці, в затінку могутнього дуба, стояла незвичайна трійця. Однією з трьох була жінка — наша клієнтка, що знесилено притулилася до дерева; рот їй було зав'язано хустиною. Перед нею стояв, розставивши ноги, молодик із лютим бульдожачим обличчям і рудими вусиками. Однією рукою він уперся в бік, а в іншій тримав нагай; уся його постать була сповнена зневажливого й переможного зухвальства. Між ними був підстаркуватий, сивобородий чоловік у короткій сутані поверх легкого твідового костюма; він, напевно, щойно скінчив обряд вінчання, бо саме тієї хвилини, коли ми з'явилися, поклав у кишеню маленьку Біблію й ляснув нареченого по плечу, по-блазнівському вітаючи його.

— Їх повінчано! — ледве вимовив я.

— Уперед! — вигукнув наш провідник. — Уперед! — Він кинувся через моріжок, а ми з Холмсом — за ним.

Коли ми підбігли, жінка, щоб не впасти, гарячково вхопилася за дерево. Вільямсон, колишній священик, глузливо вклонився нам, а негідник Вудлі ступив уперед і брутально, самовдоволено зареготав.

— Знімай свою бороду, Бобе, — сказав він. — Я тебе одразу впізнав. Ти зі своїми друзями повернувся саме вчасно, щоб я міг познайомити вас із місіс Вудлі.

Відповідь нашого провідника була несподіваною. Він зірвав із себе чорну бороду — вона справді виявилась фальшивою, — й кинув її геть, відкривши довгасте, бліде, чисто поголене обличчя. Тоді витяг револьвер і націлився в молодика, що наступав на нього, погрозово вимахуючи нагаєм.

— Так, — мовив наш спільник, — я Боб Каразерс і зроблю все, щоб змити з цієї жінки її образу, хай навіть на шибеницю за те піду. Я казав, що з тобою стане, якщо ти не облишиш її, й Богом присягаюся, що дотримаю свого слова!

— Ти спізнився. Вона моя дружина.

— Ні, твоя вдова!

Тріснув постріл, і я побачив, як на жилеті Вудлі розпливлася кривава пляма. Він закрутився на місці й з криком упав навznak; мертвотна блідість укрила його огидне, розчервоніле обличчя. Старий Вільямсон, що й досі ще стояв у сутані, вибухнув такою лютою лайкою, якої я зроду не чув, і теж дістав револьвер, але не встиг піднести його, як побачив перед собою цівку Холмсової зброї.

— Годі, — суворо промовив мій друг. — Киньте револьвер! Ватсоне, підберіть-но його. Приставте йому до голови. Дякую. А ви, Каразерсе, давайте сюди свій револьвер. Годі вже крові! Давайте, давайте його сюди!

— Хто ви такий?

— Мене звуть Шерлок Холмс.

— О Боже!

— Я бачу, ви чули про мене. Я буду тут замість поліції, доки вона не приїде. Гей, послухайте-но! — гукнув він до конюха, що з'явився біля дерева. — Ходіть-но сюди. Візьміть оцей лист і мчіть до Фарнема. — Він кидає кілька слів на аркуші з записника. — Віддасте його начальникові поліційної дільниці. А я тим часом буду тут замість нього.

Могутній Холмсів розум і його воля керували тепер цією трагічною сценою, а решта учасників були лише ляльками в його руках. Вільямсон із Каразерсом перенесли Вудлі до будинку, а я подав руку переляканій дівчині. Пораненого поклали в ліжко, і я на Холмсове прохання оглянув його. Потім я знайшов Холмса в їдальні, завішаній старовинними килимами; перед ним сиділи двоє затриманих.

— Він буде жити, — сказав я.

— Що?! — скрикнув Каразерс, підхопившись зі стільця. — Я піду нагору й доб'ю його. Невже, по-вашому, ця дівчина, цей ангел буде на все життя прикута до того чудовиська Джека Вудлі?

— Нехай це вас не турбує, — відповів Холмс. — Є принаймні дві вагомі причини, через які вона ніколи не буде його дружиною. Насамперед ми поставимо питання про те, чи мав містер Вільямсон право вінчати їх.

— Я прийняв сан! — вигукнув старий мерзотник.

— Але вас позбавили його.

— Священик завжди буде священиком.

— Я так не вважаю. А згода на шлюб?

— Ось вона, згода. Лежить у мене в кишені.

— То ви дістали її шахрайським чином. Будь-яке вінчання з примусу — це не вінчання, а тяжкий злочин, у чому ви невдовзі переконаєтесь. Гадаю, ви матимете щонайменше десять років, щоб як слід це обміркувати. А щодо вас, Каразерсе, то краще б ви не витягали з кишені револьвер.

— Тепер я бачу, що це так, містере Холмсе. Але я намагався зробити все, щоб захистити цю дівчину, — бо я кохав її, містере Холмсе, і вперше дізнався, що таке кохання. Аж раптом усе зійшло нанівець і вона опинилася в руках наймерзеннішого негідника Південної Африки — людини, чиє ім'я сіє страх від Кімберлі до Йоганнесбурга. Може, ви й не повірите, містере Холмсе, але з того дня, як ця дівчина почала працювати в мене, я жодного разу не пустив її додому саму, та ще й повз цей будинок, де збиралися ці розбійники. Я щоразу сідав на велосипед і їхав за нею. Звичайно ж, я їхав на великій відстані й чіпляв фальшиву бороду, щоб вона мене не впізнала, бо ця добра й гордовита дівчина нізащо не залишилася б у мене, якби довідалась, що я супроводжую її на дорозі.

— Чому ж ви не сказали їй про цю небезпеку?

— Бо вона тоді так само покинула б мене. Я просто не міг цього зробити. Хоч вона й не любила мене, але для мене було найбільшим щастям бачити її в себе вдома, чути її голос...

— Он як! — мовив я. — Ви називаєте це коханням, містере Каразерсе, а як на мене, це радше себелюбство.

— Але ж ці дві речі завжди поруч. Одне слово, я не міг про це й подумати. До того ж наміри цих розбійників були такі, що вона потребувала захисту. Коли надійшла телеграма, я зрозумів, що тепер вони почнуть діяти.

— Яка телеграма?

Каразерс дістав телеграму з кишені.

— Ось вона, — сказав він.

Телеграма була проста й коротка: "Старий помер".

— Так! — промовив Холмс. — Здається, я бачу, як усе відбувалось, і розумію, чому ця телеграма стала фатальною. Якщо ми все одно сидимо тут і чекаємо, то, може, ви самі розповісте нам, що знаєте.

Старий негідник у сутані вилаявся.

— Небом присягаюся, — зарепетував він, — якщо ти, Бобе Каразерсе, викажеш нас, то я зроблю з тобою те саме, що ти — з Джеком Вудлі! Про дівку можеш мекати собі, що завгодно; та якщо ти продаси своїх приятелів цьому нишпорці в цивільному, то будеш останнім падлюкою в світі!

— Вашій велебності нема чого так хвилюватись, — зауважив Холмс, запалюючи цигарку. — Справа й так цілком ясна, тож якщо я й цікавитимуся деякими деталями, то тільки для себе. Якщо ж ви не бажаєте розповідати, то розповім я, й тоді ви побачите, що приховувати вам нема чого. Передусім, ви троє — ви, Вільямсоне, ви, Каразерсе, й Вудлі — приїхали з Південної Африки, щоб...

— Брехня номер один! — перервав його старий. — Я вперше побачив їх два роки тому й ніколи в житті не був в Африці. З'їжте на здоров'ячко, містере нишпорко!

— Так, це правда, — підхопив Каразерс.

— Гаразд, гаразд, ви двоє приїхали сюди. Його велебність — продукт вітчизняного виробництва. У Південній Африці ви були знайомі з Ральфом

Смітом. Ви мали причину сподіватися, що він довго не проживе, й довідались, що його спадщину повинна одержати небога. Так?

Каразерс кивнув, а Вільямсон знову вилаявся.

— Вона була його найближчою родичкою, а ви знали, що старий не залишив духівниці.

— Він не вмів ні читати, ні писати, — сказав Каразерс.

— Отже, ви вдвох приїхали сюди і розшукали дівчину. Ви вирішили, що один з вас одружиться з нею, а другий дістане свою частку здобичі. Її чоловіком мав стати Вудлі. Чому саме він?

— Ми розіграли це в карти ще в дорозі. Він виграв.

— Зрозуміло. Ви запросили молоду леді до себе, щоб Вудлі міг залицятися до неї. Вона добре розпізнала цього п'яного розбійника й не схотіла навіть бачити його. А тим часом ви закохалися в неї, тож увесь цей задум мав луснути. Хіба могли ви навіть подумати про те, що цей мерзотник володітиме нею!

— Ні, Святим Юрієм присягаюся, не міг!

— Між вами відбулася сварка. Він у люті залишив ваш будинок і почав плести свій власний задум, окремо від вас.

— Скидається на те, Вільямсоне, що нам і справді нема чого розповісти цьому джентльменові! — гірко усміхнувся Каразерс. — Так, ми посварились, і він ударив мене. Тепер, в усякому разі, я поквитався з ним. Потім він зник. Познайомився з цим колишнім священиком. Я дізнався, що вони оселились у цій садибі поблизу дороги, яка веде до станції. Я наглядав за леді, як міг, бо відчував, що вони замислюють щось диявольське. Часом я заходив до них, щоб розвідати їхні наміри. Два дні

тому Вудлі завітав до мене з цією телеграмою — про те, що Ральф Сміт помер. Він спитав мене, чи згоден я взяти участь у нашій обгородці. Я відмовився. Він спитав, чи згоден я сам одружитися з дівчиною і віддати йому половину спадщини. Я відповів, що згоден, але вона цього не хоче. Тоді він сказав: "Повінчаємо її з тобою, а за тиждень-два настрій у неї покращає". Я відповів, що нічого не робитиму силоміць. Тоді він заходився клясти мене, мов останній мерзотник, — а він і є підлий мерзотник! — заявив, що так чи інакше дістане своє, й пішов. Цієї суботи вона поїхала від мене. Я роздобув коляску, щоб леді відвезли до станції, але все одно стривожився й подався за нею на велосипеді. Проте вона була вже далеко, й перш ніж я наздогнав коляску, лихо вже сталося. Я зрозумів це, коли побачив двох джентльменів, що мчали назад у її колясці.

Холмс підвівся й кинув недопалок у камін.

— Я був таким недоумком, Ватсоне! — скрикнув він. — Ви тоді сказали мені, що велосипедист поправляв краватку в кущах, — цього було досить. Та хоч як би там було, ми можемо привітати самих себе з розв'язкою цікавої й навіть, я сказав би, унікальної справи. Онде йдуть троє констеблів, і я радий бачити з ними молодого конюха; цілком можливо, що ні він, ні наш вельмишановний жених не стануть жертвами нинішніх пригод. Гадаю, Ватсоне, що вам слід звернути свою професійну увагу на міс Сміт і сказати їй, що ми залюбки проведемо її до матері, якщо вона вже зовсім отямилася. Якщо ж ні, то скажіть їй, що ми зараз надішлемо телеграму молодому електрикові в Мідленд, — це замінить їй якнайкращі ліки. А щодо вас, містере Каразерсе, то, як на мене, ви заслужили пробачення за свою участь у цій змові. Ось моя візитна картка, сер, і якщо мої свідчення зможуть стати вам у пригоді на суді, я буду до ваших послуг.

У вихорі наших із Холмсом пригод мені часто було важко, — як читач уже, напевно, помітив, — завершити як слід свою розповідь і повідомити ті останні деталі, що могли б зацікавити публіку. Кожна пригода немовби ставала передмовою до наступної, й тільки-но вистава закінчувалася, як

її виконавці випадали з нашої уваги, бо ми були надто зайняті, щоб перейматися їхньою долею. Але наприкінці свого рукопису я знайшов коротеньку нотатку, що стосувалася цієї справи: в ній йшлося про те, що міс Вайолет Сміт справді дістала велику спадщину, й нині вона — дружина Сиріла Мортон, головного партнера компанії Мортон й Кеннеді, відомих електриків з Вестмінстера. Вільямсона та Вудлі звинуватили у викраденні людини й насильстві: їх засудили — першого до семи років, а другого — до десяти років тюрми. Про долю Каразерса там не записано нічого, але я певен, що до його пострілу суд поставився поблажливо, бо Вудлі мав репутацію якнайнебезпечнішого негідника, тож кілька місяців ув'язнення цілком задовольнили суддів.

Пригода в інтернаті [15]

Наша маленька сцена на Бейкер-стрит бачила чимало драматичних появ та зникнень, але я не пригадаю нічого несподіванішого й приголомшливішого за появу на ній Торнікрофта Гакстейбла, магістра мистецтв, доктора філософії... й таке інше. Його візитна картка, що здавалася замалою, щоб витримати вагу всіх цих учених ступенів, випередила свого власника лише на хвилину: слідом за нею з'явивсь і він сам — високий, поважний, величний, справжнісіньке втілення витривалості й міцності духу. Але не встигли за ним зачинитися двері, як він сперся руками об стіл, поволі сповз на підлогу і знепритомнів, розпростерши своє могутнє тіло на ведмежій шкурі перед нашим каміном.

Ми підхопилися й кілька хвилин приголомшено дивились на цей величезний уламок корабля, занесений до нас раптовою бурею з далекого океану життя. Потім Холмс швиденько підмостив подушку йому під голову, а я підніс до його вуст чарку бренді. Його повне, бліде обличчя було пооране зморшками хвилювання, під набряклими очима темніли олив'яні тіні, куточки напіврозтулених уст сумно опустилися, на підборідді виросла щетина. Брудні комірці і сорочка мали на собі сліди довгої подорожі, а нечесане волосся спадало пасмами на високе, гарне чоло. Перед нами лежала людина, вражена страшним лихом.

— Що з ним, Ватсоне? — запитав Холмс.

— Цілковите виснаження, мабуть, від голоду і втоми, — відповів я, тримаючи пальці на його руці, де тоненькою, кволою ниткою билосся життя.

— Зворотний квиток до Меклтона, на півночі Англії, — зауважив Холмс, діставши в нього з кишені для годинника квиток. — Зараз іще немає дванадцятої. Раненько довелося йому виїхати!

Набряклі повіки нашого гостя здригнулись, і на нас поглянуло двоє сірих очей. За хвилину він важко підвівся на ноги, розчервонілий від сорому.

— Пробачте, містере Холмсе, я надто перехвилювався. Ні, дякую. Склянка молока з печивом — і все буде гаразд. Містере Холмсе, я приїхав, щоб узяти вас із собою. Я боявся, що жодна телеграма не переконає вас у нагальності цієї справи.

— Коли ви зовсім отямитесь...

— Зі мною все гаразд. Не знаю, чому я так утомився. Я прошу вас, містере Холмсе, поїхати зі мною до Меклтона найближчим потягом.

Мій друг хитнув головою.

— Мій колега доктор Ватсон підтвердить вам, що зараз ми дуже зайняті. Я вже взявся за розшук документів Фер'є, а найближчими днями розпочнеться слухання справи про вбивство в Аберґавенні. Тільки дуже важлива подія може змусити мене виїхати з Лондона.

— Дуже важлива? — Наш відвідувач заламав руки. — Невже ви не чули про викрадення єдиного сина герцога Голдернеського?!

— Як? Колишнього міністра?

— Саме так. Ми доклали всіх зусиль, щоб це не потрапило до газет, але вчора в "Глоуб" уже промайнули якісь чутки. Я думав, що до вас вони теж долинули.

Холмс простяг свою довгу худу руку й дістав з полиці том енциклопедії на літеру "Г".

— "Голдернес, шостий герцог, кавалер Ордена Підв'язки[16], член Таємної ради..." — й таке інше. "Барон Беверлі, граф Карлтонський..." Боже мій, скільки титулів! "Голова суду в Геллемширі з 1900 року. Одружений з Едіт, дочкою сера Чарльза Еплдора, з 1888 року. Єдиний син та спадкоємець — лорд Солтайр. Власник двохсот п'ятдесяти тисяч акрів землі. Копальні в Ланкаширі та Уельсі. Адреса: Карлтон-Хавс-Террас; Голдернес-Холл у Геллемширі; замок Карлтон у Банґорі, Уельс. Лорд Адміралтейства з 1872 року, міністр...", — одне слово, чи не найвідоміша особа в королівстві!

— Найвідоміша і, мабуть, найбагатша. Як я знаю, містере Холмсе, ви справжній майстер і часто беретеся до праці заради самої праці. Але можу вам сказати, що його вельможність обіцяє виписати чек на п'ять тисяч фунтів тому, хто скаже, де його син, і ще тисячу тому, хто знайде викрадача або викрадачів.

— Щедра винагорода, — мовив Холмс. — Гадаю, Ватсоне, нам треба вирушити з доктором Гакстейблом на північ Англії. А ви, докторе Гакстейбле, випийте тим часом молока та розкажіть мені, що сталося, коли це сталося, як це сталося і, нарешті, який стосунок до цього має доктор Торнікрофт Гакстейбл, директор інтернату поблизу Меклтона, і чому він лише через три дні після того, — це видно з вашого неголеного підборіддя, — звернувся до моїх скромних послуг?

Наш відвідувач випив свою склянку молока з печивом. Очі його знову пожовішали, щоки зарожевіли, й він із запалом, не проминаючи жодної деталі, став пояснювати ситуацію:

— Мушу сказати вам, джентльмени, що я — засновник і директор школи-інтернату біля Меклтона. Гакстейблові "Коментарі до Горація", можливо, нагадають вам моє ім'я. Мій інтернат — найкраща та найпривілейованіша школа в Англії. Лорд Ліверсток, граф Блеквотерський, сер Кеткорт Сомс — усі вони довірили мені своїх дітей. Але найвищої вершини моя школа досягла кілька тижнів тому, коли герцог Голдернеський переказав мені через свого секретаря, містера Джеймса Вайлдера, що десятирічний лорд Солтайр, єдиний його син і спадкоємець, навчатиметься в мене. Я не думав тоді, що це стане початком найбільшого нещастя в моєму житті.

Першого травня, на початку літнього семестру, хлопчик приїхав до нас. Слід сказати, — гадаю, що ніхто не кине мені нескромності, бо приховувати це буде нерозумно, — що вдома йому жилося не солодко. Давно вже не таємниця, що герцогів шлюб не був щасливий, і скінчилося це тим, що подружжя за взаємною згодою розлучилося, і герцогиня оселилась на півдні Франції. Сталося це зовсім нещодавно, а симпатії хлопчика, як відомо, були цілком на боці матері. Після того, як мати покинула Голдернес-Холл, він засумував, і тоді герцог вирішив віддати його до нашого інтернату. За два тижні хлопчик почувався в нас, як удома, й виглядав цілком задоволеним.

Востаннє його бачили ввечері тринадцятого травня, тобто в понеділок. Його кімната була на третьому поверсі, сполучена з іншою, більшою кімнатою, де спали два хлопчики. Ці хлопчики нічого не бачили й не чули, отже, юний Солтайр вийшов не через двері. Вікно в нього було відчинене, а стіну там аж до землі обвивають товсті пагони плюща. Слідів унизу ми не знайшли, але немає сумніву, що він міг вилізти лише через вікно.

Про його втечу дізнались у вівторок уранці, о сьомій годині. Ліжко його стояло нерозстелене. Перед тим, як піти, він був одягнений у своє звичайне шкільне вбрання — чорний ітонський жакет та темно-сірі штани. Не видно було, щоб уночі хтось заходив до кімнати; а якби звідти було чути крики або звуки боротьби, то Кантер, старший з хлопчиків у сусідній кімнаті, неодмінно почув би їх — адже спить він дуже сторожко.

Тільки-но побачили, що лорд Солтайр зник, як я скликав до себе увесь інтернат — хлопчиків, учителів, слуг. Тут ми виявили, що лорд Солтайр утік не сам. Пропав Гайдегер — учитель німецької мови. Його кімната була в протилежному крилі третього поверху і виходила вікнами на той самий травник. Ліжко його теж стояло незаймане, та одягтися як слід йому, мабуть, не довелося, бо сорочка й шкарпетки лежали на підлозі. Він, безперечно, виліз у вікно й спустився по пагонах плюща додолу, про що свідчили сліди ніг на травнику. Його велосипеда, що стояв у маленькій комірчині скраю травника, теж не було.

Він прийшов до мене два роки тому з найкращими рекомендаціями, проте вдачу мав похмуру, мовчазну, і його не любили ні вчителі, ні учні. Нині четвер, і з вівторка ми нічого не чули про втікача. Звичайно, перше, що я зробив, — негайно розпитав у Голдернес-Холлі. Це лише за кілька миль звідти, й ми сподівалися, що хлопчик, засумувавши за домом, повернувся до свого батька, але там його не було. Герцог схвилюваний до краю, а щодо мене, то ви самі бачили, до якого нервового виснаження довела мене тривога за свого вихованця. Містере Холмсе, благаю вас, не шкодуйте своїх зусиль, бо вам ще ніколи не траплялося такої важливої справи.

Шерлок Холмс якнайпильніше вислухав розповідь сердешного директора. Його насуپлені брови й глибока зморшка між ними свідчили, що йому не потрібні благання: він зверне всю свою увагу на цю загадку, яка, крім своєї серйозності, пробуджувала в ньому ще й незмінну любов до всього химерного та незвичайного. Він дістав свій записник і дещо занотував собі на пам'ять.

— Ви зробили велику помилку, що не звернулися до мене раніше, — суворо сказав Холмс. — Це значно утруднить моє розслідування. Я, наприклад, певен, що цей плющ і моріжок могли б багато що розповісти досвідченому оку.

— Я не винен, містере Холмсе. Його вельможність намагався будь-що запобігти скандалові. Герцог не бажає, щоб про його родинне горе дізнався увесь світ. Такі речі завжди лякали його.

— А чи розслідувала цю пригоду поліція?

— Так, сер, але це ні до чого не призвело. Спочатку вони начебто натрапили на слід — мене повідомили, що з сусідньої станції ранковим потягом виїхали якийсь молодик і хлопчик. Проте вчора ввечері ми дістали звістку, що їх обох затримано в Ліверпулі; таким чином виявилось, що то була помилка. Тоді я зовсім уже впав у розпач і після безсонної ночі найпершим потягом виїхав просто до вас.

— Коли стало відомо, що то був хибний слід, то поліція, гадаю, вже не так завзято вела розслідування?

— Його просто припинили.

— Отже, три дні пропали марно. Яке неподобство!

— Так, ваша правда.

— Але ж цю загадку можна розплутати. Я радий буду взятися за неї. Чи вдалось вам виявити зв'язок між пропалим хлопчиком та вчителем німецької мови?

— Ні, жодного.

— Вчитель викладав у нього в класі?

— Ні, як мені відомо, вони навіть ніколи не розмовляли.

— Справді, дивно. Хлопчик мав велосипед?

— Ні.

— А інші велосипеди не пропадали?

— Ні.

— Ви певні?

— Цілком.

— Сподіваюсь, ви не думаєте, що німець виїхав проти ночі на велосипеді, з хлопчиком на сидлі?

— Звичайно ж, ні.

— То як ви можете це пояснити?

— Може, вони взяли велосипед про людське око. Потім десь заховали його й пішли пішки.

— Можливо, але це надто химерний спосіб, чи не так? Адже в комірчині були й інші велосипеди?

— Так, кілька.

— Чому ж німець не заховав два велосипеди, якщо хотів вдати, що вони обидва поїхали?

— Так, це правда.

— Отож-бо й воно. Ні, ця думка тут ні до чого. Але сам цей випадок із велосипедом може слугувати початком розсліду. Врешті-решт велосипед — це не така річ, яку легко сховати чи знищити. Ще одне запитання. Чи відвідував хто-небудь хлопчика напередодні його втечі?

— Ні.

— А чи отримував він листи?

— Так, один лист.

— Від кого?

— Від батька.

— Ви читаєте пошту своїх учнів?

— Ні.

— То звідки ви знаєте, що лист був від батька?

— На конверті був герб, і адресу написано незграбним герцоговим почерком. До того ж, герцог сам пригадав, що писав синові.

— Хлопчик отримував ще якісь листи?

— Останніми днями — жодного.

— А чи писали йому з Франції?

— Ні, ніколи.

— Ви, звичайно, бачите, до чого я веду. Або хлопчика забрали силоміць, або він утік із власної волі. Останнє наводить на думку, що дитина не могла би зважитись на такий вчинок без зовнішнього впливу. Якщо його ніхто не відвідував, то вплив цей могли чинити тільки через листи. Ось чому мені треба знати, хто йому писав.

— Навряд чи я зможу тут допомогти вам. Як мені відомо, до нього писав лише батько.

— І написав саме того дня, коли хлопчик зник. Чи були дружніми стосунки між батьком та сином?

— Його вельможність нікого не шанує своєю дружбою. Він зайнятий великими державними справами, тож навряд чи здатен до звичайних людських почуттів. Проте по-своєму він добре ставився до сина.

— Але симпатії дитини були на боці матері?

— Так.

— Він сам це казав?

— Ні.

— То, може, герцог?

— Та що ви! Ні!

— То звідки ви знаєте?

— Я двічі розмовляв з містером Джеймсом Вайлдером, секретарем його ясновельможності. Він потроху розповідав мені про почуття лорда Солтайра.

— Зрозуміло. До речі, останній лист від герцога знайшли в кімнаті сина вже після втечі?

— Ні, він узяв його з собою. Містере Холмсе, чи не час нам їхати в Юстон на вокзал?

— Зараз я замовлю кеб. За чверть години ми будемо до ваших послуг. Якщо ви надсилатимете додому телеграму, містере Гакстейбле, то нехай ваші сусіди думають, що розшуки досі тривають у Ліверпулі, — здається, хибний слід завів поліцію саме туди. А я тим часом спокійно попрацюю біля самісіньких дверей вашої школи, й чуття, можливо, не підведе двох таких старих хортів, як ми з Ватсоном, тож ми там дещо нанюхаємо.

Вечір дихнув на нас холодним, підбадьорливим повітрям графства Дербі, де була славетна школа доктора Гакстейбла. Коли ми дісталися туди, вже смеркло. На столі в передпокої лежала візитна картка; ключник щось прошепотів директорові, й він схвильовано обернувся до нас.

— Герцог тут, — мовив він. — Герцог із містером Вайлдером чекають у кабінеті. Ходімо, джентльмени, я відрекомендую вас.

Мені, звичайно, були знайомі фотографії цього відомого державного діяча, але сам він виявився зовсім не таким, як на портретах. Він був високий, статечний, вишукано вбраний, із худим, вузьким обличчям і напрочуд довгим, гачкуватим носом. Він страшенно зблід, і ця блідість надто контрастувала з довгою, вогненно-рудою бородою, крізь яку на білому жилеті блищав ланцюжок годинника. Він стояв на килимку біля каміна доктора Гакстейбла й дивився на нас крижаними очима. Поруч із ним був молодик — я здогадався, що то Вайлдер, особистий секретар: невисокий, нервовий, із розумними ясно-блакитними очима та бадьорим обличчям. Саме він почав розмову — рішуче й навіть якось ущипливо.

— Вранці я був у вас, докторе Гакстейбле, та запізнився і не встиг, на жаль, заборонити вам їхати до Лондона. Як я дізнався, ви хотіли запросити містера Шерлока Холмса, щоб доручити йому розслідування цієї справи. Його вельможність здивований, що ви, докторе Гакстейбле, зважились на таке, не порадившись з ним.

— Коли я довідався, що поліція зазнала невдачі...

— Його вельможність аж ніяк не переконаний, що поліція зазнала невдачі.

— Але справді, містере Вайлдере...

— Ви добре знаєте, докторе Гакстейбле, що його вельможність не хоче публічного скандалу. Він волів би не розкривати цієї таємниці стороннім людям.

— Це легко виправити, — відповів переляканий доктор. — Містер Шерлок Холмс може повернутися до Лондона ранковим потягом.

— Навряд, докторе, навряд, — якнайлагідніше промовив Холмс. — Тутешнє північне повітря таке чудове й цілюще, що я вирішив провести кілька днів серед ваших боліт, а розважатимуся сам, як можу. Чи знайду я прихисток під вашим дахом, чи в сільському заїзді — це вирішувати, звичайно, вам.

Я бачив, що бідолашний доктор розгублений до краю, проте його врятував гучний, басовитий голос рудобородого герцога, що пролунав, мов обідній гонг:

— Я згоден з містером Вайлдером, докторе Гакстейбле; мудріше було б усе-таки порадитися зі мною. Але оскільки ви довірили містеру Холмсу всю цю справу, то з нашого боку було б нерозумно відмовлятися

від його допомоги. Вам нема чого йти до заїзду, містере Холмсе: я буду радий прийняти вас у себе в Голдернес-Холлі.

— Дякую, ваша вельможносте. Проте заради успіху нашого розсліду мені, гадаю, краще було б залишитись тут, на місці пригоди.

— Як собі хочете, містере Холмсе. Будь-які потрібні відомості — від мене чи від містера Вайлдера — відразу будуть до ваших послуг.

— Мені, мабуть, доведеться відвідати вас у Холлі, — провадив Холмс.
— Зараз я лише хотів би знати, сер, як ви самі пояснюєте таємниче зникнення свого сина?

— Не можу сказати, сер.

— Пробачте, якщо я зачеплю вразливе місце, але без цього не можна. Чи не думаєте ви, що тут замішана герцогиня?

Славетний міністр завагався з відповіддю.

— Ні, не думаю, — сказав він нарешті.

— Тоді залишається інше пояснення: хлопчика викрали, щоб одержати за нього викуп. Нічого такого не могло бути?

— Ні, сер.

— Ще одне запитання, ваша вельможносте. Як я чув, ви писали до сина в день, коли сталася ця пригода.

— Ні, я писав до нього напередодні.

— Авжеж. Але він одержав лист саме того дня?

— Так.

— Чи не було у вашому листі чогось такого, що могло б схвилювати його або навести на думку про втечу?

— Ні, сер, звичайно ж, ні.

— Ви самі посилали лист?

Відповідь герцога роздратовано перервав секретар:

— Його вельможність не має звички особисто посилати листи. Цей лист він залишив на столі в кабінеті, разом з іншими, і я сам поклав їх до поштової торбини.

— Чи певні ви, що серед них був саме цей лист?

— Так, я його помітив.

— Скільки листів ви написали того дня, ваша вельможносте?

— Двадцять чи тридцять. У мене велике листування. Але ми, здається, трохи відхилилися вбік?

— Анітрохи, — відповів Холмс.

— Зі свого боку, — вів далі герцог, — я порадив поліції повернути їхні пошуки на південь Франції. Я вже говорив, що не думаю, ніби герцогиня була здатна на такий жахливий вчинок, але в хлопчика вперта вдача: він міг утекти до матері, під'юджуваний тим німцем. А тепер, докторе Гакстейбле, нам час повертатися до Холла.

Я відчував, що Холмс має ще багато запитань, але герцог одразу дав зрозуміти, що бесіду скінчено. Витонченість натури цього вельможі не дозволяла йому обговорювати дражливі сімейні справи з чужою людиною, і він побоювався, що кожне нове запитання кине безжалісне світло на старанно приховувані куточки його шляхетного минулого.

Коли герцог із секретарем пішли, мій друг із притаманним йому завзяттям розпочав розслід.

Пильний огляд кімнати хлопчика не дав нічого, крім остаточного переконання в тому, що він міг вилізти лише через вікно. Кімната і речі вчителя-німця теж не дали жодного ключа. Плющ під вікном не витримав його ваги, і в світлі ліхтаря ми побачили на травнику глибокі сліди від закаблуків. Ці відбитки на зеленій, підстриженій траві були єдиним доказом цієї незбагненної нічної втечі.

Шерлок Холмс пішов, залишивши мене на самоті, й повернувся лише по одинадцятій. Він десь роздобув мапу тутешнього краю, розгорнув її в моїй кімнаті на ліжку, поставив посередині лампу й заходився курити, часом показуючи мені цікаві місця на карті чубуком бурштинової люльки.

— Ця пригода поволі захоплює мене, Ватсоне, — пояснював він. — Тут є кілька цікавих подробиць. Зараз, напочатку, я хочу звернути вашу увагу на деякі географічні риси, що можуть придатися нам у розсліді.

Погляньте на мапу. Цей темний квадрат — школа: встроимо сюди шпильку. Ці лінії позначають шосе. Воно тягнеться, як бачите, з заходу на схід, і протягом милі від нього не відходить убік жодна дорога. Якщо ті двоє обрали для втечі саме цей шлях, то шосе їм не обминути.

— Авжеж.

— За дивним і щасливим збігом обставин ми можемо перевірити, що діялося на дорозі тієї ночі. Отут, де зараз моя люлька, з дванадцятої до

шостої години чергував полісмен. Як бачите, це перше перехрестя в східній частині шосе. Полісмен запевняє, що він ні на мить не залишав свого поста й неодмінно помітив би дорослого чоловіка з хлопчиком, якби вони проходили там. Я розмовляв з тим полісменом сьогодні ввечері, і як на мене, його словам цілком можна вірити. Отже, цей кінець шосе до уваги не беремо. Тепер погляньмо на інший. Там є заїзд "Рудий бугай", господиня якого хворіє. Вона послала по лікаря до Меклтону, але той саме відвідував іншого хворого й приїхав лише вранці. Чекаючи на нього, в заїзді не спали цілу ніч і раз по раз поглядали на шосе. Вони кажуть, що там ніхто не проходив. Якщо повірити їм, то західний кінець шосе теж можна облишити; отже, втікачі взагалі не перетинали шосе.

— А велосипед? — зауважив я.

— Так, так. Зараз візьмемося й до велосипеда. Отже, ведемо далі наші міркування: якщо втікачі не перетинали шосе, то вони мали вирушити або на північ, або на південь від школи. Це безперечно. Зважмо наші припущення. На південь від школи пролягло, як бачите, широке поле, розбите мурованою огорожею на дрібні ділянки. Отже, проїхати тут велосипедом неможливо. Відкиньмо цю думку. Звернімо увагу на північ. Там — гай під назвою "Косий Клин", а за ним — велика болотиста долина Ловер-Джилмур, що простирається на десять миль і на півночі стає більш пагорбкуватою. Ліворуч від цього пустища стоїть Голдернес-Холл, до якого по шосе — десять миль, а через болота — тільки шість. Це майже безлюдна долина. По ній розкидано лише кілька невеличких скотарських ферм. Крім овець і корів, єдині мешканці долини — сивки та кулики. Далі пролягає Честерфілдське шосе. Тут, як бачите, — церква, кілька будинків та заїзд. Позаду — високі горби. Я певен, що наші пошуки слід спрямувати на північ.

— Але ж велосипед! — повторив я.

— До чого тут велосипед? — нетерпляче відказав Холмс. — Хорошому велосипедистові шосе не потрібне. Болотом ведуть стежки, до того ж тієї ночі був повний місяць. Ова! Що це?

Пролунав тривожний стукіт у двері, й за мить до кімнати увійшов доктор Гакстейбл. У руці він тримав блакитний спортивний кашкет із білою нашивкою на козирку.

— Нарешті! Знайшли! — вигукнув він. — Дякувати Богові! Нарешті натрапили на слід нашого хлопчика! Це його кашкет.

— Де його знайшли?

— В фургоні у циган, що таборилися на болоті. Вони вирушили звідти у вівторок. Сьогодні поліція вислідила їх і обшукала фургони. Ось що там знайшли.

— Як вони це пояснюють?

— Викручуються, брешуть: кажуть, що знайшли його на болоті у вівторок уранці. Ні, ці негідники знають, де хлопчик! Дякувати Богові, що їх заарештували. Страх перед законом, а може, й герцогський гаманець витягнуть із них усе, що їм відомо.

— Це вже краще, — мовив Холмс, коли доктор нарешті пішов з кімнати. — В усякому разі, це підтверджує мою думку, що сподіватися на успіх можна лише в Ловер-Джилмурі. Поліція тут не зробила нічого, хіба заарештувала тих циган. Погляньте-но сюди, Ватсоне! Через болота тече струмок. Ось він позначений на мапі. В кількох місцях він дуже багnistий — якраз між Голдернес-Холлом та школою. В таку засушливу погоду марно шукати слідів, але серед боліт, можливо, дещо й залишилося. Завтра я прийду до вас рано-вранці, й спробуємо пролити світло на цю таємницю.

Ранок тільки-но займався, коли я прокинувся і побачив біля свого ліжка високу, худорляву Холмсову постать. Він був одягнений і, судячи з усього, вже побував надворі.

— Я оглянув травник та комірчину з велосипедами, — мовив він, — а потім погуляв у Косому Клині. Вставайте швидше, Ватсоне, бо в сусідній кімнаті подали какао. Мерщій, будь ласка, бо нам сьогодні випаде клопіткий день.

Очі його сяяли, щоки палали, мов у майстра, що поспішає взятися до роботи. Це був зовсім інший Холмс — жвавий, бадьорий чоловік, анітрохи не схожий на зануреного в себе, блілого мрійника з Бейкер-стрит. Поглянувши на його струнку, дужу постать, я відчув, що день і справді буде клопіткий.

Однак розпочався він з найгіршого розчарування. Сповнені надією, ми пішли бурим торфовищем, яке перетинали тисячі стежок, витоптаних вівцями, і невдовзі вийшли до широкої ясно-зеленої луки, що пролягала між нами й Голдернес-Холлом. Звичайно, якщо хлопчик біг додому, він не міг обминути луку, не залишивши на ній слідів. Але жодного його сліду або сліду вчителя-німця ми не знайшли. Мій друг простував краєм луки, насупивши брови, й уважно придивлявся до кожної темної плями на її мохуватій поверхні. Овечих слідів тут було повнісінько, а в одному місці, за кілька миль, залишили свої сліди корови. Більше не було нічого.

— Перша осічка, — мовив Холмс, похмуро озираючи довколишні болота. — Отам ще баговиння, й між ним — вузенька стежка. Ова! Що це таке?

Ми ступили на стежку, що звивалась маленькою чорною стрічкою. Посередині, чітко відбившись на вогкій землі, виднів слід велосипеда.

— Ми знайшли його! — вигукнув я.

Але Холмс хитнув головою, і обличчя його було радше спантеличене й насторожене, ніж радісне.

— Велосипед, авжеж, але не той, — сказав він. — Мені відомі сорок два різні відбитки велосипедних шин. Ці, як бачите, данлопівські, та ще й латані. У Гайдегера були палмерівські, з поздовжніми смугами. Отже, це не Гайдегерів слід.

— То, може, хлопчика?

— Якби ми могли довести, що він мав велосипед! А цього ми якраз і не можемо. Сліди, як бачите, показують, що велосипедист їхав від школи.

— А може, до школи?

— Ні, ні, любий мій Ватсоне. Відбиток заднього колеса завжди глибший, бо на нього припадає більша вага. Бачите, в кількох місцях він збігся з менш чітким відбитком переднього й цілковито знищив його. Ні, слід, безперечно, веде від школи. Можливо, він ніяк не пов'язаний з нашими розшуками, проте перш ніж вести їх далі, ходімо назад цим слідом.

Так ми й зробили, та за кількасот ярдів, де стежка звертала з багнистої ділянки, сліди губилися. Подавшись назад, ми знову натрапили на них, але далі стежку перетинав струмок. За ним сліди велосипеда з'явилися знову, хоч їх уже встигли частково затоптати корови. Потім стежка повела нас просто до Косого Клину — гаю, що майже прилягав до школи. Велосипед, напевно, виїхав з цього гаю. Холмс сів на камінь і підпер руками підборіддя. Поки він так сидів, я скупив дві цигарки.

— Так, так, — сказав він нарешті, — завбачлива людина, звичайно, могла поміняти шини в своєму велосипеді, щоб заплутати сліди. Але мати справу з таким мудрим злочинцем — надто велика честь для мене. Облишмо цей варіант і повернімось назад до боліт, адже там залишилося ще багато недослідженого.

Ми заходились якнайстаранніше оглядати багнисту частину долини й скоро дістали чудову винагороду. Через болото пролягала іще одна брудна стежка. Побачивши її, Холмс радо скрикнув. По самісінській її середині тяглися тонкі, мов телеграфний дріт, смуги. То були сліди палмерівських шин.

— Ось де проїхав гер Гайдегер! — схвильовано вигукнув Холмс. — Мої висновки не такі вже й помилкові, Ватсоне.

— Вітаю вас.

— Але до кінця ще довгенько. Не ступайте, будь ласка, на стежку. Ходімо цим слідом. Боюся, що він не заведе нас далеко.

Проте в цій частині долини раз у раз траплялися болота, й хоч слід часто губився, ми щоразу знаходили його.

— Ви помітили, — мовив Холмс, — що тут велосипедист натиснув на педалі? Немає жодного сумніву. Погляньте сюди: тут видно чіткі відбитки обох коліс. Вони однаково глибокі. Це може означати лише одне: велосипедист переніс свою вагу на кермо, як це роблять спортсмени. О Боже! Він упав!

На кілька ярдів слід перекрив широкий, довгий мазок. Далі видніли сліди черевиків, а потім знову з'явився відбиток шини.

— Колеса ковзнули, — припустив я.

Холмс підняв із землі відламану гілку квітучого дроку. Я з жахом помітив, що жовте суцвіття було поплямоване червоним. На стежці й серед кущів теж темніли криваві плями.

— Кепські справи! — мовив Холмс. — Кепські! Не ступайте сюди, Ватсоне! Ані кроку! Що можна тут побачити? Він упав поранений...

підвівся... знову сів на велосипед... рушив далі. Проте інших слідів немає. Тут стежкою пройшла худоба... Може, його бик рогами заколов? Ні, це неможливо! Однак жодного іншого сліду я не бачу. Ходімо далі, Ватсоне. Ми неодмінно відшукаємо його за цими плямами й слідами.

Наші пошуки тривали недовго. Сліди велосипеда почали безладно петляти лискуною від вологи стежкою. Я поглянув уперед, і раптом перед моїми очима, серед густих кущів дреку, блиснуло залізо. Ми витягли з кущів велосипед з палмерівськими шинами: одна педаль у нього була скривлена, а кермо й переднє колесо забризкані кров'ю. Трохи далі з кущів стримів черевик. Ми кинулись туди і знайшли нещасного велосипедиста. То був великий бородатий чоловік в окулярах із розбитим одним скельцем. Смерть йому заподіяв шалений удар, що розвалив голову. Те, що він ще міг трохи проїхати після такої рани, свідчило про його надзвичайну живучість і мужність. На ньому були черевики без шкарпеток, а з-під розстебнутого піджака визирала нічна сорочка. То був, безперечно, вчитель-німець.

Холмс обережно перевернув труп та уважно його оглянув. Потім трохи посидів у задумі. З його насуплених брів я зрозумів, що ця лиховісна знахідка не надто допомогла нашим пошукам.

— Не знаю, що нам робити, Ватсоне, — мовив він нарешті. — Я раджу йти шукати далі, бо ми й так уже змарнували стільки часу, що нам ні години гаяти не варто. Але, з іншого боку, треба повідомити поліцію: хіба можна залишати тут тіло цього бідолахи!

— Я можу віднести їм записку.

— Ні, мені потрібна ваша присутність і допомога. Постривайте! Отам якийсь чолов'яга ріже торф. Покличте його, нехай він приведе сюди поліцію.

Я кинувся до селянина, й Холмс відрядив його, переляканого, з листом до доктора Гакстейбла.

— Отже, Ватсоне, — сказав мій друг, — цього ранку ми натрапили на два сліди. Перший — від велосипеда з палмерівськими шинами; ви бачите, куди він привів нас. Другий — від велосипеда з латаними данлопівськими шинами[17]. Перш ніж вирушати за ним, підсумуймо те, що нам відомо, й відділімо суттєве від несуттєвого.

Насамперед я хочу підкреслити, що хлопчик утік не з власної волі. Він виліз через вікно й сховався — чи сам, чи з кимось іншим. Це безперечно.

Я ствердно кивнув.

— Гаразд, тепер звернімося до нещасного вчителя-німця. Хлопчик був одягнений, коли тікав. Отже, він підготувався до втечі. А німець одягався поспіхом. Поїхав навіть без шкарпеток.

— Звичайно.

— Чому він вискочив через вікно? Бо побачив, як хлопчик тікав, і схотів наздогнати й повернути його назад. Він узяв велосипед, рушив навздогін за хлопцем і зустрів на болоті свою смерть.

— Начебто так.

— Тепер я підходжу до найсуперечливішої частини власних міркувань. Наздоганяючи малого хлопчика, дорослий чоловік, природно, мав би просто побігти за ним. Але німець так не зробив. Він узяв велосипед. Я вже казав, що він був чудовим велосипедистом. Він побачив, що хлопчик скористався якимось швидшим засобом утечі.

— Іншим велосипедом?

— Відновімо картину втечі до кінця. Німець загинув за п'ять миль від школи — і не від кулі, яку міг би пустити в нього й хлопчик, а від лютого удару, завданого дужою рукою. Виходить, хлопець мав товариша. Тікали вони так швидко, що цей чудовий велосипедист наздогнав їх лише за п'ять миль. Ми оглянули землю навколо місця трагедії. Що ми побачили? Кілька коров'ячих слідів і більше нічого. Я зробив ширше коло, ярдів на п'ятдесят, але не знайшов там жодної стежки. Другий велосипедист не мав жодного стосунку до вбивства, а людських слідів там не було.

— Холмсе, — вигукнув я, — це неможливо!

— Чудово! — відповів він. — Блискуче зауваження. Я виклав події так, що вони здаються неможливими, — отже, десь припустився помилки. Але ж ви самі все це бачили. Де я міг помилитися?

— Може, він розтروقив собі голову, коли впав?

— На болоті, Ватсоне?

— Тоді ми зайшли в глухий кут.

— Ну-бо, ну-бо, ми розв'язували й важчі загадки. Матеріалу в нас досить, треба лише вміти ним скористатися. Ходімо, Ватсоне: палмерівські шини розповіли нам усе, тож погляньмо, куди приведуть нас латані данлопівські.

Ми вирушили за цим слідом, але болото скоро змінилося пологими, порослими вересом пагорбами; струмок залишився позаду. Слід данлопівських шин загубивсь і більш нічим не міг допомогти нам. З того місця, де ми бачили його востаннє, він міг вести або до Голдернес-Холла, величні вежі якого височіли за кілька миль ліворуч, або до сірих хатин попереду, за якими пролягало Честерфілдське шосе.

Коли ми підходили до старого, непоказного заїзду з намальованим півнем над дверима, Холмс раптом застогнав і вхопився за моє плече, щоб не впасти. Він вивихнув собі ногу, а людина, як відомо, стає тоді геть безпорадною. Він ледве дошкутьгав до дверей, біля яких кремезний, смаглявий, підстаркуватий чоловік курив чорну глиняну люльку.

— Як ся маєте, містере Рубене Гейзе? — привітався Холмс.

— А ви хто такий і звідки знаєте, як мене звуть? — спитав чоловік, підозріливо блиснувши своїми хитрими очима.

— Ваше ім'я написано на вивісці, що у вас над головою. А хазяїна завжди легко впізнати. Чи не маєте ви якогось візка в комірчині?

— Ні, не маю.

— Я на праву ногу ступити не можу.

— То не ступайте.

— А як же мені йти?

— Хоч на одній нозі стрибайте.

Відповіді містера Рубена Гейза не відзначались люб'язністю, проте Холмс сприймав їх напрочуд лагідно.

— Послухайте-но, джентльмене, — сказав він. — Ви ж бачите, яка біда мене спіткала. Мені аби до місця дістатися, а як, то все одно.

— А мені й поготів усе одно, — відповів похмурий хазяїн.

— Я тут у важливій справі. Дайте мені велосипед за соверен.

Хазяїн нашорошив вуха.

— Куди ж вам треба їхати?

— До Голдернес-Холла.

— Чи не до герцога в гості? — спитав хазяїн, насмішкувато оглядаючи нашу заляпану брудом одежу.

Холмс сердечно засміявся:

— Він радий буде побачити нас.

— Чому?

— Ми принесемо йому звістку про його зниклого сина.

Хазяїн насторожено здригнувся:

— Невже вислідили?

— Ми чули про це в Ліверпулі. Його от-от знайдуть.

На неголеному обличчі хазяїна промайнула тінь. Він раптом подобрішав.

— Ми з герцогом розбили глек, — пояснив він, — бо я служив у нього візником, а він дав мені прочухана. Продавець сіна набрехав йому на мене, тож і випхали мене геть, навіть рекомендації не дали. Але я все одно радий, що молодого лорда відшукали в Ліверпулі: я вже допоможу вам привезти цю новину до Холла.

— Дякую, — мовив Холмс. — Але спершу дайте нам попоїсти. А потім позичте свій велосипед.

— Нема в мене велосипеда.

Холмс витяг соверен.

— Їй-бо, джентльмени, нема в мене велосипеда! Доїдете до Холла кіньми.

— Гаразд, гаразд, — відповів Холмс, — поговоримо потім, а зараз нагодуйте нас.

Коли ми залишилися самі в кухні, вистеленій кам'яними плитами, Холмова нога раптом перестала боліти. Вже смеркало; ми нічого не їли з самого ранку, тож не поспішали вставати з-за столу. Холмс замисливсь і кілька разів мовчки підходив до вікна: з нього було видно завалений сміттям двір. З одного боку двору стояла кузня, де працював замурзаний хлопець, з іншого боку — стайні. Після однієї з таких прогулянок Холмс знову сів і раптом підхопився, гучно скрикнувши:

— Небом присягаюся, Ватсоне, знайшов! Так, так, усе зрозуміло. Пам'ятаєте, Ватсоне, сліди коров'ячих ратиць?

— Так.

— Де?

— Та всюди. І на болоті, й на стежці, й біля того місця, де бідолаху Гайдегера спіткала смерть.

— Саме так. А чи багато корів ви бачили на болоті, Ватсоне?

— Не пам'ятаю жодної.

— Дивна річ, Ватсоне: коров'ячі сліди ми бачили всюди, а самих корів немає ніде. Справді дивно, Ватсоне, єге ж?

— Так, справді.

— А тепер, Ватсоне, напружте трохи пам'ять. Чи можете ви уявити собі ці сліди на стежці?

— Так, можу.

— Пам'ятаєте? Іноді вони були такі, — він почав розкладати на столі крихти хліба: — :::: — А іноді такі: — :::: — А часом такі: — :::: — Пам'ятаєте?

— Ні.

— А я пам'ятаю. Я ладен у цьому заприсягтись. Ми ще повернемось туди й перевіримо це на місці. Яким я був сліпаком, навіть не зробив належного висновку!

— Якого саме?

— Ось якого: дивна то корова, яку можна пустити й бігцем, і клусом, і чвалом. Святий Юрію! Така витівка, Ватсоне, надто хитра для сільського трактирника. Ходімо й погляньмо, що там у стайні.

У напіврозваленій стайні стояло двоє нечесаних коней з кудлатими гривами. Холмс підняв в одного з них задню ногу і вголос засміявся.

— Підкови старі, а підкували нещодавно; старі підкови й новенькі вухналі. Ця справа гідна того, щоб її зарахували до найвизначніших. Тепер ходімо до кузні.

Хлопчина, зайнятий своєю роботою, не звертав на нас уваги. Я побачив, як Холмс швидко оглянув підлогу, завалену бруктом і трісками. Раптом ззаду долинули кроки й з'явився хазяїн. Його кошлаті брови зімкнулись над розлюченими очима, смагляве обличчя пересмикувалось від судоми. В руці він тримав коротку палицю з олив'яним набалдашником і насувався на нас так погрозливо, що я зрадів, намацавши у себе в кишені револьвер.

— Нишпорки чортові! — крикнув хазяїн. — Чого вам тут треба?!

— Та що це ви, містере Рюбене Гейзе, — спокійно відповів Холмс. — Хтось іще подумає, ніби ви справді боїтеся, щоб ми чогось не знайшли.

Величезним зусиллям волі хазяїн опанував себе; уста його скривились у фальшивій усмішці, що здалася мені ще страшнішою за його лють.

— Шукайте в моїй кузні що хочете, — мовив він. — Але послухайте-но, джентльмене: я не люблю, коли чужі люди нишпорять у моєму дворі, тож чим скоріше ви заплатите й заберетеся геть, тим буде краще.

— Добре, містере Гейзе, не гнівайтеся, — сказав Холмс. — Ми просто хотіли поглянути на ваших коней, але я, здається, й пішки дійду. Це ж, мабуть, не так далеко.

— Звідси до воріт Холла не більше ніж дві милі. Онде дорога, ліворуч. — Хазяїн зиркнув нам услід недобрими очима, коли ми виходили з двору.

Дорогою ми йшли недовго, бо Холмс зупинився біля першого повороту, знаючи, що тепер Гейз нас не помітить.

— Було "тепло", як кажуть діти, — мовив мій друг. — Чим далі я відходжу від цього заїзду, тим стає холодніше. Ні, ні, нам рано ще звідси йти.

— Я певен, — сказав я, — що цей Рюбен Гейз усе знає. Такої розбійницької пики я ніколи ще не бачив.

— О, ви теж? Справжнісінький розбійник! А коні, а кузня! Цікаве місце — той "Бойовий півень"! Погляньмо, що там коїться ще, тільки потихеньку.

Позаду нас височів пологий пагорб, по якому було розкидано сірі кам'яні брили. Ми звернули з дороги й почали підніматися його схилом, аж тут я позирнув у бік Голдернес-Холла й побачив велосипедиста, що швидко мчав стежкою.

— Ховаймося, Ватсоне! — вигукнув Холмс, поклавши свою важку руку мені на плече.

Ледве ми встигли причаїтися за каменем, як чоловік промайнув повз нас. У хмарі пилу я побачив його бліде, схвильоване обличчя, на якому кожна риса була сповнена жаху: роззявлений рот, дико вирячені очі. То була якась химерна карикатура на ошатного Джеймса Вайлдера, якого ми бачили учора ввечері.

— Секретар герцога! — скрикнув Холмс. — Мерщій, Ватсоне! Погляньмо, що він там робитиме.

Стрибаючи по каменях, ми за кілька хвилин добігли до місця, звідки видно було двері заїзду. Вайлдерів велосипед стояв біля стіни. В будинку ніхто не ворушивсь і не виглядав з вікон. Сонце заходило за високі шпилі Голдернес-Холла, й долину поволі огортали сутінки. Потім, уже у вечірньому мороці, ми побачили, як із стайні біля заїзду виїхала двоколка

з двома бічними ліхтарями, й почули шалений тупіт копит; за хвилину вона промчала повз нас у бік Честерфілда.

— Що це, Ватсоне? — прошепотів Холмс.

— Схоже на втечу.

— У двоколці, як я помітив, була лише одна людина. Але то не містер Джеймс Вайлдер, бо він онде стоїть на дверях.

У темряві світився червоним квадрат дверей. Посередині його чорніла постать секретаря: він пильно вглядавсь у морок, — мабуть, на когось чекав. Потім на дорозі почулися кроки, промайнула ще чиясь тінь, двері зачинились, і заїзд знову поринув у темряву. Хвилин через п'ять в одній із горішніх кімнат засвітили лампу.

— Дивні відвідувачі заходять до "Бойового півня", — мовив Холмс.

— Пивничка з іншого боку.

— Отож. Це, мабуть, не просто відвідувачі, а хазяєві гості. Але що знадобилося в цьому збіговиську містерові Джеймсу Вайлдеру, ще й такої пізньої години? Кому він призначив там зустріч? Ходімо, Ватсоне, спробуймо поглянути на них трохи ближче.

Удвох ми вибралися на дорогу й підкралися до дверей заїзду. Велосипед досі стояв біля стіни. Холмс тернув сірником, підніс його до заднього колеса, і я почув, як він зареготав, коли вогник освітив латану данлопівську шину. Якраз над нами було вікно, де горіла лампа.

— Мені треба зазирнути туди, Ватсоне. Якщо ви підставите мені спину, а самі зіпретесь на стіну, я зможу це зробити.

За мить він став ногами мені на плечі, та одразу скочив униз.

— Ходімо, друже, — мовив він, — на сьогодні вже досить. Ми, здається, зробили все, що могли. До школи далека дорога, тож чим швидше ми вирушимо, тим буде краще.

Поки ми втомлено простували долиною, він не промовив ні слова; навіть тоді, коли ми дісталися школи, він туди не пішов, а подався на станцію Меклтон, щоб надіслати телеграму. Потім я чув, як він заспокоював доктора Гакстейбла, враженого трагічною смертю вчителя, і вже зовсім пізно побачив його у себе в кімнаті — так само бадьорого, сповненого сил, як і вранці.

— Усе гаразд, друже, — сказав він. — Обіцяю вам, що наступного вечора ми розкриємо цю таємницю.

* * *

Вранці, об одинадцятій, ми з моїм другом ішли славетною тисовою алеєю Голдернес-Холла. Біля пишної брами єлизаветинської доби нас зустрів лакей і провів до кабінету його вельможності. Там ми побачили містера Джеймса Вайлдера — скромного і ввічливого, але в його потайних очах та нервовому обличчі й досі помітні були сліди нічного жаху.

— Ви хочете бачити його вельможність? На жаль, герцог погано себе почуває. Він дуже засмучений цією трагедією. Вчора ввечері ми дістали телеграму від доктора Гакстейбла, в якій він розповів нам про вашу знахідку.

— Я мушу побачити герцога, містере Вайльдере.

— Але він у себе в кімнаті.

— Тоді я піду до нього.

— Боюся, що він у ліжку.

— І все-таки я мушу його побачити.

Холмсів крижаний, незворушний голос переконав секретаря, що сперечатися даремно.

— Гаразд, містере Холмсе, я доповім, що ви тут.

Минула якнайменш година, перш ніж уславлений міністр з'явився в кабінеті. Його обличчя було ще мертвотніше, ніж учора, плечі зсутилились, — він немовби аж постарів відучора. Вклонившись нам з витонченою ввічливістю, він сів у крісло; його руда борода звислась над письмовим столом.

— Слухаю вас, містере Холмсе, — промовив він.

Але очі мого друга втупились у секретаря, що стояв біля крісла свого господаря.

— Гадаю, ваша вельможносте, мені легше буде говорити, коли містер Вайлдер піде.

Секретар зблід і люто зиркнув на Холмса.

— Якщо ваша вельможність бажає...

— Так, так, краще залиште нас. Отже, містере Холмсе, що ви хотіли сказати мені?

Мій друг зачекав, поки двері за секретарем зачиняться.

— Ваша вельможносте, — мовив він, — ми з моїм колегою, доктором Ватсоном, дістали від доктора Гакстейбла відомості, що ви обіцяли винагороду за розслід цієї справи. Я хотів би почути це з ваших власних уст.

— То правда, містере Холмсе.

— Якщо мене правильно повідомили, ви визначили п'ять тисяч фунтів кожному, хто скаже, де ваш син.

— Саме так.

— І ще тисячу фунтів тому, хто назве особу або осіб, які тримають його під замком.

— Саме так.

— Тут, безперечно, йдеться не тільки про викрадачів, а й про тих, хто задумав це викрадення?

— Так, так! — нетерпляче вигукнув герцог. — Якщо ви це зробите, містере Шерлоку Холмсе, то в вас не буде причини скаржитись на мою скупість.

Мій друг жадібно потер свої тонкі руки, що здивувало мене, бо я досі знав його як людину найскромніших смаків.

— Оце на столі, мабуть, чекова книжка вашої вельможності, — мовив він. — Прошу вас виписати мені чек на шість тисяч фунтів. Переказний чек до відділення столичного банку на Оксфорд-стрит, де в мене відкритий поточний рахунок.

Його вельможність випроставсь у кріслі й холодно поглянув на мого друга.

— Що це за жарти, містере Холмсе? Навряд чи тут є привід до веселощів.

— Аж ніяк, ваша вельможносте. Зараз я серйозніший, ніж будь-коли в житті.

— Тоді що це означає?

— Це означає, що я заслужив винагороду. Я знаю, де ваш син, і знаю людей — тобто людину, яка тримає його в себе.

Герцогова борода наче спалахнула вогнем на його мертвотно-білому обличчі.

— Де ж мій син? — видихнув він.

— Зараз він — принаймні був там учора ввечері — в заїзді "Бойовий півень", за дві милі від брами вашого парку.

Герцог аж відсахнувся:

— Кого ж ви звинувачуєте?

Відповідь Шерлока Холмса вразила мене. Він рвучко подався вперед і торкнувся рукою герцогового плеча.

— Я звинувачую вас. А тепер, ваша вельможносте, зробіть ласку виписати мені чек.

Я ніколи не забуду, як герцог скочив з крісла й змахнув руками, немовби падаючи в провалля. Потім, надзвичайним зусиллям волі зібравши всю свою шляхетну витримку, знову сів і затулив обличчя долонями. Минуло кілька хвилин, перш ніж він заговорив знову.

— Що вам відомо? — спитав він нарешті, не підводячи голови.

— Я бачив вас разом з ним учора ввечері.

— Хто ще, крім вашого друга, знає про це?

— Я нікому нічого не казав.

Тремтячими пальцями герцог узяв перо й розгорнув чекову книжку.

— Я дотримаю свого слова, містере Холмсе. Випишу вам чек, хоча ті гроші будуть сплатою за вісті, що принесли мені тільки горе. Хіба міг я думати, обіцяючи винагороду, що події можуть так обернутися! Але ж ви з вашим другом — розумні люди, містере Холмсе?

— Я не дуже розумію вас, ваша вельможносте.

— Я говоритиму відверто, містере Холмсе. Якщо про цей випадок ніхто, крім вас двох, не знатиме, то нема причин розводитися далі. Сподіваюся, дванадцять тисяч фунтів задовольнять вас, чи не так?

Холмс, усміхаючись, хитнув головою.

— Боюся, ваша вельможносте, що це не так легко залагодити. Хтось повинен відповідати за вбивство вчителя.

— Але Джеймс нічого не знав. Не можна звинувачувати його в убивстві. Це все — робота того мерзотника, до якого він мав нещастя звернутися.

— А я вважаю так, ваша вельможносте: коли людина вдалася до злочину, то вона морально винна в усіх можливих його наслідках.

— Морально, містере Холмсе. Тут, безперечно, ваша правда. Але перед законом — ні. Не можна засуджувати людину за вбивство, при якому вона навіть не була присутня, яке обурило її не менш, ніж вас! Почувши про вбивство, Джеймс не переніс докорів сумління й тут-таки признався в усьому мені. А потім негайно розірвав усі стосунки з убивцею. О, містере Холмсе, врятуйте його, врятуйте! — Втративши самовладу, герцог зі спотвореним обличчям забігав кабінетом, вимахуючи в повітрі руками. Згодом він опанував себе й знову сів за стіл. — Я вдячний вам, що ви насамперед прийшли до мене, — провадив він. — Врешті-решт ми можемо порадитись, як пом'якшити цей ганебний скандал.

— Гаразд, — відповів Холмс. — Тоді, ваша вельможносте, нам треба бути щирими один з одним до кінця. Я допоможу вам, чим лише зможу, але тільки тоді, коли знатиму всі деталі тієї пригоди. Як я зрозумів, ваші слова стосувалися містера Джеймса Вайлдера. Отже, вбивця — не він.

— Так, убивця втік.

Холмс скромно всміхнувся:

— Ваша вельможність, мабуть, не знає про мої невеличкі заслуги в цій справі, інакше ви не подумали б, що від мене так легко втекти. Вчора, об одинадцятій вечора, містера Рюбена Гейза було заарештовано в Честерфілді за моєю вказівкою. Сьогодні я одержав телеграму від начальника тамтешньої поліції — якраз перед тим, як іти до вас.

Герцог глибше поринув у крісло й здивовано поглянув на мого друга.

— Чи є межі ваших можливостей? — промовив він. — То Рубен Гейз заарештований? Я радий це чути, але чи не окошиться це на долі Джеймса?

— Вашого секретаря?

— Ні, сер, мого сина.

Тепер настала Холмсова черга дивуватись:

— Правду кажучи, ваша вельможносте, це для мене щось нове. Поясніть, будь ласка, все до ладу.

— Я нічого від вас не приховуватиму. Я згоден з вами, що тільки цілковита щирість, хоч яка болюча для мене, може полегшити це жахливе становище, у яке ми потрапили через Джеймсові шалені заздрощі. Замолоду, містере Холмсе, я кохав так, як кохають один раз у житті. Я посватався до коханої, але вона мені відмовила, бо побоювалась, що такий шлюб може зруйнувати мою кар'єру. Якби вона була жива, то я ні з ким би, крім неї, не одруживсь. Але вона померла, залишивши мені єдиного сина, якого я плекав, про якого піклувався заради її пам'яті. Я не міг відкрито визнати своє батьківство, але мій син дістав найкращу освіту, а коли виріс, то завжди мешкав зі мною. Вій випадково дізнався про мою таємницю й відтоді користався, як міг, зі своїх синівських прав, щоразу залякуючи мене викриттям. Його життя в моєму домі призвело до того, що я порвав з дружиною. І найголовніше — він з першого дня люто ненавидів мого маленького сина, мого законного спадкоємця. Ви, звичайно, спитаєте: чому я далі, незважаючи на всі ці обставини, тримав Джеймса в себе? Що ж, відповім: через те, що в ньому я бачив миле обличчя його матері й терпів усе це заради її дорогої пам'яті. Він нагадував мені кожную її рису, кожную її звичку. Я не мав сили розлучитися

з ним. Але врешті-решт почав боятися, що він завдасть шкоди Артурові, тобто лордові Солтайру, і віддав хлопчика до школи доктора Гакстейбла.

Джеймс був управителем моїх маєтків і так познайомився з Гейзом — одним з моїх орендарів. Цей чоловік був простим розбишакою, проте вони з Джеймсом якимось дивовижним чином затоваришували. Щоправда, Джеймса завжди вабило лихе товариство. Коли він надумав викрасти лорда Солтайра, то скористався послугами цього негідника. Пам'ятаєте, як я написав Артурові лист напередодні його втечі? Отож Джеймс розпечатав цей лист і поклав туди записку, в якій просив Артура зустрітися з ним у гаю "Косий Клин", неподалік від школи. Хлопчик прийшов туди, бо записку було надіслано начебто на прохання герцогині. Того вечора Джеймс приїхав у гай на велосипеді, в чому він потім сам признався мені, й запевнив Артура, що мати сумує за ним, що вона тут, у долині, й коли він прийде до гаю опівночі, на нього чекатиме провідник із конем. Бідолашний Артур потрапив до цієї пастки. В призначений час він прийшов до гаю й побачив там Гейза, що вів за собою поні. Артур сів у сідло, й вони вирушили. Потім з'ясувалося, — Джеймс дізнався про те лише вчора, — що за ними була гонитва, але Гейз ударив переслідувача кийком по голові, і той помер від рани. Гейз привіз Артура до свого заїзду "Бойовий півень" і зачинив у горішній кімнаті, примусивши дивитися за ним місіс Гейз — жінку лагідну, але вкрай залякану своїм лютим чоловіком.

Отакою, містере Холмсе, була ситуація два дні тому, коли я вперше побачив вас. Я знав тоді про це не більше, ніж ви. Можливо, ви спитаєте мене, що підштовхнуло Джеймса до цього вчинку. Я відповім вам, що в його ненависті до мого сина було щось сліпе, божевільне. Він гадав, що має право успадкувати всі мої маєтки, незважаючи на те, що законним чином це було неможливо. Проте ним керувала не лише ненависть, але й тонкий розрахунок. Він думав, що я можу піти проти закону й залишити йому в спадщину всі свої маєтки. Цього він і вимагав, обіцяючи натомість повернути мені Артура. Він чудово знав, що я ніколи не донесу на нього поліції. Такі були його наміри, та здійснитися їм не судилось, бо події розгорталися так швидко, що він не мав часу на виконання цих намірів.

Ви поклали край цим лихим задумам, коли знайшли тіло вбитого Гайдегера. Джеймс, почувши цю новину, жахнувся. Ми дізналися про це вчора, сидячи тут у кабінеті. Нам принесли сюди телеграму доктора Гакстейбла. Джеймс був такий приголомшений, так бідкався, що здогад, який увесь цей час мучив мене, перетворився на впевненість, і я кинув докір просто йому в обличчя. Він в усьому зізнався, але попросив мене зачекати днів зо три, щоб дати своєму спільникові змогу врятувати своє мерзенне життя. Я погодився, як і завжди погоджувався, і Джеймс кинувся до "Бойового півня", щоб попередити Гейза й допомогти йому втекти. Піти туди вдень, не викликавши чуток, я не міг, тож дочекався вечора й поспішив до свого любого Артура. Він був живий і здоровий, але його страшенно перелякало вбивство, що сталося на його очах. Пам'ятаючи про свою обіцянку, я залишив Артура в заїзді, в місці Гейз, іще на три дні: адже розповісти про все поліції, не виказавши вбивці, було неможливо, а арешт його згубив би мого бідолашного Джеймса. Ви наполягали на щирості, містере Холмсе, тож дозвольте мені зловити вас на слові: зараз я розповів вам усе, нічогісінько не приховавши. Будьте й ви так само щирі зі мною.

— Гаразд, ваша вельможносте, — відповів Холмс. — Насамперед я скажу вам, що перед очима закону ваше становище — якнайсерйозніше. Ви приховали злочин, допомогли вбивці втекти, бо я не маю жодного сумніву, що гроші на його втечу Джеймс Вайлдер узяв з гаманця вашої вельможності.

Герцог мовчки схилив голову.

— Отже, становище вельми прикре. Але, як на мене, ваша вельможносте, ви повелися ще злочинніше зі своїм молодшим сином. Ви залишили його серед цього збіговиська на три дні.

— Мене щиро запевнили...

— Хіба можна покладатися на запевнення цих людей? Ви певні, що його не запроторять кудись іще? На догоду старшому синові-злочинцеві ви завдали шкоди безневинній дитині! Такий вчинок ніколи не матиме виправдання.

Гордовитий власник Голдернес-Холла не звик вислуховувати такі докори в своєму герцогському палаці. Високочоле обличчя спалахнуло кров'ю, однак сумління примусило його промовчати.

— Я допоможу вам, але за однієї умови. Покличте лакея, і нехай він виконає мій наказ.

Без жодного слова герцог натис кнопку електричного дзвінка. Увійшов лакей.

— Ви, напевно, будете раді почути, — мовив до нього Холмс, — що лорда Солтайра знайдено. Герцог наказує негайно послати по нього карету до заїзду "Бойовий півень". А тепер, — сказав Холмс, коли усміхнений лакей побіг, — забезпечивши найближче майбутнє, ми можемо бути поблажливі до минулого. Я — особа неофіційна, тож оскільки справедливість буде відновлено, я не бачу потреби розповідати про все поліції. Щодо Гейза — то інша річ. На нього чекає шибениця, і я навіть пальцем не поворухну, щоб урятувати його. Чи розголосить він вашу таємницю — я не можу сказати, але ваша вельможність, звичайно, може дати йому зрозуміти, що зайві балачки тільки зашкодять. Поліція звинуватить його лише у викраденні хлопчика заради викупу. Якщо там не доскіпуватимуться, то я не бачу підстав наводити їх на якусь іншу версію. Але мушу попередити вас, ваша вельможносте, що подальше перебування містера Джеймса Вайлдера в цьому домі не принесе вам щастя.

— Я розумію, містере Холмсе: ми вже вирішили, що він назавжди залишить мене й вирушить шукати щастя до Австралії.

— Ви казали, ваша вельможносте, що саме Джеймс Вайлдер був причиною вашого сімейного нещастя. Чи не спробувати вам помиритись із герцогинею і знову налагодити зруйноване родинне життя?

— Про це я теж подумав, містере Холмсе. Сьогодні вранці я вже написав герцогині.

— Якщо так, — мовив Холмс, підводячись, — то ми з моїм другом, гадаю, можемо привітати себе з тим, що наші короткі відвідини Північної Англії мали добрі наслідки. Мені залишилося з'ясувати тільки одне питання. Коней цього Гейза підкували так, що їхні сліди були схожі на коров'ячі. Хто його навчив це зробити — чи не містер Вайлдер?

Герцог якусь хвилину помовчав, замислено насупивши брови. Потім відчинив двері до великої сусідньої кімнати, що виявилася справжнім музеєм. Він підвів нас до скляної вітрини в кутку й показав підпис:

"Ці підкови знайдено під час розкопок фортечного рову Голдернес-Холла. Вони призначалися для коней, але були викувані у вигляді коров'ячих ратиць. За доби середньовіччя барони Голдернеські, які промишляли розбоєм, користувалися ними для того, щоб збити погоню зі сліду".

Холмс підняв скло, послинив палець і провів ним по одній підкові. На пальці залишилася тонка плівка болотяного мулу.

— Дякую, — сказав він, закриваючи вітрину. — Це друге, що найбільше зацікавило мене у ваших північних краях.

— А перше?

Склавши чек навпіл, Холмс обережно сховав його в записник.

— Я людина небагата, — мовив він, засовуючи записник якнайглибше у внутрішню кишеню.

Чорний Пітер [18]

Я ніколи не бачив свого друга в такому розквіті духовних сил, як 1895 року. Слава його чимдалі зростала, а практика більшала, і я лише з поваги до чужих таємниць не дозволю собі зробити й натяку на імена тих вельможних відвідувачів, яким випадало переступати наш скромний поріг на Бейкер-стрит. Проте Холмс, як і всі великі митці, жив самою лише любов'ю до мистецтва й ніколи, крім хіба що пригоди з герцогом Голдернеським, не просив великої винагороди за свої неоціненні послуги. Він був такий безкорисливий — чи такий незалежний — що часто відмовляв у допомозі шляхетним, багатим особам, якщо їхні таємниці не були йому до смаку, а тим часом просиджував цілі тижні над справою якогось бідного прохача, якщо вона була такою дивовижною, що дозволяла йому докласти все своє вміння.

Того пам'ятного 1895 року він розкрив багато цікавих і різноманітних справ: від розсліду причини смерті кардинала Тоски — на уклінне прохання Його Святості папи — до арешту Вільсона, продавця канарок, що був справжньою чумою Іст-Енду. Відразу після цих двох резонансних справ сталась трагедія у Вудменс-Лі, де за таємничих обставин загинув капітан Пітер Кері. Мої спогади про містера Шерлока Холмса були б неповні, якби я не вмістив серед них розповідь про цю дивну історію.

Першого липневого тижня мій друг так часто й надовго зникав з дому, що я розумів — він чимось заклопотаний. А те, що цими днями до нас раз по раз приходили якісь неотесані чолов'яги й розшукували капітана Безіла, свідчило про те, що Холмс працює, прибравши одне з своїх численних вигаданих прізвищ, аби приховати своє грізне ім'я. Він мав десь із п'ять затишних куточків на різних околицях Лондона, де міг вільно змінювати своє обличчя. Мені про цю справу він нічого не розповідав, а звичаю щось випитувати в нього за мною не водилося. Проте, куди спрямовано його розшуки, він уперше натякнув мені

найдивнішим чином. Одного разу Холмс пішов кудись іще до сніданку, і тільки-но я сів за стіл, як він просто в капелюсі ступив до кімнати, несучи під пахвою, мов парасольку, величезний гарпун.

— О Боже, Холмсе! — вигукнув я. — Чи не хочете ви сказати, що прогулювались Лондоном з оцією штукою?

— Ні, я їздив лише до різника й назад.

— До різника?

— І повертаюся з чудовим апетитом. Хіба вам невідомо, любий мій Ватсоне, які корисні гімнастичні вправи перед сніданком? Але готовий побитись об заклад, що ви нізащо не вгадаєте, які то були вправи.

— Я й не гадатиму.

Він усміхнувся й налив собі кави.

— Якби ви зазирнули до комори крамниці Алардайса, то побачили б, що під стелею висить свиняча туша, а якийсь джентльмен у самій сорочці завзято коле її цією зброєю. Цим запальним джентльменом був я, і виявилось, що мені не до снаги пробити тушу одним ударом. Може, спробуєте ви?

— Нізащо в світі. Навіщо ви це робили?

— Бо це, як на мене, стосується таємничої пригоди у Вудменс-Лі. О, Гопкінсе! Я одержав вашу телеграму ввечері й саме чекав на вас. Проходьте й сідайте з нами.

Наш відвідувач був худорлявий жвавий чоловік років тридцяти, убраний у скромний твідовий костюм, хоча його постава виказувала

звичку носити мундир. Я впізнав у ньому Стенлі Гопкінса, молодого поліцейного інспектора, якому Холмс пророкував велике майбутнє, а той у свою чергу вважав себе за учня славетного детектива й захоплювався його виваженими методами.

— Ні, дякую, сер, я вже поснідав. Я ночував у місті, бо приїхав сюди з доповіддю.

— Про що ж ви доповідали?

— Про невдачу, сер. Про цілковиту невдачу.

— То ви анітрохи не просунулись уперед?

— Ні.

— Невже? Доведеться поглянути самому.

— Заради Бога, прошу вас, містере Холмсе! Це моя перша велика справа, а я не можу довести її до кінця. Господом благаю вас, допоможіть мені!

— Гаразд, гаразд. Я вже перечитав усі матеріали зі слідства, й досить уважно. До речі, що ви думаєте про той кисет для тютюну, який знайшли на місці злочину? Може, в ньому і є ключ?

Гопкінс здивовано глянув на нього.

— Це кисет самого небіжчика, сер. Там усередині — ініціали. І зроблено його з тюленьчої шкіри, — він здавна полював тюленів.

— Але при ньому не знайшли люльки.

— Так, сер, люльки не знайшли. Він справді кутив дуже мало, проте міг тримати тютюн для приятелів.

— Безперечно. Я згадав про це тільки тому, що якби сам узявся за цю справу, то розпочав би свої розшуки саме з кисета. Але мій друг, доктор Ватсон, досі нічого не знає про цю історію, та й мені не завадило б іще раз її послухати. Розкажіть нам кількома словами про найголовніше.

Стенлі Гопкінс дістав з кишені аркуш паперу:

— У мене тут є деякі відомості про життя покійного капітана Пітера Кері. Він народився 1845 року, тож тепер йому було п'ятдесят літ. Це був найхоробріший і найщасливіший з усіх китобоїв. З 1883 року він командував китобійним судном "Морський одноріг" у Данді[19]. Того ж року здійснив кілька вдалих рейсів, а наступного, 1884, вийшов у відставку. Потім кілька літ мандрував і врешті купив невелику садибу Вудменс-Лі біля Форест-Роу, в Сасексі. Там він прожив шість років і тиждень тому загинув.

За цим чоловіком водилися дивацтва. У звичайному житті він був суворий пуританин — мовчазний, похмурий. Разом з ним мешкали дружина, двадцятирічна донька та дві служниці. Служниць часто міняли, бо жити там було нелегко, а часом і зовсім неможливо. Він безперестану пив, і коли запивав, то до чортиків. Бувало, що він проти ночі виштовхував жінку й доньку з дому й ганявся за ними по всьому садку; від їхнього крику прокидалося все село.

Одного разу його притягли до суду за дике побиття старого священика, що намагався наставити його на розум. Одне слово, містере Холмсе, в цілому світі не було людини, небезпечнішої за Пітера Кері; я чув, що таку саму вдачу він мав і раніше, на судні. Його прозивали Чорним Пітером, і це прізвисько пристало до нього — не лише через темне обличчя й велику чорну бороду, а й через шалений норов, що

лякав усіх довкола. Нема чого й казати, всі сусіди ненавиділи й сахалися його, і я не чув жодного слова жалю після його жахливої смерті.

Ви, містере Холмсе, напевно, читали в слідчому протоколі про його "каюту", але ваш друг, мабуть, ще не чув про неї. Він збудував собі дерев'яну хижу за кілька ярдів від будинку, яку прозвав "каютою", і там ночував. То була невелика хижка з однією кімнатою, завдовжки в шістнадцять і завширшки в десять футів. Ключ від неї він носив у кишені, сам стелив постіль, сам прибирав і нікому не дозволяв переступати її поріг. У бічних стінах були два невеликі віконця: вони завжди були завішені й ніколи не відчинялися. Одне з цих віконець виходить на сільський гостинець, і траплялося, що перехожі, коли вікно світилося цілу ніч, дивувалися, що це Чорний Пітер там робить. Це віконце, містере Холмсе, відкрило нам під час слідства кілька цікавих деталей.

Ви пам'ятаєте, що каменяр на ім'я Слетер, який ішов з Форест-Роу десь о першій годині ночі — за дві доби перед убивством, зупинився біля капітанської садиби й поглянув на світлу пляму віконця, яка виднілася крізь гілля дерев. Він присягається, що на завісці було добре видно людську тінь, однак не тінь Пітера Кері, якого він чудово знав. Це теж був бородань, проте борода в нього була коротша й стриміла не так, як у капітана. Так сказав цей каменяр, але слід додати, що перед тим він години зо дві просидів у пивниці й до віконця близько не підходив. До того ж, ці свідчення стосуються понеділка, а злочин було скоєно в середу.

У вівторок Пітер Кері був у найчорнішому гуморі, п'яний як чіп і лютий, мов дикий звір. Він блукав довкола будинку, й жінки, почувши, що він повертається, відразу втекли додому. Пізно ввечері він пішов до себе в хижу. Близько другої години ночі донька, що спала біля відчиненого вікна, почула страшний крик, та не звернула на це уваги, бо батько щоразу кричав і лаявся, коли бував напідпитку. Прокинувшись о сьомій ранку, одна з служниць помітила, що двері хижі відчинено навстіж, але господаря так усі боялися, що ніхто не наважився зайти туди аж до полудня. Зазирнувши у відчинені двері, жінки побачили таке, що з жаху

зблідли й кинулися геть, у село. Через годину я вже був на місці і розпочав слідство.

Нерви в мене міцні, як ви знаєте, містере Холмсе, та даю вам слово честі, що мене аж струсонувало, коли я заглянув до цієї хижки. Вона гула, як гармонія, від цілої хмари мух, а підлога й стіни нагадували радше бойню. Він назвав цю хижу "каютою" — то справді була каюта: увійдеш — і немовби потрапляєш на корабель. В одному кінці кімнати стояла койка, далі — корабельна скриня, по стінах — мапи й фотографія "Морського однорога", на полиці — суднові журнали, — все так, як і має бути в капітанській каюті. А посередині — сам капітан. Його обличчя скривилось, мов у грішника в пеклі, чорна з сивиною борода стала диба. Широкі груди було пробито сталевим гарпуном, який пройшов наскрізь і глибоко засів у стіні. Капітана пришпилили гарпуном, наче жука. Звичайно ж, він помер тієї самої миті, як пролунав отой його останній крик.

Я знаю ваші методи, сер, і одразу застосував їх. Не дозволивши нічого чіпати там, я уважно оглянув землю довкола хижі й підлогу в кімнаті. Слідів не було.

— Тобто ви не помітили їх?

— Можу вас запевнити, сер, що їх там не було.

— Любий мій Гопкінсе, я розслідував багато злочинів, але ніколи ще не бачив злочинця з крилами. Якщо він стоїть на ногах, то обов'язково мусить щось зачепити чи посунути; тож людина, яка володіє науковими методами, неодмінно побачить там будь-яку найдрібнішу зміну. Неймовірно, щоб у цій закривавленій кімнаті не залишилося жодного сліду, який допоміг би нам. Щоправда, з протоколу слідства я зрозумів, що на деякі речі ви навіть не дивилися.

Молодий інспектор зітхнув від кепкувань мого друга:

— Я був дурень, що не запросив вас одразу, містере Холмсе. Тепер уже пізно. Так, у кімнаті було кілька речей, гідних особливої уваги. Передусім — гарпун, яким убито капітана. Його було знято зі стіни. Інші два висіли на своїх гачках, а третій гачок був порожній. На руків'ї знятого було вирізьблено: "Пароплав "Морський одноріг", Данді". Гадаю, це свідчить про те, що злочин скоєно в гніві, і вбивця схопив першу-ліпшу зброю. Те, що Пітер Кері був одягнений, хоч убивство сталося о другій годині ночі, наводить на думку, що він призначив убивці побачення; підтверджує це й той факт, що на столі стояли пляшка рому та дві брудні склянки.

— Так, — сказав Холмс, — обидва висновки вірогідні. А чи були в кімнаті інші напої, крім рому?

— Авжеж, на скрині стояла таця з віскі та бренді. Але це не має значення, бо обидві карафки були повні, — отже, їх ніхто не чіпав.

— Проте в тому, що ми їх виявили, є певний сенс, — відказав Холмс.
— Які ще речі, по-вашому, стосувалися цієї пригоди?

— На столі лежав той самий кисет з тютюном.

— Де саме?

— Посередині. Його виготовлено з твердої тюленьчої шкіри й зав'язано ремінцем. Усередині літери: "П.К." У кисеті було з півунції міцного корабельного тютюну.

— Пречудово! Що іще?

Стенлі Гопкінс дістав з кишені записник у жовтих палітурках. Палітурки були потерті, а сторінки — вицвілі. На першій сторінці було виписано літери "Д.Г.Н." та цифри "1883". Холмс поклав записник на стіл і якусь хвилину уважно його розглядав, поки ми з Гопкінсом позирали

йому через плече. На другій сторінці стояли літери "К.Т.З.", на кількох наступних — самі цифри. Подекуди траплялися заголовки: "Аргентина", "Коста-Рика" або "Сан-Паулу", і під ними — знову цифри й позначки.

— Що ви про це думаєте? — запитав Холмс.

— Це схоже на опис біржових акцій. Я гадаю, що "Д.Г.Н." — ініціали маклера, а "К.Т.З.", — напевно, його клієнта.

— Або "Канадська Тихоокеанська залізниця", — мовив Холмс.

Стенлі Гопкінс щось процідив крізь зуби й стукнув себе кулаком по коліну.

— Який я був дурень! — вигукнув він. — Звичайно ж, ваша правда. Зосталося тільки розкрити ініціали "Д.Г.Н." Я вже переглянув старі біржові реєстри за 1883 рік, однак не знайшов жодного маклера з таким ім'ям. І все-таки я відчуваю, що ключ — саме тут. Погодьтеся, містере Холмсе: адже можливо, що ініціали належать саме тій людині, яка була тоді в капітана, — іншими словами, вбивці. А цей документ, де перелічено стільки цінних паперів, розкриє нам причину вбивства.

З обличчя Шерлока Холмса було видно, що його вельми спантеличив такий поворот справи.

— Я мушу погодитись з обома вашими зауваженнями, — сказав він. — Думаю, що цей записник, про який не згадувалось у протоколі, дещо змінить мої припущення. В моїй версії злочину для нього немає місця. А ви пробували відшукати власників згаданих тут паперів?

— Так. Слідчі звернулися з запитом до контор, але боюся, що відповідь ми дістанемо лише через кілька тижнів, — адже це все акції південноамериканських концернів.

Холмс далі розглядав крізь лупу палітурки записника.

— Тут, безперечно, пляма, — провадив він.

— Так, сер, це кров. Я ж розповідав вам, що знайшов записник на підлозі.

— Пляма крові була зверху чи знизу?

— Біля підлоги.

— То записник упав на підлогу вже після вбивства?

— Саме так, містере Холмсе. Як на мене, його впустив убивця, коли тікав. Записник лежав біля дверей.

— І жодного з тих цінних паперів не знайшли серед майна небіжчика?

— Ні, сер.

— У вас є підстави підозрювати пограбування?

— Ні, сер. Жодної речі не вкрадено.

— Отакої! Справді цікавий випадок! Там був ще ніж, чи не так?

— Ніж був у піхвах. Лежав біля ніг небіжчика. Місіс Кері засвідчила, що то ніж її чоловіка.

Холмс на хвилину замислився.

— Гаразд, — нарешті мовив він, — Треба, мабуть, поїхати туди й поглянути самому.

Стенлі Гопкінс радісно скрикнув:

— Дякую, сер! Це скине з мене тягар.

Холмс насварився на нього пальцем.

— Тиждень тому все було б набагато простіше, — сказав він. — Але навіть і зараз мої відвідини можуть стати в пригоді. Якщо ви нині вільні, Ватсоне, я буду радий поїхати разом з вами. А ви, Гопкінсе, викличте кеб, і за чверть години ми вирушимо до Форест-Роу.

Висівши з потяга на маленькій глухій станції, ми ще кілька миль їхали повз гайки, що залишились від величезного пралісу, який перепинив колись дорогу саксонським нападникам, — цей неприступний край протягом шістдесяти років був справжнім бастіоном Британії. Великі ділянки лісу було вирубано, бо тут діяли колись найперші в країні топильні чавуну, а топлення руди потребувало деревини. Потім ці промисли перейшли до багатших місцевостей Півночі, й лише проріджені гаї та велетенські скиби на землі нагадували про минуле. В прогалині, на зеленому схилі горба, виднілася довга низька кам'яниця, до якої вела звивиста стежка поміж полів. При дорозі, з трьох боків оточена кущами, стояла невеличка хижа, обернена до нас вікном і дверима. Саме тут і сталося вбивство.

Стенлі Гопкінс насамперед провів нас до будинку, де відрекомендував похмурій сивій жінці — вдові загиблого, чиє зморене обличчя й сповнені жаху очі з червоними повіками свідчили про те, що їй судилося пережити роки страждань і гірких образ. Поруч із нею була донька — бліда білява дівчина. Її очі гордовито блиснули, коли вона сказала, що радіє батьковій смерті й благословляє руку, що обірвала його життя. Настрій, який навів у домі Чорний Пітер, був такий страшний і гнітючий, що нам полегшало на душі, коли ми знов опинилися надворі й попрямували стежкою, протоптаною через поле небіжчиковими ногами.

Хижа виявилась простенькою дерев'яною халабудою з легким дахом і двома віконцями, одне з яких було біля дверей, а друге — навпроти. Стенлі Гопкінс дістав з кишені ключ і нахилився до замка, але раптом зупинивсь, і на його обличчі застигли напружена увага й подив.

— Хтось хотів зламати замок, — сказав він.

Це, безперечно, була правда. Дерев'яні двері були подряпані, й на темній фарбі видніли свіжі білі смужки. Холмс пильно оглянув віконце.

— Вікно теж хтось намагався відчинити, але не зміг. Мабуть, недосвідчений ще грабіжник.

— Дивна річ, — мовив інспектор. — Ладен запрягтися, що вчора ввечері цих подряпин не було.

— Може, приходив хтось цікавий із села, — припустив я.

— Ні, навряд. Мало хто зважиться навіть ступити до садиби, а тим паче влізти до "каюти". А що ви про це думаєте, містере Холмсе?

— Думаю, що нам усміхнулася доля.

— То ви сподіваєтесь, що цей грабіжник прийде ще раз?

— Цілком можливо. Він спробував відчинити двері крихітним кишеньковим ножем. Це йому не вдалося. Що він робитиме далі?

— Прийде наступної ночі з якимось міцнішим знаряддям.

— Отож-бо й воно. Це буде наша помилка, якщо ми не підстережемо його. А тим часом дозвольте оглянути "каюту" всередині.

Сліди трагедії було вже знищено, але меблі в кімнатці стояли так само, як і під час убивства. Дві години поспіль Холмс якнайпильніше роздивлявся по черзі кожну річ, та його обличчя свідчило, що огляд цей намарний. Лише одного разу він перервав свій старанний розшук.

— Ви нічого не брали з цієї полиці, Гопкінсе?

— Ні, нічого.

— Звідси щось узято. В цьому кутку полиці менше пилу. Може, тут лежала книга, а може, коробка. Гаразд, гаразд, тут мені вже немає чого робити... Ходімо, Ватсоне, погуляймо в цьому чудовому гайку, помилуймося з кілька годин пташками й квітами. А з вами, Гопкінсе, ми зустрінемося тут пізніше, — може, нам пощастить познайомитися ближче з джентльменом, що заходив сюди вночі.

Після одинадцятої години ночі ми влаштували невеличку засідку. Гопкінс хотів залишити двері відчиненими, але Холмс побоявся, що це злякає незнайомця. Замок був такий простий, що відімкнути його можна було будь-яким ножом. До того ж Холмс запропонував, щоб ми засіли не в хижі, а в кущах, які росли під другим вікном. Таким чином ми змогли б побачити грабіжника, якби він засвітив світло, й дізнатися причину його таємних нічних відвідин.

Потяглося довге, нудне чекання, і нас охопило нервове тремтіння — мов мисливця, що біля водопою чигає на спраглого звіра. Який хижак крадеться до нас із темряви? Чи лютий тигр, якого можна здолати лише в тяжкій боротьбі з його блискучими іклами й пазурами, чи боягузливий шакал, страшний лише для слабких і беззахисних?

У цілковитому мовчанні ми причаїлися в кущах, дослухаючись до кожного звуку. Спершу до нас долинули кроки запізнілих перехожих та голоси з села, але ці звуки за хвилину завмерли один за одним, і нас огорнула мертва тиша, яку порушував тільки дзвін церковних дзигарів,

сповіщаючи про те, що час іде, та ще шурхіт і шепіт дрібного дощу, від якого тихо шелестіло листя, що ховало нас.

Пробило пів на третю, настала найтемніша передранішня година, коли ми несподівано здригнулися, почувши тихе, але виразне рипіння хвіртки. Стежкою хтось ішов. Знову запанувала тривала тиша, і я вже почав думати, що тривога була марною, та з-за хижі раптом долинули обережні кроки, а за хвилину — ляскіт і клацання замка. Хтось намагався його зламати. Цього разу грабіжник був вправніший, а може, мав краще знаряддя, — невдовзі щось тріснуло, двері рипнули й відчинилися. Потім він тернув сірником, і наступної миті хижу осяяло рівне світло свічки. Крізь тонкі фіранки наші очі бачили все, що діялося всередині.

Нічний відвідувач був худорлявий, хворобливий юнак з чорними вусиками на мертвотно-блідому обличчі. Йому було, напевно, трохи більше двадцяти років. Я ніколи ще не бачив людини в такому жалюгідному настрої: зуби його цокотіли зі страху, і сам він безперестану тремтів. Убраний він був, як і личить справжньому джентльменові, в норфолкський жакет[20] і короткі спортивні штани, а на голові мав сукняний кашкет. Ми бачили, як він злякано озирався навколо. Далі поставив свічку на стіл, зник в одному з кутків і повернувся з великою книгою — судновим журналом, одним з тих, що вишикувались на полиці. Нахилившись до столу, він швидко гортав сторінки, поки не натрапив на те, що шукав. Далі, гнівно вдаривши по книзі кулаком, поставив її на полицю й загасив світло. Тільки-но він хотів вийти, як Гопкінсова рука схопила його за комір, і я почув розпачливий крик: він зрозумів, що це пастка. Свічку знову засвітили, й бідолашний юнак опинився в міцних інспекторових лабетах. Він знеможено сів на скриню, безпорадно позираючи на кожного з нас.

— Ну-бо, приятелю, — почав Стенлі Гопкінс, — хто ви такий і чого вам тут треба?

Юнак оговтався й намагався відповідати спокійно.

— Ви, напевно, детективи? — мовив він. — Гадаєте, що я маю стосунок до смерті капітана Пітера Кері? Запевняю вас, що я в ній не винен.

— Побачимо, — сказав Гопкінс. — Передусім як вас звуть?

— Джон Гоплі Неліґан.

Я побачив, як Холмс із Гопкінсом швидко презирнулися.

— Що ви тут робите?

— Ви не викажете моєї таємниці?

— Звичайно, викажемо. Аякже!

— То яка рація мені говорити?

— Якщо ви не відповісте, вам буде непереливки на суді.

Юнак здригнувся.

— Добре, я розповім усе, — сказав він. — Чому б і ні? Просто мені стає гидко від думки про те, що отой давній скандал знову буде розголошено. Чи чули ви коли-небудь про Давсона й Неліґана?

З виразу Гопкінсового обличчя я зрозумів, що він ніколи про них не чув, але Холмс зацікавлено спитав:

— Ви маєте на увазі власників Західного банку? Вони збанкрутували на мільйон, розоривши половину корнвельських родин, і Неліґан зник.

— Саме так. Неліґан — мій батько.

Нарешті нам щось відкрилося, але все ж таки між банкіром-утікачем і капітаном Пітером Кері, пришпиленим до стіни власним гарпуном, пролягала величезна прірва. Ми всі прислухалися до розповіді юнака:

— Цей скандал зачепив лише батька. Давсон покинув справу раніше. Мені тоді було лише десять років, але я був достатньо дорослий, щоб відчувати всю ту ганьбу й страх за батька. Всюди говорили, що він украв усі цінні папери й утік. То була неправда. Батько щиро вірив, що коли матиме час, то зможе все владнати і розрахуватися з усіма вкладниками. Він відплив до Норвегії на своїй невеличкій яхті саме напередодні наказу про його арешт. Я пам'ятаю ту останню ніч, коли він прощався з моєю матір'ю. Він залишив нам опис усіх цінних паперів, які взяв із собою, й заприсягся, що поверне собі чесне ім'я і що жоден з тих, хто довірив йому свої статки, не зазнає збитків. Відтоді ми не чули про батька ні слова. Він зник разом із яхтою. Ми з матір'ю були переконані, що й сам він, і всі його папери знайшли вічний спочинок на дні моря. Але в нас є один вірний друг з ділових кіл, який нещодавно дізнався, що деякі з цінних паперів, які мій батько забрав із собою, знову з'явилися на лондонському ринку. Уявіть собі, які ми були приголомшені! Кілька місяців я дошукувався, звідки вони взялись, і нарешті, після тривалих невдач і важкої роботи, довідався, що продавав їх капітан Пітер Кері, хазяїн цієї хижі.

Звичайно ж, я почав розпитувати про цього чоловіка. Я дізнався, що він командував китобійним судном, яке поверталось з полярних морів саме тоді, коли батько вирушив до Норвегії. Осінь того року була буремна, на морі без упину штормило. Батьківську яхту, мабуть, занесло на північ, де її зустрів корабель капітана Пітера Кері. Якщо це було справді так, що сталося з моїм батьком? В усякому разі, якби Пітер Кері допоміг мені з'ясувати, як ці папери потрапили на ринок, я довів би, що батько не продавав їх і взяв тоді з собою без жодної особистої користі.

Я приїхав у Сасекс побачитися з капітаном, але саме тоді він загинув страшною смертю. В слідчому протоколі я прочитав опис його "каюти", де згадувались і старі судові журнали. Мені спало на думку: якби

прочитати в них, що сталося на "Морському однонозі" в серпні 1883 року, то розкрилася б таємниця батькової долі. Минулої ночі я спробував дістатися до цих журналів, та не зміг відімкнути двері. Цієї ночі я спробував ще раз, і не без успіху, однак побачив, що сторінки, в яких ідеться про серпень 1883 року, видерті. Отут я й потрапив до ваших рук.

— Це все? — спитав Гопкінс.

— Так, усе. — Очі юнака забігали, коли він сказав це.

— Чи маєте ви що додати?

Він завагався.

— Ні, нічого.

— Чи були ви тут до минулої ночі?

— Ні.

— Тоді як ви поясните оце? — вигукнув Гопкінс, простягнувши йому злощасний записник з ініціалами нашого заарештованого на першій сторінці й кривавою плямою на палітурках.

Бідолаха знітився, затулив обличчя руками й весь затремтів.

— Звідки ви його взяли? — простогнав він. — Я й не знав... Я думав, що загубив його в готелі.

— Годі! — суворо промовив Гопкінс. — Якщо ви маєте сказати щось іще, то скажете це на суді. А тепер ходімо зі мною до поліції... Містере Холмсе, я дуже вдячний вам і вашому другові за те, що ви приїхали допомогти мені. Як бачите, в цьому не було потреби, я довів би справу до

кінця й без вас, але все одно дякую. Я замовив для вас кімнати в готелі "Бремблтай", тож рушаймо до села разом.

— Що ви про це думаєте, Ватсоне? — спитав Холмс уранці, коли ми поверталися додому.

— Я бачу, що ви незадоволені.

— Ні, любий мій Ватсоне, я цілком задоволений. Але водночас я не похвалив би Стенлі Гопкінса. Я в ньому розчарувався. Сподівався від нього більшого. Кожна справа має власну розв'язку, й треба її шукати. Це найперше правило будь-якого кримінального слідства.

— І яка ж вона тут?

— Та, якої сподіваюсь я сам. Може, вона й хибна. Тут я нічого не можу сказати. Але все-таки доведу її до кінця.

На Бейкер-стрит на Холмса чекали кілька листів. Він узяв один з них, розпечатав і переможно засміявся.

— Чудово, Ватсоне! Наша розв'язка настає. У вас є телеграфні бланки? Напишіть мені дві телеграми: "Самерові, корабельному агенту, Реткліфська дорога. Пришліть трьох. Відбуваємо завтра о десятій ранку. Безіл". Це моє ім'я в тамтешніх колах. А тепер — друга: "Інспекторові Стенлі Гопкінсу, Лорд-стрит, 46, Брикстон. Приходьте завтра о пів на десяту снідати. Важливо. Телеграфуйте, якщо не зможете прийти. Шерлок Холмс". Це чортовиння не відпускало мене десять днів поспіль, Ватсоне. Тепер я хочу покінчити з ним. Завтра, сподіваюсь, ми вже забудемо про цю справу назавжди.

На призначену годину до нас завітав інспектор Стенлі Гопкінс, і ми сіли за чудовий сніданок, який приготувала місіс Хадсон. Молодий детектив був захоплений своїм успіхом.

— Ви справді думаєте, що ваша версія вірогідна? — запитав Холмс.

— Авжеж! Хіба можна знайти щось простіше?

— А як на мене, справу ще не скінчено.

— Ви дивуєте мене, містере Холмсе! Чого вам іще треба?

— Хіба ваша версія охоплює всі подробиці справи?

— Безперечно. Я дізнався, що молодий Неліган прибув до готелю "Бремблтай" саме в день злочину. Він начебто приїхав грати в гольф. Його кімната була на першому поверсі, й він міг її залишати, коли хоче. Тієї ночі він пішов у Вудменс-Лі, зустрівся в хижі з Пітером Кері, посварився з ним і вдарив гарпуном. Далі, злякавшись свого вчинку, він утік і загубив записник, який узяв з собою, щоб розпитати Пітера Кері про цінні папери. Ви помітили, що деякі з них — до того ж небагато — позначено хрестиком? Він позначив ті папери, що були продані на лондонському ринку, а решта, напевно, досі була в Кері. Молодий Неліган, як він і сам зізнався, хотів повернути їх собі, щоб сплатити батькові борги. Після своєї втечі він деякий час не наважувався знову підійти до хижі, але врешті вирішив усе ж таки роздобути потрібні відомості. Хіба це не зрозуміло відразу?

Холмс, посміхнувшись, хитнув головою:

— Як на мене, тут є одна помилка, Гопкінсе: все це цілком неправдоподібне. Ви пробували проштрикнути гарпуном людське тіло? Ні? Отож-бо й воно, любий сер, вам слід звернути увагу на цю деталь. Мій друг Ватсон міг би розповісти вам, як я цілий ранок у цьому вправлявся. Справа ця нелегка, тут треба дужої, досвідченої руки. А капітана вдарили з такою силою, що зброя пробила тіло й застрягла в стіні. Хіба можливо, щоб цей хирлявий юнак зміг завдати такого сильного удару? І що він — саме та людина, яка пила вночі ром з Чорним Пітером? І що

саме його тінь бачили у вікні двома ночами раніше? Ні, ні, Гопкінсе, нам слід пошукати іншої, сильнішої людини.

Поки Холмс говорив, обличчя детектива стало видовжуватись. Його надії розвіювались одна за одною, проте він не бажав здаватися без боротьби.

— Ви не зможете заперечити, містере Холмсе, що Неліган був там тієї ночі. Записник це переконливо доводить. Для суду цього доказу вистачить, хай навіть він має свої вади. А найголовніше, містере Холмсе, що мій злочинець уже в руках поліції. А ваша "сильніша" людина — де вона?

— Гадаю, що вона вже тут, на сходах, — спокійно відповів Холмс. — Гадаю також, Ватсоне, що вам слід тримати наготові револьвер. — Він підвівсь і поклав списаний аркуш паперу на стіл. — Тепер ми готові, — додав він.

У коридорі загомоніли грубі голоси, й місіс Хадсон, відчинивши двері, повідомила, що троє чоловіків розшукують капітана Безіла.

— Проведіть їх сюди по одному, — наказав Холмс.

Першим увійшов маленький, кругленький, рум'яний чоловічок із сивими кошлатими бакенбардами. Холмс вийняв з кишені лист.

— Як вас звуть? — спитав він.

— Джеймс Ланкастер.

— На жаль, Ланкастере, місце вже зайняте. Візьміть, будь ласка, півсоверена, підіть до отієї кімнати й трохи зачекайте там.

Другим зайшов довготелесий, сухорлявий чоловік із прилизаним волоссям і блідим обличчям. Звали його Х'ю Петтінс. Він теж дістав відмову, півсоверена й наказ зачекати.

Третій відвідувач був примітною особою. Його люте, бульдожаче лице обросло кудлатим волоссям і бородою, а з-під широких, низьких брів зирили відчайдушні темні очі. Він привітався й став, мнучи в руках кашкет.

— Як вас звуть? — спитав Холмс.

— Патрік Кернс.

— Гарпунник?

— Так, сер. Двадцять шість рейсів.

— З Данді, чи не так?

— Так, сер.

— Ви згодні піти з експедиційним судном?

— Так, сер. Яка платня?

— Вісім фунтів на місяць. Ви можете вирушити одразу ж?

— Тільки-но одержу знаряддя.

— Ви маєте з собою документи?

— Так, сер, — він витяг з кишені жмут пожмаканих, засмальцьованих документів. Холмс переглянув їх і повернув йому.

— Саме ви мені й потрібні, — сказав він. — Ось на столі контракт. Підпишіть, і справу скінчено.

Моряк розвальцем перейшов кімнату і взяв перо.

— Отут підписати? — спитав він, нагнувшись над столом.

Холмс нахилився до його плеча й простяг руки до шиї.

— Тепер усе гаразд, — мовив він.

Я почув скрегіт сталі й бичаче ревіння. Наступної миті Холмс із моряком зчепились і покотилися по підлозі. Моряк мав могутню силу, й навіть у наручниках, які Холмс так спритно замкнув у нього на зап'ястках, він міг би здолати мого друга, якби ми з Гопкінсом не кинулися на підмогу. Лише тоді, коли я приставив холодну цівку револьвера до його скроні, він нарешті зрозумів, що пручатися марно. Ми скрутили йому ноги мотузком і підвелися, захекані від боротьби.

— Мушу вас перепросити, Гопкінсе, — сказав Шерлок Холмс. — Боюся, що варені яйця вже прохололи. Але таке переможне закінчення справи, гадаю, додасть вам охоти до сніданку.

Стенлі Гопкінс аж зацікавився з подиву.

— Не знаю, що й сказати, містере Холмсе! — випалив урешті він, почервонівши. — Мені здається, я з самого початку був несосвітеним дурнем. Хіба можна було забувати, що вчитель — ви, а я — лише учень! Навіть тепер, побачивши вашу роботу, я не можу збагнути, як вам це вдалося!

— Гаразд, гаразд, — лагідно мовив Холмс. — Усі ми вчимося з власного досвіду, а ви тепер дістанете урок, що завжди слід

передбачати інший розв'язок. Вас так захопив молодий Неліган, що ви й думки не мали про Патріка Кернса — справжнього вбивцю Пітера Кері.

Хрипкий голос моряка перервав нашу розмову.

— Постривайте-но, містере! — сказав він. — Мені нема чого скаржитись, що ви отак повелися зі мною, але треба все-таки називати речі своїми іменами. Ось ви сказали — "вбивцю Пітера Кері", а я скажу, що не вбив, а знищив Пітера Кері. А це зовсім не одне й те саме. Може, ви мені не повірите? Може, гадаєте, що я теревені правлю?

— Аж ніяк, — відповів Холмс. — Ми охоче вислухаємо все, що ви скажете.

— Я швидко все розповім і Богом присягаюся, що кожне моє слово — правда. Я знав Чорного Пітера, й коли він схопив ніж, я взявся за гарпун, бо бачив, що живим залишиться тільки один з нас. Отак він і помер. Може, це й убивство. А мені краще вже померти з мотузком на шиї, аніж з ножем Чорного Пітера в серці.

— Як ви там опинилися? — спитав Холмс.

— Розкажу все спочатку. От тільки сяду — так мені легше буде говорити. Почалося це 1883 року, в серпні. Пітер Кері був хазяїном "Морського однорога", а я — запасним гарпунником. Ми саме вибралися з торосистої криги й вирушили додому; шторм кидав нас туди-сюди й не вщухав цілісінький тиждень, аж раптом ми натрапили на маленьке суденце, що дрейфувало на північ. Лише один чоловік був на ньому, і той не моряк; інші, мабуть, вирішили, що все одно загинуть, і пішли до норвезького берега в шлюпці. І всі вони, напевно, потонули. Тож ми взяли цього чоловіка до себе, й вони з капітаном довго гомоніли про щось у каюті. З багажу у нього була лише одна бляшана коробка. Як я пам'ятаю, імені того чоловіка ніхто жодного разу не згадав, а другої ночі він і сам зник. Подейкували, що він чи сам у море кинувся, чи за борт

упав, — тієї ночі добре штормило. Лише одна людина знала, що з ним сталося, — то був я. Я на власні очі бачив, як опівночі, за дві доби до того, як ми проминули Шетландські маяки, капітан скрутив йому мотузком ноги й викинув за борт.

Я нікому не проронив ні слова. Вирішив зачекати й подивитися, що буде далі. Коли ми повернулися до Шотландії, про той випадок ніхто й не згадав, хоча ніхто ні про що й не питав: чоловік загинув випадково, та й по всьому. Невдовзі Пітер Кері вийшов у відставку, й лише через два роки мені пощастило знайти його. Я зрозумів, що він узяв гріх на душу заради тієї бляшаної коробки. Тож тепер, подумав я, він добре мені заплатить за те, що я триматиму рота на замку.

Від одного моряка з Лондона я дізнався, що капітан живе тут, і приїхав, аби вичавити з нього децицю. Першої ночі він був розумніший — відразу пообіцяв мені такі гроші, що я на все життя облишив би море. Домовитись про все ми мали третьої ночі. Прийшов я тоді до нього, бачу — він уже напідпитку й лютий, як чорт. Ми сіли, випили, згадали давні часи, але що більше він пив, то менше мені подобалася його пика. Я примітив гарпун на стіні, — може, ще знадобиться. А того нарешті прорвало — він схопив ніж і поліз на мене з лайкою. По очах було видно, що він ладен убити мене. Та не встиг він витягти ніж, як я проштрикнув його гарпуном. Боже, як він заревів! Обличчя його досі не дає мені заснути. Кров лилася рікою, а я стояв і чекав; але навкруги було тихо, тож я заспокоївся, озирнувся — й побачив на полиці ту бляшану коробку. Я маю на неї таке саме право, як і Пітер Кері, тож узяв її й пішов з хижі. Та ще здуру забув на столі свій кисет.

А тепер розкажу вам найдивовижніше з усієї цієї історії. Тільки-но я вийшов з хижі, як чую — хтось іде. Я засів у кущах, дивлюся — прокрадається якийсь чоловік. Увійшов до хижі, скрикнув, наче дідька побачив, та й кинувся щодуху тікати, поки не зник. А я пройшов собі десять миль пішки, сів на потяг у Танбридж-Уельсі й так усіх перехитрив.

Відкривши ту коробку, я побачив, що ніяких грошей там нема, самі лишень папери, які я не зважився продати. Я втратив свою владу над Чорним Пітером і опинився на міліні в Лондоні, без жодного шилінга. Тільки й залишилося в мене, що моє ремесло. Отож я побачив ці оголошення про гарпунників з великою платнею й пішов до корабельних агентів, а вони мене послали сюди. От і все, що я знаю. Хоч я й заколов того Чорного Пітера, судді мусять мені подякувати, бо я заощадив їм витрати на конопляний мотузок.

— Цілком переконливе свідчення, — мовив Холмс, підвівшись і запаливши люльку. — Як на мене, Гопкінсе, вам слід негайно відпровадити заарештованого до надійнішого місця. Ця кімната не дуже придатна для в'язничної камери, а містер Патрік Кернс займає на нашому килимі забагато місця.

— Містере Холмсе, — сказав Гопкінс. — Не знаю, як і дякувати вам. Я й досі не збагну, як ви досягли такого успіху.

— Просто мені пощастило відшукати ключ із самого початку. Якби я раніше довідався про цей записник, то він, можливо, так само збив би мене з пантелику, як вас. Але все, що я чув, вело мене лише в одному напрямі. Могутня сила, вміння орудувати гарпуном, пляшка рому, тюлений кисет із міцним тютюном — усе це наводило на думку про моряка, до того ж китобоя. Я був переконаний, що ініціали "П.К." на кисеті — звичайний збіг; кисет не належав Пітерові Кері, бо той мало кутив, і до того ж у "каюті" не знайшли люльки. Ви пам'ятаєте, як я питав, чи були в "каюті" бренді та віскі. Ви сказали, що були. Хто ще, крім моряка, питиме ром, коли поряд є інші напої? Так, я був певен, що то моряк.

— Але як ви його розшукали?

— Любий мій сер, ця загадка дуже проста. Якщо то був моряк, то лише з тих моряків, що плавали на "Морському однорозі". Як мені було

відомо, на інших кораблях капітан не плавав. Три дні я надсилав телеграми в Данді, щоб дізнатись імена команди "Морського однорога" з 1883 року. Коли я побачив серед гарпунників ім'я Патріка Кернса, мої розшуки майже скінчились. Я вважав, що цей чоловік зараз, напевно, в Лондоні й був би не проти залишити на деякий час Англію. Кілька днів я провів в Іст-Енді, вигадав експедицію на північ, запропонував привабливі умови для гарпунників, що служитимуть під командою капітана Безіла, — і ось вони, результати!

— Чудово! — вигукнув Гопкінс. — Просто чудово!

— Вам треба якнайшвидше домогтися звільнення молодого Неліґана, — мовив Холмс. — Я вважаю, що ви повинні попросити в нього вибачення. Бляшану коробку йому слід повернути, хоча ті папери, які продав Пітер Кері, звичайно, пропали назавжди. А ось і кеб, Гопкінсе, — ви можете забрати цього чоловіка. Якщо мене захочуть бачити на суді, напишіть нам з Ватсоном до Норвегії, — точнішу адресу я повідомлю вам потім.

Кінець Чарльза Оґастеса Мілвертона [21]

Проминули роки після тих подій, про які я згадуватиму, а розповідати про них і досі доводиться з осторогою. Тривалий час було неможливо навіть стримано і вибірково запропонувати ці факти увазі публіки, але тепер уже їхня головна дійова особа недосяжна для людського закону, тож цю історію з належними скороченнями можна переказати так, щоб нікому не зашкодити. Вона — своєрідний випадок у кар'єрі як містера Шерлока Холмса, так і моєї. Нехай читач вибачить мені, коли я приховую дату чи ще якусь обставину, за якою він міг би виявити її справжніх учасників.

Холодного, морозяного зимового вечора ми з Холмсом здійснили одну зі своїх вечірніх прогулянок і близько шостої повернулися додому. Коли Холмс засвітив лампу, світло впало на картку, що лежала на столі.

Він переглянув її й з огидою кинув на підлогу. Піднявши картку, я прочитав:

"Чарльз Огастес Мілвертон.

Еплдор-Таверс, Гемпстед. Агент".

— Хто він такий? — спитав я.

— Найгірша людина в Лондоні, — відповів Холмс, сівши й простягши ноги ближче до вогню. — Чи є що-небудь на звороті картки?

Я перевернув її.

— "Зайду о 6.30. Ч.О.М.", — прочитав я.

— Он як! Він зараз буде тут. Ви не відчували, Ватсоне, бридливості та огиди, коли стояли перед зміями в зоопарку й дивилися на ці слизькі, повзучі, отруйні створіння зі смертельними очима й страшними плоскими головами? Саме такі відчуття викликає в мене Мілвертон. За час своєї практики я стикався з п'ятдесятьма вбивцями, але навіть найгірший з них не був мені такий бридкий, як цей тип. Проте я не можу не мати з ним жодних стосунків... Одне слово, він буде тут на моє запрошення.

— Але хто він такий?

— Я розкажу вам, Ватсоне. Він — король усіх шантажистів. Хай небо порятує чоловіка, й тим паче — жінку, чиє добре ім'я потрапить до рук Мілвертона! З усміхненим обличчям і камінним серцем він тиснутиме й тиснутиме на них, поки не вичавить досуха. Цей тип — своєрідний геній, і його марка була б відома в чесній торгівлі. Методи в нього такі: він пускає чутку, що готовий заплатити грубі гроші за листи, які компрометують багатих і шанованих людей. Дістає він цей товар не лише від зрадливих лакеїв та покоївок, а й від шляхетних мерзотників, що

домоглися довіри й поваги в чесних жінок. Він веде справу, не скуплячись. Я добре знаю, що він заплатив сімсот фунтів лакеєві за лист на два рядки, й це призвело до зубожіння вельможної родини. Всякий крам із цього ринку йде до Мілвертона, і в цьому великому місті сотні людей полотніють зі страху від самого його імені. Ніхто не знає, хто завтра стане його жертвою, бо він надто багатий і надто хитрий, щоб заробляти собі на прожиття щоденною працею. Він кілька років триматиме карту про запас, щоб зробити хід саме тоді, коли грати буде найвигідніше. Я вже казав, що він — найгірша людина в Лондоні. І справді, скажіть-но мені: хіба можна порівняти розбійника, що зопалу приб'є дубцем свого товариша, з оцим чоловіком, що поволі піддає душі тортурам і висотує людям нерви задля того, щоб досипати грошей до свого й так уже повного гаманця?

Нечасто я чув, щоб мій друг говорив із таким запалом.

— Хіба закон не може покінчити з ним? — спитав я

— Теоретично — так, звичайно, але практично — ні. Яка користь жінці, наприклад, із того, що його ув'язнять на кілька місяців, якщо після того вона негайно загине? Його жертви не сміють відбивати його ударів. Якби він заходився шантажувати безневинну особу, ми спіймали би його, але він хитрий, мов сам диявол. Ні, ні, ми мусимо знайти інші засоби боротьби з ним.

— А навіщо йому приходити сюди?

— Бо одна вельможна клієнтка передала до моїх рук свою сумну історію. Це — леді Ева Бреквел, найгарніша з шляхетних дівчат, що саме почали виїздити в світ. За два тижні вона повинчається з графом Доверкортським. Отой диявол Мілвертон має кілька необачних листів — не більш ніж необачних, Ватсоне, — написаних леді Евою до небагатого сільського молодого сквайра. Цього досить, щоб весілля не відбулося.

Мілвертон надішле їх графові, якщо не одержить великої суми грошей. Я дістав доручення зустрітись із ним і по змозі домовитись.

Цієї миті на вулиці затупотіли кінські копита й зарипіли колеса. Позирнувши у вікно, я побачив розкішну карету, запряжену парою породистих коней, на блискучих тілах яких віддзеркалювалось діамантове світло її ліхтаря. Лакей відчинив дверцята, і з них вийшов низенький, товстий чоловік у пальті з каракулевим коміром. За хвилину він був уже в кімнаті.

Чарльз Огастес Мілвертон був людиною років п'ятдесяти, з високим чолом мудреця, круглим, опецькуватим поголеним обличчям, застиглою вічною усмішкою й гострими сірими очима, що жваво блищали під великими золотими окулярами. В ньому було б щось від Діккенсового містера Піквіка[22], якби не ця фальшива, мов наклеєна, усмішка і важкий погляд насторожених проникливих очей. Голос Мілвертона був м'який і приємний, як і його добродушний вигляд, коли він, підходячи з простягнутою пухленькою ручкою, муркотів, що вельми шкодує, що не застав нас під час перших своїх відвідин. Холмс не звернув уваги на подану руку й дивився на нього твердим, гранітним поглядом. Усмішка Мілвертона стала ще ширшою; він знизав плечима, скинув пальто, дбайливо повісив його на стілець і сів.

— А цей джентльмен? — спитав він, легко змахнувши рукою в мій бік.
— Це не буде нескромним? Чи добре це?

— Доктор Ватсон — мій друг і колега.

— Дуже добре, містере Холмсе. Я протестую лише заради моєї клієнтки. Адже ця справа така дражлива...

— Доктор Ватсон уже чув про неї.

— Тоді ми можемо взятися до справи. Ви кажете, що дієте на боці леді Еви. Вона уповноважила вас прийняти мої умови?

— Які ваші умови?

— Сім тисяч фунтів.

— А в іншому разі?

— Любий мій сер, мені важко про це говорити, але якщо гроші не будуть сплачені чотирнадцятого, то вісімнадцятого, звичайно ж, весілля не відбудеться. — Його нестерпна усмішка стала ще люб'язнішою.

Холмс на хвилину замислився.

— Як на мене, — врешті сказав він, — ви дієте надто вже впевнено. Я, звичайно, обізнаний із змістом цих листів. І моя клієнтка, зрозуміло, вчинить так, як я їй пораджу. А я пораджу їй розповісти про все своєму майбутньому чоловікові, сподіваючись на його великодушність.

Мілвертон засміявся.

— Ви, напевно, не знаєте графа, — мовив він.

Побачивши спохмурніле Холмсове обличчя, я добре зрозумів, що графа він знає.

— Що ж поганого в цих листах? — спитав він.

— Вони цікаві... дуже цікаві, — відповів Мілвертон. — Леді вміє писати листи. Але будьте певні, що граф Доверкортський не зуміє цього оцінити. Проте якщо ви вважаєте інакше, то скінчимо на цьому. Питання це суто ділове. Якщо ви гадаєте, що для вашої клієнтки буде краще, коли ці

листи потраплять до графових рук, то з вашого боку буде вельми нерозумно платити за них такі грубі гроші.

Він підвівсь і взяв своє каракулеве пальто.

Холмс аж посірів від злості й прикрості.

— Зачекайте, — мовив він. — Ви надто вже поспішаєте. Ми, звичайно, зробимо все, щоб запобігти ганьбі в такій дражливій справі.

Мілвертон знову сів.

— Я був певен, що ви саме так поглянете на неї, — замуркотів він.

— Водночас, — провадив Холмс, — леді Ева — жінка небагата. Можу вас запевнити, що навіть дві тисячі фунтів призведуть її до зубожіння, а сума, яку назвали ви, їй не під силу. Через те я прошу вас зменшити свої вимоги й повернути листи за ту ціну, яку вам запропонував я. Будьте певні, це найбільша сума, яку ви зможете отримати від леді.

Усмішка Мілвертона розквітла, його очі весело блиснули.

— Я знаю: те, що ви кажете про багатство леді, — правда, — відповів він. — Але водночас ви мусите зрозуміти: цей шлюб — чудова нагода для її друзів та родичів щось для неї зробити. Вони шукатимуть подарунки до весілля. Поясніть їм, що ця невеличка купка листів потішить її більше за всі лондонські канделябри та вази.

— Це неможливо, — заперечив Холмс.

— Боже мій, Боже мій, яка шкода! — вигукнув Мілвертон, дістаючи грубенький записник. — Часом здається, що наші дами мають лише тих порадників, які вчать їх не докладати жодних зусиль. Погляньте-но сюди!

— він витяг лист із гербового конверта. — Це належить... хоча скромніше було б назвати те ім'я наступного ранку. Тоді це вже буде в руках чоловіка тієї леді. І лише через те, що вона не хоче віддати заради цього жалюгідної суми, яку одержала б умить, обмінявши свої діаманти на стрази[23]. Яка шкода! А ви пам'ятаєте несподіваний розрив між вельможною міс Майлс та полковником Доркінґом? Про це повідомила "Морнінг Пост" лише за два дні до призначеного весілля. А чому? Ні, це просто неймовірно, адже якісь тисяча двісті фунтів — і проблему було б розв'язано. Хіба не шкода? І ви ще торгуєтесь, — ви, людина при здоровому глузді, — коли йдеться про честь і майбутнє вашої клієнтки! Ви мене дивуєте, містере Холмсе.

— Все, що я кажу, — правда, — відповів Холмс. — Таких грошей у неї немає. Але моя сума теж чимала, то навіщо вам відмовлятись від неї і руйнувати щастя жінки, коли це не принесе вам жодної користі?

— Отут ви й помиляєтесь, містере Холмсе. Чутка про це принесе мені добру користь. У мене вже вісім чи дев'ять таких випадків. Коли піде чутка, що я суворо покарав леді Еву, то іншим доведеться бути обачнішими. Ви розумієте мене?

Холмс скочив зі стільця.

— Переймайте його ззаду, Ватсоне! Не випускайте його! Зараз ми побачимо, сер, що тут у вашому записнику.

Мілвертон прудко, мов пацюк, майнув у куток і припав спиною до стіни.

— Містере Холмсе, містере Холмсе, — мовив він, відвертаючи борт сурдута й показуючи цівку великого револьвера, що виглядала з внутрішньої кишені. — Я чекав від вас чогось оригінальнішого. Таке я бачив часто, і з цього нічого доброго не виходило. Повірте мені, я озброєний до зубів і готовий застосувати цю зброю, бо знаю, що закон на

моєму боці. До того ж ви знову помилилися, гадаючи, що я приніс ці листи сюди в записнику. Я не такий дурень. А тепер, джентльмени, будьте здорові, бо цього вечора в мене ще два побачення, а дорога до Гемпстеду далека.

Він подався вперед, узяв своє пальто й, поклавши руку на револьвер, пішов до дверей. Я вхопив стілець, але Холмс хитнув головою, і я поставив стілець на місце. Вклонившись, з усмішкою й підморгуванням, Мілвертон вийшов з кімнати, й за мить ми почули ляскіт дверцят і стукіт коліс карети.

Холмс непорушно сидів біля вогню; руки його були глибоко засунуті в кишені штанів, голова — низько схилена, очі вступилися в розпашілий жар. Так він просидів мовчки з півгодини, тоді рвучко підхопився, мов людина, яка щось придумала, й пішов до своєї спальні. Невдовзі звідти вийшов хвацький, веселий молодий майстровий із цапиною борідкою й запалив свою глиняну люльку від лампи, перш ніж вийти надвір.

— Я незабаром повернуся, Ватсоне, — мовив він і зник у нічному мороці.

Я зрозумів, що Холмс розпочав війну з Чарльзом Оґастесом Мілвертоном, але уявити собі не міг, до чого все це призведе.

Кілька днів Холмс у різний час виходив з дому в цьому вбранні; крім того, що він проводить увесь час у Гемпстеді і не марнує його даремно, я нічого більше не дізнався. Нарешті, похмурого вечора, коли за вікном несамовито ревіла й гула буря, він повернувся зі свого останнього походу і, скинувши вбрання майстрового, сів перед вогнем та щиро засміявся.

— Ватсоне, ви могли б назвати мене людиною, що мріє одружитися?

— Аж ніяк!

— То вам цікаво буде дізнатись, що я заручений...

— Мій любий друже! Вітаю...

— З покоївкою Мілвертона.

— О Боже, Холмсе!

— Мені потрібні факти, Ватсоне.

— І ви зайшли так далеко?

— То був єдино можливий крок. Я бляхар на ім'я Ескот, і мені непогано ведеться. Я щовечора гуляв із нею, і ми розмовляли. Боже святий, що то за розмови були! Зате я домігся, чого хотів. Я знаю Мілвертонів дім мов свої п'ять пальців.

— Але дівчина, Холмсе!

— Що вдієш, Ватсоне. Надто вже висока ставка в цій грі. Проте я радий вас повідомити, що в мене є ненависний суперник, який одразу посяде моє місце, тільки-но я заберуся геть. Яка чудова ніч!

— Ви любите таку погоду?

— Це саме те, що мені треба, Ватсоне. Я маю намір цієї ночі залізти до будинку Мілвертона.

В мене перехопило дух і сипнуло поза шкірою морозом від слів, які він промовив з такою невблаганною рішучістю. Наче блискавка, що на мить освітила серед ночі найменші деталі розлогого краєвиду, моя думка окинула всі можливі наслідки такого вчинку: спіймання, арешт, ганебний кінець поважної кар'єри, мій друг у лабетах огидного Мілвертона.

— Небом благаю вас, Холмсе, опам'ятайтеся! — вигукнув я.

— Любий мій друже, я все добре зважив. Я ніколи нічого не роблю необачно й не пішов би на такий рішучий і небезпечний задум, якби це було можливо. Подивімось на цю справу тверезо й безсторонньо. Гадаю, ви згодні, що з морального боку вчинок цей — цілком виправданий; він є злочином лише з погляду засобів. Пограбувати будинок Мілвертона — це не більше, ніж відібрати в нього силоміць записник, в чому ви й самі готові були допомогти мені.

Я замислився.

— Так, — мовив я, — вчинок цей морально виправданий, якщо наша мета — взяти те, чим він сам користується для незаконних дій.

— Саме так. А якщо він морально виправданий, залишається питання тільки про особистий ризик. Шляхетна людина не повинна про це думати, коли жінка так безоглядно потребує її допомоги.

— Ви потрапите в складне становище.

— Це теж частина ризику. Іншого способу добути ці листи не існує. В нещасної леді немає таких грошей, а серед її родичів — жодного, кому вона могла б довіритись. Завтра — останній день терміну, і якщо ми не добудемо листи цієї ночі, цей негідник дотримає свого слова й знищить її. Через те я мушу або покинути свою клієнтку напризволяще, або зіграти цією останньою картою. Між нами кажучи, Ватсоне, це — такий собі поєдинок між Мілвертоном і мною. Першу сутичку, як ви бачили, виграв він, і моя репутація та гідність вимагають, щоб я довів цю боротьбу до кінця.

— Мені це не до смаку, але здається, що так і треба, — відповів я. — Коли ми вирушимо?

— Ви не підете зі мною.

— Тоді й ви не підете, — сказав я. — Даю вам слово честі, — а я не ламав його ніколи в житті, — що одразу ж візьму кеб, поїду просто до поліційної дільниці й викажу вас, якщо ви не візьмете мене з собою.

— Ви не зможете допомогти мені.

— Звідки ви знаєте? Хтозна, що може статися. Будь-що я не зміню свого рішення. Я теж маю власну гідність і шаную свою репутацію.

Холмс виглядав невдоволеним, але врешті його обличчя повеселіло, й він ляснув мене по плечу.

— Гаразд, гаразд, любий мій друже, хай буде так. Ми багато років мешкали в одній кімнаті, тож коли не пощастить, ділитимемо спільну камеру. Знаєте, Ватсоне, я завжди думав, що з мене вийшов би мастак-грабіжник. І ось тепер — така чудова змога виявити себе на цьому шляху. Погляньте-но!

Діставши з шухляди маленький шкіряний футляр і відкривши його, він показав мені кілька блискучих інструментів.

— Це першорядний, найновіший набір для злодіїв, з нікельованим ломиком, алмазом для різання скла, відмичками і всіма знаряддями, яких вимагає поступ цивілізації. Потаємний ліхтар теж є. Все як слід. У вас є черевики на гумових підшвах?

— Так, тенісні черевики.

— Чудово! А маска?

— Можу зробити пару з чорного шовку.

— Я бачу, у вас вроджена схильність до таких речей. От і добре, робіть маски. Повечеряємо чимось холодним, перш ніж вирушити. Зараз пів на дев'яту. Об одинадцятій годині ми доїдемо до Черч-Роу. Звідти за чверть години дістанемось Еплдор-Таверс. Почнемо працювати ще до півночі. Мілвертон спить міцно й щовечора лягає о пів на одинадцятую. Як пощастить, то повернемось додому о другій з листами леді Еви в кишені.

Ми з Холмсом убрались у фраки, щоб бути схожими на людей, які повертаються з театру. На Оксфорд-стрит ми найняли кеб, доїхали в ньому до Гемпстеда, заплатили візникові й пішли вздовж пустища, застібнувши пальта аж до шиї, — було дуже холодно й дув пронизливий вітер.

— Треба діяти обережно, — застерігав Холмс. — Документи сховані в кабінеті Мілвертона, а кабінет прилягає до спальні. Але він, як і всі товстуни, що не нарікають на здоров'я, — неабиякий сонько. Агата — тобто моя наречена — жартома каже, що її господаря неможливо добудитись. Він має надзвичайно відданого секретаря, що цілий день не виходить із кабінету. Через те ми й вирушили вночі. До того ж, у нього є злий собака, який охороняє садок, але останні два вечори я приходив до Агати пізно, тож вона стала замикати пса, щоб очистити мені дорогу. А ось і будинок, — оцей великий, у глибині садка. Ходімо через браму, а тепер — праворуч між лавровими кущами. Гадаю, час надівати маски. Бачите, в жодному з вікон немає світла, — все йде чудово.

З чорними шовковими масками на обличчях, що перетворили нас на двох справжніх лондонських грабіжників, ми підкралися до мовчазного, похмурого будинку. По один бік його тяглася крита веранда з кількома вікнами й двома дверима всередині.

— Це його спальня, — прошепотів Холмс. — А ці двері ведуть просто до кабінету. На жаль, вони взяті на защіпку й замкнені. Відмикаючи їх, ми наробимо галасу. Ходімо краще навкруги. Там — оранжерея, до якої виходить вітальня.

Оранжерея також була замкнена, але Холмс вирізав круглий шматок скла і крутнув ключем зсередини. Наступної миті він зачинив за нами двері, і з точки зору закону ми обернулися на злочинців. Нас огорнуло вологе, тепле повітря оранжереї та густі, запаморочливі пахощі рідкісних рослин. Мій друг тримав мене за руку й швидко вів між кущами, гілля яких зачіпало наші обличчя. Холмс мав надзвичайну здатність бачити в темряві. Все ще тримаючи мене за руку, він відчинив двері, і я відчув, що ми увійшли до великої кімнати, де нещодавно курили сигару. Він рухався якнайобережніше, щоб не зачепити меблів; далі відчинив інші двері й замкнув їх за нами. Простягнувши руку, я намацав пальта, які висіли на стіні, і зрозумів, що ми опинилися в коридорі. Ми пройшли ще трохи, і Холмс тихенько відчинив двері з правого боку. Щось скочило на нас, і моє серце тьохнуло зі страху, та я відразу ж мало не засміявся, зрозумівши, що то був кіт. У цій кімнаті палало полум'я в каміні, і в повітрі було повно тютюнового диму. Холмс увійшов навшпиньки, зачекав, поки зайду я, й тоді тихенько причинив двері. Ми були в кабінеті Мілвертона; штора навпроти затуляла вхід до спальні.

Вогонь у каміні яскраво палав, освітлюючи кімнату. Біля дверей я побачив електричний вимикач, але вмикати світло, навіть якби це було безпечно, нам не було потреби. З одного боку каміна висіла важка порт'єра, що закривала вікно з виступом, яке ми бачили зовні. З іншого боку були двері, які виходили на веранду. Посередині стояли письмовий стіл і крісло, обшите яскраво-червоною шкірою. Навпроти була велика книжкова шафа з мармуровим бюстом Афіни нагорі. В кутку, між шафою і стіною, стояв високий зелений сейф: відблиск вогню відбивавсь у його начищених мідяних ручках. Холмс, тихо ступаючи, підійшов до сейфа й оглянув його. Відтак підкрався до дверей спальні і, приклавши вухо до щілини, прислухався. У спальні не було чути жодного звуку. Мені спало на думку, що мудро було б забезпечити собі відступ крізь зовнішні двері, і я відчинив їх. На мій подив, вони не були ні замкнені, ні взяті на зачіпку. Я торкнув Холмса за руку, й він обернув своє масковане обличчя до дверей. Я побачив, що він так само здивувався, як я.

— Мені це не до вподоби, — прошепотів він. — Не розумію, що це означає. Марнувати часу не можна.

— Я можу чимось допомогти вам?

— Так, стійте біля дверей. Як почувете, що хтось іде, візьміть їх на заціпку зсередини, й ми зможемо піти так само, як увійшли. Якщо хтось увійде з іншого боку, а ми вже все скінчимо, то вийдемо через оці двері; якщо ж ні, то сховаємось за віконною порт'єрою. Розумієте?

Я кивнув головою й став біля дверей. Перше почуття страху вже минуло, й мене охопила та незвичайна насолода, якої я ніколи не відчував, коли ми захищали, а не порушували закон. Висока мета нашого походу, усвідомлення того, що нами керують лицарські, безкорисливі спонуки, огидна вдача нашого супротивника — все це додавало нашій пригоді спортивного азарту. Я не відчував жодної провини, лише радість і збудження від небезпеки, в якій ми опинилися. З зачудуванням я спостерігав за Холмсом, що розкрив свій футляр з інструментами і вибирав потрібну річ спокійно та по-вченому розважливо, мов хірург перед тонкою операцією. Я знав, що відмикання сейфів — його "коник", і розумів радість, яку він відчував, опинившись поряд із цим зеленим позолоченим чудовиськом, змієм, що ховав у своїй пащі репутації багатьох чарівних дам. Відгорнувши рукави фрака — пальто він поклав на стілець, — Холмс витяг двоє свердел, ломик та кілька відмичок. Я стояв біля дверей, що вели на веранду, не зводячи очей з інших, готовий до всякої небезпеки, хоч у мене, правду кажучи, не було жодного плану на той випадок, коли нашу роботу перервуть. Десь із півгодини Холмс зосереджено працював, відкладаючи вбік один інструмент і беручи інший, орудуючи ними з силою й точністю досвідченого механіка. Нарешті я почув, як щось клацнуло, широкі зелені дверцята відчинились, і я краєм ока побачив усередині кілька стосів паперів, перев'язаних, запечатаних і надписаних. Холмс узяв один, але читати при миготливому світлі полум'я було важко, й він дістав свій маленький потаємний ліхтар, бо вмикати електричне світло поряд з кімнатою, де спав Мілвертон, було вкрай небезпечно. Раптом я побачив, що він зупинивсь, уважно

прислухавсь і миттю штовхнув дверцята сейфа, захопив своє пальто, розтикав інструменти по кишенях і сховався за віконною порттьєрою, подавши мені знак зробити те саме.

Лише приєднавшись до свого друга, я почув те, що стривожило його тонкий слух. Десь у будинку щось зашуміло. Неподалік ляснули двері. Тоді виразно долинули неквапливі, важкі кроки, що наближалися до нас. Вони лунали в коридорі і вщухли біля дверей. Двері відчинилися. Сухо клацнув вимикач, і спалахнуло електричне світло. Двері зачинилися, й потягло ядучим духом міцної сигари. Потім кроки залунали за кілька ярдів від нас: хтось ходив туди-сюди кімнатою. Нарешті кроки замовкли, й долинуло рипіння стільця. Далі в замку клацнув ключ, і я почув шурхіт паперів.

Досі я не насмілювався визирнути, але тепер тихенько розсунув порттьєри перед собою й зазирнув у щілину. Відчувши, як Холмсове плече притулилося до мого, я зрозумів, що він теж спостерігає. Просто перед собою, на відстані руки, ми побачили широку, круглу спину Мілвертона. Ми, очевидно, помилилися, розраховуючи його дії: він не спав, а сидів у якійсь курильні чи більярдній у далекому крилі будинку, вікон якого ми не бачили. Його кругла сива голова з блискучою лисиною була перед нашими очима. Він уместився в червоному шкіряному кріслі, витягши ноги вперед; у роті стирчала довга чорна сигара. На ньому був жакет кольору червоного вина з чорним оксамитовим коміром. У руці Мілвертон тримав судовий звіт, який поволі читав, пускаючи кільця тютюнового диму. Його спокійна поведінка та зручна поза свідчили про те, що він піде звідси не скоро.

Я відчув, як Холмсова рука ковзнула до моєї та заспокійливо її потиснула: він неначе казав, що передбачав таку ситуацію й нітрохи не хвилюється. Я не був певен, чи помітив він те, що було видно лише мені, — дверцята сейфа зачинено не до кінця, і Мілвертон може щохвилини це виявити. Для себе я вирішив, що тільки-но він побачить відімкнений сейф, як я одразу вискочу зі схованки, накину йому на голову пальто, скручу руки, а решту дій залишу на Холмсів розсуд. Але Мілвертон жодного разу

не підвів очей. Він неквапом перечитував документ, перегортаючи сторінку за сторінкою, — напевно, стежачи за доказами адвоката. Я гадав, що він піде спати, коли дочитає звіт і викурить сигару, але йому не судилося скінчити ні того, ні іншого, бо сталося дещо надзвичайне, що привернуло нашу увагу до цілком інших речей.

Кілька разів я помічав, як Мілвертон поглядає на годинник, а один раз він навіть підвівся й знову сів, мовби з нетерпіння. Мені, звичайно, й на думку не спадало, що він міг комусь призначити побачення в такий незручний час. Раптом з боку веранди до моїх вух долинули ледь чутні кроки. Мілвертон кинув свої папери й випростався. Звуки повторились, і пролунав обережний стукіт у двері. Мілвертон підхопивсь і відчинив їх.

— Так! — рвучко промовив він. — Ви спізнилися на півгодини.

Ось яким було пояснення відчинених дверей та нічного чекання Мілвертона. Чути було легкий шурхіт жіночого вбрання. Я затулив щілину між порт'єрами, бо тепер обличчя Мілвертона обернулось до нас, але цікавість узяла гору, і я знову трішки розсунув їх. Мілвертон тепер, як і раніше, сидів у кріслі, й сигара так само стирчала з його уст. Перед ним, в електричному світлі, стояла висока, струнка смаглява жінка з вуаллю на обличчі, в темному каптурі. Вона дихала швидко й переривчасто, кожен дюйм її невеликої постаті тремтів від виразного хвилювання.

— Так! — сказав знову Мілвертон. — Ви позбавили мене нічного відпочинку, люба. Сподіваюся, що я дістану за це винагороду. Ви не могли прийти раніше, авжеж?

Жінка хитнула головою.

— Що ж, не могли, то й не могли. Якщо графиня — така сувора господиня, ви тепер маєте змогу поквитатися з нею. Та що це ви, дівчино, так тремтите? Ну-бо, візьміть себе в руки... А тепер перейдімо до справи. — Він дістав з шухляди стола записник. — Ви кажете, що маєте

п'ять листів, які компрометують графиню Д'Альбер. Ви хочете продати їх, я хочу купити їх. От і добре. Залишається тільки визначити ціну. Я, звичайно, спершу перегляну листи. Чи справді це те, що треба... Боже мій, хто це?

Без жодного слова жінка підняла свою вуаль і скинула з голови каптур. Її обличчя, що дивилось на Мілвертона, було смагляве, гарне, витончене, з горбкуватим носом, густими чорними бровами над очима, які палали ненавистю, й тонкими устами, стуленими в недобрій посмішці.

— Це я, — відповіла вона. — Жінка, якій ви зруйнували життя.

Мілвертон засміявся, але в голосі його бринів страх.

— Ви так опиралися, — сказав він. — Нащо було доводити мене до крайнощів? Будьте певні, що з власної волі я й мухи не скривдив би, але всяка людина шукає собі заробітку, як може. Що ж мені було чинити? Я призначив вам ціну по змозі. Ви не схотіли платити.

— То ви надіслали ці листи моєму чоловікові, і він, — цей найшляхетніший з усіх чоловіків світу, якому я не гідна була навіть розв'язувати черевиків, — надірвав своє серце й помер. Чи пам'ятаєте ви ту останню ніч, коли я увійшла до вас через оці двері й благала, закликала до вашого милосердя, а ви сміялись мені в обличчя, — так, як і зараз намагаєтесь сміятися, не знаючи, що губи ваші тремтять? Так, ви не сподівалися бачити тут мене знову, але я саме тієї ночі дізналася, як вас можна побачити віч-на-віч, наодинці. Що ви хочете ще сказати, Чарльзе Мілвертоне?

— Не думайте, що ви залякаєте мене, — відказав Мілвертон, зводячись на ноги. — Мені варто лише покликати слуг, як вони схоплять вас. Але я розумію ваш природний гнів. Тож ідіть звідси з Богом, і закінчимо цю розмову.

Жінка не поворухнулася, тримаючи руку під плащем і так само скрививши тонкі вуста в лиховісній посмішці.

— Ви більше не зможете знищити жодного життя так, як знищили моє. Ви більше не краятимете жодного серця так, як краяли моє. Я врятую світ від отруйної гадюки. Ось тобі, собако! Ось! І ось! І ось!

Вона витягла маленький блискучий револьвер. Постріл, ще постріл... Цівка зброї була за два фути від грудей Мілвертона. Він заточився, впав на стіл, закашлявся, хапаючись за папери. Тоді, хитаючись, підхопився, але пролунав ще один постріл, і він упав на підлогу. "Ви вбили мене!.." — встиг він крикнути. Жінка пильно поглянула на нього і вдарила закаблуком в обличчя. Відтак подивилася ще раз, але Мілвертон не кричав і не ворухився. В задушливій кімнаті повіяло нічною свіжістю, і месниця пішла.

Жодне втручання з нашого боку не змогло б урятувати цього чоловіка від його долі, та якби не Холмс, який міцно стис мені руку, коли жінка посилала кулю за кулею в тіло Мілвертона, що хитався й кашляв, — я кинувся б до нього на допомогу. Але я зрозумів, що означає твердий потиск Холмсової руки: це вже не наша справа, правосуддя нарешті покарало цього мерзотника, а в нас — свій обов'язок і своя мета, про яку не можна забувати. Тільки-но жінка залишила кімнату, як Холмс швидко й нечутно підійшов до внутрішніх дверей і крутнув ключем у замку. Тієї ж миті ми почули в домі галас і тупіт ніг: револьверні постріли розбудили всю челядь. Із нечуваним спокоєм Холмс підійшов до сейфа, вигріб обома руками в'язки листів і кинув їх усі в огонь, далі ще й ще раз, доки сейф не спорожнів. Тим часом хтось натис на ручку й заgrimотів у двері. Холмс озирнувся довкола. На столі в Мілвертона лежав лист, забруднений кров'ю, — вісник його смерті. Холмс кинув і його до паперів, що палали. Тоді вийняв ключ із зовнішніх дверей, випустив мене, вийшов сам і замкнув двері.

— Сюди, Ватсоне, — прошепотів він, — тут треба перелізти через мур.

Я навіть не уявляв собі, що тривога може охопити дім так швидко. Озираючись, я побачив, що всі вікна будинку сяють світлом. Головні двері було відчинено, алеєю бігли якісь постаті. Цілий садок був повен людей; хтось помітив, як ми вибігли з веранди, закричав і кинувся за нами. Холмс чудово знав кожен стежок в садку і впевнено біг між кущами й деревцями; я поспішав за ним, не відстаючи ні на крок. За нами мчав наш переслідувач — я чув його дихання. Дорогу нам перепинив шестифутовий мур, проте Холмс перескочив через нього. Я стрибнув за ним і, вчепившись за край, відчув, як чиясь рука вхопила мене за ногу, однак я вивільнив її й видерся на мур, усипаний битим склом. Я впав у кущі обличчям додолу, але Холмс умить поставив мене на ноги, й ми вдвох кинулися бігти широчезним Гемпстедським пустищем. Ми пробігли, здавалося, десь зо дві милі, коли Холмс нарешті зупинився і уважно прислухався. Навколо нас панувала цілковита мовчанка. Ми втекли від погоні. Ми врятувалися.

Наступного ранку після цієї незвичайної пригоди, коли ми, поснідавши, курили свої люльки, в нашій скромній вітальні з'явився містер Лестрейд із Скотленд-Ярду з вельми поважним і промовистим виглядом.

— Доброго ранку, містере Холмсе, — привітався він, — доброго ранку. Скажіть мені, будь ласка, чи дуже ви сьогодні зайняті?

— Не такий зайнятий, щоб не вислухати вас.

— Якщо у вас на руках нема жодної справи, то, може, ви допомогли б нам розслідувати дуже цікавий злочин, скоєний цієї ночі в Гемпстеді?

— О Боже! — вигукнув Холмс. — Що сталося?

— Вбивство... Надзвичайно драматичне і своєрідне. Я знаю, як вас цікавлять подібні речі, і був би щиро вдячний вам, якби ви приїхали до Еплдор-Таверс і допомогли нам у розшуках. Це незвичайний злочин.

Тривалий час ми стежили за вбитим — містером Мілвертоном: правду кажучи, то був відомий негідник. Він зберігав папери, якими користувався для шантажу. Всі ці папери спалили вбивці. Проте жодної цінної речі не вкрадено, тож, напевно, злочинці — люди з добрими намірами, що керувалися, гадаю, єдиною метою — запобігти публічному розголосу.

— Злочинці? — перепитав Холмс. — Їх було кілька?

— Так, двоє. Їх мало не схопили на місці злочину. У нас є відбитки їхніх слідів, їхні прикмети: десять проти одного, що ми їх відшукаємо. Перший був надто спритний, другого майже пощастило спіймати садівникові, але він вирвався і втік. То був чоловік середнього зросту, міцної статури, з широким обличчям, товстою шиєю, вусами й маскою на обличчі.

— Прикмети надто непевні, — зауважив Шерлок Холмс. — Як на мене, то вони пасували б навіть Ватсонові.

— Справді, — усміхнувся інспектор. — Ватсонові теж пасували б.

— На жаль, я не зможу допомогти вам, Лестрейде, — сказав Холмс. — Річ у тім, що я знав цього Мілвертона і вважаю його одним з найнебезпечніших людей у Лондоні. Здається мені, що є злочини, які не підсудні законам, і особиста помста часом буває справедлива. Ні, не треба сперечатись. Я твердо вирішив. Мої симпатії на боці злочинців, а не жертви. Я не візьмуся за цю справу.

Того ранку Холмс ні слова не сказав мені про трагедію, свідками якої ми були, але я помітив, що увесь цей час він був замислений і неуважний: схоже було, що він намагався відновити щось у своїй пам'яті. Ми вже сиділи за другим сніданком, коли він несподівано підхопився.

— Присягаюсь, Ватсоне, я згадав! — вигукнув він. — Беріть капелюх! Ходімо зі мною!

Ми поспіхом пройшли Бейкер-стрит, далі Оксфорд-стрит і майже дісталися площі Ріджент. Там ліворуч у крамниці є вікно, заповнене фотографіями найвідоміших людей і славетних красунь останнього часу. Холмсові очі зупинилися на одній з них, і, стежачи за його поглядом, я побачив портрет величної, статечної леді в пишному вбранні, з високою алмазною діадемою на гордовито піднесеній голові. Я оглянув тонкий горбкуватий ніс, густі брови, міцно стулені уста й невелике підборіддя. Мені перехопило подих, коли я прочитав уславлене ім'я визначного вельможі й державного діяча, чиєю дружиною вона була. Мої очі зустрілися з Холмсовими, й, коли ми відійшли вбік, він приклав палець до уст.

Шість Наполеонів [24]

Вечорами до нас частенько навідувався містер Лестрейд зі Скотленд-Ярду, і Шерлок Холмс радів цим відвідинам, бо дізнавався від нього про все, що діялося в поліції. Вдячний Лестрейдові за принесені новини, Холмс завжди був ладен уважно вислухати деталі будь-якої справи, дорученої детективові, і часом, напівненароком, дати якусь пораду чи підказку з власної багатющої скарбниці знань і досвіду.

Але того вечора Лестрейд розмовляв лише про погоду й газетні новини. Потім він раптом замовк і почав замислено струшувати з сигари попіл. Холмс уважно глянув на нього.

— У вас на руках цікава справа? — спитав він.

— О, ні, містере Холмсе, нічого особливого.

— То розкажіть мені.

Лестрейд засміявся.

— Від вас, містере Холмсе, не приховаєш нічого, що маєш на думці. Так, у мене є одна справа, але така незначна, що я не хотів турбувати вас. Проте, з іншого боку, хоч то й дрібниця, але дрібниця незвичайна. А я знаю, що вам до смаку всілякі дивовижні речі. Та як на мене, це більше підходить для фаху доктора Ватсона, ніж для вашого.

— Хвороба? — спитав я.

— Радше божевілля. І до того ж дивне божевілля. Важко уявити собі, що нині живе людина, яка так ненавидить Наполеона Першого, що нищить перше-ліпше його зображення.

Холмс глибоко поринув у крісло.

— Це вже не мій фах, — сказав він.

— Отож. І я про те саме. Однак коли ця людина чинить пограбування й трощить зображення, що їй самій не належать, то вона з рук лікаря потрапляє до поліції.

Холмс підхопився з місця:

— Пограбування! Це вже цікавіше. Розкажіть-но мені всі подробиці.

Лестрейд витяг свій службовий записник і перегорнув сторінки, щоб освіжити справу в пам'яті.

— Про перший випадок нас повідомили чотири дні тому, — сказав він.
— То. було в крамниці Морза Хадсона, що торгує картинами та скульптурами на Кенінгтон-Роуд. Прикажчик на хвилину вийшов з крамниці і раптом почув, як щось хряснуло; він побіг назад і побачив, що

гіпсове погруддя Наполеона, яке стояло на полиці серед інших скульптур, лежить на підлозі, розбите на друзки. Прикажчик вискочив надвір, і хоч дехто з перехожих казав, ніби справді бачив чоловіка, який вискочив з крамниці, йому так і не вдалося наздогнати того негідника. Здавалося, що то одна з тих нескінченних хуліганських витівок, які вряди-годи трапляються в нас; так і доповіли констеблеві, коли той надійшов. Гіпсове погруддя коштувало кілька шилінгів, і вся ця справа видавалася такою безневинною, що не варто було братися за її розслід.

Другий випадок був серйозніший і не менш дивовижний. Він стався минулої ночі.

На Кенінгтон-Роуд, за кількасот ярдів від крамниці Морза Хадсона, мешкає відомий лікар — доктор Барнікот, який має величезну практику на південному березі Темзи. Живе і приймає хворих він на Кенінгтон-Роуд, а його клініка та аптека — на Ловер-Брикстон-Роуд, за дві милі звідти. Цей доктор Барнікот — палкий шанувальник Наполеона, і в домі його повно книжок, картин та інших зображень французького імператора. Нещодавно він придбав у Морза Хадсона дві однакові гіпсові копії відомого погруддя Наполеона роботи французького скульптора Девіна. Одну з цих копій він поставив у себе на Кенінгтон-Роуд, у передпокої, а другу — на каміні в своєму кабінеті на Ловер-Брикстон-Роуд. Повернувшись сьогодні вранці додому, доктор Барнікот здивовано побачив, що його будинок уночі пограбували, але не забрали нічого, крім гіпсового погруддя з передпокою. Скульптуру винесли з дому і вщент розбили об стіну в садку; там уранці знайшли купу уламків.

Холмс потер руки.

— Це справді щось нове, — мовив він.

— Я був певен, що вам це сподобається. Але я ще не скінчив. О дванадцятій годині доктор Барнікот поїхав до своєї клініки; тож уявіть собі, як він здивувався, коли побачив, що вікно кабінету відчинено й по

всій підлозі розкидано уламки другого погруддя. Його було розтрощено на маленькі крихти. Ні першого, ні другого разу не пощастило відшукати жодних слідів, що вказували б на злочинця чи, може, шаленця, який скоїв це неподобство. Ось вам, містере Холмсе, і всі подробиці.

— Дивні подробиці, навіть химерні, — зауважив Холмс. — Я хотів би знати ось що: ті два погруддя, які розбили в кімнатах доктора Барнікота, були точними копіями того, яке знищили в крамниці Морза Хадсона?

— Їх виливали в тій самій формі.

— Отже, це суперечить думці про те, що цю людину спонукала бити погруддя якась ненависть до Наполеона. Беручи до уваги, що в Лондоні є сотні зображень великого імператора, надто важко припустити, що невідомий руйнівник розпочав своє діяння з трьох однакових копій того самого погруддя.

— Так, я теж про це думав, — відказав Лестрейд. — Але, з іншого боку, Морз Хадсон — єдиний продавець таких скульптур у тій частині Лондона, і ніяких інших погрудь у нього давно вже не було. Хоч ви кажете, що в Лондоні багато сотень зображень Наполеона, цілком можливо, що в тій окрузі жодного іншого зображення, крім отих трьох погрудь, немає. Отож тамтешній фанатик і почав саме з них. Що ви про це скажете, докторе Ватсоне?

— Божевільня має найрізноманітніші форми, — відповів я. — Існує така річ, яку сучасні французькі психологи називають "ідея фікс"; вона часом буває якнайхимерніша, і хворий, що страждає на неї, в усьому іншому може бути цілком здоровим. Людина, яка забагато читала про Наполеона або, скажімо, довідалась про образу, якої завдали її родині за часів наполеонівських воєн, може запалитись ідеєю фікс і чинити під її впливом найдивовижніші речі.

— Це не підходить, любий мій Ватсоне, — хитнув головою Холмс, — бо жодна ідея-фікс не могла б підказати нашому цікавому шаленцеві, де перебувають ці погруддя.

— А як ви самі це поясните?

— Я й не намагатимуся пояснювати. Я лише бачу, що в дивацтвах цього добродія є певний метод. Він, скажімо, виніс погруддя з передпокою будинку доктора Барнікота, де гучний звук міг розбудити родину, і розбив його надворі; водночас у клініці, де була менша небезпека здійняти тривогу, погруддя розтрошили там, де воно стояло. Справа ця здається нікчемною, проте я б так не сказав, бо пригадую свої найвідоміші справи, що починалися з таких самих дурниць. Адже ви пам'ятаєте, Ватсоне, як страшна справа родини Абернеті почалася з мого зауваження про листок петрушки, покладений на бутерброд. Ні, Лестрейде, я не можу сміятись, почувши про ті три розбиті погруддя. Я буду щиро вдячний, якщо ви повідомите мене про будь-які нові події в цьому дивному ланцюгу.

* * *

Нові події, яких чекав мій друг, виявились швидшими й набагато трагічнішими, ніж ми могли сподіватися. Наступного ранку я ще одягавсь у себе в спальні, коли раптом почув стукіт у двері. То з'явився Холмс із телеграмою в руці. Він прочитав її вголос:

"Негайно приїжджайте до Кенсингтона, Піт-стрит, 131. Лестрейд".

— Що це означає? — спитав я.

— Не знаю. Це може бути все, що завгодно. Але мені здається, що це продовження історії з погруддями. Якщо так, то наш друг-руйнівник розпочав свою роботу в іншій частині Лондона. Кава на столі, Ватсоне, а кеб біля дверей.

За півгодини ми дісталися Піт-стрит — маленького тихого завулка поряд з однією з найпожвавленіших лондонських вулиць. Будинок 131 виявився довгою, пласкою будівлею, в якій не було нічого романтичного. Підїхавши, ми побачили перед ґратчастою огорожею цілу юрму зівак. Холмс аж свиснув.

— Святий Юрію! Тут, напевно, сталося вбивство. Ніщо менш значуще не могло б затримати лондонського хлопця-кур'єра. Похилі плечі й витягнута шия хлопчини означають, що тут скоєно кривавий злочин. Що це, Ватсоне? Горішні сходинок мокрі, а долішні — сухі. Слідів, одне слово, досить! А он і Лестрейд за скляними дверима; зараз ми довідаємось про все.

Поліційний детектив зустрів нас із похмурим обличчям і провів до вітальні, якою схвильовано походжав скуйовджений підстаркуватий чоловік у фланелевому халаті. Його відрекомендували нам як хазяїна будинку — містера Горейса Гаркера з Центрального синдикату преси.

— Знову ця історія з Наполеоновими погруддями, — пояснив Лестрейд. — Здається, вчора ввечері вона зацікавила вас, містере Холмсе, тож я подумав, що ви охоче візьметесь до неї, тим паче сьогодні, коли вона призвела до такої сумної події.

— Тобто до якої?

— До вбивства. Містере Гаркере, ви розкажете цим джентльменам, що тут сталося?

Чоловік у халаті обернув до нас своє вкрай засмучене обличчя.

— Надзвичайна річ, — мовив він. — Усе життя я описував у газетах пригоди з іншими людьми, а тепер, коли нарешті в мене самого сталася така пригода, я розгубився так, що не можу й двох слів стулити. Якби я прийшов сюди як газетяр, то розпитав би себе самого — і ось вам два

стовпчики в усіх вечірніх газетах. А виходить так, що я знову й знову переказую цей випадок усяким чужим людям і не можу скористатися ним сам. Однак я чув про вас, містере Шерлоку Холмсе, і якщо ви все-таки зможете з'ясувати для нас цю загадкову справу, то я дістану винагороду за цю прикру необхідність переказувати всю історію ще раз.

Холмс сів і почав слухати.

— Все це сталося через погруддя Наполеона, яке я купив для цієї кімнати кілька місяців тому. Купив я його дуже дешево в "Братів Гардінг", біля вокзалу Гай-стріт. Я звичайно працюю ночами й частенько пишу аж до ранку. Так само було й нині. Я сидів у своїй комірчині, на горішньому поверсі, і близько третьої години почув якийсь шум. Я прислухався, аж тут шум ущух; отож я вирішив, що це, мабуть, галасують надворі. Аж раптом, хвилини через п'ять, долинув страшенний крик — я ніколи ще не чув такого жахливого крику. Він лунатиме в моїх вухах усе життя. Я сидів, похоловши зі страху. Потім узяв кочергу й пішов униз. Коли я ступив до цієї кімнати, то побачив, що вікно відчинене, а погруддя з каміна зникло. Ніяк не доберу, чим грабіжника принадило те погруддя, — це ж звичайнісінька гіпсова копія, та й коштує вона дрібничку.

Як ви самі бачите, з цього відчиненого вікна можна потрапити на парадні сходи, зробивши довгий стрибок. Зрозуміло, що грабіжник утік саме так, тож я вийшов до передпокою і відчинив парадні двері. Ступивши в темряву, я трохи не впав на мертве тіло, що лежало там. Я кинувся назад, узяв лампу й тоді вже побачив, що в бідолахи перерізано горлянку, а всі горішні східці залиті кров'ю. Убитий лежав на спині, підігнувши коліна і роззявивши рота. Цей труп, мабуть, відтепер снитиметься мені ночами. Я свиснув у поліційний свисток, а потім, напевно, знепритомнів, бо пам'ятаю лише, що якимось чином опинився в передпокої, а біля мене стояв полісмен.

— То кого ж убили? — запитав Холмс.

— Цього з'ясувати ще не вдалося, — відповів Лестрейд. — Можете оглянути тіло в трупарні, хоча ми самі вже оглядали його. Це високий, засмаглий, дужий чоловік, не старший тридцяти років. Одягнений бідно, але на робітника не схожий. Біля нього в калюжі крові лежав складаний ніж із роговим руків'ям. Чи належав він убивці, чи вбитому — не знаю. На одязі не було жодної мітки, а в кишенях ми знайшли яблуко, мотузок, карту Лондона за шилінг та ще фотографію. Ось вона.

То був, очевидно, миттєвий знімок маленьким апаратом. На ньому ми побачили молодика з виразними рисами обличчя, густими бровами й міцними щелепами, що виступали вперед, мов у павіана.

— А що сталося з погруддям? — запитав Холмс, уважно розгледівши фотографію.

— Його знайшли незадовго до того, як ви приїхали. Воно було в садку перед порожнім будинком на Кемпден-Хавс-Роуд. Його розбито на друзки. Я саме йду туди, щоб поглянути на нього. Підете зі мною?

— Звичайно. Але спершу окину оком цю кімнату. — Він оглянув килим та вікно. — Або в цього хлопчини довжелезні ноги, або він чудово стрибає, — провадив він. — Нелегка це річ — скочити на карниз і відчинити вікно, ще й на такій висоті. Дорога назад набагато легша. Ви підете з нами поглянути на рештки погруддя, містере Гаркере?

Невтішний газетяр уже сидів за письмовим столом.

— Краще спробую щось написати, — сказав він, — хоч я певен, що перші випуски вечірніх газет уже рознесли цю новину по всіх усядах. Отака моя доля! Пам'ятаєте, як у Донкастері впала трибуна? Я там був єдиним репортером, а моя газета не написала про це ані слова: мене так приголомшила ця подія, що я не міг писати. А тепер знову спізнився, хоча вбивство скоїлось на моєму порозі!

Виходячи з кімнати, ми почули, як заскрипіло на папері його перо.

Місце, де знайшли уламки погруддя, було за сотню ярдів звідти. Вперше наші очі побачили те зображення великого імператора, що збуджувало таку шалену, руйнівну ненависть у серці незнайомця. Погруддя лежало в траві, розбите на дрібні скалки. Холмс підняв кілька уламків і уважно оглянув їх. Побачивши напруження на його обличчі, я зрозумів, що він натрапив на слід.

— Ну-бо? — спитав Лестрейд.

Холмс знизав плечима.

— Нам ще слід добре попрацювати, — відказав він. — І все ж таки... все ж таки ми маємо кілька підозрілих фактів, щоб почати розслід. Це дешеве погруддя для того дивного злочинця було дорожчим за людське життя. Це по-перше. Другий факт не менш дивовижний: якщо він мав на меті лише розбити погруддя, чому не розбив його в будинку чи коло нього?

— Його приголомшила зустріч із тим чоловіком, якого він убив. Він сам не знав до ладу, що робить.

— Що ж, можливо. Але я хотів би привернути увагу до будинку в садку, де було розбито погруддя.

Лестрейд озирнувся довкола.

— Цей будинок порожній, і злочинець знав, що тут ніхто йому не заважатиме.

— Так, але тут поряд є ще один порожній будинок, і він мав обминати його, щоб дістатися саме цього будинку. Чому він не розбив погруддя

там, розуміючи, що кожен зайвий ярд додасть йому ризику з кимось зустрітись?

— Я не взяв це до уваги, — зізнався Лестрейд.

Холмс показав на вуличний ліхтар над нашими головами.

— Тут він міг бачити те, що робить, а там — не міг. Ось де причина.

— Хай йому біс! Ваша правда, — відповів детектив. — Тепер я згадав, що в клініці доктора Барнікота погруддя теж було розбито біля лампи. Але що нам робити з цим фактом, містере Холмсе?

— Запам'ятати. Зазначити. Пізніше він може стати нам у пригоді. Що ви збираєтесь чинити далі, Лестрейде?

— Як на мене, зараз найкраще було би встановити особу вбитого. Це буде неважко. Дізнавшись, хто він такий і хто його спільники, ми з'ясуємо, що він робив минулої ночі на Піт-стрит, кого зустрів і хто вбив його на порозі в містера Горейса Гаркера. Хіба ви не згодні?

— Безперечно. Але я підійшов би до цієї справи з іншого боку,

— З якого ж?

— О, я не хочу нав'язувати вам свою думку. Робіть по-своєму, а я — по-своєму. Потім ми порівняємо результати наших розшуків і тим самим допоможемо один одному.

— Дуже добре, — погодився Лестрейд.

— Якщо ви збираєтесь назад на Піт-стрит, то побачите там, напевно, містера Горейса Гаркера. Передайте йому від мене, що, на мою думку,

його будинок уночі відвідав небезпечний шаленець, який схибнувся на ненависті до Наполеона. Це знадобиться йому для статті.

Лестрейд вирячив очі:

— Невже ви справді цьому вірите?

Холмс усміхнувся.

— Справді? Може, й ні. Але я певен, що це зацікавить містера Горейса Гаркера і передплатників Центрального синдикату преси. А нас, Ватсоне, чекає сьогодні цілий день тривалої й клопіткої праці. Буду радий, Лестрейде, якщо ви ввечері, годині о шостій, відвідаєте нас на Бейкер-стрит. А тим часом я залишу в себе цю фотографію, яку знайдено в кишені небіжчика. Можливо, цієї ночі мені знадобиться ваша участь і допомога в одному невеличкому поході, якщо хід моїх міркувань виявиться правильним. А тепер — на все добре, нехай вам щастить!

Ми з Шерлоком Холмсом вирушили пішки на Гай-стрит і зупинилися біля крамниці "Братів Гардінг", де було куплено погруддя Наполеона. Молодий прикажчик повідомив, що містера Гардінга не буде до полудня, а сам він служить тут не так давно і не може надати нам жодних відомостей. На Холмсовому обличчі відбилися розчарування й невдоволення.

— Так, так, Ватсоне, не можна сподіватись на постійний успіх, — сказав він нарешті. — Доведеться повернутися сюди після полудня, якщо містера Гардінга до того часу не буде. Ви, безперечно, здогадалися, що я маю намір простежити історію цих погрудь від самого початку, щоб з'ясувати, чи не було в ній чогось такого, що наперед визначило їхню долю. Їдьмо тепер до містера Морза Хадсона, на Кенінгтон-Роуд, і погляньмо, чи не проллє він хоч трохи світла на цю загадку.

Цілу годину ми їхали до крамниці продавця картин. Він виявився низеньким, товстим чоловічком з рум'яним обличчям та запальною вдачею.

— Так, сер. На моїй власній полиці, сер, — сказав він. — Не знаю, навіщо ми платимо податки, коли будь-який негідник може вдертись до нас і попсувати товар. Так, сер, то я продав докторові Барнікоту два погруддя. Ганьба, сер! Змова нігілістів — ось що це таке. Розбивати погруддя здатен хіба що анархіст. Червоний, республіканець, чи як там їх називають. У кого я купив ці погруддя? Не розумію, навіщо це вам. Ну, якщо вже ви так хочете знати, то гаразд: у "Гельдера і К°", на Черч-стрит, у Степні. Відомий торговий дім, існує вже двадцять років. Скільки я їх купив? Три — два та один буде три; два я продав докторові Барнікоту, а один розбили серед білого дня в моїй крамниці. Чи знаю я цю людину з фотографії? Не знаю... Ба ні, знаю. То Беппо. Італієць-ремісник, що часом працював у мене в крамниці. Він може різьбити по дереву, позолочувати рами й таке інше. Цей хлопчина пішов від мене з тиждень тому, й відтоді я нічого про нього не чув. Ні, я не знаю, звідки він узявся й куди подівся. Я нічого проти нього не мав, поки він тут працював. Пішов він за два дні до того, як у мене розбили погруддя.

— Що ж, Морз Хадсон надав нам більше відомостей, ніж ми сподівалися, — мовив Холмс, коли ми вийшли з крамниці. — Отже, цей Беппо побував і в Кенінгтоні, і в Кенсингтоні, заради чого не жаль проїхати десять миль. А тепер, Ватсоне, їдьмо в Степні, до "Гельдера і К°", на батьківщину погрудь. Я буду справді здивований, якщо це не стане нам у пригоді.

Ми поспіхом переїхали світський Лондон, готельний Лондон, театральний Лондон, літературний Лондон, комерційний Лондон, морський Лондон і нарешті в'їхали до прибережного передмістя, де купчилися в дешевих будинках тисячі бідняків, закинутих сюди з усіх кутків Європи. Тут, на широкій вулиці — як завжди буває в багатих лондонських крамарів, ми знайшли скульптурну майстерню, яку шукали. Її широкий двір був заповнений пам'ятниками. Всередині, у великій

кімнаті, працювали над різьбленням і литвом з п'ятдесят робітників. Хазяїн, довготелесий білявий німець, ввічливо прийняв нас і до ладу відповів на всі Холмсові запитання. Записи в його книгах свідчили, що з мармурового погруддя Наполеона роботи Девіна було зроблено кількасот копій, але ті три, які він послав торік Морзові Хадсону, були половиною набору з шести примірників; інші три він продав "Братам Гардінг" у Кенсингтоні. Ні, ця шістка нічим не відрізнялася від решти копій. Проте він не знає, з якої причини комусь знадобилося ламати їх, — навіть думка про це видається смішною. Їхня оптова ціна — шість шилінгів, але вроздріб за них можна взяти дванадцять чи навіть більше. Копії роблять так: виливають із паризького гіпсу дві половинки обличчя в двох формах і потім склеплюють їх до купи. Всю цю роботу звичайно виконують італійці в цій самій кімнаті. Готові погруддя ставлять на стіл у коридорі, щоб висушити, а потім запаковують. Це все, що він може сказати нам.

Але фотографія справила на хазяїна надзвичайне враження. Його обличчя спалахнуло гнівом, брови насупились над блакитними тевтонськими очима.

— Оцей негідник! — вигукнув він. — Так, я чудово його знаю. Моя майстерня завжди мала найкращу славу, й лише одного разу в ній побувала поліція — через того чолов'ягу. Він різонував на вулиці іншого італійця ножем і, тікаючи від поліції, забіг до майстерні; тут його і спіймали. Звали його Беппо, а прізвища я не знаю. Я дістав належну кару за те, що взяв на роботу людину з таким обличчям. Проте робітник він був сумлінний, один з найкращих.

— І на скільки років його засудили?

— Поранений залишився живим, і Беппо дістав лише рік ув'язнення. Я не маю сумніву, що він уже на волі, але й поткнутися сюди не посміє. Тут у мене працює його двоюрідний брат; може, він скаже вам, де Беппо.

— Ні, ні! — скрикнув Холмс. — Ні слова братові, ні слова, благаю! Це вкрай важлива справа, й чим більше я беруся за неї, тим серйознішою вона здається мені. Ви записали в книзі, що продали ці копії третього червня минулого року. А ви можете сказати мені, якого дня заарештували Беппо?

— Тільки приблизно, за платіжним реєстром, — відповів хазяїн. — Так, — провадив він, перегорнувши сторінки, — останню платню він одержав двадцятого травня.

— Дякую, — мовив Холмс. — Не буду більше марнувати вашого часу й надокучати вам.

Попросивши на прощання нікому не казати про нашу розмову, ми залишили майстерню й знову повернулися до західної частини міста.

Полудень давно минув, коли ми нарешті вирішили попоїсти в якомусь ресторані. Біля входу продавали газети з заголовками "Злочин у Кенсингтоні. Убивця — божевільний", з чого було видно, що містерові Горейсу Гаркеру пощастило все-таки надрукувати свій допис. Два стовпчики були заповнені докладним описом усіх цих подій. Холмс розгорнув газету на столику й читав, не припиняючи їсти; зо два рази він навіть засміявся.

— Усе гаразд, Ватсоне, — сказав він. — Послухайте-но:

"Приємно усвідомлювати, що різних думок про цю пригоду не може бути, бо містер Лестрейд, один з найдосвідченіших агентів поліції, й містер Шерлок Холмс, славнозвісний детектив-консультант, дійшли єдиного висновку, що химерний ланцюг подій, які скінчилися так трагічно, свідчить радше про шаленство, Ніж про злочин. Отже, викладені нами факти не можна пояснити нічим іншим, крім як божевіллям".

Преса, Ватсоне, — найдорожчий скарб, якщо вміти ним користуватися. А тепер, коли ви закінчили їсти, вертаймося до Кенсінгтона та послухаймо, що скаже нам хазяїн "Братів Гардінг".

Засновник цього великого торгового дому виявився спритним, вертким чоловічком, дуже метким, розумним та балакучим.

— Так, сер, я вже знаю про це з вечірніх газет. Містер Горейс Гаркер — наш постійний покупець. Ми продали йому це погруддя кілька місяців тому. Три погруддя ми одержали від "Гельдера і К°", в Степні. Їх уже розпродано. Кому? Зараз перегляну торгову книгу й скажу вам. Так, тут усе записано. Одне, як ви знаєте, — містерові Гаркеру; друге — містерові Джозії Брауну, вілла "Золотий дощ" у Чизвіку; третє — містерові Сендфорду з Ловер-Ґров-Роуд, у Редінґу. Ні, я ніколи не бачив цього обличчя з фотографії. Його не скоро забудеш, сер, авжеж, а я ніколи не бачив таких потвор. Чи є в нас на роботі італійці? Так, сер: кілька робітників та прибиральників. Звичайно, вони можуть зазирнути до цієї книги, якщо їм треба. У нас нема причин ховати її від них. Так, так, дивна річ, сер; сподіваюсь, ви повідомите мене, коли знайдете щось цікаве.

Поки містер Гардінґ говорив, Холмс щось занотовував; я бачив, що він надзвичайно задоволений тим, як обернулася справа. Проте він нічого не пояснив мені й лише сказав, що слід поспішати, бо вдома на нас чекає Лестрейд. І справді, коли ми прибули на Бейкер-стрит, детектив був уже там і нетерпляче походжав туди-сюди кімнатою. Пиха на його обличчі свідчила, що денна праця не минула намарно.

— Ну? — спитав він. — Що нового, містере Холмсе?

— Нам довелося попрацювати як слід, й не даремно, — пояснив мій друг. — Ми відвідали обох крамарів та хазяїна майстерні. Я простежив долю кожного погруддя з самого початку.

— Кожного погруддя! — вигукнув Лестрейд. — Добре, добре, містере Шерлоку Холмсе, у вас свої методи, і я з вами не сперечатимусь, але мені здається, що я попрацював сьогодні більше за вас. Я встановив особу небіжчика.

— Що ви кажете?

— І виявив причину вбивства.

— Чудово!

— У нас є один інспектор, фахівець з італійських кварталів. На шиї в небіжчика був католицький хрестик, а смаглявий колір шкіри наводить на думку, що він з півдня. Інспектор Хілл упізнав його з першого погляду. Його звуть П'єтро Венуччі, він родом з Неаполя; це один з найзапекліших лондонських зарізяк. Він мав зв'язки з мафією — таємним злочинним товариством, у якого лише один метод переконання — вбивство. Отже, як бачите, справа починає прояснюватись. Інший, убивця, — теж, напевно, італієць, пов'язаний з мафією. Він, мабуть, порушив якісь їхні правила. П'єтро стежив за ним. Він носив у кишені його фотографію, щоб не зарізати когось іншого. Вислідив свого ворога, бачив, як той увійшов до будинку, зачекав на нього, накинувся і дістав у сутичці смертельне поранення. Що ви скажете про це, містере Холмсе?

Холмс міцно потис йому руку.

— Чудово, Лестрейде, чудово! — вигукнув він. — Але я не розумію, як ви пояснюєте знищення погрудь.

— Знову погруддя! Ви ніяк не можете викинути з голови ці погруддя. Врешті-решт це дурниці, дрібна крадіжка, якнайбільше шість місяців ув'язнення. А вбивство — це справжній злочин, і я кажу вам, що вже тримаю в руках усі нитки.

— А що робитимете далі?

— Це дуже просто. Поїдемо з Хіллом до італійського кварталу, розшукаємо чоловіка з тієї фотографії й заарештуємо його, звинувативши в убивстві. Поїдете з нами?

— Гадаю, що ні. Як на мене, можна зробити це простіше. Не можу сказати напевно, бо це залежить... залежить від одного чинника поза нашою владою. Але сподіваюся, — два проти одного, що це саме так, — що коли ви поїдете сьогодні ввечері зі мною, ми допоможемо вам спіймати його.

— В італійському кварталі?

— Ні, гадаю, що краще буде шукати вбивцю в Чизвіку. Якщо ви, Лестрейде, поїдете зі мною цієї ночі до Чизвіка, то я обіцяю, що завтра вирушу з вами до італійського кварталу; ніякої шкоди від того не буде. А тепер, мабуть, треба кілька годин поспати, бо виходити раніше від одинадцятої нема рації, а додому ми навряд чи повернемось до ранку. Пообідайте з нами, Лестрейде, і лягайте собі на канапу. А ви, Ватсоне, покличте тим часом посильного: у мене тут є лист, який треба негайно надіслати.

Цілий вечір Холмс порпався в старих газетах, якими було захаращено нашу комору. Коли він нарешті вийшов звідти, я побачив у його очах перемогу, хоч він нічого не сказав про наслідки своїх пошуків. Але я так уважно стежив за методами, з допомогою яких Холмс розплутував цю непросту справу, що, навіть не розуміючи до ладу його задуму, здогадувався про те, як він сподівається впіймати цього дивакуватого злочинця. Той, звичайно, спробує тепер знищити два інші погруддя, одне з яких, як я пам'ятав, — саме в Чизвіку. Безперечно, мета нашої поїздки була одна — застукати його на місці злочину. І я не міг не захопитися хитрістю мого друга, який навмисне подав до вечірніх газет хибні здогади, аби переконати злочинця, що той може тепер діяти безкарно. І

я не здивувався, коли Холмс порадив мені взяти з собою револьвер. Сам він узяв лише важкий мисливський нагай, що був його улюбленою зброєю.

Об одинадцятій годині біля наших дверей зупинився екіпаж і ми поїхали через Гамерсмітський міст на той бік Темзи. Тут візник дістав наказ зачекати. Коротка прогулянка пішки привела нас на безлюдну вулицю, оточену гарненькими будиночками; біля кожного з них був садок. У світлі ліхтаря на воротах одного з них ми прочитали: "Вілла "Золотий дощ". Мешканці вілли, мабуть, уже спали, бо всі її вікна були темні, крім віконця над дверима, що кидало неясний промінець на садову стежку. Під дерев'яним парканом, який відгороджував садок від вулиці, була густа чорна тінь, де ми й причаїлися.

— Побоююсь, що чекати доведеться довго, — прошепотів Холмс. — Ми повинні дякувати долі, що зараз нема дощу. Нам навіть курити, щоб згаяти час, не можна. Але ставлю два проти одного, що наше терпіння буде винагороджене.

Чекати, проте, довелося не так довго, як гадав Холмс, і все скінчилося досить раптово й химерно. Несподівано, без будь-якого звуку, садова хвіртка відчинилась і маленька темна постать, швидка і спритна, як мавпа, помчала садовою стежкою. Ми бачили, як вона майнула в промені світла, що падав з віконця над дверима, й зникла в чорній тіні від будинку. Запанувала тривала мовчанка, під час якої ми стояли затамувавши подих; нарешті до наших вух долинув ледь чутний тріск. То відчинилося вікно. Потім знову запала тиша. Злочинець нишпорив у будинку. Аж тут ми побачили, як у кімнаті спалахнуло світло потаємного ліхтаря. Того, що він шукав, там, мабуть, не було, бо за хвилину світло блимнуло за іншою шторою, а потім — ще за одною.

— Ходімо до відчиненого вікна. Зловимо його, коли він лізтиме вниз, — прошепотів Лестрейд.

Але не встигли ми й поворухнутися, як той чоловік з'явився знову. Коли на нього впали промінці світла, ми побачили, що він, злодійкувато озираючись, несе під пахвою щось біле. Тиша безлюдної вулиці заспокоїла його. Повернувшись спиною до нас, він поклав свою ношу на землю, й наступної миті ми почули різкий стукіт, а потім — тріск і хряскіт. Він так заглибився в свою роботу, що навіть не почув, як ми підкралися до нього. Холмс, мов тигр, стрибнув йому на спину, а ми з Лестрейдом за одну мить ухопили його за зап'ястки й замкнули наручники. Коли він обернувся, я побачив потворне, бліде, скривлене з люті обличчя, що вирячилось на нас. Я переконався, що це справді той чоловік, якого ми бачили на фотографії.

Та не затриманий привернув увагу Шерлока Холмса. Присівши на сходах, він якнайстаранніше оглянув те, що той виніс із будинку. То було Наполеонове погруддя — таке саме, як ми бачили вранці, і теж розбите на скалки. Холмс обережно підносив до світла кожен уламок, але всі вони анітрохи не відрізнялися від усіх інших шматків гіпсу. Тільки-но він скінчив свій огляд, як у передпокої спалахнуло світло, двері відчинились і перед нами постав господар будинку — лагідний огрядний чоловік у сорочці й штанях.

— Містер Джозія Браун, якщо не помиляюся? — мовив Холмс.

— Так, сер; а ви, безперечно, містер Шерлок Холмс? Посильний приніс мені ваш лист, і я зробив так, як ви мені порадили. Ми замкнули всі двері й чекали, що буде. Дуже радий бачити, що ви впіймали того негідника. Прошу, джентльмени, заходьте, випиймо трохи на дорогу.

Проте Лестрейдові так хотілося відпровадити заарештованого до надійнішого місця, що через кілька хвилин кеб уже віз нас, усіх чотирьох, до Лондона. Затриманий не промовив жодного слова, лише люто зирив на нас із-під кучми волосся, а одного разу, коли йому здалося, що він зможе дістати мою руку, кинувся на неї, мов голодний вовк. У поліційній дільниці його довго й старанно обшукували, але не знайшли нічого, крім

кількох шилінгів та довгого ножа в піхвах, на руків'ї якого виднілися сліди свіжої крові.

— Усе гаразд, — мовив Лестрейд, прощаючися з нами. — Хілл знає цих хлопців і легко довідається, хто він такий. Ось побачите, що моя думка про мафію підтвердиться. Але я щиро вдячний вам, містере Холмсе, за те, що ви так майстерно спіймали його. Я й досі не розумію до ладу, як вам це вдалося.

— Боюся, що зараз надто пізня година для пояснень, — відповів Холмс. — До того ж, одну чи дві деталі ми ще не з'ясували, а ця справа — одна з тих, які треба доводити до кінця. Якщо ви завітаєте до мене завтра о шостій, я доведу вам, що навіть зараз ви не зовсім розумієте істинної ваги цієї справи — однієї з найдивовижніших в усій історії злочинів. Якщо я погоджуся, Ватсоне, щоб ви й надалі занотовували мої невеличкі загадки, то мені здається, що ця дивовижна пригода з наполеонівськими погруддями прикрасить сторінки ваших нотаток.

Коли ми знову зустрілись наступного вечора, Лестрейд уже багато знав про нашого заарештованого. Виявилось, що звать його Беппо, а прізвище невідоме. Це знаний на всю італійську колонію шибайголова. Колись він був непоганим різьбярем, але потім збочив з чесного шляху й двічі побував у тюрмі — першого разу за дрібну крадіжку, а вдруге, як ми вже чули, — за поранення свого земляка. Він чудово розмовляє по-англійському. Навіщо він розбивав погруддя, досі невідомо. Він уперто відмовляється відповідати на будь-які запитання, та поліції пощастило дізнатись, що він, можливо, сам виготовляв ці погруддя, бо працював якраз на такій роботі в майстерні "Гельдера і К°". Всі ці відомості, про більшість яких ми вже знали, Холмс вислухав із ввічливою увагою. Проте я, добре знаючи свого друга, ясно бачив, що думки його блукають десь далеко, й бачив крізь маску, натягнуту на його обличчя, чекання й тривогу. Нарешті він підхопився зі стільця, його очі спалахнули: пролунав дзвінок. За хвилину ми почули кроки на сходах і до кімнати увійшов підстаркуватий рум'яний чоловік із сивими бакенбардами. В правій руці він тримав старомодну килимову торбинку; він поставив її на стіл.

— Чи тут містер Шерлок Холмс?

Мій друг уклонився і всміхнувся.

— Містер Сендфорд з Рединґа, якщо не помиляюсь? — перепитав він.

— Так, сер; побоююсь, що я трохи припізнився, але ці потяги прибувають так невчасно... Ви писали про погруддя, яке я придбав?

— Саме так.

— Ось у мене ваш лист. Ви пишете: "Бажаючи придбати копію погруддя Наполеона роботи Девіна, я ладен заплатити десять фунтів за ту копію, яку ви маєте в себе". Це правда?

— Чистісінька.

— Ваш лист мене дуже здивував, бо я не можу уявити собі, як ви довідались, що в мене є така річ.

— Звичайно, що ви здивовані, хоча пояснення тут дуже просте. Містер Гардінґ з крамниці "Братів Гардінґ" сказав мені, що продав останню копію вам, і дав вашу адресу.

— Так, так, зрозуміло. А він не казав вам, скільки я заплатив за неї?

— Ні, не казав.

— Я людина чесна, хоч і не дуже багата. Я заплатив за погруддя лише п'ятнадцять шилінгів і хочу повідомити про це раніше, ніж одержу від вас десять фунтів.

— Така точність робить вам честь, містере Сендфорде. Але я сам назвав ціну й не стану від неї відмовлятись.

— Це дуже шляхетно з вашого боку, містере Холмсе. На ваше прохання я приніс погруддя з собою. Ось воно! — Він розкрив свою торбинку, й ми нарешті побачили на своєму столі цілісінький взірець того самого погруддя, яке досі бачили тільки в уламках.

Холмс дістав з кишені папірець і поклав на стіл банкноту в десять фунтів.

— Дуже прошу вас, містере Сендфорде, підписати цей папір у присутності свідків. Тут сказано, що ви передаєте мені всі права на володіння цим погруддям. Я людина передбачлива, бо ніколи не можна знати заздалегідь, як справа обернеться згодом. Дякую, містере Сендфорде. Ось ваші гроші. Бажаю вам доброго вечора.

Коли наш відвідувач пішов, Шерлок Холмс іще раз здивував нас. Він почав з того, що дістав із комода чисту білу скатертину й застелив нею стіл. Потім поставив щойно куплене погруддя на самісіньку її середину. І нарешті підняв свій мисливський нагай і важкою рукояттю стукнув Наполеона по голові. Погруддя розлетілося на друзки, й Холмс якнайуважніше оглянув кожен уламок. Урешті-решт він з переможним вигуком простяг нам уламок, у якому виднілася темна кулька, схожа на родзинку, запечену в пудингу.

— Джентльмени! — проголосив він. — Дозвольте відрекомендувати вам славнозвісну чорну перлину Борджіїв[25].

Ми з Лестрейдом якусь хвилину мовчали, а потім у несподіваному захваті почали аплодувати, мов у театрі, побачивши щасливу розв'язку драми. Холмсові бліді щоки залив рум'янець, і він уклонився нам, мов драматург, якого викликали на сцену оплески глядачів. У такі хвилини він переставав бути машиною для міркувань і виявляв суто людську

любов до оплесків та хвали. Горду, стриману його вдачу, якій було чуже всіляке марнославство, до глибини душі зворушувало захоплення й визнання з боку друзів.

— Так, джентльмени, — сказав він, — це найславетніша перлина з усіх, які нині є в світі, і мені пощастило, обміркувавши все до дрібниць, простежити її долю від спальні князя Колонни в готелі "Дакр", де вона пропала, до останнього з шістьох Наполеонових погрудь, виготовлених у майстерні "Гельдера і К°" в Степні. Ви повинні пам'ятати, Лестрейде, про дивовижне зникнення цієї коштовності й марні спроби лондонської поліції відшукати її. Звертались навіть до мене, але я теж не зміг пролити на це світло. Підозра впала на княгинину покоївку, італійку: всі знали, що в неї є брат у Лондоні, але жодних зв'язків між ними виявити не вдалося. Покоївку звали Лукреція Венуччі, і я не маю сумніву, що той П'єтро, якого вбили дві доби тому, був її братом. Я переглянув старі газети й довідався, що перлина зникла за два дні до арешту Беппо, а заарештували його в майстерні "Гельдера і К°" саме тоді, коли там виготовляли ці погруддя. Тепер ви добре бачите ланцюг подій, хоч і в зворотному порядку — тобто так, як вони відкривалися мені. Перлина була в Беппо. Він міг украсти її в П'єтро, він міг бути спільником П'єтро, міг бути посередником між П'єтро та його сестрою. Для нас не має значення, яке з цих припущень вірогідніше.

Найголовніше те, що перлина була в нього тієї миті, коли за ним погналася поліція. Він побіг до майстерні, де працював, бо знав, що має лише кілька хвилин для того, щоб сховати надзвичайно цінну здобич, яку неодмінно знайдуть, коли його почнуть обшукувати. В коридорі сохли шість гіпсових погрудь Наполеона. Одне було ще зовсім м'яке. Беппо, майстерний ремісник, за мить зробив у вологому гіпсі ямку, сховав туди перлину й кількома дотиками надав погруддю первісного вигляду. Це було чудове сховище. Ніхто не зміг би знайти там перлину. Беппо засудили до року ув'язнення, а тим часом усі шість погрудь попродали в різні кінці Лондона. Він не міг сказати, в якому з них заховано скарб. Це можна було побачити, лише розбивши їх. Навіть потрусивши погруддя, він нічого б не дізнався, бо перлина могла присохнути до гіпсу — що, до

речі, й сталося. Проте Беппо не впав у відчай; він натхненно й послідовно заходився шукати. Через двоюрідного брата, що працює в Гельдера, він дізнався, які крамниці купили погруддя. Йому пощастило найнятися до Морза Хадсона, й він вислідив три погруддя. Перлини в них не було. Тоді з допомогою земляків-італійців він розвідав, кому продали решту. Перше було в Гаркера. Тут Беппо вислідив спільник, що вважав його за винуватця зникнення перлини, й між ними сталася сутичка.

— Якщо П'єтро був його спільником, навіщо він носив з собою його фотографію? — спитав я.

— Щоб можна було розпитувати про нього в чужих людей. Це найімовірніша причина. Одне слово, після вбивства я підрахував, що Беппо не тільки не облишить, а навпаки, прискорить свої пошуки. Він побоюється, що поліція розкриє його таємницю, тож поспішатиме, щоб її випередити. Звичайно, я не міг сказати напевно, що він не знайшов перлину в Гаркеровому погрудді. Я навіть не знав до ладу, що то саме перлина; але мені було ясно, що він чогось шукає, бо розбиває викрадені погруддя лише там, де є ліхтар або лампа, обминаючи неосвітлені порожні будинки. У Гаркера було одне з трьох погрудь, і наші надії були саме такі, як я казав вам, — два проти одного, що перлина там. Залишалися ще два погруддя, й було зрозуміло, що він почне з того, яке зараз у Лондоні. Я попередив мешканців будинку, щоб запобігти другій трагедії, й ми досягли блискучих результатів. На той час, до речі, я вже твердо знав, що ми полюємо за перлиною Борджіїв. Ім'я вбитого з'єднало всі події в одну низку. Зоставалося лише одне погруддя — в Рединґу, й перлина мала бути саме там. Я купив його тут, при вас, — і ось вона, перлина.

Кілька хвилин ми сиділи мовчки.

— Так, — мовив Лестрейд, — я не раз переконувався у ваших надзвичайних здібностях, містере Холмсе, але не знаю, чи бачив колись майстернішу роботу, ніж тепер. Ми в Скотленд-Ярді не заздriamo вам. Ні, сер, ми вами пишаємось, і якщо ви завтра туди навідаєтесь, то всі, від

найстаршого інспектора до наймолодшого констебля, будуть раді потиснути вашу руку.

— Дякую! — сказав Холмс. — Дякую! — і одвернувся.

Мені здалося, що він ніколи ще не був такий зворушений. Але за мить перед нами знову постав холодний і тверезий мудрець.

— Покладіть перлину в сейф, Ватсоне, — мовив він, — і дістаньте документи Конк-Синґлтонської справи про фальшування. На все добре, Лестрейде. Коли вам знову трапиться якась маленька загадка, я охоче дам вам, якщо зможу, одну чи дві поради.

Троє студентів [26]

Це було 1895 року, коли певні обставини, — про них я тут не згадуватиму, — змусили нас із містером Шерлоком Холмсом провести кілька тижнів в одному з наших славнозвісних університетських міст; тоді нам і довелося зазнати невеличкої, але повчальної пригоди, про яку я хотів би розповісти. Звичайно ж, усі подробиці, які дали б читачеві змогу визначити, що то був за коледж і хто був злочинець, тут недоречні і навіть образливі. Такий ганебний випадок можна було б одразу приректи на забуття. Проте з належною обачністю його слід усе ж переповісти, бо в ньому виявились деякі дивовижні здібності мого друга. Тож під час своєї розповіді я уникатиму будь-чого, що могло б бодай натякнути на місце, де все це сталося, чи на людей, про яких ітиме мова.

Ми зупинилися тоді в помешканні біля бібліотеки, де Шерлок Холмс ретельно вивчав старовинні англійські грамоти: ці його дослідження призвели до таких разючих результатів, що їм можна було б присвятити одну з моїх наступних розповідей. Якось увечері нас відвідав знайомий, містер Хілтон Сомс, викладач і лектор коледжу Святого Луки. Містер Сомс був високий, худорлявий чоловік нервової й запальної вдачі. Я

завжди помічав це за ним, але того разу він просто не володів собою, тож було зрозуміло, що з ним сталося щось надзвичайне.

— Гадаю, містере Холмсе, ви могли б приділити мені кілька годин свого дорогого часу. У коледжі Святого Луки стався прикрий випадок, і якби ви, на щастя, не перебували зараз у нашому місті, я й не знав би, правду кажучи, що мені робити.

— Я нині дуже заклопотаний і не хотів би марнувати часу, — відповів мій друг. — Раджу вам краще звернутися до поліції.

— Ні, ні, любий сер, це неможливо. Якщо передати цю справу до рук закону, то її вже не зупиниш; а це саме той випадок, коли слід будь-якою ціною запобігти чуткам — заради честі коледжу. Ваша чуйність відома не менше, ніж ваші таланти, і ви — єдина в світі людина, яка може допомогти мені. Благаю, містере Холмсе, зробіть усе, що зможете.

Вдача мого друга аж ніяк не ставала лагіднішою далеко від улюбленої Бейкер-стрит. Без своїх газетних вирізок, хімікалій та звичного безладдя він почувався вкрай незатишно. Холмс невдоволено знизав плечима на знак згоди, і наш відвідувач, схвильовано вимахуючи руками, став поспіхом переказувати свою історію:

— Мушу пояснити вам, містере Холмсе, що завтра — перший день іспитів на здобуття стипендії Фортеск'ю. Я один з екзаменаторів, викладаю грецьку мову, й перший іспит якраз із грецької — переклад великого уривка, невідомого пошукачеві. Цей уривок друкується на особливому папері, й зрозуміло, що якби пошукач міг підготувати переклад заздалегідь, він мав би величезну перевагу. Ось чому ці завдання зберігаються в такій таємниці.

Сьогодні, близько третьої години, ці завдання надійшли до нас із друкарні. То була половина розділу з Фукідіда[27]. Я мусив якнайважливіше переглянути їх: адже текст має бути без жодної помилки.

Пів на п'яту я ще не впорався з цією роботою. Я саме обіцяв другові завітати до нього на чай і пішов, залишивши папери на столі. Повернувся я пізніше ніж за годину.

Ви, напевно, знаєте, містере Холмсе, що двері в нашому коледжі важкі, дубові, оббиті зсередини зеленим сукном. Я підійшов до дверей своєї кімнати й здивувався, побачивши в замку ключ. Спершу мені спало на думку, що я сам його забув, але, понишпоривши в кишені, я знайшов свій ключ. Інший ключ, як я знав, мав лише мій слуга Беністер — він служить у мене десять років, і чесність його цілком поза підозрою. Виявилось, що то справді був його ключ — він заходив спитати, чи не хочу я випити чаю, і з неувважності забув його в дверях, коли виходив. Заходив він до моєї кімнати, напевно, через кілька хвилин після того, як я пішов. Іншим разом я на таке й не зважив би, але тепер це призвело до сумного кінця.

Тільки-но я поглянув на стіл, як зрозумів, що хтось порпався в моїх паперах. Завдання було надруковане на трьох довгих аркушах. Я залишив їх усі на столі. А тепер один з них я знайшов на підлозі, ще один — на столику біля вікна, а третій — там, де й залишив.

Холмс уперше втрутився в розповідь:

— То перша сторінка була на підлозі, друга — біля вікна, а третя — там, де ви залишили її?

— Саме так, містере Холмсе. Дивна річ! Як ви про це довідалися?

— Продовжуйте, будь ласка, свою цікаву розповідь.

— На мить мені спало на думку, що то Беністер дозволив собі таке зухвальство й зазирнув у мої папери. Але він це рішуче заперечує, і я бачу, що він каже правду. Можливе й інше — хтось ішов повз кімнату, побачив у дверях ключ і, знаючи, що мене немає, зайшов переглянути

папери. Адже йдеться про великі гроші — стипендія дуже висока, — і неперебірлива людина охоче ризикуватиме заради того, щоб здобути собі перевагу над товаришами.

Беністер був дуже засмучений тим, що сталося. Він трохи не знепритомнів, коли ми дізналися, що папери, безперечно, побували в чужих руках. Я дав йому трохи бренді й попросив посидіти в кріслі, поки сам ретельно оглядав кімнату. Крім розкиданих паперів, я відразу побачив інші сліди, які залишив непроханий гість. На столику біля вікна лежали стружки від олівця. Був там і зламаний кінчик грифеля. Напевно, цей негідник, переписуючи поспіхом завдання, зламав олівець і мусив підстругати його.

— Чудово! — мовив Холмс; пригода дедалі більше займала його увагу, й до нього повертався добрий гумор. — Доля прихильна до вас.

— Це ще не все. У мене є новий письмовий стіл, покритий червоною шкірою. Ми з Беністером ладні заприсягтися, що вона була зовсім гладенька й чиста. А тепер я побачив на ній поріз завдовжки з три дюйми — не подряпину, а саме поріз. І не тільки: на столі я знайшов ще й грудку темної замазки чи глини, в якій видніло щось схоже на тирсу. Я певен, що ці сліди залишив той, хто порпався в моїх паперах. Жодних слідів взуття на підлозі чи ще чого-небудь, що вказувало б на його особу, там не було. Я зовсім розгубився, аж тут, на щастя, згадав, що ви зараз перебуваєте в нашому місті, тож і вирішив звернутися безпосередньо до вас. Допоможіть мені, містере Холмсе. Адже ви самі бачите — вибору я не маю. Слід негайно розшукати ту людину, інакше іспит доведеться відкласти, поки не підготують нове завдання; але це потребуватиме пояснень, і тоді станеться неминучий скандал, що буде ганьбою не лише для коледжа, а й для всього університету. У мене лише одне бажання — запобігти розголосу.

— Буду радий узятися за цю справу й допомогти вам, чим зможу. — Холмс підвівсь і став надягати пальто. — Це справді цікава пригода. До вас навідувався хтось після того, як ви одержали папери?

— Так, Давлат Рас, молодий студент-індус, що живе поряд зі мною. Він приходив дещо спитати в мене про іспит.

— Він теж складатиме іспит?

— Так.

— А папери лежали у вас на столі?

— Як я пам'ятаю, вони були згорнуті.

— Чи можна було здогадатися, що це завдання?

— Напевно.

— Більше у вашій кімнаті нікого не було?

— Ні.

— Хто-небудь знав, що завдання мають надіслати вам?

— Лише друкар.

— А Беністер знав?

— Ні, звичайно. Ніхто не знав.

— Де зараз Беністер?

— Занедужав, бідолаха. Я так і залишив його сидіти в кріслі. Адже я так поспішав до вас.

— Ви залишили двері відчиненими?

— Я спершу замкнув папери в шухляді.

— Отже, містере Сомсе, якщо індус не здогадався про завдання, то той, хто знайшов ваші папери, побачив їх випадково, не знаючи заздалегідь, що вони там?

— Здається, що так.

Холмс загадково всміхнувся.

— Що ж, — мовив він, — ходімо. Ця пригода буде не до смаку вам, Ватсоне, — тут треба більше міркувати, ніж діяти. Проте ходімо, якщо хочете. Я до ваших послуг, містере Сомсе!

Довге, низьке, ґратчасте вікно вітальні нашого клієнта виходило на старовинний, порослий лишайником двір коледжу. За ґотичними дверима зі склепінням починалися вичовгані кам'яні сходи. Кімнати викладача були на першому поверсі. Вище мешкали троє студентів, кожен на своєму поверсі.

Вже смеркло, коли ми прийшли на місце пригоди. Холмс зупинивсь і пильно оглянув вікно. Тоді наблизився до нього, встав навшпиньки і, витягнувшись, зазирнув до кімнати.

— Він мав увійти через двері. Вікно не відчиняється, крім однієї квартирки, — сказав наш учений приятель.

— Он як! — відповів Холмс і якимось дивно посміхнувся, поглянувши на містера Сомса. — Гаразд, якщо тут більше нічого не довідаєшся, то ходімо всередину.

Викладач відімкнув двері й провів нас до своєї кімнати. Ми стали на порозі, а Холмс заходився оглядати килим.

— Побоююсь, що жодних слідів не залишилося, — мовив він. — Та й навряд чи варто сподіватись на них такої сухої днини. Ваш служник, напевно, вже прийшов до тями. Ви казали, що залишили його сидіти в кріслі. В якому кріслі?

— Отам, біля вікна.

— Так. Біля того маленького столика. Тепер заходьте й ви. Я вже закінчив оглядати килим. Звернімо увагу спочатку на столик. Звичайно, те, що сталося, цілком зрозуміло. Якийсь чоловік увійшов і забрав зі столу папери — аркуш за аркушем. Переніс їх на столик біля вікна, бо звідси можна було побачити, як ви йдете через двір, і швидко втекти.

— Правду кажучи, це неможливо, — мовив Сомс, — бо я зайшов через хвіртку.

— Чудово! Але хоч би як там було, він подумав саме про це. Покажіть-но мені всі три аркуші. Жодних відбитків пальців, жодних! Він переніс сюди перший аркуш і переписав його. Скільки це потребує часу, навіть якщо скорочувати слова? З чверть години, не менше. Тоді він кинув той аркуш і схопив наступний. Він саме дійшов до середини, коли ви повернулись, і йому довелося тікати поспіхом, — так, поспіхом, бо він навіть не прибрав папери, що могли б вказати його. Ви не чули тупотіння на сходах, коли заходили до кімнати?

— Начебто не чув.

— Отже, він писав так гарячково, що зламав свій олівець і мусив, як бачите, підстругати його знову. Це дуже цікаво, Ватсоне. Олівець був незвичайний — дуже товстий, із м'яким грифелем, темно-синього кольору, прізвище виробника вибито срібними літерами, а частина, що залишилася, — не менша за півтора дюйми. Пошукайте такий олівець, містере Сомсе, і ви знайдете того чоловіка. Якщо я додам, що він має

великий і до того ж тупий кишеньковий ніж, то ви одержите ще один доказ.

Містер Сомс був приголомшений такою зливою інформації.

— Усе інше мені зрозуміло, — сказав він, — але довжина олівця...

Холмс підняв маленьку дерев'яну стружку з літерами "НН", над якими облупилася фарба.

— Тепер бачите?

— Ні, боюся, що й тепер...

— Ватсоне, я завжди був несправедливий до вас. Ви не один такий. Що це за "НН"? Це кінець якогось слова. Як відомо, найчастіше трапляються олівці фабрики Йоганна Фабера. Невже незрозуміло, що ці літери — все, що залишилось від імені "Йоганн"? — Він нахилив столик до електричного світла. — Якщо папір, на якому той писав, був досить тонкий, то на полірованому дереві, сподіваюся, збереглися сліди... Ні, їх немає. Гадаю, що тут ми більше нічого не знайдемо. Переходьмо до письмового стола. Ця грудка темної глини — напевно, та сама, про яку ви казали. Вона схожа на порожнисту пірамідку. А в глині, як ви й казали, — тирса. Так, так, це дуже цікаво. Тепер поріз — шкіру просто розірвано. Починається з тонкої подряпини, а закінчується продертою діркою. Дуже вдячний вам, містере Сомсе, за те, що ви привернули мою увагу до цього випадку. А куди ведуть ці двері?

— До моєї спальні.

— Ви заходили туди після цієї пригоди?

— Ні, я відразу вирушив до вас.

— Дозвольте-но мені зазирнути до спальні. Яка затишна, старомодна кімната! Будьте ласкаві, зачекайте хвилину, поки я огляну підлогу. Ні, тут нема нічого. А що це за порт'єра? Так, за нею повішено одяг. Якби кому довелося сховатися в цій кімнаті, то він забрався б сюди, бо ліжко надто низьке, а шафа завузька. Сподіваюсь, тут нікого немає?

Тільки-но Холмс узявся за порт'єру, як я побачив із його настороженої, напруженої постаті, що він готовий до будь-якої несподіванки. Порт'єра відсунулась, та за нею не було нічого, крім трьох-чотирьох вішалок з костюмами. Холмс обернувся і раптом нахилився до підлоги.

— Ова! Що це? — запитав він.

То була маленька темна грудка глини — така сама, як і на письмовому столі. Холмс підніс її на долоні до електричної лампи.

— Ваш відвідувач залишив у спальні такі самі сліди, як і в вітальні, містере Сомсе.

— Але що йому тут було треба?

— Гадаю, це зрозуміло. Ви прийшли не тією дорогою, звідки він вас виглядав. Тож він почув ваші кроки, коли ви були вже біля дверей. Що він мусив робити? Схопив усе, що могло його виказати, й кинувся до вашої спальні, щоб там сховатися.

— О Боже! Містере Холмсе, то виходить, що увесь той час, коли я розмовляв з Беністером у вітальні, він сидів у мене в пастці, а ми про це й не знали?

— Виходить, що так.

— Але ж усе могло бути й інакше, містере Холмсе. Не знаю, чи оглядали ви вікно моєї спальні?

— Маленькі шибки, залізні ґрати, три рами, одна з них — на завісах і досить широка для того, щоб туди пролізла людина.

— Саме так. А виходить воно в такий куток двору, звідки частини його не видно. Той чоловік міг залізти через вікно до спальні, залишити за портьєрою сліди і врешті, побачивши, що двері відчинено, втекти через них.

Холмс нетерпляче хитнув головою.

— Поміркуймо до ладу, — сказав він. — Як я зрозумів, цими сходами користуються троє студентів, і вони звичайно проходять повз ваші двері?

— Так, їх троє.

— І всі вони складатимуть цей іспит?

— Так.

— Чи маєте ви підставу підозрювати когось із них більше, ніж інших?

Сомс помовчав.

— Це дуже делікатне питання, — мовив він. — Я не хотів би підозрювати нікого, поки немає доказів.

— І все ж таки розкажіть про свої підозри. Докази шукатиму я.

— Тоді я коротко розповім вам про всіх, хто мешкає в цих кімнатах. Найнижче мешкає Гілкріст, сумлінний студент і чудовий атлет, він грає за

коледж у регбі й крикет[28] і має перші місця в бар'єрних перегонах та стрибках у довжину. Це гарний мужній хлопець. Батько його, сумнозвісний сер Джейбз Гілкріст, змарнував усі гроші на іподромі. Тож студентові не дісталось нічого, але він уперто й сумлінно працює. Він свого досягне.

Вищий поверх займає Давлат Рас, індус. Спокійний, відлюдкуватий хлопець, як здебільшого всі індуси. Добре працює, хоча грецька мова дається йому найважче. Вчиться наполегливо й методично.

Найвище мешкає Майлс Мак-Ларен. Чудовий хлопець, коли береться до роботи, один з найрозумніших студентів університету, але вдачі норовистої, непутящої й легковажної. Першого року його мало не вигнали через скандал із картами. Останнім часом байдикував, отож, напевно, дуже боїться цього іспиту.

— То ви підозрюєте його?

— Не беруся цього стверджувати. Але з усіх трьох він — найнепевніша людина.

— Зрозуміло. А тепер, містере Сомсе, познайомте нас зі своїм служником, Беністером.

То був низенький, блідий, чисто поголений, шпакуватий чоловічок п'ятдесяти років. Він ще не оговтався як слід після несподіваного струсу, що порушив тихі будні його життя. Пухке обличчя його нервово пересмикувалось, пальці тремтіли.

— Ми хочемо розібратися в цій нещасливій пригоді, Беністере, — мовив наш господар.

— Так, сер.

— Як я зрозумів, — сказав Холмс, — це ви залишили в дверях ключ?

— Так, сер.

— Дивно, що це сталося з вами того самого дня, коли в кімнаті були такі важливі папери.

— Так, сер, це справді нещастя. Але я вряди-годи забував ключ і раніше.

— Коли ви увійшли до кімнати?

— Було десь о пів на п'яту. Саме тоді містер Сомс завжди п'є чай.

— Як довго ви тут були?

— Побачив, що його нема, і одразу вийшов.

— Ви переглядали папери на столі?

— Ні, сер, звичайно ж, ні.

— Чому ви залишили ключ у дверях?

— Я ніс у руках тацю з чаєм. Хотів згодом піти забрати ключ. І забув.

— У дверях є замок із пружиною?

— Ні, сер,

— То їх увесь цей час було відчинено?

— Так, сер.

— І можна було вільно вийти з кімнати?

— Так, сер.

— Ви, напевно, були дуже схвильовані, коли містер Сомс повернувся і покликав вас?

— Так, сер. Такого не бувало ніколи, поки я тут служив. Я мало не знепритомнів, сер.

— Зрозуміло. А де ви були, коли вам стало недобре?

— Де був, сер? Отут, біля дверей.

— Дивно, адже ви сіли в крісло отам, у кутку. Чому ви проминули ближчі крісла?

— Не знаю, сер, мені було все одно, куди сісти.

— Гадаю, він просто не пам'ятає про це, містере Холмсе. Він був такий приголомшений, що зблід, наче привид.

— Чи залишались ви тут, коли господар пішов?

— Десь із хвилину. Потім замкнув двері й подався до своєї кімнати.

— Кого ви підозрюєте?

— Не можу сказати, сер. Не вірю, що в цьому університеті є хоч один джентльмен, який вчинив би таке заради грошей. Ні, сер, не можу повірити.

— Дякую, це все, — мовив Холмс. — А втім, ні. Ви розповідали про цю пригоду комусь із тих трьох джентльменів, у яких служите?

— Ні, сер, ні слова.

— А чи зустрічали когось із них?

— Ні, сер.

— Чудово. А тепер, містере Сомсе, ходімо надвір, коли ваша ласка.

Три жовті квадрати світла сяяли над нами у вечірніх сутінках.

— Усі три пташки сидять у гніздечках, — мовив Холмс, поглянувши вгору. — Овва! А це що таке? Одному з них чогось не сидиться!

Темна постать індуса раптом з'явилася на тлі спущеної штори. Він швидко походжав туди-сюди кімнатою.

— Я хотів би поглянути на кожного з них, — сказав Холмс. — Чи можна це влаштувати?

— Звичайно, — відповів Сомс. — Цей будинок — відома пам'ятка старовини, й не дивно, що в нас буває багато відвідувачів. Ходімо, я сам проведу вас.

— Жодних імен, будь ласка! — прошепотів Холмс, коли ми постукали до Гілкріста.

Нам відчинив високий, білявий, стрункий юнак і запросив до кімнати, коли почув про мету нашого візиту. Кімната справді була цікавим взірцем середньовічної архітектури. Холмса вона так зачарувала, що він вирішив замалювати її в своєму записнику, зламав олівець і попросив у господаря

інший, а потім попросив ще й ніж, щоб підстругати його. Така сама курйозна пригода сталася в кімнаті індуса — мовчазного, низенького хлопця з гачкуватим носом, що недовірливо дивився на нас і помітно зрадів, коли Холмсові архітектурні студії закінчились. Я побачив, що під час цих відвідин Холмс так і не знайшов тих доказів, які шукав. Не вдався лише візит до третього студента. Коли ми постукали, двері ніхто не відчинив і зсередини вибухнув потік лайки.

— Мені байдуже, хто ви такі. Геть до пекла! — лунав сердитий голос.
— Завтра іспит, і нема чого мені заважати!

— Нечема! — мовив наш провідник. — Звичайно, він не знав, що це я, але все-таки поводить ся непоштиво, а зараз — навіть підозріло!

Холмова відповідь була дуже дивна.

— Ви можете сказати мені, який він на зріст? — запитав він.

— Правду кажучи, ні, містере Холмсе. Він вищий за індуса, але не такий високий, як Гілкріст. Має десь п'ять футів шість дюймів.

— Це вельми важливо, — сказав Холмс. — А тепер, містере Сомсе, на добраніч.

Наш провідник перелякано скрикнув:

— Боже милий! Містере Холмсе, невже ви покинете мене в таку хвилину! Ви просто не уявляєте собі мого становища. Завтра іспит. Сьогодні ввечері я мушу вжити якихось рішучих заходів. Я не можу дозволити, щоб іспит відбувся, якщо комусь відоме завдання. Треба знайти вихід!

— Залиште все так, як є. Вранці я завітаю до вас і ми про все поговоримо. Може, на той час у мене з'являться якісь пропозиції. А тим часом нічого не руште, нічого.

— Гаразд, містере Холмсе.

— Можете бути цілком спокійні. Ми неодмінно зарадимо вам у цьому скрутному становищі. Я візьму з собою цю грудку темної глини й ці стружки з олівця. На все добре.

Вийшовши в темний двір, ми знову поглянули на вікна. Індус, як і раніше, походжав кімнатою. Інших видно не було.

— Що ви про це думаєте, Ватсоне? — спитав Холмс, коли ми опинилися на вулиці. — Така собі невеличка гра, фокус із трьома картами, еге ж? Ось вам троє. Потрібен один з них. Вибирайте. Хто це, по-вашому?

— Той хлопець із найвищого поверху, що вилаяв нас. І репутація в нього найгірша. Проте індус теж слизький чолов'яга. Чому він увесь час бігав туди-сюди?

— Нічого дивного в цьому немає. Багато хто походить туди-сюди, коли вчить щось напам'ять.

— Він так неприязно дивився на нас.

— Ви дивилися б так само, якби до вас напередодні іспиту, коли кожна хвилина дорога, вдерлися заради розваги чужі люди. Ні, дивного тут немає нічого. Олівці й ножі в них теж у порядку. Мене насторожує інша людина.

— Хто?

— Беністер, служник. Яку гру він веде в цій справі?

— Як на мене, він цілком чесна людина.

— Так само здається й мені. Ось де загадка! Навіщо чесній людині... Так, так, ось і паперова крамниця. Розпочнімо свої пошуки звідси.

У місті було лише чотири показні паперові крамниці, і в кожній Холмс діставав стружки з олівця й питав, чи не можна в них придбати такий. Усюди відповідали, що такий олівець можна замовити, але він досить незвичайний і в продажу буває нечасто. Проте мій друг не дуже засмутився з цієї невдачі й лише знизав плечима в напівжартівливій покорі.

— Не вийшло, любий мій Ватсоне. Найкращий, останній доказ ні до чого не привів. Але, правду кажучи, я певен, що ми й без нього розберемося в цій пригоді. Господи! Друже мій, скоро вже дев'ята година, а наша господиня вела розмову про зелений горошок о пів на восьму. З вашими звичками смалити тютюн і запізнюватись до обіду, Ватсоне, вас просто виженуть із помешкання, а разом з вами й мене, що буде не дуже доречно — принаймні зараз, поки ми не розгадали загадку з нервовим викладачем, неуважним слугою й трьома сумлінними студентами.

Того дня Холмс більше не повертався до цієї справи, хоч і просидів у глибокій задумі цілий вечір після нашого пізнього обіду. Вранці, о восьмій годині, коли я тільки-но закінчив одягатись, він зайшов до моєї кімнати.

— Гаразд, Ватсоне, — мовив він, — час вирушати до коледжу Святого Луки. Ви можете обійтися без сніданку?

— Звичайно.

— Сомс сидітиме як на голках, доки ми не принесемо йому добру звістку.

— А ви маєте для нього якісь добрі вісті?

— Гадаю, що так.

— То ви розкрили цю таємницю?

— Так, любий мій Ватсоне, розкрив.

— Які ж нові докази вам пощастило знайти?

— А ось які! Я підхопився о шостій, години зо дві нишпорив довкола, облазив добрячих п'ять миль — і недарма. Погляньте-но!

Він простяг мені руку. На долоні лежали три грудки темної в'язкої глини.

— Але ж, Холмсе, вчора у вас було тільки дві!

— Ще одна додалася цього ранку. Зрозуміло, що третя має те саме походження, що й дві перші. Авжеж, Ватсоне? Ходімо, час уже чимось утішити нашого друга Сомса.

І справді, ми застали нещасного викладача в якнайсумнішому настрої. Через кілька годин мав починатись іспит, а він досі не знав, що обрати — розголосити те, що сталося, чи дозволити винуватцеві брати участь у здобутті високої стипендії. З хвилювання він не міг усидіти на місці й, побачивши Холмса, кинувся до нього з розпростертими обіймами:

— Дякувати Богові, нарешті ви прийшли! А я вже боявся, що ви з відчаю покинули цю справу. Що ж мені робити? Розпочинати іспит?

— Так, розпочинати, поза всяким сумнівом.

— А цей негідник?

— Він не складатиме.

— То ви його знаєте?

— Гадаю, що так. Щоб ця справа не вийшла на публіку, влаштуймо своїми силами невеличкий трибунал. Прошу вас, сядьте туди, Сомсе! Ви, Ватсоне, — сюди! А я — в крісло посередині. Сподіваюсь, вигляд у нас досить поважний, щоб налякати винуватця. Покличте, будь ласка, служника.

Увійшов Беністер; побачивши наше судилище, він здивовано й перелякано позадкував.

— Зачиніть, будь ласка, двері, — попросив Холмс. — А тепер, Беністере, прошу вас розповісти про вчорашнє всю правду.

Обличчя слуги трохи зблідло:

— Я все вже розповів, сер.

— Не додасте більше нічого?

— Нічого, сер.

— Тоді я мушу зробити деякі припущення. Коли ви вчора сідали в це крісло, то хотіли, мабуть, сховати якусь річ, що могла б виказати того, хто побував у кімнаті?

Беністерове обличчя пополотніло:

— Ні, сер, аж ніяк.

— Це лише припущення, — лагідно додав Холмс. — Відверто кажучи, я не можу цього довести. Але мені здається, що це так, бо тільки-но містер Сомс вийшов з кімнати, як ви випустили людину, що ховалася в спальні.

Беністер обливав сухі губи:

— Там нікого не було, сер.

— Шкода, Беністере. Досі ви, може, й говорили правду, але цього разу, безперечно, збрехали.

Служникове обличчя було похмуре і вперте:

— Там нікого не було, сер.

— Та невже, Беністере?

— Ні, сер, нікого.

— Отже, ви не зможете сказати нам нічого нового. Ви могли б затриматися трохи в цій кімнаті? Станьте там, біля дверей до спальні. А тепер, Сомсе, дуже прошу вас зробити мені ласку — піти до молодого Гілкріста й запросити його сюди.

За хвилину викладач повернувся разом зі студентом. То був юнак чудової статури, високий, гнучкий і жвавий, із бадьорою ходою й милим, щирим обличчям. Його стривожені блакитні очі ковзнули поглядом по кожному з нас і врешті зі страхом спинились на Беністері, що сидів у кутку.

— Зачиніть двері, — мовив Холмс. — Отже, містере Гілкрісте, нас тут п'ятеро, нікого більше нема й ніхто ніколи не почує жодного слова з нашої розмови. Ми можемо бути цілком відверті один з одним. Ми хочемо знати, містере Гілкрісте: як ви, людина чесна, могли таке скоїти вчора?

Юнак відсахнувся і з жахом та докором поглянув на Беністера.

— Ні, ні, містере Гілкрісте, я не сказав нікому жодного слова! — вигукнув служник.

— Так, це правда, — мовив Холмс. — Але після цих слів Беністера ваше становище зовсім безнадійне. Тож вам залишається одне — розповісти все як було.

Якусь хвилину Гілкріст намагався опанувати себе. Але вже наступної миті впав на коліна біля стола й, затуливши обличчя руками, вибухнув відчайдушним риданням.

— Заспокойтеся, заспокойтеся, — лагідно промовив Холмс, — людині властиво помилятися, і, звичайно ж, ніхто не вважатиме вас за злочинця. Вам, напевно, буде легше, коли я сам розповім містерові Сомсу, що сталося, а ви мене виправите там, де я скажу щось не так. Гаразд? Ні, не відповідайте, якщо не можете. Краще слухайте й стежте, щоб я не був десь несправедливим до вас.

Справа почала з'ясовуватись відтоді, коли ви, містере Сомсе, сказали мені, що ніхто, навіть Беністер, не міг знати, що папери — у вашій кімнаті. Друкар, безперечно, тут був ні до чого. Він міг переписати завдання ще в друкарні. Так само й індус. Папери були згорнуті, й він навряд чи міг би здогадатися, що це таке. З іншого боку, надто вже дивним видається той збіг, що якась людина потрапила до чужої кімнати саме того дня, коли там на столі лежало завдання для іспиту. Це неймовірно. Отож людина, яка опинилася там, знала про ці папери. Як вона довідалась про них?

Коли я увійшов до вашої кімнати, то насамперед оглянув вікно. Мене потішила ваша думка, ніби я розмірковував, як потрапити туди через вікно — серед білого дня, на очах у всіх, хто мешкає навпроти. Думка, звичайно ж, безглузда. Я підраховував, якого зросту мала бути людина, що, проходячи повз вікно, помітила папери на письмовому столі. Я маю шість футів зросту, але зміг побачити стіл, лише звівшись навшпиньки. Нікому, хто нижчий за мене, це не вдалося б. Тож ви бачите, що я мав рацію, коли думав, що передусім слід придивитись до того з ваших трьох студентів, хто найвищий на зріст.

Ми увійшли, і я став оглядати кімнату, аж тут побачив столик, який зародив у мене ще одну підозру. Про письмовий стіл я не міг сказати нічого, поки ви не згадали, розповідаючи про Гілкріста, що той займається стрибками в довжину. Тоді мені стало все зрозуміло: бракувало лише кількох доказів, які я незабаром роздобув.

Тож послухайте, як усе це сталося. Цей хлопець провів день на спортивному майданчику, вправляючись у стрибках. Коли він повернувся додому, то взяв із собою спортивні черевики, що мають, як ви знаєте, гострі шипи на підошвах. Проходячи повз ваше вікно, він побачив завдяки своєму зростові папери на столі і здогадався, що то може бути. Ніякої шкоди не сталося б, якби він, поминаючи ваші двері, не помітив ключ, що його випадково забув служник. Він запалився бажанням увійти всередину й подивитись, чи справді то завдання для іспиту. Жодної небезпеки тут не було — адже він щомиті міг удати, ніби завітав до вас із якимось запитанням.

Коли ж він побачив завдання, то не зміг перебороти спокуси. Свої черевики він залишив на столі... А що ви поклали на крісло біля вікна?

— Рукавички, — відповів юнак.

Холмс переможно поглянув на Беністера.

— Він поклав свої рукавички на крісло і взяв папери, аркуш за аркушем, щоб переписати їх. Він гадав, що викладач повернеться через велику браму, яку йому було добре видно. А ви, як нам відомо, повернулися через бічну хвіртку. Несподівано з-за дверей долинули кроки. Втекти було неможливо. Він забув про рукавички, вхопив черевики й кинувся до спальні. Бачите, подряпина на столі звідси непомітна, а від дверей спальні відразу впадає в око. Це свідчить про те, що черевик потягли в цьому напрямку і винуватець сховавсь у спальні. Глина, що налипла довкола шипа, залишилася на столі, інша грудка впала на підлогу в спальні. Можу додати, що вранці я ходив на спортивний майданчик, побачив таку ж в'язку темну глину в ямі для стрибків і прихопив з собою ще один її зразок із жовтою тирсою, — нею посипають землю, щоб атлет не посковзнувся. Чи правду я кажу, містере Гілкрісте?

Молодий студент тепер уже сидів випроставшись.

— Так, сер, то правда, — мовив він.

— О Боже! Невже вам більше нічого сказати?! — вигукнув Сомс.

— Є, сер, але я просто не можу опам'ятатися, так пригнітило мене це ганебне викриття. Тут у мене є лист, містере Сомсе, який я написав до вас сьогодні вранці, після безсонної ночі. Раніше, ніж дізнався, що вам усе відомо. Ось він, сер. Погляньте самі: "Я вирішив не складати іспит. Мені нещодавно пропонували вступити до родезійської армії[29], і я збираюся до Південної Африки".

— Дуже радий чути, що ви не хочете скористатися плодами свого негідного вчинку, — відповів Сомс. — Але чому ви так вирішили?

Гілкріст указав на Беністера.

— Ось хто напутив мене на чесний шлях, — сказав він.

— Послухайте-но, Беністере, — зауважив Холмс. — Із вашої розповіді зрозуміло, що тільки ви могли випустити цього хлопця з кімнати, адже ви залишилися там самі, а виходячи, мали замкнути двері. Втекти через вікно, як бачите, неможливо. Чи не допомогли б ви з'ясувати нам останню подробицю цієї загадки і розповісти, що змусило вас до цього?

— Все дуже просто, сер, якщо знати причину, але навіть із вашим розумом тут ні про що не здогадаєшся. Свого часу, сер, я служив ключником у старого сера Джейбза Гілкріста, батька цього молодого джентльмена. Коли він збанкрутував, я найнявся служити до коледжу, але ніколи не забував свого старого хазяїна, а для нього тоді настали тяжкі часи. Я пам'ятав про минуле й догоджав його синові, чим лише міг. Отож, сер, коли вчора здійнялася тривога, я зайшов до цієї кімнати й побачив у кріслі жовті рукавички містера Гілкріста. Я їх одразу впізнав і все зрозумів. Якби містер Сомс помітив їх, то був би кінець. Тоді я впав у крісло й не ворухився, доки містер Сомс не пішов. Аж тут зі спальні вийшов мій молодий хазяїн, — а я його дитиною на колінах гойдав, — та й признався в усьому. Як же мені було не врятувати його? Я йому сказав усе, що мав би сказати його покійний батько, — мовляв, добра з такого вчинку не буде, — й випустив. Хіба я чимось завинив, сер?

— Ні, звичайно, — щиросердно погодився Холмс. — Гаразд, Сомсе, гадаю, що вашу маленьку загадку ми подолали, а вдома на нас чекає сніданок. Ходімо, Ватсоне! А щодо вас, сер, то сподіваюся, що в Родезії вас чекає блискуча кар'єра. Один раз ви збочили з дороги. Але ваше майбутнє хай буде чисте.

Золоте пенсне [30]

Коли я дивлюся на три грубі томи нотаток про нашу працю за 1894 рік, то мушу визнати, що мені досить важко вибрати з такого багатого матеріалу випадки, найцікавіші самі собою і водночас такі, що найяскравіше відображали б ті своєрідні здібності, якими славився мій друг. Гортаючи їхні сторінки, я натрапляю на записи про огидну історію з червоною п'явкою та про страхотливу смерть банкіра Кросбі. Тут можна

знайти звіти про трагедію в Едлтоні і про незвичайну знахідку в старовинному британському кургані. Відома справа про спадщину Сміта-Мортімера розслідувалася того ж року, й тоді ж було заарештовано Юре, вбивцю з Бульварів, за що Холмс одержав лист із подякою від французького президента і орден Почесного легіону. Кожен із цих випадків заслуговує на окрему розповідь, проте в цілому, на мою думку, жоден з них не має стількох цікавих деталей, як випадок у старій садибі Йокслі, причому це стосується не тільки смерті молодого Віллоубі Сміта, а й наступних подій, що пролили на цей злочин таке дивне світло.

Був дощовий, буряний вечір кінця листопада. Ми з Холмсом цілий вечір просиділи мовчки: він намагався прочитати крізь сильну лупу залишки напису на палімпсесті, а я заглибився в останнє дослідження з хірургії. Надворі над Бейкер-стрит стугонів вітер, а в шибки несамовито тарабанив дощ. Дивно було, що в самісінькому серці міста, де робота людських рук оточувала нас зусебіч на добрий десяток миль, ми відчували себе в залізних лабетах природи, для якої увесь Лондон видавався не більшим за кротовину в полі. Я підійшов до вікна й поглянув на безлюдну вулицю. Подекуди в калюжах на брудних кам'яних плитах мерехтіли вогники ліхтарів. Самотній кеб плюскотів по тих калюжах, їдучи з Оксфорд-стрит.

— Еге ж, Ватсоне, добре, що такого вечора нам не треба нікуди виходити, — мовив Холмс, відклавши лупу і згортаючи рукопис. — На сьогодні досить. Ця робота дуже втомлює очі. Як я розібрав, це просто рахунки абатства другої половини п'ятнадцятого століття. Овва! Що це таке?

Крізь виття вітру до нас долинув стукіт кінських копит, а потім скрегіт коліс. Кеб, який я побачив, зупинився біля наших дверей.

— Чого йому треба?! — вигукнув я, помітивши, як із кеба вискочив чоловік.

— Чого йому треба? Нас, кого ж іще? А нам, бідолашний мій Ватсоне, треба брати пальта, шарфи, калоші й таке інше, що людина вигадала проти негоди. Та постривайте! Кеб поїхав! Тепер є надія. Якби він хотів, щоб ми поїхали з ним, то затримав би кеб. Ідїть-но, любий мій друже, й відчинїть двері, бо всі добрі люди давно вже сплять.

Коли світло лампи в передпокої впало на обличчя нашого нічного відвідувача, я легко його впізнав. То був молодий Стенлі Гопкінс, талановитий детектив, до чиєї кар'єри Холмс часом виявляв цікавість.

— Він удома? — нетерпляче спитав гість.

— Заходьте, любий сер, — пролунав згори Холмсів голос. — Сподіваюсь, ви не потягнете нас куди-небудь проти ночі.

Детектив зійшов сходами, й світло нашої лампи замерехтіло на мокрому дощовику. Поки я допомагав скинути його, Холмс ворухив у каміні дрова.

— А тепер, любий мій Гопкінсе, йдїть сюди й обсушіть свої ноги, — сказав він. — Ось вам сигара, а в доктора є чудові ліки з гарячою водою та лимоном, які найкраще підходять для такої ночі. З вами, напевно, сталося щось важливе, якщо воно погнало вас із дому в таку негоду.

— Так, містере Холмсе. Їй-бо, в мене був шалений день. Ви читали останні вісті про пригоду в Йокслі?

— Сьогодні я не читав нічого свіжішого від п'ятнадцятого століття.

— Нічого, там лише кілька рядків, та й то перебреханих. Не велика втрата. Правду кажучи, я не справляв посиденьок. Йокслі — це в Кенті, за сім миль від Четема й за три від залізниці. Чверть на четверту я одержав телеграму, о п'ятій був уже в Йокслі, провів розслід, повернувся останнім потягом на Черинг-Крос і звідти помчав у кебі просто до вас.

— Тобто це означає, що вам у цій пригоді не все зрозуміло?

— Це означає, що мені в ній нічого не зрозуміло. Такої заплутаної справи я ще ніколи не мав, а спочатку вона здалася мені такою простою, що там і робити нема чого. Бракує причини, містере Холмсе. Ось що непокоїть мене — я не можу знайти причини. Людину вбито, це безперечно, але я не розумію, хто міг би бажати їй зла.

Холмс запалив сигару і глибоко вмостивсь у кріслі.

— Розкажіть нам усе, — попросив він.

— Усі подробиці я знаю якнайкраще, — почав Стенлі Гопкінс. — Я хочу лише дізнатися, що вони означають. Пригода ця, як мені відомо, сталася так. Кілька років тому стару сільську садибу Йокслі винайняв літній чоловік, що називав себе професором Коремом. Він хвора людина: або лежить у ліжку, або шкутильгає з ціпочком по кімнатах, а часом садівник возить його по парку в колясці. Із слуг він наймає лише стару економку місіс Маркер, та ще покоївку Сьюзен Тарлтон. Обидві вони мешкають у нього відтоді, відколи він приїхав, і обидві мають лагідну вдачу. Професор пише якусь наукову працю й десь із рік тому вирішив, що йому потрібен секретар. Перші два секретарі не засиділися в нього, але третій, містер Віллоубі Сміт, юнак, що тільки-но скінчив університет, виявився саме таким секретарем, якого хотів наймач. Праця його була така: щоранку він писав під диктовку професора, а вечорами добирав матеріал, потрібний для завтрашньої праці. За цим Віллоубі Смітом не знали нічого поганого — ні тоді, коли він хлопчиком навчався в Апінгемі, ні тоді, коли вже юнаком — в Оксфорді. Я бачив його характеристики, з яких видно, що він завжди був спокійний, ввічливий, сумлінний хлопець без жодної вади. І цей хлопець сьогодні вранці зустрів свою смерть у кабінеті професора за обставин, які можуть свідчити лише про вбивство.

Вітер за вікнами свистів і гув. Ми з Холмсом підсунулися ближче до каміна, поки молодий інспектор неквапом провадив свою дивовижну розповідь.

— Якби ви обшукали всю Англію, — мовив він, — то не знайшли б людей, більш відсторонених від зовнішнього світу. Тижні поспіль ніхто з них не виходить за ворота садиби. Професор занурений у свою роботу й нічого поза нею не хоче знати. Молодий Сміт не був знайомий з жодним із сусідів і жив так само, як і його наймач. Жінки — такі самі домовальниці. Мортімер, садівник, який возить професора в колясці, — старий вояк, що пройшов Кримську війну, людина бездоганної поведінки. Він мешкає не в самому будинку, а в трикімнатній хатці в іншому кінці парку. Більше в садибі Йокслі немає нікого. Водночас треба сказати, що за сотню ярдів від воріт пролягає Лондонське шосе, яке веде на Четем. Ворота взято лише на заціпку, тож чужій людині легко потрапити всередину.

Тепер я перекажу вам свідчення Сьюзен Тарлтон, бо вона — єдина особа, яка може що-небудь сказати про цю справу. Це сталося близько півдня, після одинадцятої години. Вона тоді вішала фіранки в горішній спальні. Професор ще був у ліжку, бо в негоду він встає не раніш ніж опівдні. Економка поралася в кухні. Віллоубі Сміт був у своїй спальні, яка слугувала йому й вітальнею, і покоївка почула, як він пройшов коридором і зійшов униз до кабінету, що був якраз під горішньою спальнею. Вона його не бачила, однак каже, що не могла помилитися, бо добре знає його швидку, рішучу ходу. Вона не чула, як зачинилися двері кабінету, але за хвилину звідти долинув жохливий крик. Це був дикий хрипкий вигук, такий дивний і химерний, що важко було визначити, хто кричить — чоловік чи жінка. Тієї самої миті пролунав удар — такий важкий, що старий будинок аж струснуло, а потім запанувала тиша. Покоївка якусь хвилину не могла й поворухнутись, проте невдовзі оговталась і побігла вниз. Двері кабінету було зачинено, й вона відчинила їх. Молодий містер Віллоубі Сміт лежав, розпростертий на підлозі. Спершу вона не побачила в нього жодного поранення, та коли спробувала підняти його, то помітила на потилиці ранку, з якої текла кров. Рана була маленька, але

дуже глибока, — зачепило, мабуть, сонну артерію. Знаряддя, яким було завдано удару, лежало поруч на килимі. То був невеличкий ніж з держакон із слонової кості й негнучким лезом, — ніж для зрізування печаток, яким прикрашають старомодні письмові столи. Він завжди лежав на столі професора.

Спочатку покоївка вирішила, що молодий Сміт уже помер, проте коли вона покропила його обличчя водою з карафки, він на мить розплющив очі. "Професоре, — пробурмотів він, — то була вона". Покоївка ладна заприсягтися, що почула саме ці слова. Він марно намагався додати щось іще й навіть підняв праву руку. Та відразу опустив її й помер.

Тим часом до кімнати вбігла економка, але останніх слів юнака вона вже не чула. Залишивши Сьюзен біля померлого, вона побігла до кімнати професора. Той сидів на ліжку, неабияк схвилюваний, бо почув крик і зрозумів, що скоїлося щось жахливе. Місіс Маркер присягається, що професор був у нічній сорочці, та він і не міг одягнутися без Мортімера, якому було наказано прийти о дванадцятій. Професор заявив, що чув десь крик; оце все, що йому відомо. Він ніяк не може пояснити останніх слів юнака: "Професоре, то була вона"; то була, мабуть, маячня. На його думку, Віллоубі Сміт не мав ворогів, і він не бачить жодної причини для вбивства. Передусім він послав садівника Мортімера по тамтешню поліцію. А трохи згодом старший констебль викликав мене. Нічого в домі не чіпали, поки я не приїхав, і було суворо наказано, щоб ніхто не ходив стежками, які ведуть до будинку. Це була чудова можливість застосувати ваші методи на практиці, містере Шерлоку Холмсе. Для цього справді все було на місці.

— Крім містера Шерлока Холмса, — трохи в'їдливо посміхнувшись, відказав мій друг. — Гаразд. Тепер послухаймо, що ви там зробили.

— Насамперед, містере Холмсе, прошу вас поглянути на цю схему. Вона дасть вам загальне уявлення про те, де розташовано кабінет професора та інші кімнати. Це допоможе вам стежити за моїми розшуками.

Він розгорнув аркуш паперу й поклав на коліна Холмсові. Я підвівся, став позаду Холмса й теж почав вивчати малюнок.

— Це, звичайно, тільки начерк, я зазначив лише те, що здалося мені суттєвим. Решту ви пізніше побачите самі. Перш за все припустімо, що вбивця пробрався до будинку знадвору: як міг він — чи вона — це зробити? Безперечно, парковою стежкою й через чорний хід, звідки веде прямий коридор до кабінету. Будь-який інший шлях набагато складніший. Утекти можна було лише таким самим чином, бо інші два шляхи були відрізані: один зайняла Сьюзен, що бігла вниз, а другий веде просто до спальні професора. Зрозуміло, що я зосередив усю свою увагу на стежці в парку, яка розмокла після дощу, тож сліди на ній мали бути чіткі.

Оглянувши стежку, я побачив, що маю справу з обережним і досвідченим злочинцем. На стежці не було жодних слідів. Зате хтось пройшовся травником, який оторочує стежку, щоб не залишити слідів на землі. Чітких відбитків я там теж не знайшов, але траву було прим'ято; отже, нею хтось пройшов. Це міг бути тільки вбивця, бо ні садівник, ні будь-хто інший з дому не ходив там того ранку, а вночі без упину дощило.

— Хвилинку, — перервав його Холмс. — А куди веде ця стежка?

— До шосе.

— Яка вона завдовжки?

— Ярдів зі сто.

— Якщо біля воріт на стежці були сліди, чи могли б ви помітити їх?

— На жаль, стежку там викладено цеглою.

— А на самому шосе?

— Ні, воно геть укрите калюжами.

— Так, так! А сліди на траві вели до будинку чи від нього?

— Не можу сказати. Вони були нечіткі.

— Великі чи малі?

— Теж не можу сказати.

Холмс нетерпляче прицмокнув.

— Дощ і досі ллє, і буря так само лютує, — мовив він. — Прочитати ці сліди буде важче, ніж отой рукопис. Ну, та так уже й буде. То що ви зробили, Гопкінсе, коли побачили, що нічого не побачили?

— Мені здається, що я побачив багато, містере Холмсе. Я дізнався, що хтось обережно пробрався до будинку знадвору. Там на підлозі простелено кокосовий килимок, і на ньому немає жодних слідів. Далі я вирушив до самого кабінету. Меблів у тій кімнаті дуже мало. Єдине, що там є, — великий письмовий стіл із шухлядами. Бічні шухляди було відімкнено, а середню — замкнено. Бічні шухляди, мабуть, завжди стояли відімкнені, бо в них не було нічого цінного. В середній зберігалися деякі важливі папери, але всі вони були на місці, і професор запевнив мене, що нічого не пропало. Зрозуміло, що метою злочину було не пограбування.

Потім я оглянув тіло юнака. Воно лежало біля столу, трохи ліворуч, як позначено на цьому малюнку. Рана була ззаду на потилиці, з правого боку, тож він ніяк не міг поранити себе сам.

— Якщо не впав на ніж, — мовив Холмс.

— Звичайно. Мені це теж спало на думку. Але ми знайшли ніж за кілька ярдів від тіла, — отже, це неможливо. До того ж, ці його останні слова... І, нарешті, ще один дуже важливий доказ — річ, яку я знайшов у правій руці небіжчика.

Стенлі Гопкінс витяг з кишені паперовий пакуночок. Розгорнувши його, він дістав золоте пенсне на подвійному чорному шовковому шнурку, обидва кінці якого було обірвано.

— Віллоубі Сміт мав чудовий зір, — додав він. — Нема ніякого сумніву, що він зірвав це з обличчя вбивці.

Шерлок Холмс узяв пенсне до рук і оглянув з прискіпливою цікавістю. Потім почепив його собі на носа, спробував почитати, підійшов до вікна й поглянув на вулицю, відтак зняв пенсне і якусь хвилину розглядав його при світлі лампи; нарешті з усмішкою сів за стіл і написав кілька рядків на аркуші паперу, який подав Гопкінсові.

— Це найкраще, що я можу зробити для вас, — сказав він. — Чимось та й допоможе.

Здивований детектив прочитав записку вголос. У ній йшлося:

"Розшукується жінка, добре вбрана, з дуже товстим носом та близько посадженими очима. Має звичку морщити чоло, мружити очі й горбитися. Є відомості, що протягом останніх кількох місяців вона принаймні двічі зверталася до оптика. Оскільки в її пенсне надзвичайно сильні скельця, а оптиків не так уже й багато, відшукати її буде неважко".

Побачивши Гопкінсове здивування, — воно, мабуть, відбилось і на моєму обличчі, — Холмс усміхнувся.

— Усі мої висновки дуже прості, — сказав він. — Важко знайти річ, яка дала б ширше поле для висновків, ніж окуляри чи пенсне, ще й таке незвичайне. Те, що це жіноче пенсне, я зрозумів з його вишуканої оправы, а також зі слів загиблого. Щодо її вбрання — це теж просто: адже оправу зроблено з чистого золота, і важко уявити собі, щоб будь-хто, носячи таке пенсне, був би скромніший в інших звичках. Погляньте-но: дужка надто широка для вашого носа, отже, ніс у цієї жінки дуже товстий. Такий ніс звичайно буває досить короткий, хоча трапляється й велике число винятків, тож я не наполягаю на цій подробиці. В мене досить вузьке обличчя, і все-таки я бачу, що мої очі посаджені ширше за скельця. Таким чином, очі цієї жінки посаджені близько до носа. Зверніть увагу, Ватсоне, що скельця тут увігнуті й надзвичайно сильні. Жінка, чий зір такий слабкий, повинна мати й інші відповідні прикмети — зморшки на чолі, примружені очі, похилі плечі.

— Так, — відповів я, — мені зрозумілий кожен ваш висновок. Але я досі ніяк не доберу, як ви здогадалися про два візити до оптика.

Холмс знов узяв пенсне до рук.

— Зверніть увагу, — мовив він, — що дужку зсередини підмощено корком, щоб менше стискувати ніс. Одна з прокладок вицвіла й трохи стерта, друга — нова. Нову, мабуть, поклали нещодавно. Але й стару, як я бачу, міняли кілька місяців тому. А з того, що обидві прокладки зовсім однакові, видно, що ця леді двічі лагодила пенсне в одного й того самого оптика.

— Святий Юрію, це просто диво! — вигукнув у захваті Гопкінс. — Це ж треба, щоб я мав усі ці відомості в руках і нічого про них не знав! Щоправда, я мав намір обійти лондонських оптиків.

— Обійдіть, звичайно. А тим часом розкажіть, чи знаєте ви щось іще про цю справу?

— Нічогісінько, містере Холмсе. Здається, тепер ви знаєте не менш від мене, а може, й більше. Ми розпитували, чи не з'являвся хтось незнайомий на тамтешніх дорогах чи на станції. Таких незнайомців там не було. Чого я ніяк не доберу, то це причини вбивства. Навіть жодного натяку на причину немає.

— Ну, тут я не зможу допомогти вам. Але ви, мабуть, хочете, щоб ми завтра поїхали з вами?

— Якщо це не завадить вам, містере Холмсе. О шостій ранку з Черинг-Кросу відходить потяг до Четема; коли поверне на дев'яту, ми будемо в Йокслі.

— Тоді ми поїдемо цим потягом. Пригода ваша, звичайно, має деякі цікаві деталі, і я хотів би придивитися до них пильніше. Гаразд, незабаром уже перша, а нам треба хоч кілька годин поспати. Влаштовуйтеся на цій канапі перед каміном. Уранці я розпалю спиртівку, зварю вам каву й ми вирушимо.

Наступного дня буря вщухла, але ранок, коли ми вирушили в дорогу, був холодний. Ми бачили, як над похмурими болотами біля Темзи сходило непривітне зимове сонце; бачили довгий, сумний простір річки, що завжди нагадуватиме мені про нашу гонитву за остров'янином з Андаманів на початку нашої кар'єри. Після втомливої мандрівки ми висіли на маленькій станції за кілька миль від Четема. Поки в тамтешньому заїзді запрягали коня, ми швиденько поснідали й, прибувши до садиби Йокслі, відразу взялися до справи. На воротях парку нас зустрів констебль.

— Чи є якісь новини, Вільсоне?

— Ні, сер, ніяких.

— Чи бачили яких-небудь приїжджих?

— Ні, сер. На станції кажуть, що вчора ніхто не приїжджав і не виїжджав.

— Ви розпитували в заїздах та готелях?

— Так, сер: немає нікого, хто міг би збудити підозру.

— Врешті-решт до Четема звідси можна дійти пішки. Будь-хто міг сховатися там чи непомітно сісти на потяг. Ось та сама паркова стежка, про яку я казав, містере Холмсе. Даю вам слово честі, що вчора слідів на ній не було.

— А з якого боку були сліди на траві?

— Отут, сер. На оцій вузенькій смужці між стежкою та клумбою. Зараз я не бачу слідів, але вчора їх було добре помітно.

— Так, так, тут справді хтось проходив, — мовив Холмс, нахилившись до трави. — Наша леді мусила ступати дуже обережно, чи не так? Якби вона ступила трохи вбік, то залишила б слід або на стежці, або на клумбі, де він був би ще виразніший.

— Так, сер, ця жінка вміє тримати себе в руках.

Я побачив, як Холмсове обличчя насторожилося.

— То ви кажете, що назад вона поверталася так само?

— Так, сер, іншої дороги немає.

— Оцим вузеньким травником?

— Звичайно, містере Холмсе.

— Дивовижно, просто дивовижно! Гаразд, облишмо стежку. Ходімо далі. Цю хвіртку постійно відчинено, так? Тоді нашій гості легко було приникнути до парку. Про вбивство вона не думала, бо інакше взяла б якусь зброю з собою, а не брала ніж з письмового столу. Вона йшла цим коридором, не залишивши слідів на кокосовому килимку. Потім зайшла сюди, до кабінету. Як довго вона тут була? Ми не можемо цього визначити.

— Не більше ніж кілька хвилин, сер. Я забув сказати вам, що місіс Маркер, економка, прибирала там незадовго до того — десь за чверть години, як вона каже.

— Гаразд! Отже, не більше ніж чверть години. Наша леді заходить до кімнати. Що вона робить? Іде до письмового стола. Навіщо? В бічних шухлядах їй нічого не треба. Інакше б їх було замкнено. Ні, їй була потрібна оця середня шухляда. Овва! Що це за подряпина? Подайте-но сірник, Ватсоне. Чому ви не сказали мені про неї, Гопкінсе?

Слід, який він побачив, починався на бронзовій прикрасі праворуч від замкової шпари й проліг десь на чотири дюйми по лакованому дереву.

— Я помітив її, містере Холмсе, але ж навколо замкових шпар завжди є подряпини.

— Вона свіжа, зовсім свіжа. Погляньте, як блищить бронза. Стара подряпина була б так само темна. Погляньте на неї крізь мою лупу. І на лаковане місце теж: наче зорана земля обабіч борозни. Чи тут місіс Маркер?

Сумновида старенька жінка увійшла до кімнати.

— Ви прибирали цей стіл учора вранці?

— Так, сер.

— Ви помітили цю подряпину?

— Ні, сер, не помітила.

— Звичайно ж, не помітили, бо інакше стерли б ганчіркою ці крихти лаку. У кого ключ від цієї шухляди?

— Професор носить його на ланцюжку від годинника.

— Це звичайний ключ?

— Ні, сер, фігурний.

— Дуже добре. Можете йти, місіс Маркер. Отже, справа трохи з'ясувалася. Наша леді заходить до кімнати, йде до письмового стола, відчиняє шухляду чи робить спробу відчинити її. Тим часом до кімнати входить молодий Віллоубі Сміт. Витягаючи поспіхом ключ, вона залишає подряпину біля замка. Він хоче її затримати, а вона, вхопивши першу-ліпшу річ, — нею виявляється той ніж, — б'є його, щоб він відпустив її. Удар виявляється фатальним. Він падає, а вона тікає, забравши, можливо, те, заради чого прийшла. Чи тут Сьюзен, покоївка? Як ви гадаєте, Сьюзен, чи міг хто-небудь прослизнути через ці двері після того, як ви почули крик?

— Ні, сер, не міг. Перш ніж побігти вниз, я глянула, чи нема кого в коридорі. А до того ж ці двері взагалі ніколи не відчиняють. Коли б їх відчинили, я це почула б.

— Отже, цей вихід перекрито. Наша леді, безперечно, не могла втекти таким самим чином, яким прийшла. Як я зрозумів, цей коридор веде до кімнати професора. Чи є з нього вихід надвір?

— Ні, сер.

— То ходімо й познайомимосся з професором. О, Гопкінсе! Це дуже важливо, справді важливо. Біля кімнати професора лежить такий самий кокосовий килимок.

— Ну то й що, сер?

— Хіба ви не бачите тут жодного зв'язку? Гаразд, гаразд. Я, напевно, помилився. Хоча все-таки це здається мені підозрілим... Добре, відрекомендуйте мене професорові.

Ми пішли коридором, котрий мав таку саму довжину, як і той, що вів до парку. В кінці його було кілька східців та дверей. Наш провідник постукав, і ми увійшли до спальні професора.

Це була велика кімната, захаращена безліччю книжок: вони стояли на полицях і лежали стосами по кутках на підлозі. Посередині стояло ліжко, й на ньому на подушках напівлежав сам господар. Нечасто мені доводилося бачити таких химерних осіб. Він повернув до нас худе орлине обличчя з проникливими темними очима, що причаїлися в глибоких виямках під густими навислими бровами. Волосся й борода — зовсім сиві, в кутиках уст була якась дивна жовтизна. З рясної порості сивого волосся стирчала запалена цигарка. Повітря в кімнаті було дуже задушливе через густий тютюновий дим. Коли професор подав Холмсові руку, я помітив, що вона теж жовта від тютюну.

— Ви курите, містере Холмсе? — спитав він, старанно добираючи англійські слова і якимось по-дивному вимовляючи їх. — Прошу, беріть цигарку. А ви, сер? Раджу вам оці цигарки: їх присилають мені з Йонідесу, що в Александрії. Мені шлють по тисячі штук відразу, і все-таки кожні півмісяця доводиться замовляти нові. Кепсько, сер, дуже кепсько, але в старої людини мало втіх. Тютюн і моя робота — це все, що мені залишилося.

Холмс запалив цигарку, непомітно озираючи очима кімнату.

— Тютюн і моя робота, а тепер — самий тютюн, — провадив старий. — На жаль, фатальний випадок перервав мою роботу! Хто міг передбачити таке лихо? Дуже порядний молодик! Можу вас запевнити, що по кількох місяцях навчання він став чудовим помічником. Яка ваша думка про все це, містере Холмсе?

— Поки що нічого не можу сказати.

— Я був би щиро вдячний вам, якби ви пролили трохи світла на цю темну справу. Для такого немічного й старого книгогриза, як я, це справжній удар. Здається, я розучився навіть думати. Але ви ділова людина. Для вас це буденна праця. Ви зберігаєте спокій за будь-якої небезпеки. Нам пощастило, що саме ви взяли за цю справу.

Поки старий професор говорив, Холмс походжав туди-сюди кімнатою. Я помітив, що він надзвичайно швидко курив цигарку за цигаркою. Він, мабуть, поділяв пристрасть господаря до свіжого александрійського тютюну.

— Так, сер, це страшний удар, — вів далі старий. — Ось вона, праця мого життя, — отой стос паперів на столику. Це дослідження документів, знайдених у коптських[31] монастирях Сирії та Єгипту, — найглибше дослідження засад невідомого раніше вірування. Із своїм немічним здоров'ям я не знаю, чи зможу закінчити його без помічника, якого я так несподівано втратив. О Боже! Містере Холмсе, та ви ще завзятіший курець, ніж я сам!

Холмс усміхнувся.

— Так, я знаюся на тютюні, — сказав він, беручи нову, вже четверту, цигарку зі скриньки й припалюючи її від недопалка попередньої. — Не надокучатиму вам допитами, професоре Кореме: адже ви були в ліжку, коли стався злочин, тож нічого не можете про це знати. Я спитаю вас

лише про одне: як ви гадаєте, що мав на увазі бідолашний хлопець, промовивши останні слова: "Професоре, то була вона"?

Професор хитнув головою.

— Сьюзен — сільська дівчина, — відповів він, — а ви самі знаєте, який дурний цей простолюд. Бідолаха, певно, пробурмотів щось незрозуміле в маячні, а їй почулося бозна-що.

— Зрозуміло. А як ви самі пояснили б цю трагедію?

— Може, випадок, а може, — тільки це між нами, — самогубство. Молоді люди завжди мають якісь таємні турботи — нещасливе кохання, про яке ми нічого не знаємо. Це вірогідніше за вбивство.

— А пенсне?

— Так! Я лише вчений, людина, що живе мріями. Я не знаюся на буденних речах. Але погодьтеся, друже мій, що пам'ятками кохання можуть бути найдивовижніші речі. Беріть ще цигарки. Я радий, що ви оцінили їх... Віяло, рукавичка, пенсне — хто знає, що може стискати в останню мить рука самогубця? Цей джентльмен каже про сліди на траві, але врешті-решт він легко може помилитися. А щодо ножа, то він міг відлетіти вбік, коли бідолашний юнак упав. Може, я міркую по-дитячому, але, як на мене, Віллоубі Сміт сам укоротив собі віку.

Схоже було, що ця думка вразила Холмса. Він далі походжав туди-сюди кімнатою, замислено смалячи цигарку за цигаркою.

— Скажіть-но мені, професоре Кореме, — запитав він нарешті, — що ви зберігаєте в середній шухляді стола?

— Нічого цікавого для злодіїв. Родинні папери, листи від моєї нещасної дружини, дипломи університетів, що вшановували мене. Ось ключ. Можете поглянути самі.

Холмс узяв ключ, подивився на нього й віддав професорові.

— Ні, це навряд чи допоможе мені, — сказав він. — Краще вже я піду в парк і там поміркую над усією цією справою. У вашій думці про самогубство дещо таки є. Отож пробачте, що ми вдерлися до вас, професоре Кореме, але я обіцяю, що до другого сніданку не турбуватиму вас. А тоді, о другій годині, ми до вас завітаємо та розповімо про все, що сталося за цей час.

Холмс виглядав дуже засмученим; коли ми вийшли в парк, він почав мовчки ходити туди-сюди стежкою.

— Ви знайшли розв'язку? — спитав я нарешті.

— Усе залежить від тих цигарок, які я палив, — відповів він. — Можливо, я помиляюся. Цигарки покажуть.

— Любий мій Холмсе, — вигукнув я, — але ж як!..

— Гаразд, гаразд, ви побачите все самі. Якщо це не так, то нічого страшного. Ми завжди можемо розпитати оптиків, але я більше люблю коротший шлях — коли, звичайно, він є. А ось і наша люба місіс Маркер! Поговоримо з нею ще з п'ять хвилин.

Я, здається, раніше вже згадував, що Холмс умів одразу викликати в жінок довіру своєю лагідністю. Не минуло й двох хвилин, як вони з економкою балакали так просто, ніби знали одне одного багато років.

— Так, містере Холмсе, саме так, як ви кажете, сер. Він без упину палить. Цілісінький день, а часом і цілісіньку ніч, сер. Заходжу, бува,

вранці до його кімнати — туман, як у Лондоні, далєбі. Сердешний містер Сміт — він теж палив, але не так, як професор. А щодо його здоров'я, то не знаю вже, чи воно кращає, чи гіршає від того тютюну.

— Отакої! — відказав Холмс. — Але ж воно відбиває апетит.

— Ну, того вже я не знаю, сер.

— Напевно, професор їсть дуже мало?

— Ну, не завжди. Я б не сказала.

— Б'юся об заклад, що сьогодні він не снідав, та й другого сніданку не їстиме після стількох цигарок.

— Е, ні, сер, навпаки, цього ранку він добряче поснідав. Не знаю навіть, коли він більше їв, а на другий сніданок замовив собі котлети. Я й сама здивувалася, бо й дивитись не можу на їжу відтоді, як зайшла вчора до кімнати й побачила молодого містера Сміта на підлозі. Але, мабуть, усі люди різні, й професорові нітрохи не бракує апетиту.

Цілий ранок ми гуляли в парку. Стенлі Гопкінс пішов у село, щоб перевірити чутки про якусь невідому жінку, що її нібито бачили діти по дорозі на Четем учора вранці. Щодо ж мого друга, то здавалося, що бадьорість його остаточно покинула. Я ніколи не бачив, щоб він так байдуже брався до якоїсь справи. Навіть коли Гопкінс приніс новину, що діти справді бачили жінку, яка має багато подібного до Холмсового опису — аж до пенсне, це не викликало в нього жодної цікавості. Він трохи пожвавішав лише тоді, коли Сьюзен, яка подавала нам другий сніданок, сказала, що містер Сміт учора зранку гуляв у парку й повернувся додомудесь за півгодини до трагедії. Я не розумів, яку вагу може мати ця обставина, але добре помітив, що Холмс уже долучив її до тієї загальної картини, яку вималював у своїх думках. Несподівано він підхопився зі стільця й поглянув на годинник.

— Друга година, джентльмени, — сказав він. — Ходімо нагору, поговорімо з нашим другом-професором.

Старий уже скінчив свій другий сніданок, і його порожня тарілка якнайкраще свідчила про той чудовий апетит, яким наділила його в своїй розповіді економка. Проте в обличчі його справді було щось химерне, коли він повернув до нас свою сиву гриву й блискучі очі. Незмінна цигарка стирчала з його рота. Він був одягнений і сидів у кріслі біля вогню.

— Ну, то що, містере Холмсе, ви розкрили цю таємницю? — Він підсунув велику бляшанку з цигарками, що стояла перед ним на столі, до мого друга. Холмс тієї самої миті випростав руку, і бляшанка впала на підлогу. Якусь хвилину чи дві ми повзали на колінах і діставали цигарки з найдальших закутків. Коли ми знову підвелися, я помітив, що Холмсові очі спалахнули, а щоки зарожевілися. Я знав, що це може бути тільки ознакою перемоги.

— Так, — мовив він. — Я розкрив її.

Ми з Стенлі Гопкінсом здивовано вирячились на нього. Щось подібне до посмішки скривило худе обличчя старого професора.

— Справді? В парку?

— Ні, тут.

— Тут! Коли?

— Щойно.

— Ви, звичайно, жартуєте, містере Холмсе. Пробачте, але ця справа надто серйозна, щоб отак жартувати.

— Я викував та випробував кожную ланку в ланцюзі своїх думок, професоре Кореме, й певен, що він бездоганний. Я не можу сказати, що спонукало вас і яку участь ви брали в цій дивовижній пригоді. Можливо, через кілька хвилин я почую це з ваших власних уст. А тим часом дозвольте мені описати, як усе це сталося, щоб ви знали, яких відомостей мені бракує.

Учора в вашому кабінеті була жінка. Вона хотіла взяти з шухляди вашого столу якісь документи. Вона мала свій власний ключ. Я дістав змогу оглянути ваш і переконався, що на ньому немає жодної крихточки лаку. Отже, ви не були її спільником; вона прийшла, як я можу судити, без вашого відома, щоб пограбувати вас.

Професор випустив з рота хмару диму.

— Це все дуже цікаво й повчально, — мовив він. — Але що ж далі? Якщо вам відомий кожен крок цієї леді, то, певно, ви можете сказати й те, куди вона поділася.

— Спробую це зробити. Спершу ваш секретар схопив її, й вона заколола його, щоб урятуватися. Я схильний вважати цю катастрофу за нещасний випадок, бо переконаний, що ця леді не мала наміру скоїти це страшне вбивство. Убивця не приходить незброєним. Жажнувшись того, що зробила, вона гарячково забігала кімнатою, шукаючи вихід. На своє нещастя, вона загубила на місці боротьби пенсне й через свій надзвичайно слабкий зір стала зовсім безпорадною. Вона побігла коридором, гадаючи, що це той самий коридор, яким вона прийшла, — адже обидва коридори застелені кокосовими килимками, — і надто пізно зрозуміла, що потрапила не туди й що дорогу назад одрізано. Що їй було робити? Піти назад вона не могла. Зоставатися на місці не могла. Вона мусила йти вперед. І вона пішла. Зійшла нагору сходами, відчинила двері і опинилася в вашій кімнаті.

Старий сидів, роззявивши рота й тупо вирячившись на Холмса. Страх і подив змішалися на його обличчі. Зусиллям волі він змусив себе знизати плечима й вибухнути неприродним сміхом.

— Це все дуже добре, містере Холмсе, — сказав він. — Але ваші блискучі думки мають одну невеличку ваду. Я тоді сидів у цій кімнаті й не виходив з неї цілий день.

— Я знаю про це, професоре Кореме.

— То ви хочете сказати, що я лежав на отому ліжку й не помітив, як до кімнати увійшла жінка?

— Я такого не казав. Ви помітили її. Розмовляли з нею. Впізнали її. Допомогли їй сховатися.

Професор знову силувано засміявся. Він підвівся з крісла, очі його блищали, мов жарини.

— Ви збожеволіли! — скрикнув він. — Ви марите. Я допоміг їй сховатися? Де ж вона тепер?

— Вона там, — мовив Холмс, показавши на високу книжкову шафу в кутку кімнати.

Я побачив, як старий змахнув руками; похмуре його обличчя страшенно скривилось, і він упав у крісло. Тієї самої миті шафа, на яку вказав Холмс, обернулася на завісах і до кімнати ступила жінка.

— Ваша правда! — вигукнула вона, вимовляючи слова якось почужинському. — Ваша правда! Я тут.

Вона була вся в пилюці й павутинні, яке позбирала, мабуть, зі стін своєї схованки. Обличчя її вкривали брудні патьоки: його ніколи не можна було назвати гарним, бо воно мало саме ті риси, які вгадав Холмс, і на додачу ще довге вперте підборіддя. Через природжений слабкий зір та ще раптовий перехід од темряви до світла вона мружилась і кліпала очима, силкуючись розгледіти, хто ми такі. І водночас попри все її постать виглядала по-жіночому шляхетно, а сміливе, вперте підборіддя й гордовито піднесена голова викликали повагу, ба навіть захоплення.

Стенлі Гопкінс торкнувся її руки й оголосив, що її заарештовано, але вона відсторонила його м'яко, проте з гідністю, якій не можна було не скоритися. Старий напівлежав у кріслі, обличчя його пересмикувалось, а очі злякано втупилися в неї.

— Так, сер, я заарештована, — мовила вона. — Я стояла там і чула все. Я зрозуміла, що ви дізналися правду. Я зізнаюся в усьому. Це я вбила юнака. Але ви не помилилися, сказавши, що то випадок. Я навіть не знала, що в руці моїй був ніж, бо зопалу вхопила зі столу першу-ліпшу річ і вдарила його, щоб він відпустив мене. Все це правда.

— Мадам, — сказав Холмс, — я певен, що все це правда. Побоююсь лише, що вам зле.

Вона дуже зблідла, й ця блідість була ще жахливіша під темними патьоками бруду на обличчі. Вона сіла скраю ліжка й заговорила знову:

— У мене мало часу, але я хочу, щоб ви знали всю правду. Я дружина цього чоловіка. Він не англієць. Він росіянин. Я не назву його прізвища.

Старий уперше поворухнувся.

— Хай Бог тебе боронить, Анно! — скрикнув він. — Хай Бог тебе боронить!

Вона глянула на нього з невимовною зневагою.

— Навіщо ти так чіпляєшся за своє скалічене життя, Сергію? — мовила вона. — Ти завдав шкоди багатьом і не зробив добра нікому, навіть собі. Не бійся, я не перерву гнилої нитки твого життя раніше, ніж призначено Богом. Я чимало гріхів скоїла з того часу, як переступила поріг цього клятого дому. Але я мушу говорити далі, бо буде пізно.

Я вже сказала, джентльмени, що я дружина цього чоловіка. Він мав п'ятдесят років, а я була дурним двадцятилітнім дівчиськом, коли ми побралися. То було в російському місті, в університеті, — я вам не називатиму його.

— Хай Бог боронить тебе, Анно! — знову пробурмотів старий.

— Ми були революціонерами — нігілістами, ви знаєте. Він, і я, і багато інших. Потім настали тяжкі часи, було вбито поліційного чиновника, багатьох заарештували, почали шукати свідків, і заради того, щоб урятуватися й дістати велику винагороду, мій чоловік виказав мене й товаришів. Так, нас усіх заарештували за його доносом. Дехто з нас пішов на шибеницю, дехто — до Сибіру. Я була серед останніх, але моє заслання не було довічним. А мій чоловік, забравши свої криваві гроші, подався до Англії й нишком оселився тут, бо добре знав, що тільки-но наше братство довідається, де він є, то не мине й тижня, як здійсниться правосуддя.

Старий простяг тремтячу руку і взяв цигарку.

— Я в твоїх руках, Анно, — сказав він. — Ти завжди була до мене доброю.

— Я ще не розповіла вам про головне його лиходійство, — провадила жінка. — Серед наших товаришів був один — мій щирий друг, шляхетний, відданий. Він кохав мене, мав усе те, чого не мав мій чоловік. Він

ненавидів жорстокість. Ми всі були винні, — якщо вважати це виною, — крім нього. Він писав мені листи, у яких благав обрати інший шлях. Ці листи могли б урятувати його. А ще — мій щоденник, де я описувала свої почуття до нього й переконання кожного з нас. Мій чоловік розшукав і заховав щоденник та листи. Він щосили намагався знищити цю людину. Це йому не вдалося, та Олексія заслали до Сибіру, де він зараз тяжко працює в соляній копальні. Подумай про це, мерзотнику, гидкий мерзотнику! Зараз, цієї миті, Олексій, — людина, імені якої ти не гідний навіть вимовити, — працює й живе, мов раб, а ти — в моїх руках, але я не бруднитиму їх.

— Ти завжди була шляхетною жінкою, Анно, — мовив старий, попихкуючи цигаркою.

Вона підвелася, але відразу впала, застогнавши з болю.

— Я мушу сказати все. Коли строк мого заслання скінчився, я вирішила дістати щоденник і листи й надіслати їх російському урядові, щоб мого друга випустили на волю. Я знала, що мій чоловік поїхав до Англії. Після кількох місяців розшуків я знайшла його. Я знала, що він береже щоденник, бо коли я була в Сибіру, то отримала від нього лист, у якому він докоряв мені, наводячи рядки з щоденника. Але я була певна, знаючи його мстиву вдачу, що він не віддасть його мені з доброї волі. Я мусила взяти його сама. Задля цього я найняла приватного детектива, що поступив до мого чоловіка секретарем, — то був твій другий секретар, Сергію, той самий, що так швидко покинув тебе. Він дізнався, що папери сховано в середній шухляді столу, і зробив відбиток ключа. Більше він нічого не схотів робити. Він передав мені план будинку й сказав, що опівдні в кабінеті нікого не буває, бо секретар працює тут, нагорі. Нарешті я зважилась і прийшла сюди, щоб забрати папери. Мені це вдалося, але якою ціною!

Я саме взяла папери й замикала шухляду, коли юнак перейняв мене. Я вже бачила його вранці. Він зустрів мене на дорозі, і я спитала, де мешкає професор Корем, не знаючи, що то його секретар.

— Саме так! Саме так! — мовив Холмс. — Секретар повернувся додому і розповів господареві про жінку, яку зустрів. Умираючи, він намагався пояснити, що то була вона — та самісінька, про яку він казав йому.

— Дайте мені скінчити, — наполегливо мовила жінка, й обличчя її скривилося від болю. — Коли він упав, я кинулася навтікача з кімнати, помилилася дверима й опинилася в чоловічій кімнаті. Він хотів мене виказати. Я сказала, що його життя в моїх руках. Якщо він віддасть мене до рук закону, то я віддам його до рук нашого братства. Я хотіла жити не заради самої себе: я хотіла виконати свій намір. Він знав, що я зроблю те, що сказала, й що його життя — в моїх руках. Через те, і лише через те, він сховав мене. Він підштовхнув мене до цієї схованки — пам'ятки минулих часів, відомої лише йому одному. Він їв у своїй кімнаті й віддавав мені частину своїх харчів. Ми вирішили, що я вночі, коли поліція покине будинок, вислизну й ніколи більше не повернуся. Але ви якимось чином вивідали про наші наміри. — Вона дістала з-за пазухи невеличкий пакунок. — Ось мої останні слова, — вела вона далі. — Ось пакунок, що врятує Олексія. Я довіряю його вам. Візьміть його! Віддайте до російського посольства. Тепер я виконала свій обов'язок і...

— Зупиніть її! — вигукнув Холмс. Він кинувся через кімнату до неї й видер з її рук маленьку пляшечку.

— Пізно! — сказала вона, впавши на ліжко. — Пізно! Я прийняла отруту, перш ніж залишити схованку. Голова йде обертом! Я помираю! Прошу вас, сер, не забудьте пакунок...

— Простенька пригода, але водночас дещо повчальна, — зауважив Холмс, коли ми поверталися до міста. — Все залежало від пенсне. Якби не той щасливий випадок, що небіжчик в останню мить схопив його, я не певен, чи знайшли б ми коли-небудь розв'язку. Мені було зрозуміло, що без таких сильних скелець людина стає сліпою й безпорадною. Коли ви спитали мене, чи вірю я, що вона прийшла назад тим самим вузьеньким травником, я зазначив, як ви пам'ятаєте, що це було б просто

дивовижно. Проте подумки я вирішив, що це неможливо — хіба що, на наше нещастя, вона мала з собою друге пенсне. Тоді я серйозно замислився над припущенням, що вона переховується в домі. Помітивши, які схожі ті два коридори, я зрозумів, що вона дуже легко могла сплутати їх, і якщо так, то, очевидно, мала потрапити до кімнати професора. Цей здогад насторожив мене, і я уважно оглянув кімнату, сподіваючись знайти в ній хоч якісь прикмети схованки. Килим був суцільний і міцно прибитий до підлоги, тож думку про ляду я відкинув. Могла бути заглибина за книжковою шафою. Таке, як вам відомо, частенько трапляється в старих бібліотеках. Я помітив, що книжки розкидано по всій підлозі, й тільки перед цією шафою — чисто. Отже, там мали бути двері. Ніяких інших ознак я, проте, не побачив, але звернув увагу на килим — сірувато-бурий, який легко можна було оглянути. Заради цього я скупив безліч тих чудових цигарок і засипав усю підлогу перед підозрілою шафою попелом. Витівка ця була проста, але надзвичайно корисна. Потім ми зішли вниз, і я, Ватсоне, разом з вами переконався, — хоч ви й не зрозуміли, до чого тут оці балачки, — що професор Корем став їсти набагато більше, — це було природно, якщо він утримував ще одну людину. Тоді ми знову повернулися до спальні, і я, розсипавши цигарки з бляшанки, дістав чудову можливість оглянути підлогу й побачив, що ув'язнена, поки нас не було, залишала свій прихисток. Ось, Гопкінсе, й Черинг-Крос: я вітаю вас із успішним закінченням справи. Безперечно, ви зараз поїдете до начальства. А нам з вами, Ватсоне, треба, мабуть, вирушити до російського посольства.

Зниклий регбіст [32]

До нас на Бейкер-стрит частенько надходили дивовижні телеграми, але мені особливо запам'яталася одна, яку принесли похмурого лютневого ранку сім чи вісім років тому, — Шерлок Холмс просидів над нею з чверть години. Телеграму було адресовано йому, і в ній стояло:

"Будь ласка, почекайте мене. Страшне нещастя. Зник правий тричвертний, украй потрібен завтра. Овертон".

— Поштовий штемпель Стренду, надіслано о десятій тридцять шість, — мовив Холмс, знову й знову перечитуючи телеграму. — Напевно, містер Овертон був дуже схвилюваний, коли посилав її, тож вийшло не дуже зрозуміло. Гаразд, гаразд, поки він прийде, я погортаю "Таймс", а тоді вже дізнаємось про все. З цієї нудьги я ладен узятися за найдрібнішу загадку.

Ми й справді переживали тоді період бездіяльності, що завжди лякало мене, бо я з свого досвіду знав, як небезпечно залишати без роботи мозок мого друга. Кілька років я боровся з його пристрастю до кокаїну, що колись трохи не погубила його чудовий таланти. Я знав, що тепер, навіть тоді, коли він сидів без діла, його більше не вабив цей штучний збуджувач; проте я розумів, що ця звичка не зникла, вона приспана, і щоразу, коли я бачив Холмсове аскетичне обличчя й неспокійний блиск у його глибоких, непроникних очах, то відчував, що сон закінчується й настає пробудження. Тож я дякував цьому містерові Овертону, що він своїм загадковим посланням порушив небезпечний спокій мого друга, який загрожував більшим лихом, ніж усі шторми його буремного життя.

Як ми й сподівалися, слідом за телеграмою невдовзі з'явився її відправник: візитна картка Сиріла Овертона з коледжу Святої Трійці в Кембриджі провістила прихід дужого юнака, що мав не менш як двісті фунтів міцних кісток і м'язів; затуливши своїми широкими плечима двері, він переводив погляд з одного на іншого з нас, а його гарне обличчя відбивало надзвичайну стурбованість.

— Містер Шерлок Холмс?

Мій друг уклонився.

— Я до вас із самісінького Скотленд-Ярду, містере Холмсе. Я бачився з інспектором Стенлі Гопкінсом. Він порадив мені піти до вас. Сказав, що такі пригоди стосуються більше вашого фаху, ніж поліції.

— Прошу, сідайте і розкажіть, що сталося.

— Це жахливо, містере Холмсе, просто жахливо! Дивно, як я ще не посивів. Ви, звичайно, чули про Годфрі Стонтонна? На ньому тримається вся команда. Я ладен віддати за такого тричвертного, як Годфрі, двох найкращих гравців. Як він пасує, як веде м'яч, як захоплює! І до того ж великий розумник: його слово — для всіх нас закон. Що мені без нього робити? Скажіть, містере Холмсе! Є в нас іще Мурхавс, перший запасний, але він півзахисник і щоразу лізе в бій, а не стоїть, де треба, біля бічної лінії. Він чудово б'є по воротах, це правда, однак поля не бачить і бігає погано. Мортонна чи Джонсона, оксфордських нападників, він не наздожене. Стівенсон теж швидкий, але не може бити з двадцяти п'яти ярдів, а кому потрібен такий тричвертний, навіть якщо він добре бігає? Ні, містере Холмсе, ми пропали, якщо ви не допоможете нам знайти Годфрі Стонтонна.

Мій друг із цікавістю вислухав цю довгу промову, кожне речення якої підкріплювалось ляском дужої руки по коліну. Коли наш відвідувач замовк, Холмс простяг руку й дістав свій записник на літеру "С". Цього разу це джерело якнайрізноманітніших відомостей не виправдало його надій.

— Тут є Артур Г. Стонтон, молодий, але вже відомий шахрай, — мовив він, — а ще Генрі Стонтон, якого завдяки моїм старанням засудили до шибениці. Про Годфрі Стонтонна я чую вперше.

Тепер настала черга дивуватись нашому відвідувачеві.

— Як, містере Холмсе? Я думав, що ви знаєте все, — сказав він. — Якщо ви ніколи не чули про Годфрі Стонтонна, то про Сиріла Овертона теж не знаєте?

Холмс, лагідно усміхаючись, хитнув головою.

— О Боже! — вигукнув атлет. — Я ж був першим запасним у матчі Англія — Уельс, а цього року став капітаном університетської команди. І що з того! Не думав я, що в Англії є хоч одна душа, яка не знала б Годфрі Стонтон, славетного тричвертного, героя Кембриджської, Блекхіської й п'яти міжнародних зустрічей. Боже милий! Містере Холмсе, в якому світі ви живете?

Холмс засміявся з простоти молодого велетня.

— Ви живете в своєму світі, містере Овертоне, — чистішому й здоровішому за мій. Моє заняття спонукало мене зустрічатися з людьми різних кіл суспільства, — крім спортсменів, найкращої та найздоровішої частини Англії. Але ваш несподіваний візит сьогодні вранці свідчить про те, що і в цьому світі свіжого повітря й чесної гри може знайтися робота для мене. Тож, любий сер, прошу вас сідати і розповісти мені поволі й до ладу, що власне сталося і якої допомоги ви од мене чекаєте.

Обличчя молодого Овертона напружилось, як це буває в людей, що звикли працювати м'язами, а не головою; проте неквапом, з багатьма повтореннями й запинками, які я опущу в цій розповіді, він розповів нам свою дивовижну пригоду.

— Це сталося так, містере Холмсе. Як ви вже чули, я — капітан команди регбі Кембриджського університету, і Годфрі Стонтон — мій найкращий гравець. Завтра ми граємо з Оксфордом. Учора ми приїхали сюди й зупинилися в готелі "Бентлі". О десятій годині я обійшов кімнати й побачив, що всі хлопці на місцях, бо я вважаю, що успіх команди залежить і від суворих тренувань, і від міцного сну. Я перекинувся двома-трьома словами з Годфрі. Мені здалося, що він якийсь блідий і схвильований. Я спитав, що з ним сталося. Він сказав, що все гаразд, просто трохи болить голова. Я сказав йому "на добраніч" і пішов. Але через півгодини до мене завітав порт'є й повідомив, що якийсь бородань, із простолюду, попросив передати Годфрі лист. Той іще не спав, і лист віднесли до його кімнати. Годфрі, прочитавши лист, упав на стілець, немов його грім ударив. Порт'є так перелякався, що хотів уже

покликати мене. Годфрі його зупинив, випив води й оговтався; відтак зійшов донизу, сказав кілька слів чоловікові, що чекав на відповідь, і вони обидва подалися геть. Останнім, що бачив порт'є, було те, що вони побігли в бік Стренду. Сьогодні вранці Годфрі в кімнаті не було, постіль залишилася неторкнутою, і всі речі лежали там, де я бачив їх увечері. Він пішов невідомо куди й невідомо з ким, і я більше не чув про нього ні слова. Мені здається, що він ніколи вже не повернеться. Годфрі — спортсмен до самих кісток і не міг би через якусь дурницю покинути тренування і зрадити свого капітана. Ні, я відчуваю, що він зник назавжди!

Шерлок Холмс із великою увагою слухав цю дивну розповідь.

— Що ви вчинили? — спитав він.

— Я надіслав телеграму до Кембриджа, щоб дізнатися, чи не бачили його там. Щойно надійшла відповідь. Там його ніхто не бачив.

— Чи міг він учора повернутися до Кембриджа?

— Так, пізнім потягом — чверть на дванадцятку.

— Але він, як ви гадаєте, не поїхав цим потягом?

— Ні, на вокзалі його не бачили.

— Що ви зробили далі?

— Надіслав телеграму до лорда Маунт-Джеймса.

— Чому саме до лорда Маунт-Джеймса?

— Годфрі — сирота, а лорд Маунт-Джеймс — найближчий його родич, здається, дядько.

— Он як. Це проливає нове світло на справу. Адже лорд Маунт-Джеймс — один з найбагатших людей в Англії.

— Так, Годфрі про це розповідав.

— Більше ваш друг не має родичів?

— Ні. Годфрі — єдиний спадкоємець лорда Маунт-Джеймса, якому вже вісімдесят років, і до того ж він хворий на подагру. Кажуть, він міг би натирати більярдний кий своїми суглобами замість крейди. Він страшенний скнара, ніколи не давав Годфрі ні шилінґа, хоч пізніше вся спадщина так чи інакше перейде до нього.

— Чи відповів вам лорд Маунт-Джеймс?

— Ні.

— А навіщо було вашому другові їхати до лорда Маунт-Джеймса?

— Ну, вчора ввечері його щось непокоїло; якщо йшлося про гроші, то, напевно, по них він і поїхав до дядька, адже той має чималі статки. Проте мені здається, що це марна справа. Годфрі сам так гадав. Він ніколи не просив у старого допомоги.

— Гаразд, це ми невдовзі з'ясуємо. Якщо ваш друг справді поїхав до свого дядька, лорда Маунт-Джеймса, як ви тоді пояснили б появу того простака-бороданя о такій пізній годині, й чому це так схвилювало Годфрі?

Сиріл Овертон стис голову руками.

— Тут я нічого не можу сказати, — відповів він.

— Гаразд, у мене сьогодні вільний день і я радий буду взятися за вашу справу, — сказав Холмс. — А вам я порадив би поміркувати, як провести матч без цього молодого джентльмена. Таке несподіване зникнення, як ви самі сказали, має причину, й ця причина може затримати його невідомо на який час. А тепер ходімо до готелю: може, портьє пригадав щось нове, що проллє світло на цю пригоду.

Шерлок Холмс справді славився вмінням викликати довіру в найнесміливіших свідків, тож невдовзі в порожній кімнаті Годфрі Стонтон ми вже слухали розповідь портьє. Нічний відвідувач не був схожий ні на джентльмена, ні на простолюдина. Портьє сказав про нього: "ні те ні се". То був чоловік років п'ятдесяти, сивобородий, блідолиций, скромно одягнений. Здавалося, він був украй схвильований. Портьє помітив, як тремтіла рука того бороданя, коли він подавав Годфрі лист. Годфрі, прочитавши цей лист, сховав його в кишеню. Вийшовши з кімнати, Стонтон не подав руки бороданеві. Вони лише обмінялися кількома реченнями, з яких портьє розібрав тільки одне слово: "час". Потім обидва поспіхом вийшли з готелю. На годиннику тоді було рівно опів на одинадцяті.

— Дозвольте спитати, — мовив Холмс, сідаючи на Стонтонове ліжко.
— Ви чергуєте і вдень, авжеж?

— Так, сер, я чергую до одинадцяті.

— А нічний портьє, сподіваюсь, не бачив нічого дивного?

— Ні, сер, хіба те, що кілька людей повернулися пізно з театру. Більше не приходив ніхто.

— Учора ви були на чергуванні цілий день?

— Так, сер.

— Чи надходила на ім'я містера Стонтон пошта?

— Так, сер, телеграма.

— Он як! Цікаво. О котрій годині?

— Близько шостої.

— Де містер Стонтон одержав її?

— Тут, у своїй кімнаті.

— Ви бачили, як він читав її?

— Так, сер, я чекав на відповідь.

— І що?

— Він написав відповідь, сер.

— Ви надіслали її?

— Ні, він сам.

— Але він написав її при вас?

— Так, сер. Я стояв біля дверей, а він сидів за столом, спиною до мене. Закінчивши писати, він сказав: "Ідіть собі, я надішлю це сам".

— Чим він писав?

— Пером, сер.

— Він узяв телеграфний бланк зі столу?

— Так, сер, верхній бланк.

Холмс підвівся. Взявши бланки, він підніс їх до вікна й уважно оглянув верхній.

— Шкода, що він не писав олівцем, — сказав мій друг, розчаровано жбурнувши бланки на стіл. — Адже ви, безперечно, не раз помічали, Ватсоне, що напис олівцем чітко проступає на наступному аркуші, — цей факт зруйнував чимало щасливих шлюбів. Але тут немає ніяких слідів. Виходить, він писав м'яким широким пером, і я не маю сумніву, що тут нам може зарадити прес-пап'є. Ось саме те, що нам треба.

Він зірвав аркуш вимочки, й ми побачили на ньому загадкові знаки.

Сиріл Овертон розхвилювався.

— Піднесіть це до дзеркала! — вигукнув він.

— Не треба, — відповів Холмс. — папір тонкий, тож ми побачимо напис на зворотному боці. Ось він.

Він перевернув вимочку, й ми прочитали:

"Допоможіть нам, заради Бога!".

— Це кінець телеграми, яку Ґодфрі Стонтон надіслав за кілька годин до того, як зник. Не вистачає принаймні шістьох слів, але й те, що є — "Допоможіть нам, заради Бога!" — свідчить, що юнак потрапив у страшну небезпеку, від якої хтось міг би його порятувати. "Нам" — зверніть увагу!

Небезпека загрожувала ще одній особі. Хто ж це міг бути, як не блідолиций бородань, що сам був украй схвилюваний? Але що може бути спільного між Годфрі Стонтоном і цим бороданем? І хто отой третій, до якого було надіслано прохання про допомогу? Почнімо наші розшуки з цього.

— Тоді спершу нам слід довідатися, кому було надіслано телеграму,
— запропонував я.

— Саме так, любий мій Ватсоне. Це спало на думку й мені. Але хіба ви не знаєте, що коли ми з'явимось на пошті й попросимо корінець телеграми, тамтешні службовці навряд чи допоможуть нам. У їхній праці стільки мороки з паперами! Проте якщо взятися до цього трохи лагідніше й мудріше, то можна сподіватися на краще. А тепер, містере Овертоне, я хотів би при вас оглянути папери, що лежать на столі.

Там була купа листів, рахунків та записників, які Холмс перегортав спритними тонкими пальцями й переглядав жвавими, пильними очима.

— Нічого немає, — врешті сказав він. — До речі, ваш молодий друг, здається, ніколи не скаржився на здоров'я?

— Ні, він був здоровісінький, як бичок.

— Ви колись бачили його хворим?

— Ніколи. Хіба якось ногу розбив, та ще один раз у нього колінна чашечка зсунулась, але ж то дрібниці.

— І все-таки, може, він не такий здоровий, як ви гадаєте. Мені здається, що він приховує якусь хворобу. З вашого дозволу, я візьму з собою дещо з паперів — вони можуть знадобитися нам у подальших розшуках.

— Хвилинку, хвилинку! — заскрипів чийсь голос, і ми побачили в дверях маленького кумедного дідка, що вимахував руками. На ньому були вицвілий сурдут, біла краватка й циліндр із широченними крисами — справжнісінький сільський пастор або найманий жалібник. Проте, незважаючи на цей непоказний, дивакуватий вигляд, його різкий голос і рішучі манери свідчили, що він має звичку наказувати.

— Хто ви такий, сер, і за яким таким правом берете папери цього джентльмена? — спитав він.

— Я приватний детектив і хочу відшукати, куди він зник.

— А, он воно що! А хто вас просив про це, га?

— Оцей джентльмен, друг містера Стонтон; його послали до мене зі Скотленд-Ярду.

— Хто ви такий, сер?

— Я Сиріл Овертон.

— То це ви надіслали мені телеграму? Я лорд Маунт-Джеймс. Я приїхав сюди першим бейсвотерським омнібусом. Це ви найняли детектива?

— Так, сер.

— І ви готові платити?

— Я не маю сумніву, сер, що мій друг Годфрі, коли ми знайдемо його, сплатить рахунок.

— А якщо не знайдете, га? Відповідайте!

— Тоді, звичайно, його родина...

— В жодному разі, сер! — заверещав чоловічок. — Ані пенса від мене не дістанете, ані пенса! Зрозуміли, містере детективе?! Я єдиний родич цього юнака, і я кажу вам, що мене це все не обходить. Якщо він має право на спадщину, то лише через те, що я ніколи не марнував грошей і зараз теж такого не робитиму. Що ж до паперів, з якими так вільно поводитесь, то мушу сказати: якщо вони мають хоч якусь цінність, ви відповідатимете за кожен аркуш, який пропаде!

— Дуже добре, сер, — відповів Шерлок Холмс. — Але дозвольте мені все-таки спитати, чи маєте ви самі якусь думку про те, куди міг подітися цей юнак?

— Ні, ніякої. Він уже достатньо дорослий, щоб самому за себе відповідати, і якщо в нього вистачило глузду зникнути, нехай нарікає сам на себе. Я відмовляюся брати участь у цих розшуках.

— Що ж, я вас розумію, — мовив Холмс із зловтішним вогником в очах. — Але ви, здається, не зовсім розумієте мене. Годфрі Стонтон — людина небагата. Якщо його викрали, то не заради майна. Слава про ваше багатство, лорде Маунт-Джеймсе, долинула й за кордон, отож банда злодіїв могла викрасти вашого небожа, щоб вивідати в нього все про ваш будинок, звички й коштовності.

Обличчя нашого бридкого відвідувача зблідло, як його краватка.

— Боже милий, сер, що це у вас на думці! Я такого й не чекав! Яких тільки мерзотників немає в світі! Але Годфрі — чудовий хлопець, стійкий. Ніщо не змусить його зрадити свого старого дядька. Проте я ще сьогодні відвезу до банку своє срібло. А ви не шкодуйте зусиль, містере детективе! Благаю вас, розшукайте його живим і здоровим. А щодо грошей, скажімо, п'яти чи навіть десяти фунтів, то можете будь-коли звернутися до мене.

Але навіть у цю хвилину прояснення вельможний скнара нічим не міг зарадити нам, бо майже нічого не знав про свого небожа. Єдиним нашим ключем був уривок телеграми, і Холмс, переписавши його, сподівався відшукати наступну ланку цього ланцюга. Врешті ми випровадили лорда Маунт-Джеймса; Овертон теж пішов, щоб разом з усією командою поговорити про нещастя, яке впало на них.

Поряд із готелем була пошта. Ми зупинилися перед нею.

— Варто спробувати, Ватсоне, — сказав Холмс. — Звичайно, з ордером у руках я міг би просто наказати, щоб мені подали корінці, але до цього кроку ще далеко. Не думаю, щоб вони добре запам'ятали обличчя, побачивши його серед такої юрми людей. Спробуймо.

— Пробачте, що потурбував вас, — мовив він як тільки умів лагідно до молодої жінки за віконцем, — у телеграмі, яку я вчора послав, трапилася невеличка помилка. Відповіді чомусь нема, і я побоююсь, що забув підписатися. Чи не могли б ви це перевірити?

Молода жінка дістала пачку корінців.

— О котрій годині ви надсилали її? — спитала вона.

— Одразу після шостої.

— До кого?

Холмс притулив палець до вуст і позирнув на мене.

— Останні слова в ній були: "заради Бога", — прошепотів він. — Я так хвилююся, що немає відповіді.

Молода жінка взяла один бланк.

— Ось вона. Прізвища справді немає, — сказала вона, розгладжуючи бланк на прилавку.

— Так я й думав. Ось чому нема відповіді, — мовив Холмс. — Боже мій, який же я дурень! На все добре, міс, і щиро вам дякую.

Він задоволено засміявся й потер руки, коли ми знов опинилися на вулиці.

— То що? — спитав я.

— Все йде якнайкраще, любий мій Ватсоне, все йде якнайкраще. Я припас сім різних способів, щоб добратися до тієї телеграми, але й не сподівався, що пощастить із першої спроби.

— Про що ж ви дізналися?

— Про місце початку нашого розшуку. — Він покликав кеб. — На вокзал Кінґс-Крос!

— Ми вирушаємо в подорож?

— Так, мені здається, що нам слід разом поїхати до Кембриджа. Все свідчить про те, що треба шукати в цьому напрямку.

— Скажіть мені, — попросив я Холмса, коли кеб загримотів по Ґрейс-Інн-Роуд, — ви маєте якусь думку про те, чому зник цей юнак? Здається, в жодній з наших справ не було такої неясної причини. Навряд чи ви справді вважаєте, що його викрали заради грошей багатого дядька.

— Правду кажучи, любий мій Ватсоне, мені це теж видається сумнівним. Це спало мені на думку лише задля того, щоб розворушити бридкого дідугана.

— Ви зробили це якнайкраще. Тож якою може бути інша версія?

— В мене їх кілька. Ви мусите погодитися, що це дивно й підозріло, коли гравець зникає напередодні такого важливого матчу, та ще коли від цього гравця залежить успіх усієї команди. Звичайно, то може бути збіг, але все одно цікавий. В аматорському спорті не заведено робити ставок, проте дехто з публіки все-таки їх робить; тож може знайтися хто-небудь, кому вигідно вивести гравця з гри, мов коня з перегонів. Це одне пояснення. Інше, досить очевидне, — це те, що юнак повинен одержати багату спадщину, хоча сам має скромні кошти, тож якась банда, можливо, викрала його, сподіваючись на викуп.

— Але ці припущення ніяк не пов'язані з телеграмою.

— Справді, Ватсоне. Телеграма — єдиний вагомий доказ, і відходити від нього вбік нам не слід. Через те ми й їдемо до Кембриджа, щоб довідатись про місце цієї телеграми в нашій справі. Далі шляхи нашого розшуку поки що неясні, але я буду вельми здивований, коли надвечір це все — або майже все — не розкриється.

Було вже темно, коли ми дісталися старовинного університетського міста. Холмс на вокзалі найняв кеб і наказав візникові їхати до будинку доктора Леслі Армстронґа. За кілька хвилин ми зупинилися біля великого будинку на гомінливій вулиці. Ми увійшли всередину, й після довгого чекання нас запросили до приймальні, де за столом сидів сам доктор.

Ім'я Леслі Армстронґа було мені невідоме, що досить переконливо свідчить про те, яким далеким я був тоді від свого фаху. Тепер я знаю, що він — не лише один з найкращих професорів-медиків університету, а й учений європейської слави в кількох галузях науки. Навіть нічого не знаючи про його заслуги, а тільки раз поглянувши на нього, на його широке, вольове обличчя, пильні очі під густими бровами й міцне, немов гранітне, підборіддя, можна було сказати, що це видатна особа. Людина з доброю вдачею, дотепним розумом, сувора, аскетична, стримана й

навіть неприступна — таким постав переді мною доктор Леслі Армстронґ. Він покрутив у руках візитну картку мого друга і не дуже привітно поглянув на нього.

— Я чув про вас, містере Шерлоку Холмсе, і про вашу практику, але мушу сказати, що не схвалюю її.

— В цьому, докторе, з вами згоден перший-ліпший злочинець країни,
— незворушно відповів мій друг.

— Звичайно, коли ваші зусилля спрямовані для боротьби зі злочинністю, сер, вас повинні підтримувати всі розважливі члени суспільства, хоча як на мене, то офіційна влада теж має достатній досвід у цій справі. Гідне ж осуду те, що ви лізете в чужі секрети, виносите на світ Божий найпотаємніші родинні стосунки і, нарешті, марнуєте час людей, які заклопотані своїми справами не менше від вас. Зараз, наприклад, я мав би писати наукову працю, а не розводити тут з вами балачки.

— Безперечно, докторе, але все-таки наша розмова може виявитись важливішою за будь-яку наукову працю. До речі, мушу сказати вам: ми робимо якраз протилежне тому, що ви цілком справедливо засуджуєте, й захищаємо приватні секрети від публічного розголосу, що неминуче трапляється, коли вони переходять до рук поліції. Можете вважати мене за одинака, що воює окремо від армії. Я приїхав розпитати вас про містера Ґодфрі Стонтонна.

— Що з ним сталося?

— Ви знаєте його, чи не так?

— Він мій близький друг.

— Вам відомо, що він зник?

— Справді? — суворе обличчя доктора навіть не поворухнулося.

— Минулої ночі він пішов з готелю, і його досі не бачили.

— То він, звичайно, повернеться.

— Завтра в університеті матч із регбі.

— Мене не цікавлять дитячі забавки. Доля юнака справді глибоко переймає мене, бо я знаю й люблю його. А матч із регбі — це мене не обходить.

— То я хотів би сподіватися на вашу допомогу, бо мене теж хвилює доля містера Стонтонна. Ви знаєте, де він зараз?

— Звичайно, ні.

— Ви бачили його відчора?

— Ні.

— Він здоровий?

— Цілковито.

— Ви бачили його коли-небудь хворим?

— Ніколи.

Холмс дістав аркуш паперу й показав докторові.

— Тоді поясніть, звідки взявся цей рахунок на тридцять ґіней, сплачений минулого місяця містером Ґодфрі Стонтонном докторові Леслі

Армстронґу з Кембриджа. Я знайшов його на Стонтоновому столі, серед інших паперів.

Доктор розгнівився:

— Я не бачу рації щось вам пояснювати, містере Холмсе.

Холмс сховав рахунок у свій записник.

— Якщо ви волієте давати пояснення публіці, то рано чи пізно це станеться, — відповів він. — А я вже казав вам, що обіцяю оберігати таємницю, тож ви вчинили б мудріше, якби цілком довірилися мені.

— Я нічого про це не знаю.

— Ви діставали якісь вісті від містера Стонтонна з Лондона?

— Звичайно ж, ні.

— Боже мій, Боже мій, знову ця пошта! — скрушно зітхнув Холмс. — Учора ввечері, чверть на сьому, Годфрі Стонтон надіслав вам телеграму, — телеграму, що безперечно стосувалася його зникнення, — а ви й досі її не одержали. Це просто неподобство! Зараз піду до тутешньої поштової контори й поскаржуся.

Доктор Леслі Армстронґ вискочив з-за стола, його смагляве обличчя спалахнуло люттю.

— Зробіть ласку й залиште мій дім, сер, — мовив він. — І скажіть своєму наймачеві, лордові Маунт-Джеймсу, що я не бажаю мати жодних стосунків ні з ним, ні з його агентами. Ні, сер, ні слова більше! — І він несамовито смикнув дзвінок. — Джоне, проведи цих джентльменів!

Пихатий ключник мало не виштовхав нас, і ми опинилися на вулиці. Холмс зареготав.

— Доктор Леслі Армстронг — людина справді рішуча й вольова, — сказав він. — Я таких ще не бачив: він міг би замінити славетного Моріарті, спрямувавши свої таланти іншим річищем. А тепер, любий мій Ватсоне, ось ми, самотні й покинуті, в цьому негостинному місті, з якого не можемо виїхати, забувши про нашу справу. Цей невеличкий готель навпроти будинку Армстронґа — саме те, що нам треба. Якщо ви наймете кімнату з вікнами на вулицю й купите харчів до вечері, я тим часом поїду й дещо розпитаю.

Це розпитування, однак, забрало більше часу, ніж Холмс сподівався, і він повернувся до готелю лише після дев'ятої години, блідий і засмучений, увесь у пилюці, зморений голодом і втомлений. На столі на нього чекала холодна вечеря; вгамувавши голод, він закупив люльку й був уже готовий за своїм звичаєм — напівжартома, з природним спокоєм мудреця, — розповісти мені про свої невдачі. Аж тут рипіння коліс надворі змусило його підійти до вікна. Перед докторовими дверима, під газовим ліхтарем, стояла карета, запряжена парою сивих коней.

— Доктора не було три години, — мовив Холмс, — він поїхав о пів на сьому й тільки-но повернувся. Кудись їздив за десять-дванадцять миль і робить це щодня, а часом і двічі на день.

— Нічого дивного, адже він лікар. У нього практика.

— Але ж Армстронг не практикує. Він читає лекції й консультує, а практика лише заважала б йому в науковій праці. Навіщо ж він вирушає в такі тривалі мандри? До кого він їздить?

— Його візник...

— Любий мій Ватсоне, невже ви мали сумнів, що з нього я й почну? Не знаю — чи то з власного лютого норову, чи то з наказу господаря, — але він нацькував на мене собаку. Проте ні йому самому, ні собаці не сподобався мій ціпок, і справа на тому й скінчилася. Наші стосунки після того так загострилися, що про подальші запитання не було й мови. Але, на щастя, я дещо довідався від одного тутешнього чолов'яги на подвір'ї цього самого готелю. Він розповів мені про всі докторові звички й щоденні мандрівки. Тієї миті, ніби на підтвердження його слів, до будинку доктора під'їхала карета.

— І ви подалися за нею?

— Чудово, Ватсоне! Сьогодні ввечері ви міркуєте блискуче. Саме це спало мені на думку. Поряд з нашим готелем, як ви, напевно, помітили, — велосипедна крамниця. Я кинувся туди, попросив велосипед і помчав за каретою, що була вже далеченько. Я швидко наздогнав її й на відстані з сотню ярдів їхав назирці за нею, аж поки ми не вибралися з міста. Ми вже їхали селом, коли сталася несподіванка. Карета зупинилася, доктор вийшов з неї, рішуче ступив до мене і з глумом сказав, що він побоюється, що дорога завузька, отож не хоче своєю каретою перегороджувати шлях моєму велосипедові. Це було просто чудово з його боку. Я проїхав повз карету, промчав ще кілька миль і зупинився, виглядаючи, коли карета знову над'їде. Та карети й близько не було. "Напевно, звернула на путівець", — подумав я й поїхав назад, але знову-таки не побачив і сліду карети. Вона повернулася, як бачите, тільки зараз. Звичайно, спершу я не пов'язував цих поїздок із зникненням Годфрі Стонтонна, — мені просто цікаво було дізнатись про все, що стосується доктора Армстронґа, але тепер ця його хитрість мене насторожила і я не заспокоюся, доки не з'ясую всього.

— Спробуємо вислідити його завтра.

— Чи зможемо? Це не так просто, як ви гадаєте. Адже ви не дуже добре знаєте околиці Кембриджа, авжеж? Тут нема де сховатися. Вся місцевість, яку я об'їздив сьогодні ввечері, — плоска, як долоня, а

людина, яку ми хочемо вислідити, — не така проста, як тепер мені зрозуміло. Я послав телеграму Овертонові, щоб дізнатися, чи не сталося чого нового в Лондоні; а тим часом слід зосередити всю увагу на докторові Армстронґові, чиє ім'я завдяки ласкавій молодій леді з пошти я прочитав на корінці Стонтонової телеграми. Він знає, де юнак, — я ладен на цьому заприсягтися, а якщо знає він, то повинні знати й ми. Погодьмося, що рахунок зараз на його користь, а ви знаєте, Ватсоне, що кидати гру з таким рахунком — звичка не моя.

Але й наступний день нітрохи не наблизив нас до розв'язки цієї загадки. Після сніданку нам принесли лист, і Холмс, усміхаючись, подав його мені.

"Сер! — ішлося в листі. — Можу вас запевнити, що ви марнуєте час, переслідуючи мене. В задку моєї карети, як ви переконалися минулого вечора, є віконце, тож якщо вас не лякає двадцятимильна прогулянка, яка приведе вас до того самого місця, звідки ви виїхали, то можете сміливо ганятися за мною. Але водночас мушу сказати вам, що ця гонитва нітрохи не допоможе містерові Ґодфрі Стонтону, і я певен, що найкраще, чим ви можете прислужитися цьому джентльменові, — повернутись негайно до Лондона і сказати вашому наймачеві, що вислідити його вам не пощастило. В Кембриджі вам нема чого робити.

Щиро ваш Леслі Армстронґ".

— Так, доктор — щирий і чесний супротивник, — мовив Холмс. — Але він збудив мою цікавість, і я звідси не поїду, не дізнавшись про нього всього.

— Карета вже біля його дверей, — сказав я. — Ось він заходить до неї. Поглянув на наше вікно... Може, мені спробувати щастя на велосипеді?

— Ні, ні, любий мій Ватсоне! При всій повазі до вашої вродженої кмітливості, я не думаю, що вельмишановний доктор вам під силу. Я вже сам спробую якось із ним упоратися. А вам, побоююсь, тим часом доведеться взятись до чогось іншого, бо поява двох цікавих незнайомців у сонному містечку може викликати надто багато чуток. Ви, безперечно, знайдете щось до душі в цьому високоповажному місті, а я сподіваюся, що принесу вам увечері приємнішу звістку.

Але й цього дня моєму другові не пощастило. Він повернувся пізно, знесилений і зневірений.

— Я згайнував цілий день, Ватсоне. Дізнавшись про напрям докторових мандрівок, я об'їздив усі села по той бік Кембриджа, розпитував там крамарів та інших обізнаних людей. Побував у Честертоні, Гістоні, Вотербічі, Окінгтоні — і всюди зазнав невдачі. Щоденна поява карети з парою коней ніяк не могла б не впасти в око цьому сонному царству. Отже, доктор дістав ще одне очко. Чи не було для мене телеграми?

— Була, я розпечатав її. Ось вона:

"Шукайте Помпея в Джеремі Діксона, коледж Святої Трійці".

Я нічого не доберу...

— О, тут усе зрозуміло. Це від нашого друга Овертона — відповідь на моє запитання. Зараз я надішлю до містера Джеремі Діксона лист, і тоді, я певен, наше щастя не забариться. До речі, які були новини про матч?

— Тутешня вечірня газета подала чудовий допис. Оксфорд виграв. Ось як закінчується повідомлення:

"Поразка "блакитних" пояснюється нещасливою відсутністю уславленого гравця міжнародного рівня Ґодфрі Стонтонна, що дала про

себе знати вже з першої хвилини гри. Брак комбінацій у тричвертній лінії, мляві напади й захист звели нанівець зусилля цієї дружної команди".

— Отже, побоювання нашого друга Овертона було не безпідставне, — зауважив Холмс. — Але щодо мене, то я згоден з доктором Армстронгом: регбі мене теж анітрохи не обходить. А зараз лягаймо спати, Ватсоне, бо завтра на нас чекає напружений день.

Уранці я жахнувся, побачивши Холмса, що сидів біля каміна з невеликим шприцом у руках. Для мене це знаряддя було пов'язане з єдиним уразливим місцем його вдачі, тож я вирішив, що мої найгірші побоювання справдились. Проте він засміявся, помітивши страх на моєму обличчі, й поклав шприц на стіл.

— Ні, ні, любий мій друже, не варто тривожитись. Нині це не знаряддя зла, а радше ключ до розкриття нашої таємниці. Я покладаю на цей шприц усі свої надії. Я саме ходив дещо розвідати, і все складається якнайкраще. А тепер добре поснідайте, Ватсоне, бо ми сьогодні візьмемо слід доктора, і я ані на хвилину не зупинюсь на перепочинок, доки не зажену його до нори.

— Якщо так, — запропонував я, — то краще буде взяти сніданок із собою, бо він зараз поїде. Карета вже стоїть біля дверей.

— Дарма. Хай собі їде. Він виявиться хитрішим за диявола, якщо зуміє сховатись від нас. Коли ви попоїсте, ходіть униз до мене; я познайомлю вас з одним детективом, чудовим фахівцем у потрібній нам справі.

Коли ми зійшли наниз, Холмс повів мене в стайню, відчинив стійло й вивів присадкуватого рябого собаку з обвислими вухами — помісь бігль з гончаком.

— Дозвольте відрекомендувати вам Помпея, — сказав він. — Помпей — найкращий з тутешніх мисливських собак, не бозна-який бігун, але чудовий нюхач. Що ж, Помпею, хоч ти не такий швидкий, але, певно, швидший за двох лондонців середнього віку. Тож я дозволю собі причепити до твого нашійника шкіряний повідок. А тепер, друже, вперед — покажи, що ти вмієш.

Він підвів собаку до дверей доктора. Помпей нюхнув землю й миттю, напруживши повідок, скавулячи помчав вулицею. Через півгодини ми вже були за околицею міста й бігли путівцем.

— Що це таке, Холмсе? — спитав я.

— Старий, заяложений засіб, що часом стає у великій пригоді. Я вранці зазирнув у докторський двір і облив зі свого шприца заднє колесо карети ганусовою олією. Тепер цей мисливський собака гнатиме за ним аж до самісінького Джон-О'Гротса[33], а нашому другові Армстронґу, щоб збити Помпея зі сліду, довелося б переїжджати каретою Кем. От хитрун! Ось чому він зумів вислизнути тієї ночі!

Собака раптом звернув з путівця на порослу травою стежку. За півмилі він вивів нас на інший путівець, де слід повернув праворуч, до міста. Далі дорога обігнула місто з півдня й повела нас туди, звідки ми почали свою гонитву.

— То він зробив такий викрутас лише заради нас? — зауважив Холмс. — Нічого дивного, що моє вчорашнє розпитування селян було марним. Доктор, звичайно, грає за всіма правилами, але хотілося б знати причину таких хитрощів. Отам, праворуч, має бути село Трампінґтон. О Боже, ось і карета! Мерщій, Ватсоне, мерщій, поки не пізно!

Він кинувся до найближчої хвіртки, силоміць тягнучи за собою Помпея. Тільки-но ми сховалися за живоplotом, як повз нас прогрімотіла карета. Я встиг побачити в ній доктора Армстронґа: він

сидів згорблений, обхопивши руками голову, — живий образ горя. З похмурого обличчя мого друга я зрозумів, що він бачив те саме.

— Боюся, що наші пошуки матимуть сумний кінець, — сказав він. — Скоро ми дізнаємось про все. Вперед, Помпею! До того будинку серед поля!

Не було сумніву, що ми досягли мети своєї мандрівки. Помпей зі скавулінням бігав коло воріт, де ще видніли сліди карети. Звідти до самотнього будинку вела стежка. Холмс прив'язав собаку до огорожі, й ми рушили вперед. Мій друг постукав у невеличкі прості двері, далі постукав ще раз, але відповіді не було. Проте будинок не порожнював — звідти було чути стогін, сповнений безнадійного відчаю та горя. Холмс нерішуче постояв біля дверей, тоді поглянув на дорогу. Дорогою мчала та сама карета, запряжена сивими кіньми.

— О Боже, доктор повертається! — вигукнув Холмс. — Мерщій сюди. Ми мусимо побачити, що тут діється, перш ніж він увійде!

Він прочинив двері, й ми ступили до передпокою. Стогін став гучнішим і врешті перетворився на довгий, відчайдушний крик. Він лунав згори. Холмс кинувся туди, я побіг за ним. Він штовхнув напіввідчинені двері, й ми обидва зупинилися з ляку.

На ліжку нерухомо лежала молода гарна жінка. Її спокійне бліде обличчя з потьмянілими, широко розплющеними очима, що дивилися вгору, обрамлювало пишне золоте волосся. Біля ліжка, зарившись обличчям у ковдру, стояв навколішки юнак, що здригався від ридань. Горе так пригнітило його, що він навіть не глянув на нас, аж поки Холмс не поклав йому руку на плече:

— Ви містер Годфрі Стонтон?

— Так, так, я... Але ви прийшли надто пізно. Вона померла.

Юнак був такий приголомшений, що прийняв нас за лікарів, які прийшли на його виклик. Холмс пробурмотів кілька слів співчуття і взявся розтлумачувати йому, як він переполошив своїх друзів, аж тут на сходах почулися кроки, і в дверях з'явилося суворе, обурене обличчя доктора Армстронґа.

— Бачу, джентльмени, — сказав він, — ви домоглися свого й обрали найзручнішу хвилину для свого вторгнення. Я не хотів би сваритися з вами при небіжчиці, але знайте, що якби я був молодший, то ваша жахлива поведінка дістала б належну відсіч.

— Пробачте, докторе Армстронґу, але мені здається, що ми з вами не зовсім розуміємо один одного, — з гідністю відповів мій друг. — Якщо ви зробите ласку зійти з нами донизу, ми поговоримо про цю сумну справу.

За хвилину ми з похмурым доктором уже сиділи внизу у вітальні.

— То що, сер? — спитав він.

— Насамперед я хочу, аби ви зрозуміли, що лорд Маунт-Джеймс не наймав мене — тим паче, що я не маю жодних симпатій до цього вельможі. Але коли людина зникає, то мій обов'язок — розшукати її, й тільки-но я її знайду, як справу буде скінчено. Якщо в цьому не було нічого злочинного, то таємниця, якої я мимоволі торкнуся, ніколи не стане відомою публіці. В цій справі, вважаю я, закон порушено не було, тож ви можете цілком покластись на мою скромність і на мої зусилля, щоб жодне слово про це не потрапило до газет.

Доктор Армстронґ ступив уперед і подав Холмсові руку.

— Ви славний чолов'яга, — сказав він. — Я помилявся, осуджуючи вас. Я гадав, що краще буде залишити сердешного Стонтонна на самоті, але потім, дякувати Богові, вирішив повернутись і таким чином дістав змогу познайомитися з вами. Ви вже багато про це знаєте, тож мені буде

легко пояснити все інше. Рік тому Годфрі Стонтон наймав у Лондоні помешкання, закохався в хазяйчину дочку і одружився з нею. Вона була така ж добра, як і гарна, й така ж розумна, як і добра. Ніхто б не посоромився мати таку дружину. Але Годфрі — спадкоємець того бридкого скнари-лорда: якби дядько дізнався про їхній шлюб, то позбавив би небожа спадщини. Я добре знаю юнака й люблю його за чудову вдачу. Я робив усе, що міг, оберігаючи цю таємницю. Ми зробили так, щоб ніхто не дізнався, не прочув про неї. Завдяки цьому самотньому будинкові й нашій обачності про таємницю Годфрі знали тільки я та ще відданий слуга, який зараз побіг до Трампінгтона по лікаря. Але останнім часом Годфрі зазнав страшного удару — його дружина тяжко захворіла. Виявилось, що в неї швидкоплинні сухоти. Бідолашний юнак мало не збожеволів, але все-таки мусив їхати до Лондона на той матч — адже він не міг пояснити, чому його немає, не розкривши своєї таємниці. Я намагався підбадьорити його, пославши телеграму. Він мені відповів і благав зробити все, щоб урятувати її. Це була телеграма, яку вам якимось дивом пощастило прочитати. Я не хотів казати йому, яка велика небезпека, бо знав, що тут він нічим не зарадив би, але я написав усю правду батькові дівчини, а той необачно повідомив про все Годфрі. Наслідок був той, що Годфрі, кинувши все, трохи не збожеволівши, примчав сюди й простояв на колінах біля її ліжка до самісінького ранку, аж поки смерть не припинила її страждань. Це все, містере Холмсе. Я певен, що можу сподіватись на вашу скромність і на скромність вашого друга.

Холмс потис докторові руку.

— Ходімо, Ватсоне, — сказав він.

Ми вийшли з цього сумного будинку назустріч блідому саяву зимового дня.

Убивство в Ебі-Ґрейндж [34]

Був на диво холодний, морозяний ранок наприкінці зими 1897 року, коли я прокинувся від того, що хтось термосив мене за плече. То був Холмс. Свічка в руці осявала його рішуче, схвильоване обличчя, і я з першого погляду зрозумів — сталося щось лихе.

— Ходімо, Ватсоне, ходімо! — вигукнув він. — Гра почалася. Ані слова! Одягайтеся, й ходімо!

За десять хвилин ми обидва сиділи вже в кебі і мчали мовчазними вулицями до Черинг-Кроського вокзалу. Тільки-но зазоріли перші промені зимового світанку, і в опаловому лондонському тумані неясно забовваніли поодинокі постаті майстрових, що поспішали на роботу. Холмс сидів мовчки, загорнувшись у тепле пальто, і я зробив те саме, бо повітря було дуже холодне, а до того ж ми обидва виїхали натщесерце.

Тільки випивши на вокзалі гарячого чаю і зайнявши свої місця в кентському потязі, ми відтанули настільки, що мій друг міг говорити, а я — слухати. Холмс дістав з кишені папірець і вголос прочитав:

"Ебі-Грейндж, Маршем, Кент, 3.30 ранку.

Дорогий містере Холмсе!

Буду щиро радий, коли ви негайно допоможете мені в справі, яка обіцяє бути вельми цікавою. Ця справа якраз вам до смаку. Леді доведеться випустити; решту намагатимуся зберегти як було, але прошу вас, не марнуйте жодної хвилини, бо важко буде залишити тут сера Юстеса.

Щиро ваш Стенлі Гопкінс".

— Гопкінс викликав мене сім разів, і щоразу його запрошення виправдовувались, — мовив Холмс. — Здається, всі ці справи увійшли до вашої збірки, Ватсоне, а я мушу визнати, що ви вмієте добирати

найцікавіше, — це великою мірою надолужує те, що не подобається мені у ваших оповідках. Через вашу дивну звичку розглядати все з письменницького, а не з наукового погляду губиться багато з того, що могло б стати чудовим взірцем наукового розслідування. Ви лише злегка зачіпаєте найтоншу частину моєї праці, зосереджуючись на химерних подробицях, які можуть захопити читачів, але нічого їх не навчать.

— Тоді чому б вам самому не писати ці оповідки? — трохи ображено спитав я.

— І писатиму, любий мій Ватсоне, писатиму. Зараз, як бачите, я надто заклопотаний, а на схилі віку маю намір створити посібник, у якому буде зосереджено все мистецтво розкриття злочинів. Сьогодні ми, здається, їдемо на місце вбивства.

— То ви думаєте, що цей сер Юстес мертвий?

— Схоже, що так. Із Гопкінсового листа видно, що той дуже схвильований, а він — не така вже й слабкодуха людина. Так, гадаю я, це вбивство, а тіло залишили нам для огляду. Якби це було самогубство, він не послав би по мене. А щодо леді, яку "доведеться випустити", то її, мабуть, замкнули в кімнаті, поки відбувався злочин. Ми переносимось до вищого світу, Ватсоне: шелесткий папір, монограма "Ю.Б.", герб, адреса з титулом. Здається, що наш друг Гопкінс виправдає свою славу і ранок нам випаде цікавий. Злочин стався ще до півночі.

— Як ви могли про це дізнатися?

— З розкладу потягів та з підрахунку часу. Треба було викликати тамтешню поліцію; вони зв'язались із Скотленд-Ярдом, Гопкінс мав приїхати туди і в свою чергу послати по мене. Цього вистачає якраз на цілу ніч. Ось ми і в Чизельгерсті; наші сумніви скоро розвіються.

Проїхавши зо дві милі вузькими путівцями, ми опинилися перед брамою парку, яку відчинив старий воротар: на його похмурому обличчі лишилися сліди недавнього лиха. Крізь чудовий парк, між двома рядами стародавніх берестів, пролягала алея, що закінчувалася біля невеликого видовженого будинку, оздобленого колонами в дусі Паладіо[35]. Середня частина будинку була, очевидно, найдавніша — її стіни обвивав плющ; але широкі вікна свідчили про те, що будинку все-таки торкнулися найновіші зміни, а одне крило здавалося зовсім новим. Стривожений молодий інспектор Стенлі Гопкінс зустрів нас на порозі.

— Я дуже радий, що ви приїхали, містере Холмсе. І ви теж, докторе Ватсоне. Далебі, якби я міг почати все спочатку, я б вас не турбував; тільки-но леді отямилась, вона дала мені такі виразні свідчення, що тепер нам залишилося вже небагато роботи. Пам'ятаєте люїшемську банду грабіжників?

— Трьох Рендалів?

— Так, батька й двох синів. Це їхня робота. Тут немає жодного сумніву. Два тижні тому вони попрацювали в Сайденгемі, — там їх бачили й описали. Оце так зухвальство! Ледве минуло два тижні, як вони знову тут, і недалеко. Це вони, безперечно, вони. Тепер шибениця їх не обмине.

— То сер Юстес мертвий?

— Так, йому провалили голову його ж кочергою.

— Сер Юстес Брекенстол, як сказав мені візник?

— Так, саме він, — один з найбагатших людей Кенту. Леді Брекенстол зараз у вітальні. Бідолашна жінка, який жах їй довелося пережити! Вона була наче мертва, коли я вперше побачив її. Гадаю, вам краще піти до неї й вислухати її розповідь. Потім ми разом оглянемо їдальню.

Леді Брекенстол виявилась незвичайною жінкою. Нечасто доводилось мені бачити таку струнку постать, витончені манери і вродливі риси. Вона була білявка з блакитними очима, а її обличчя, нині бліде й змарніле від нещодавніх переживань, зберігало сліди колишньої краси. Вона зазнала не тільки духовних, а й фізичних страждань: над одним оком у неї здувся великий темний набряк, який покоївка — висока, сувора жінка — старанно промивала водою з оцтом. Леді лежала на канапі зовсім знеможена, але швидкий, допитливий погляд, яким вона окинула нас, коли ми увійшли до кімнати, й насторожений вираз чарівного обличчя показували, що страшні події нітрохи не послабили ні її розуму, ні самовлади. На ній був широкий, блакитний, гаптований сріблом халат, але поруч, тут-таки на канапі, лежала чорна з блискітками обідня сукня.

— Я вже розповіла вам про все, що сталося, містере Гопкінсе, — втомлено мовила вона. — Може, ви самі повторите мої слова? Хоча, якщо ви вважаєте, що це конче потрібно, я сама розкажу цим джентльменам, що тут скоїлось. Вони були в їдальні?

— Я вважав, що їм спершу треба вислухати вашу розповідь.

— Я заспокоюсь лише тоді, коли ви з цим покінчите. Мені страшно навіть подумати, що він і досі там лежить. — Вона здригнулась і затулила обличчя руками. Широкі рукави її халата впали, оголивши руки по лікті.

— У вас іще є рани, мадам! Що це? — несподівано скрикнув Холмс.

Дві криваві червоні плями видніли на білій, гладенькій шкірі руки. Вона поспіхом затулила їх.

— Ні, нічого. Це не стосується тієї страшної нічної пригоди. Якщо ви з вашим другом сядете, я розповім вам усе, що знаю.

Я дружина сера Юстеса Брекенстола. Ми повінчалися рік тому. Не варто, гадаю, ховатися з тим, що шлюб цей був нещасливий. Так скажуть вам, напевно, всі сусіди, навіть якби я спробувала це заперечувати. Може, в чомусь винна і я. Я виросла в Південній Австралії, серед вільного, менш манірного товариства, й це англійське життя з його суворими приписами й світськими забобонами мені не до душі. Але головна причина в тому, — і про це знає будь-хто, — що сер Юстес був гіркий п'яниця. Нелегко було прожити навіть годину з таким чоловіком. Уявіть собі, що значить для вразливої, запальної молоді жінки бути прикутою до нього і вдень, і вночі! Це блюзнірство, злочин, підлота — вважати такий шлюб за непорушний. Я певна, що ваші страхітливі закони ще накличуть прокляття на вашу землю: Бог не дозволить, щоб кривда взяла гору! — На мить вона підвелася, її щоки зрум'яніли, очі спалахнули вогнем. Дужа, але ніжна рука суворі покійки поклала її голову на подушку, й несамовитий спалах гніву перейшов у бурхливе ридання. Нарешті вона заговорила знову:

— Я розповім вам про минулу ніч. Ви, певно, вже помітили, що всі наші слуги сплять у новому крилі. В середній частині будинку — наші кімнати, за ними — кухня й наша спальня нагорі. Покійка Тереза спить над моєю кімнатою. Більше тут нема нікого, й жоден звук не долине до тих, хто мешкає в дальшому крилі. Грабіжники, мабуть, добре це знали, інакше б вони так не поводитися.

Сер Юстес пішов спати, коли було пів на одинадцять. Слуги теж порозходились. Не збиралася спати лише моя покоївка: вона чекала нагорі, коли я покличу її. Я сиділа в цій кімнаті й читала книжку, доки не повернуло на дванадцять. Тоді я пішла подивитись перед сном, чи все в домі гаразд. Це мій обов'язок, бо на сера Юстеса, як я вже казала вам, не завжди можна було покластися. Я обійшла кухню, буфетну, збройову, більярдну, вітальню і нарешті зайшла до їдальні. Коли я наблизилася до дверей, щільно затулених товстими порт'єрами, то раптом відчула протяг і зрозуміла, що їх відчинено. Відсунувши порт'єру, я опинилася сам на сам з підстаркуватим широкоплечим чоловіком, який щойно ступив до кімнати. Великі скляні французькі двері виходять на травник

перед будинком. Я мала в руці запалену свічку й при її світлі побачила, що за цим чоловіком заходять іще двоє. Я позадкувала, але той чоловік умить накинувся на мене. Він схопив мене спочатку за руку, а потім за горло. Я вже хотіла закричати, та він ударив мене по голові й звалив на підлогу. Напевно, я на кілька хвилин знепритомніла, бо коли отямилася, то побачила, що вони одірвали мотузок од дзвінка й прив'язали мене до дубового крісла, яке стоїть при обідньому столі. Я була прив'язана так міцно, що не могла поворухнутись, а рота мені заткнули хустиною, ледве я встигла слово мовити. Цієї миті до кімнати увійшов мій нещасний чоловік — мабуть, почув підозрілий шум. Він був у нічній сорочці й штанях, але тримав у руці свій улюблений терновий кийок. Одразу кинувся до грабіжників, але отой підстаркуватий вихопив з-за ґратців кочергу і щосили його вдарив. Мій чоловік упав, навіть не застогнавши, й більше не вставав. Я знову знепритомніла, та за кілька хвилин оговталася. Розплющивши очі, я побачила, що вони забрали з буфета все срібло й дістали звідти пляшку вина. Кожен тримав у руці склянку. Я вже казала вам, що один з них був підстаркуватий, з бородою, а двоє інших — молоді безвусі хлопці. Може, то був батько з синами. Вони про щось пошепотілися. Потім підійшли до мене, щоб перевірити, чи міцно мене прив'язано. Нарешті вони пішли, зачинивши за собою скляні двері. Минуло десь із чверть години, перш ніж я зуміла звільнити рота. Потім я закричала, й на допомогу мені прибігла покоївка. Інші слуги теж прокинулися, й ми викликали поліцію, яка негайно зв'язалася з Лондоном. Це все, що я можу сказати вам, джентльмени, і сподіваюся, що мені не треба буде ще раз переповідати цю сумну пригоду.

— Чи є у вас питання, містере Холмсе? — мовив Гопкінс.

— Ні, я не хочу більше марнувати час і випробовувати терпіння леді Брекенстол, — відповів Холмс. — Але перш ніж ми підемо до їдальні, я хотів би почути ще й вашу розповідь, — він обернувся до покоївки.

— Я помітила цих людей ще до того, як вони увійшли до будинку, — мовила та. — Сиділа собі в спальні біля вікна, аж тут побачила трьох чоловіків, що підходять до вартівні, — ніч була місячна, — та нічого

лихого тоді не подумала. А десь за годину почула стогін своєї господині, кинулася вниз і побачила свою бідолашну овечку зв'язаною, і господаря, що лежав на підлозі. Кров розбризкалась по всій кімнаті — навіть сукню їй забризкала; від того будь-яка жінка без тями впала б, але вона завжди була мужня, міс Мері Фрейзер з Аделаїди, — ставши леді Брекенстол з Ебі-Ґрейндж, вона теж не змінила своїх звичок. Ви надто довго розпитували її, джентльмени; стара вірна Тереза відведе її до спальні, — їй треба як слід відпочити.

Сувора покоївка з материнською ніжністю обняла свою господиню за стан і повела з кімнати.

— Вона прожила з нею все життя, — сказав Гопкінс. — Доглядала її, як та була дитиною, а півтора року тому залишила разом з нею Австралію й приїхала до Англії. Звуть її Тереза Райт; тепер таких покоївок вам не відшукати. Отаке-от, містере Холмсе, коли ваша ласка!

З Холмсового напруженого обличчя щезла цікавість; я знав, що для нього разом з таємницею зникає вся привабливість справи. Залишилося, щоправда, ще заарештувати грабіжників, але чи варто було йому марнувати час на цих звичайнісіньких злодіїв? В очах мого друга я прочитав ту прикрість, яку, певно, відчуває відомий медик-фахівець, коли його запрошують лікувати дитячий кір. Але те, що він побачив у їдальні садиби Ебі-Ґрейндж, дещо пробудило згаслу його цікавість.

Це була велика, висока кімната з дубовою різьбленою стелею, дубовими панелями й чудовою колекцією оленячих рогів та старовинної зброї на стінах. У дальшому кінці кімнати були скляні французькі двері, про які ми вже чули. Троє невеликих вікон з правого боку наповнювали їдальню холодним зимовим сонячним світлом. Ліворуч виднівся великий, глибокий камін під важкою дубовою полицею. Біля каміна стояло дубове крісло з бильцями і різьбою внизу. Крізь отвори різьби було протягнуто червоний шнур, прив'язаний кінцями до нижньої поперечки. Коли леді звільнили, шнур зіскочив, але вузли так і залишились нерозв'язані. Ці

подробиці привернули нашу увагу пізніше, бо тепер усі наші думки зосередились довкола трупа на тигровій шкурі перед каміном.

То було тіло високого, статечного чоловіка років сорока. Він лежав на спині, із запрокинутою головою; білі його зуби вишкірились на тлі короткої чорної борідки. Смагляве орлине обличчя скривила люта ненависть, що надавала його захололим рисам страшного виразу. Він, напевно, був уже в ліжку, коли здійнялася тривога, бо на ньому була розкішна нічна сорочка, а з холош стирчали босі ноги. Голова його була розбита вщент, і все в кімнаті свідчило про дику жорстокість, з якою його вдарили. Біля нього лежали важкий терновий кийок і залізна кочерга, що аж зігнулася від удару. Холмс оглянув і кочергу, і завдану нею рану.

— Цей старший Рендал, мабуть, дужий чоловік, — зауважив він.

— Так, — мовив Гопкінс. — У мене дещо записано про цього чолов'ягу; він — небезпечний клієнт.

— Вам буде неважко взяти його.

— Звичайно ж, ні. Ми давно за ним стежимо; хтось пустив чутку, що він подався до Америки. Але тепер ми знаємо, що його банда тут. Тепер вони від нас не втечуть. Ми вже повідомили про це всі морські порти, і ще до вечора буде оголошено про винагороду. Одного лише не можу добрати, як вони зважились на такий шалений вчинок, знаючи, що леді опише їх нам, а ми за цим описом відразу впізнаємо їх.

— Справді. Чому б їм не змусити леді Брекенстол замовкнути назавжди?

— Напевно, не думали, що вона так скоро отямиться, — зауважив я.

— Можливо. Якщо вони бачили її непритомною, то помилювали її. А що ви скажете про цього бідолаху, Гопкінсе? Я начебто чув про нього не дуже втішні речі.

— Тверезим він був непоганий чоловік, але ставав справжнісіньким чудовиськом, коли був напідпитку, — він рідко допивався до чортиків. Сам диявол тоді вселявся в нього, й він був здатен на все. Він, як мені відомо, незважаючи на багатство й титул, двічі мало не потрапив до нас. Першого разу був скандал, коли він облив собаку бензином і підпалив, — а собака належав леді, — тож цей скандал ледве зам'яли. Потім кинув карафку в покоївку — в Терезу Райт, — із цим так само було багато клопоту. Загалом кажучи, — тільки це між нами, — здається, що без нього в домі стане веселіше. На що ви там роздивляєтеся?

Холмс став навколішки і з великою цікавістю оглянув вузли на червоному шнурі, яким прив'язали леді. Потім так само уважно оглянув потріпаний його кінець, — той самий, який обірвали грабіжники.

— Коли за нього смикнули, то в кухні, напевно, гучно задзеленчав дзвінок, — зауважив він.

— Але почути його не міг ніхто. Кухня — праворуч, у задній частині будинку.

— Звідки грабіжник знав, що дзвінок ніхто не почує? Як він наважився так необачно смикнути шнур?

— Атож, містере Холмсе, атож. Ви питаєте про те, про що я раз по раз питаю сам себе. Немає жодного сумніву, що ті хлопці мусили добре знати й сам дім, і його звичаї. Насамперед вони мали знати, що всі слуги вже полягали спати цієї досить іще ранньої години й що ніхто з них не почує дзвінка в кухні. Виходить, що хтось із слуг був їхнім спільником. Напевно, це так. Але тут є вісім слуг, і про всіх відгукуються якнайкраще.

— За інших рівних умов, — сказав Холмс, — можна було б запідозрити служницю, в яку господар кинув карафку. Але це означало б, що ця жінка зрадила свою господиню, якій вона безмежно віддана. Проте це дрібниця, бо ви, заарештувавши Рендала, легко довідаєтесь, хто його спільник. Розповідь леді цілком підтверджується — якщо потрібні підтвердження, — всім тим, що ми тут бачимо. — Він підійшов до французьких дверей і відчинив їх. — Тут немає ніяких слідів, та й не може бути, бо земля тверда, мов залізо. До речі, свічки на каміні горіли і вночі.

— Так, саме їхнє світло й ще свічка в спальні леді вказали грабіжникам дорогу.

— І що ж вони забрали?

— Забрали небагато, лише півдюжини срібних столових наборів з буфета. Леді Брекенстол думає, що коли вони вбили сера Юстеса, то злякалися й не стали грабувати будинок доценту, як хотіли, напевно, зробити спочатку.

— Це, звичайно, правда, але в них вистачило духу сісти й випити.

— Хотіли, мабуть, заспокоїти нерви.

— Отож. Цих трьох склянок ніхто не чіпав, сподіваюсь?

— Ніхто, і пляшка стоїть так само, як її залишили.

— Ану-бо, погляньмо. Овва! Що це таке?

Три склянки стояли поряд, усі зі слідами вина; в одній із них темнів осад, який дає старе вино. Біля склянок стояла недопита пляшка, а поруч лежав довгий, пропахлий вином корок. Цей корок та ще пил на пляшці свідчили про те, що вбивці ласували не простим вином.

Холмсова поведінка миттю перемінилася. Де й поділася його байдужість! Я побачив жвавів цікаві вогники в його пильних, глибоких очах. Він узяв корок і з хвилину його оглядав.

— Як вони його витягли? — спитав він.

Гопкінс показав на висунуту наполовину шухляду. Там лежали кілька скатертин і великий штопор.

— Чи згадувала леді Брекенстол про цей штопор?

— Ні, адже вона була непритомна, коли відкорковували пляшку.

— Так, справді. До речі, цього штопора вони не брали. Цю пляшку відкорковували штопором з кишенькового ножа, завдовжки не більше ніж півтора дюйма. Якщо ви оглянете головку корка, то побачите, що штопор вкручували тричі, перш ніж витягли корок. І жодного разу не проткнули його наскрізь. Цей довгий штопор з першого разу проткнув би його й витяг. Коли ви спіймаєте цього чолов'ягу, пошукайте в нього кишеньковий ніж.

— Чудово! — вигукнув Гопкінс.

— Але ці склянки, правду кажучи, спантеличили мене. Леді Брекенстол справді бачила, як ті троє пили, чи ні?

— Так, вона сама це бачила.

— Тоді нема про що й говорити. Що тут можна ще сказати? Але все-таки вам слід визнати, що ці три склянки дуже своєрідні, Гопкінсе. Що? Ви не бачите нічого цікавого? Гаразд, гаразд, хай буде так. Можливо, що людина таких особливих знань і сили, як я, звикла шукати складні пояснення там, де впадають в око простіші. Звичайно, ці склянки — простісінький збіг. На все добре, Гопкінсе. Я не бачу нічого, чим міг би

стати вам у пригоді, а справа начебто зрозуміла. Повідомте мене, коли Рендала заарештують, і взагалі про все, що трапиться далі. Сподіваюся, що невдовзі зможу привітати вас з успішним закінченням справи. Ходімо, Ватсоне; вдома з нас, напевно, буде більше користі, ніж тут.

Дорогою додому я помітив з Холмсового обличчя, що його дуже спантеличило щось із того, що він побачив. Раз у раз зусиллям волі він відганяв від себе це враження й намагався розмовляти так, ніби йому все було зрозуміло; але його знов і знов обсідали сумніви, — насуплені брови й задума в очах свідчили про те, що подумки він повертався до великої їдальні в Ебі-Ґрейндж, де сталася ця нічна трагедія. Врешті, на якійсь приміській станції, коли потяг уже рушав, він несподівано рвучко вискочив на платформу і витяг мене за собою.

— Пробачте, любий мій друже, — мовив він, коли останні вагони нашого потяга зникли за поворотом, — я не хочу робити з вас жертву своєї примхи, але життям своїм присягаюся, Ватсоне, що просто не можу залишити цю справу так, як є. Всі мої почуття волають проти того. Це не так, це все не так, я ладен заприсягтися, що це не так. Але ж розповідь леді — зрозуміла, свідчення покоївки — теж, усі деталі збігаються. Що я можу виставити проти цього? Три склянки, й квит. Але якби я взявся за цю справу безсторонньо, якби оглянув усе з тією прискіпливістю, якої з самого початку вимагає кожна справа, якби не мав упередженої думки, що відвела мої міркування вбік, — то невже я не знайшов би нічого певнішого? Звичайно, знайшов би. Сідайте на цю лаву, Ватсоне, й почекаймо чизельгерстського потяга, а тим часом послушайте мої міркування, тільки прошу вас, — це насамперед, — нехай свідчення покоївки та її господині не будуть для вас беззастережною правдою. Чарівність леді не повинна заважати нашим висновкам.

У її розповіді, якщо поглянути на неї неупереджено, одразу помітні окремі деталі, що викликають підозру. Ці грабіжники вчинили зухвалий напад у Сайденгемі два тижні тому. Деякі відомості про них та їхні прикмети наводилися в газетах. І якби хтось вирішив вигадати історію про пограбування, то він, природно, міг би цим скористатися. Справді,

хіба злодії, що тільки-но скоїли вдалий напад, підуть на новий небезпечний злочин замість того, щоб тихенько радіти де-небудь у потаємному місці? До того ж, грабіжники зазвичай не крадуть такої ранньої години; не битимуть жінку, щоб вона не кричала; не вбиватимуть людину, якщо їх достатньо, щоб упоратися з нею; не обмежуватимуться дрібницями, коли здобич сама пливе до їхніх рук, і, нарешті, не залишатимуть недопитою пляшку вина. Вас не дивують усі ці незвичні речі, Ватсоне?

— Разом вони справді вражають, але кожна з них сама собою цілком можлива. Найдивовижніше з усього, як на мене, те, що леді прив'язали до крісла.

— Ну, мені так не здається, Ватсоне, бо злодії мусили або вбити, або прив'язати її, щоб вона не здійняла тривоги до того, як вони повтікають. Але хай там як, хіба я не переконав вас, що в розповіді леді є дещо неймовірне? А найгірше з усього — пригода з тими склянками.

— Що вам до тих склянок?

— Ви можете їх собі уявити?

— Так, звичайно.

— Ми чули, що з них пили троє. Це не викликає в вас сумніву?

— Жодного! Адже вино залишилося в кожній склянці.

— Так, але осад був лише в одній. Ви мали це помітити. Як ви можете це пояснити?

— Цю склянку, мабуть, наливали останньою.

— Аж ніяк. Пляшка була повна, тож у третій склянці мало бути чисте вино, як і в перших двох. Тут можуть бути два — і тільки два — пояснення. Перше: після того, як налили другу склянку, пляшку сильно труснули, тому весь осад опинився в третій склянці. Але це видається не дуже вірогідним. Ні, ні, я певен, що не помиляюсь.

— Що ж тоді сталося?

— Те, що пили тільки з двох склянок, а до третьої позливали залишки, щоб створити хибне враження, ніби там було троє. В такому разі весь осад опинився б в останній склянці, чи не так? Я переконаний, що так і було. Проте якщо повірити такому поясненню, то справа одразу з буденної перетворюється на вельми цікаву, бо виходить, що леді Брекенстол та її покоївка навмисне збрехали нам, що жодному їхньому слову не можна вірити й що вони мали дуже вагому причину приховати ім'я справжнього злочинця; отож нам доведеться відтворювати обставини нашої справи самим, без жодної їхньої допомоги. Ось що нам належить здійснити, Ватсоне. А ось і чизельгерстський потяг.

Господиня й слуги в Ебі-Ґрейндж були дуже здивовані, що ми повернулися, але Шерлок Холмс, довідавшись, що Стенлі Гопкінс поїхав з доповіддю до поліційної управи, зачинився в їдальні й дві години поспіль найдокладніше і найстаранніше вивчав місце злочину, щоб на тривкій основі звести чудову споруду своїх незаперечних висновків. Вікно, порт'єри, килим, крісло, мотузок — усе по черзі було швидко оглянуто й вивчено. Тіло нещасного баронета вже прибрали, а все інше залишалося на місцях. Нарешті, на мій подив, Холмс виліз на міцну камінну полицю. Високо над головою в нього висів кількадеюмовий обривок червоного шнура, досі ще прив'язаний до дроту. Холмс довго дивився вгору, а потім, щоб наблизитися до шнура, вперся коліном у карниз стіни й простягнув руку. До шнура залишалося кілька дюймів, але тут увагу його привернув карниз. Нарешті він зіскочив на підлогу з вигуком задоволення.

— Усе гаразд, Ватсоне, — мовив він. — Ми розплутали цю справу, одну з найприкметніших у нашій колекції. Але, Боже мій, який я був недотепа — мало не зробив найбільшої помилки в своєму житті! Тепер, гадаю, в нас майже повний ланцюг подій; бракує лише кількох ланок.

— Ви знаєте, хто ці люди?

— Людина, Ватсоне, людина. Лише одна, але справді грізна особа. Дужа, як лев, — згадайте удар, що зігнув оту кочергу! Шість футів три дюйми заввишки, прудка, мов білка, з надзвичайно спритними пальцями і, врешті, з чудовим, винахідливим розумом, — адже вся історія вигадана нею. Так, Ватсоне, ми маємо справу з примітною особою. І все-таки цей шнур дає нам ключ до розв'язки всієї цієї справи.

— Який ключ?

— Ну, якби вам знадобилось відірвати шнур, то де б, по-вашому, він обірвався? Звичайно, там, де він прив'язаний до дроту. Чому ж шнур обірвався на три дюйми нижче?

— Бо він там протерся.

— Отож. Огляньте цей кінець: він справді потертий. Нашому незнайомцеві вистачило кебети потерти шнур ножем. Але інший кінець не протерся. Звідси ви цього не побачите, але якщо злізете на камінну полицю, то помітите, що його відрізано без жодного сліду потертості. Тепер ви можете відтворити все, що сталося. Цьому чоловікові знадобився мотузок. Він не став обривати шнур, побоявшись здійснити тривогу дзвінком. Що ж він зробив? Заліз на камінну полицю, але цього йому здалося замало; тоді він уперся коліном у карниз, — там ви можете побачити слід на пилюці, — й дістав ножем до шнура. Мені не вистачило трьох дюймів, щоб дотягнутись; отже, я роблю висновок, що він якнайменш на три дюйми вищий за мене. А тепер подивіться на цей слід на дубовому кріслі! Що це?

— Кров.

— Безперечно, кров. Уже це одне доводить, що розповідь леді — вигадка. Якщо вона сиділа в цьому кріслі, коли було скоєно злочин, то звідки взявся цей слід? Ні, ні, жінку посадили в крісло після того, як помер її чоловік. Я ладен побитися об заклад, що на чорній сукні леді є той самий слід. Це ще не Ватерлоо[36], Ватсоне, але вже Маренго[37]; ми почали з поразки, а закінчуємо перемогою. А тепер я хотів би поговорити з нянею Терезою. Нам слід бути якомога ввічливішими, якщо ми хочемо дістати потрібні відомості.

Сувора австралійська няня виявилась цікавою особою — мовчазна, підозрілива, неласкава, вона нескоро пом'якшала, переможена Холмсовою лагідністю і його щирою готовністю вислухати все, що вона скаже. Вона й не намагалася приховати свою ненависть до небіжчика-господаря:

— Так, сер, то правда, що він кинув у мене карафку. Я чула, як він вилаяв мою господиню, й сказала йому, що якби тут був її брат, він не дозволив би такого. Отоді він і жбурнув у мене ту карафку. Та нехай би щодня жбурляв по дюжині карафок, аби лиш не ображав мою пташку! Він так мордував її, а вона була надто гордовита, щоб скаржитись. Навіть мені не сказала про ті рани на руках, які ви бачили вранці, але я знаю, що то він пробив їй руку шпилькою з капелюха. Чистісінький диявол був, — хай Бог простить, що кажу таке про небіжчика! Але він був диявол, коли ще ногами по землі ходив. Такий уже медоточивий був, коли ми вперше з ним познайомились, — лише вісімнадцять місяців відтоді минуло, а нам здалося, що то цілих вісімнадцять років. Вона тільки-но приїхала до Лондона. То була її перша мандрівка — ніколи раніше вона не покидала домівки. Він і привабив її своїм титулом, грошима, фальшивим лондонським блиском. Якщо вона й зробила помилку, то заплатила найдорожчу для жінки ціну. Якого місяця вони познайомились? Ну, я вже казала вам: після того, як ми приїхали. Приїхали ми в червні, а то було в липні. А одружились вони в січні минулого року. Так, вона знов у вітальні й поговорить із вами, звичайно

ж, але ви не дуже надокучайте їй — вона стільки пережила від цього страху й крові.

Леді Брекенстол лежала на тій самій канапі, але дивилася вже веселіше. Покоївка провела нас до вітальні й одразу заходилась міняти пов'язку на чолі господині.

— Сподіваюся, — мовила леді, — ви не прийшли знов допитувати мене?

— Ні, — відповів Холмс якнайлагіднішим голосом, — я не завдам вам марних турбот, леді Брекенстол; я маю лише бажання допомогти вам, бо знаю, скільки вам довелося вистраждати. Довіртеся мені, як другові, і не пошкодуєте.

— Що ж я повинна зробити?

— Сказати мені правду.

— Містере Холмсе!

— Ні, ні, леді Брекенстол. Ви, мабуть, чули про мене. Я ладен поставити на карту своє ім'я, що ваша розповідь — цілковита вигадка.

Господиня з покоївкою вирячились на Холмса; їхні обличчя зблідли, очі запалали.

— Ви нахаба! — вигукнула Тереза. — То ви хочете сказати, що моя господиня збрехала?

Холмс підхопився зі стільця.

— Вам більше нічого сказати мені?

— Я розповіла вам усе.

— Подумайте ще, леді Брекенстол. Може, краще сказати все відверто?

На мить на її гарному обличчі з'явився сумнів. Але тієї самої миті якась нова думка перетворила його на маску.

— Я розповіла вам усе, що знаю.

Холмс узяв капелюх і знизав плечима.

— Шкода, — мовив він, і ми, не сказавши більше ні слова, залишили кімнату й будинок. У парку був ставок, і мій друг попрямував до нього. Ставок увесь замерз, лише посередині була ополонка для самотнього лебедя, що зимував тут. Холмс поглянув на неї, й ми пішли до вартівні. Там він написав коротку цидулку для Стенлі Гопкінса й залишив її у воротаря.

— Чи влучили ми, чи промахнулися, але наш друг Гопкінс має щось знати. Інакше що він подумає про наш другий візит? — сказав він. — Однак виказувати йому всі наші таємниці ще зарано. Гадаю, тепер нашим місцем дій буде контора пароплавства Аделаїда — Саутгемптон, що в кінці Пел-Мел, коли я не помиляюсь. Є також інша пароплавна лінія, що з'єднує Південну Австралію з Англією, але розпочати краще з більшої.

Холмова візитна картка, надіслана управителеві, збудила його увагу, і невдовзі ми мали всі потрібні відомості. У червні 1895 року лише одне судно цього пароплавства повернулося до вітчизняного порту. То була "Гібралтарська скеля", їхній найбільший і найкращий пароплав. У реєстрі його пасажирів значились міс Фрейзер з Аделаїди та покоївка, що подорожувала разом з нею. Тепер цей пароплав у дорозі до Австралії, десь на південь від Суецького каналу. Команда його залишилася та сама, що й 1895 року, за одним винятком: старшого помічника, містера

Джека Крокера, призначено капітаном на їхній новий пароплав "Скеля Бас", що виходить через два дні з Саутгемптона. Він мешкає в Сайденгемі, але цього ранку повинен з'явитися сюди, щоб дістати вказівки; його можна дочекатися.

Ні, містер Холмс не хоче його бачити, але буде радий дізнатися про його кар'єру і вдачу.

Його кар'єра була блискучою. В усьому флоті немає офіцера, щоб був рівня йому. Щодо його вдачі, то він сумлінний у роботі, але поза судом часто буває нестримний, запальний, — одне слово, людина пристрасна, нерозважлива, проте добра, чесна й віддана. Всі ці відомості Холмс дістав у конторі пароплавства Аделаїда — Саутгемптон. Звідти ми вирушили до Скотленд-Ярду; під'їхавши до управи, Холмс не вийшов з кеба, а сидів, насупивши брови й глибоко замислившись. Нарешті він наказав їхати до телеграфної контори в Черинг-Кросі, надіслав кудись телеграму, й тільки після того ми повернулися на Бейкер-стрит.

— Ні, я не міг цього зробити, Ватсоне, — мовив мій друг, коли ми увійшли до нашої кімнати. — Якщо буде виписано ордер на арешт, то його ніщо в світі вже не порятує. Вперше чи вдруге за всю свою кар'єру я відчуваю, що, викривши злочинця, завдам усім більшої шкоди, ніж він сам завдав своїм злочином. Я навчився бути обережним, і краще вже зневажатиму англійські закони, ніж своє сумління. Перш ніж почати діяти, нам слід ще дещо довідатися.

Надвечір до нас завітав інспектор Стенлі Гопкінс. Із цією справою йому не щастило.

— Ви, напевно, чарівник, містере Холмсе. Я справді вряди-годи думаю, що ваші здібності надлюдські. Як ви могли дізнатися, що вкрадене срібло опинилося на дні ставка?

— Я цього не знав.

— Ви ж порадили мені обшукати ставок.

— І ви знайшли срібло?

— Так, знайшов.

— Я дуже радий, що зумів допомогти вам.

— Але ви не допомогли мені. Ви лише ускладнили справу. Що то за грабіжники, які крадуть срібло, а потім кидають його у найближчий ставок?

— І справді дивовижний вчинок. Я виходив з тієї думки, що коли срібло вкрали особи, які взяли його просто так, про людське око, то природно, що вони спробують мерщій його позбутись.

— Як це могло вам спасти на думку?

— Я просто вважав це за можливе. Коли вони вийшли через французькі двері, їм в око впав ставок із тією чудовою ополонкою. Чи можна знайти краще місце для схованки?

— Схованки, авжеж! — підхопив Стенлі Гопкінс. — Так, так, тепер мені все зрозуміло! Опівночі на дорогах ще багато людей, тож вони злякалися, що їх побачать із сріблом, і кинули його у ставок, щоб повернутись по нього, коли їх ніхто не бачитиме. Чудово, містере Холмсе, — це краще, ніж ваша думка щодо викрадення про людське око.

— Атож, це чудова думка. Звичайно, що мої припущення безглузді, та все ж таки ви мусите визнати, що саме вони допомогли відшукати срібло.

— Авжеж, сер. Але це ще не все: я зазнав гіркого розчарування.

— Розчарування?

— Так, містере Холмсе. Сьогодні вранці в Нью-Йорку заарештували банду Рендала.

— О Боже, Гопкінсе! Це справді зашкодить вашій версії, бо в такому разі вони не могли цієї ночі скоїти вбивство в Кенті.

— Це фатальна помилка, містере Холмсе, фатальна. Є, щоправда, ще банди з трьох осіб, крім Рендалів, а може, це нова банда, про яку поліція ще не знає.

— Так, звичайно, цілком можливо. Що ж ви робитимете?

— Шукатиму далі, містере Холмсе, поки не докопаюся до дна. Може, ви мені щось підкажете?

— Я вже підказав вам.

— Що саме?

— Викрадення про людське око.

— Але навіщо, містере Холмсе, навіщо?

— В тім-то й річ, звичайно. Я вам підкинув думку, а ви поміркуйте над нею. Може, щось і знайдете в ній. Не хочете з нами пообідати? Тоді на все добре, й давайте про себе знати.

Ми пообідали, й до того часу, як прибрали стіл, Холмс не повертався до цієї справи. Потім він закупив люльку, простяг ноги в пантофлях до веселого вогника в каміні й несподівано глянув на годинник.

— Я чекаю на нові події, Ватсоне.

— Коли?

— Зараз, у найближчі хвилини. Ладен побитись об заклад, що ви гадаєте, ніби я недобре повівся зі Стенлі Гопкінсом.

— Я вірю вашому здоровому глуздові.

— Дуже розумна відповідь, Ватсоне. Ви повинні так на це дивитися: я — особа неофіційна, а Гопкінс — офіційна. Я маю право чинити на свій розсуд, а він — ні. Він повинен викривати все, про що знає, інакше зрадить свій службовий обов'язок. Якщо це сумнівний випадок, я не маю права ставити його у складне становище, тож зачекаймо, доки все з'ясується.

— Але коли це буде?

— Дуже скоро. Зараз ви побачите останню дію цієї невеликої, але справді чудової драми.

На сходах залунали кроки, двері нашої кімнати відчинились, і ми побачили перед собою красеня моряка. Це був високий молодик із золотавими вусами і блакитними очима, з засмаглою під тропічним сонцем шкірою і легкою ходою, яка свідчила про те, що він такий же спритний, як і дужий. Він зачинив за собою двері, стиснув кулаки і став, важко дихаючи від непереборного хвилювання.

— Сідайте, капітане Крокере. Ви одержали мою телеграму?

Наш відвідувач сів у крісло й допитливо поглянув на кожного з нас:

— Я одержав вашу телеграму і прийшов на призначену годину. Я чув, що ви були в нашій конторі. Мені нема чого тікати від вас. Я готовий до найгіршого. Що ви хочете зробити зі мною? Заарештувати? Кажіть-но, джентльмене! Годі гратися зі мною в ката-мишки.

— Дайте йому сигару, — звернувся Холмс до мене. — Закурюйте, капітане Крокере, й не нервуйтеся. Можете бути певні, що ми не сиділи б тут із вами, якби я мав вас за звичайнісінького злочинця. Будьте зі мною щирі, й ми, може, щось придумаємо. Якщо ж хитруватимете, то нарікайте на себе.

— Про що ви хочете від мене дізнатися?

— Розкажіть нам правду про те, що сталося в Ебі-Ґрейндж минулої ночі, — розумієте, правду, нічого не додаючи, але й не приховуючи. Я вже знаю так багато, що коли ви хоч на дюйм збочите, я свисну з вікна в оцей сюрчок, і справа одразу перейде до рук поліції.

Моряк трохи подумав. Потім ляснув себе по коліну великою засмаглою рукою.

— Спробую! — вигукнув він. — Я вірю, що ви людина слова й честі, тож розповім вам усе. Але одну річ мушу сказати насамперед. Щодо мене самого, то я ні за чим не шкодую й нічого не боюся; якби мені випало зробити це ще раз, я пишався б тим. Цей клятий звірюка, — якби він мав дев'ять життів, як кіт[38], то заплатив би мені ними всіма! Але Мері, Мері Фрейзер... я ніколи не зможу назвати її на те огидне прізвище. Коли я думаю, що накликав на неї біду, — а я ладен життя віддати за одну усмішку на її милому личку, — моя душа починає тремтіти зі страху. Але... але що мені було робити? Я розповім вам усе, джентльмени, й тоді скажіть мені: що я мав робити?

Мені доведеться повернутися трохи назад. Ви, мабуть, знаєте все, — певно, й те, що я зустрів її, коли вона їхала пароплавом "Гібралтарська

скеля", де я був старшим помічником. Першого ж дня, коли я побачив її, вона стала для мене найдорожчою жінкою в світі. Щодня я кохав її дужче й дужче, — скільки разів під час нічної вахти я ставав навколішки й цілував потемки корабельну палубу, бо по ній ступали її милі ноженята. Вона ніколи не присягалася мені. Вона не обдурювала мене, як часом жінки чоловіків. Тут я не можу на неї поскаржитись. Я кохав її, а вона мала до мене лише товариські, дружні почуття. Коли ми розлучилися, вона була вільною жінкою, а я знав, що вже ніколи не буду вільним чоловіком.

Коли я повернувся додому з наступного рейсу, то почув про її весілля. Справді, чому б їй не одружитися з коханим чоловіком? Титул і багатство — кому вони пасуватимуть краще, ніж їй? Вона народилася для всього найкращого, найшляхетнішого. Мене не засмутило це одруження. Я не якийсь там себелюбець. Я навіть радів, що вона знайшла своє щастя й не пов'язала своєї долі з убогим моряком. Ось так я кохав Мері Фрейзер.

Я ніколи не думав, що побачу її знову, та після останнього рейсу дістав підвищення, а моє нове судно ще не спустили на воду, — отож і мусив чекати зо два місяці в рідні, в Сайденгемі. Одного разу по дорозі я зустрів Терезу Райт, її давню покоївку. Вона розповіла мені про неї, про нього — одне слово, про все. Почувши це, джентльмени, я мало не збожеволів. Та як він смів, п'яний собака, здіймати руку на неї, в якій він черевиків не гідний лизати! Я ще раз зустрівся з Терезою. А потім побачив саму Мері — двічі. Більше вона не схотіла мене бачити. Але наступного дня я довідався, що через тиждень виходжу в море, й вирішив будь-що побачити її ще раз. Тереза завжди була моїм другом, бо любила Мері й ненавиділа того негідника так само, як і я. Від неї я довідався усе про їхній дім. Мері звичайно сиділа й читала в своїй невеликій вітальні внизу. Минулої ночі я прокрався до її вікна й почав шкребтисся в шибку. Спочатку вона не відчиняла мені, але я знав, що тепер вона любить мене й не залишить мерзнути надворі. Вона прошепотіла, щоб я підійшов до дверей їдальні; я побачив, що ті двері відчинені, і зайшов до кімнати. Я знову почув з її вуст такі речі, від яких у мене закипіла кров, і я ще раз прокляв цього мерзотника, що знущався з

жінки, яку я так кохав. Отож, джентльмени, ми стояли з нею біля вікна й вели найбезневиннішу розмову, — Бог свідок, — аж тут він, як навіжений, увірвався до кімнати, брутально вилаявся і вдарив її по обличчю. Тоді я схопив кочергу й між нами зав'язалася бійка. Подивіться-но: у мене на руці — слід його першого удару. Потім надійшла моя черга, і я розстрошив йому голову, мов гнилий гарбуз. Може, ви думаєте, що я шкодую за цим? Аж ніяк! Ішлося про два життя: його й моє, чи радше його та її, бо якби він залишився живим, хіба я зміг би віддати її до рук цього шаленця? Ось чому я його вбив. Хіба не так? А що б ви зробили, джентльмени, якби опинились на моєму місці?

Коли він ударив її, вона скрикнула, й стара Тереза вбігла до кімнати. Там на буфеті стояла пляшка вина; я відкоркував її і влив трішки Мері до рота, бо вона була майже непритомна зі страху. Я теж трохи випив. Лише Тереза зберігала холодний спокій, і ми разом обмірковували всі наші подальші дії. Ми вирішили вдати, що стався напад грабіжників. Поки я перерізав шнур од дзвінка, Тереза повчала свою господиню, що їй слід казати. Потім я прив'язав її до крісла, потер ножем кінець шнура, щоб він природніше виглядав і щоб ніхто не дивувався, як це грабіжник міг залізти так високо. Тоді взяв кілька срібних тарілок, щоб ніхто не мав сумніву, що сталося пограбування, і пішов. Я наказав здійснити тривогу не раніше, ніж за чверть години. Кинувши срібло у ставок, я повернувся до Сайденгема, вперше в житті відчувши себе справжнісіньким злочинцем. Усе це правда, містере Холмсе, — правда, нехай вона мені коштуватиме навіть голови.

Холмс трохи помовчав, смокчучи люльку. Потім підвівся, походив кімнатою й потис нашому гостеві руку.

— Ось що я придумав, — мовив він. — Я знаю, що кожне ваше слово — правда, бо ви не розповіли мені майже нічого нового. Ніхто, крім акробата або моряка, не міг дістати шнур з карнизу, й ніхто, крім моряка, не міг позав'язувати такі вузли, якими шнур прив'язали до крісла. Лише одного разу ця леді спілкувалася з моряками, — під час своєї подорожі, — і хтось із тих моряків мав належати до її кола, якщо

вона так непохитно боронила його, — це, до речі, свідчило, що вона його покохала. Отож, як бачите, мені легко було знайти вас, коли я натрапив на справжній слід.

— Я думав, що поліція ніколи не розгадає наших хитрощів.

— І не розгадала, й не розгадає, будьте певні. Тепер от що, капітане Крокере: справа ця дуже серйозна, хоч я залюбки визнаю, що ви діяли під тиском виняткових обставин. Я не можу сказати, чи перевищили ви міру оборони, чи ні. Це має вирішити британський суд присяжних. Але я щиро переймаюся вами, тож якщо ви зумієте зникнути за найближчі двадцять чотири години, то обіцяю, що ніхто вам не чинитиме жодних перешкод.

— А потім ви про все повідомите поліцію?

— Звичайно, повідомлю.

Моряк спалахнув гнівом:

— Як ви можете пропонувати мені таке?! Я знаю закони, тож розумію, що Мері буде визнано співницею. Невже ви гадаєте, що я залишу її у тому пеклі, а сам накиваю п'ятами? Ні, сер, хай мені буде непереливки, але заради Бога, містере Холмсе, придумайте, як урятувати мою бідолашну Мері від суду!

Холмс іще раз подав морякові руку.

— Це я лише перевіряв вас, і ви трималися як слід. Я беру на себе велику відповідальність: адже я дав Гопкінсові підказку, і якщо він не скористається нею, я нічого не зможу зробити. Послухайте-но, капітане Крокере: зараз ми судитимемо вас, як вимагає закон. Ви — підсудний. Ви, Ватсоне, — британський суд присяжних; я ніколи не бачив людини,

яка краще підходила б для цього. Я — суддя. Отож, джентльмени, ви чули свідчення. Чи визнаєте ви підсудного винним?

— Невинний, пане суддя, — сказав я.

— Голос народу — голос Божий. Вас виправдано, капітане Крокере. Поки закон не знайде якогось іншого винуватця, ви в безпеці. Повертайтеся до цієї леді через рік, і нехай ваше спільне майбутнє доведе справедливість винесеного нами цього вечора вироку!

Друга пляма [39]

Я думав, що "Убивство в Ебі-Ґрейндж" буде останнім з подвигів мого друга Шерлока Холмса, про які я розповідав коли-небудь публіці. Ні, не брак матеріалів спонукав мене так думати, — навпаки, я бережу записи про кілька сотень випадків, про які ніколи ще не згадував. Так само не можна сказати, що в читачів пропала цікавість до унікальних методів роботи цієї незвичайної людини. Справжня причина полягала лише в тому, що містер Холмс не хотів подальшого розголосу своїх справ. Поки він не облишив практичної роботи, записи про його успіхи мали для нього певну цінність; коли ж він остаточно покинув Лондон і заходився доглядати бджіл на пагорбах Сасексу, то зненавидів будь-яку славу і раз у раз просив, щоб його залишили в спокої. Тільки після того, як я нагадав йому про свою колишню обіцянку надрукувати це оповідання — про пригоду з "Другою плямою", — і переконав його, що цей довгий ряд нотаток було б доречно завершити справою найбільшої міжнародної ваги, він нарешті дав згоду розголосити цю справу, що оберігалася в суворій таємниці. Якщо окремі подробиці моєї розповіді здаватимуться дещо незрозумілими, читачеві легко буде збагнути, що моя стриманість має на те вагому причину.

Якось восени, у вівторок уранці, — ані року, ані навіть десятиліття я не можу назвати, — ми побачили в стінах свого скромного помешкання на Бейкер-стріт двох відвідувачів з іменами європейської слави. Один з

них, суворий, поважний, з орлиним профілем та поглядом, був не хто інший, як славнозвісний лорд Белінджер, що двічі був прем'єром Британії. Другий, чорнявий, гарний з себе та ошатний, що ледве досяг середнього віку і вражав не лише красою, а й розумом, був ясновельможний Трелоні Гоуп, міністр європейських справ і чи не наймолодший з усіх державних діячів країни. Вони сіли поруч на захаращеній паперами канапі; з їхніх зморених, схвильованих облич було одразу помітно, що вони прийшли до нас у вкрай важливій справі. Худі, з синіми прожилками прем'єрові руки горячково стискали кістяний держак парасольки, а похмурі очі сумно позирали то на Холмса, то на мене. Міністр європейських справ нервово погладжував вуса й перебирав підвіски на годинниковому ланцюжку.

— Коли я побачив, що лист зник, містере Холмсе, — а це сталося сьогодні вранці, о восьмій годині, — я негайно повідомив прем'єр-міністра. Він запропонував, щоб ми вдвох пішли до вас.

— А чи повідомили ви поліцію?

— Ні, сер, — відказав прем'єр-міністр із притаманними йому рішучістю й блискавичністю. — Не повідомили й не стали б цього робити. Повідомити поліцію — це означає врешті надати справі розголосу. А саме цьому ми хочемо запобігти.

— Чому ж, сер?

— Бо документ, про який ідеться, такий важливий, що розголос може дуже легко призвести — і я сказав би, що за нинішніх умов неодмінно призведе, — до конфлікту європейського значення. Без перебільшення можу сказати, що від нього залежить питання війни і миру. Якщо його розшуки не залишаться в цілковитій таємниці, то краще взагалі не шукати його. Адже викрали його саме задля того, щоб надати широкого розголосу.

— Зрозуміло. А тепер, містере Трелоні Гоупе, я буду щиро вдячний вам, якщо ви розповісте мені, за яких саме обставин зник цей документ.

— Розповім кількома словами, містере Холмсе. Цей документ — лист від одного іноземного монарха — ми одержали шість днів тому. Він має таку вагу, що я ніколи не насмівся б залишити його в сейфі міністерства. Тож я щовечора брав його з собою додому, на Вайтхолл-Терас, де зберігав у спальні, в замкненій скриньці для паперів. Він ще був там минулого вечора. В цьому я впевнений. Коли я збирався на обід, то ще раз відімкнув скриньку й побачив, що документ там. Але вранці він зник. Скринька стояла біля дзеркала, на моєму туалетному столику, цілу ніч. Сплю я сторожко, дружина моя — так само. Ми обоє ладні заприсягнутись, що вночі до кімнати ніхто не заходив. Але вранці, повторюю, папір усе-таки зник.

— О котрій годині ви обідали?

— О пів на восьму.

— Коли ви пішли до спальні?

— Моя дружина була в театрі. Я чекав на неї. Було вже десь пів на дванадцяту, коли ми пішли спати.

— Отже, протягом чотирьох годин скринька була без нагляду?

— До спальні не дозволено заходити нікому, крім покоївки — вранці — і мого камердинера або камеристки моєї дружини — упродовж решти дня. Але всі вони — вірні слуги й живуть у нас уже давно. До того ж, жоден з них не міг знати, що в скриньці є щось цінніше за звичайнісінькі службові папери.

— Хто знав про існування цього листа?

— В моєму домі — ніхто.

— Але ваша дружина, напевно, знала?

— Ні, сер. Я нічого не казав дружині, аж поки цього ранку папір не зник.

Прем'єр схвально кивнув головою.

— Я завжди знав, сер, як високо ви шануєте свій обов'язок, — мовив він. — Я певен, що в такій важливій і таємній справі це для вас вище за найтісніші родинні зв'язки.

Міністр європейських справ уклонився:

— Цілком справедливо, сер. До сьогоднішнього ранку я ані словом не прохопився дружині.

— А чи могла вона здогадатися сама?

— Ні, містере Холмсе, не могла, та й ніхто не міг би.

— Чи пропадали у вас документи раніше?

— Ні, сер.

— Хто в Англії знає про існування цього листа?

— Вчора про нього повідомили всіх членів кабінету, але вимогу зберігати таємницю, яка супроводжує кожне засідання уряду, цього разу було підкріплено урочистим попередженням з боку прем'єр-міністра. Боже милый, це ж треба, щоб за кілька годин я сам загубив його! — Відчай спотворив його гарне обличчя; він обхопив руками голову. На

якусь мить ми побачили справжню вдачу цього чоловіка — рвучку, запальну, вразливу. Але наступної хвилини шляхетна маска знов з'явилася на його обличчі і він уже спокійним голосом вів далі. — Крім членів кабінету, про лист знають іще двоє або троє чиновників з міністерства. І більш ніхто в цілій Англії, можу запевнити вас, містере Холмсе.

— А за кордоном?

— Я певен, що за кордоном теж ніхто не бачив цей лист. Я переконаний, що навіть його міністри... тобто він обминув звичайні офіційні канали.

Холмс трохи посидів у задумі:

— А тепер, сер, я мушу попросити вас описати мені цей документ і пояснити, чому його зникнення призведе до таких серйозних наслідків.

Два державні діячі обмінялися швидкими поглядами, й прем'єрові густі брови насупились:

— Містере Холмсе, лист був у довгому, вузькому блакитному конверті. На червоній сургучевій печатці зображений лев у стрибку. Адресу написано великими, чіткими літерами...

— Ці подробиці, сер, — перервав Холмс, — звичайно, цікаві й суттєві, але мені треба підґрунтя цієї справи. Про що йшлося в тому листі?

— Це найсуворіша державна таємниця, і я побоююсь, що не зможу відповісти вам, до того ж і не бачу такої потреби. Якщо за допомогою ваших незвичайних можливостей, як усюди подекуди, вам пощастить знайти описаний мною конверт з листом, то ви найкраще прислужитеся своїй країні й дістанете будь-яку винагороду.

Шерлок Холмс, усміхнувшись, підвівся.

— Ви справді найзаклопотаніші люди країни, — мовив він, — але моя скромна праця теж потребує часу. Шкода, що не можу стати вам у пригоді, але я вважаю подальшу нашу розмову справжнім марнуванням часу.

Прем'єр підхопився: в його глибоко посаджених очах спалахнув той шалений вогонь, що змушував уряд щулитись зі страху.

— Я не звик, сер... — почав він, проте вгамував свій гнів і знову сів на канапу.

Якусь хвилину ми сиділи мовчки. Нарешті літній державний діяч знизав плечима.

— Ми змушені пристати на ваші умови, містере Холмсе. Ви, звичайно, маєте рацію, і з нашого боку було б нерозумно чекати від вас допомоги, поки ми не довіримося вам остаточно.

— Я згоден з вами, сер, — сказав молодий міністр.

— Тоді я розповім вам усе, але цілком сподіваюся на вашу честь і честь вашого колеги, доктора Ватсона. Я волаю до вашого патріотизму, бо не можу уявити собі більшого нещастя для нашої країни, ніж розголос цієї справи.

— Ви можете спокійно довіритися нам.

— Отже, це лист від одного іноземного монарха, якого стурбувало нещодавнє розширення наших колоній. Лист написано поспіхом, і він цілком на його совісті. Запити засвідчили, що навіть його міністри нічого про це не знають. Водночас лист такий різкий, а деякі вислови — такі зухвалі, що його оприлюднення, поза сумнівом, схвилювало б громадську

думку всієї країни. Навіть більше, сер: можу сказати без вагань, що за тиждень після оприлюднення листа нашу країну буде втягнуто у велику війну.

Холмс написав на папірці ім'я й показав його прем'єрові.

— Саме так. Це він. І цей лист, який може спричинити мільйонні витрати й загибель сотень тисяч людей, зник таким загадковим чином.

— Ви повідомили відправника?

— Так, сер, йому було надіслано шифровану телеграму.

— А може, він і сподівався розголосу свого листа?

— Ні, сер, ми маємо всі причини вважати, що він уже усвідомив необачність і запальність свого вчинку. Це стало б для нього й для його країни ще більшим лихом, ніж для нас.

— Якщо так, то в чіїх інтересах оприлюднення цього листа? Навіщо комусь знадобилося викрасти чи розголосити його?

— Отут, містере Холмсе, ви змушуєте мене торкнутись царини високої міжнародної політики. Якщо ви візьмете до уваги становище в Європі, то вам легко буде зрозуміти причину. Ціла Європа являє собою озброєний табір. Існують два союзи, що мають однакову військову силу. Велика Британія зберігає нейтралітет. Якби Британію втягли у війну з одним союзом, це забезпечило б перевагу іншого, навіть незалежно від того, чи воюватиме він, чи ні. Ви розумієте?

— Так, цілковито. Отож у викраденні та оприлюдненні листа зацікавлені вороги цього монарха, що прагнуть посіяти розбрат між його країною й нами?

— Так, сер.

— А куди могли б надіслати цей документ, якби він потрапив до ворожих рук?

— До будь-якого з європейських урядів. Може, саме цієї миті він мчить туди з такою швидкістю, на яку лише здатен пароплав.

Містер Трелоні Гоуп схилив голову на груди й застогнав. Прем'єр лагідно поклав руку йому на плече:

— З вами сталося нещастя, любий мій друже. Ніхто не наважиться звинувачувати вас. Ви вжили всіх застережних заходів... Тепер, містере Холмсе, вам відомі всі подробиці. Що ви порадите робити далі?

Холмс сумно хитнув головою:

— Ви думаєте, сер, що війна неминуча, якщо цей документ не буде знайдено?

— Гадаю, що так.

— Тоді, сер, готуйтеся до війни.

— Це жорстокі слова, містере Холмсе.

— Зважте на факти, сер. Навряд чи лист забрали пізніш, аніж о пів на дванадцяту ночі, бо з того часу, як я зрозумів, і до того, як виявили, що він пропав, містер Гоуп із дружиною обоє були в спальні. Виходить, лист узяли минулого вечора, не раніш, аніж о пів на восьму, причому саме близько цієї години, бо злодій знав, де він лежить, і намагався, природно, заволодіти ним якнайскоріше. А тепер, сер, якщо документ такої ваги було викрадено ще вчора, то де він може бути зараз? Немає жодних

причин десь ховати його. Найімовірніше, його вже передали зацікавленій особі. Чи є в нас надія перехопити лист або хоча б натрапити на його слід? Ні, він недосяжний для нас.

Прем'єр-міністр підвівся з канапи:

— Ви міркуєте цілком логічно, містере Холмсе. Я бачу, що тут справді нічим не зарадити.

— Уявімо собі, наприклад, що лист узяли камеристка або камердинер...

— Вони обоє — старі й вірні слуги.

— Як я зрозумів, ваша спальня — на третьому поверсі, а з передпокою до неї не можна увійти непоміченим. Отже, це зробив хтось із мешканців будинку. Кому ж злодій міг передати лист? Одному з міжнародних шпигунів або таємних агентів, чиї імена добре мені відомі. Очолюють їхню, так би мовити, компанію троє. Я почну свої розшуки з того, що дізнаюся, чим нині зайнятий кожен з трьох. Якщо один з них виїхав, — надто коли виїхав учора ввечері, — ми довідаємось, куди подівся документ.

— А навіщо йому виїжджати? — спитав міністр європейських справ. — Він так само міг би віддати лист до посольства тут, у Лондоні.

— Гадаю, що ні. Ці агенти працюють самостійно, їхні стосунки з посольствами досить напружені.

Прем'єр ствердно кивнув головою.

— Думаю, що ви маєте рацію, містере Холмсе. Він власноручно передасть такий цінний подарунок адресатові. Ваші плани, як на мене, цілком доречні. Але тим часом, Гоупе, нам не слід через це нещастя

забувати про інші наші обов'язки. Якщо протягом дня станеться щось нове, ми повідомимо вас, і ви теж, звичайно, дасте нам знати про наслідки ваших розшуків.

Обидва державні діячі вклонились і повагом вийшли з кімнати.

Коли наші вельможні відвідувачі пішли, Холмс мовчки закурив люльку й сидів кілька хвилин у глибокій задумі. Я розгорнув ранкову газету й почав читати про дивовижний злочин, що скоївся в Лондоні минулого вечора, аж тут мій друг скрикнув, скочив на ноги й поклав люльку на камінну полицю.

— Так, — сказав він, — кращого способу немає. Становище скрутне, проте не безнадійне. Зараз нам слід хоча б дізнатися, хто взяв лист, — можливо, він ще не вплив у нього з рук. Урешті-решт, цих людей цікавлять лише гроші, а нині до моїх послуг — уся державна скарбниця Британії. Якщо лист продається, я куплю його — нехай навіть доведеться збільшити на пенс прибутковий податок. Можливо, цей чоловік ще тримає лист у себе, — адже треба дізнатись тутешню ціну, перш ніж спробувати щастя за кордоном. Є лише троє, хто здатен на таку сміливу гру, — це Оберштайн, Ля-Рот'єр та Едвардо Лукас. Я відвідаю всіх трьох.

Я зазирнув у ранкову газету.

— Едвардо Лукас із Годольфін-стрит?

— Так.

— Ви не зможете відвідати його.

— Чому?

— Його вбито учора ввечері у власному будинку.

Мій друг так часто вражав мене під час наших пригод, що я мимоволі зрадів, побачивши, як мої слова вплинули на нього самого. Він здивовано глянув на мене, потім видер з моїх рук газету. Ось той допис, який я читав тієї хвилини, коли Холмс підвівся з крісла.

"Убивство у Вестмінстері.

Таємничий злочин стався минулого вечора в будинку № 16 на Годольфін-стріт — одній із тих старовинних затишних вуличок, забудованих у вісімнадцятому столітті, що пролягають між річкою і Вестмінстерським абатством, майже в затінку великої вежі будівлі парламенту. В цій невеличкій, але вишуканій господі кілька років мешкав містер Едвардо Лукас, відомий у світських колах як вродливий, привабливий чоловік і один з найкращих тенорів країни. Містер Лукас був неодружений, мав тридцять чотири роки; серед його слуг були літня економка місіс Прінгл і лакей Міттон. Економка звичайно рано йшла спати до кімнати на горішньому поверсі. Лакей того вечора вирушив у гості до приятеля в Гаммерсміт. Із десятої години містер Лукас залишався в будинку сам. Що сталося після тієї години, поки що невідомо, але за чверть до дванадцятої констебль Беррет, що проходив Годольфін-стріт, помітив, що двері будинку № 16 відчинено. Він постукав, але відповіді не почув. Побачивши в передній кімнаті світло, він увійшов у коридор і знову постукав, але відповіді й цього разу не було. Тоді він відчинив двері й ступив до кімнати. Там було страшенне безладдя: всі меблі повідсовувано вбік, посередині лежав перекинутий стілець. Біля стільця, тримаючись за його ніжку, розпростерся нещасний господар помешкання. Його вбили ударом ножа просто в серце; він помер, судячи з усього, в одну мить. Ніж, яким було скоєно вбивство, виявився кривим індійським кинджалом, що його взяли з колекції східної зброї, яка оздоблювала стіну кімнати. Причиною вбивства було, мабуть, не пограбування, бо всі коштовні речі в кімнаті залишилися на місці. Містер Едвардо Лукас мав таку славу й пошанування в світських колах, що звістка про його таємниче й жорстоке вбивство викликала щиру скорботу серед численних його друзів".

— Ну, Ватсоне, що ви про це скажете? — спитав після довгої мовчанки Холмс.

— Дивовижний збіг.

— Збіг? Одного з трьох, кого ми вважали за можливого учасника цієї драми, спіткала жорстока смерть саме тієї години, коли ця драма відбулася. Справді, надто дивно для збігу! Ні, любий мій Ватсоне, ці дві події пов'язані між собою — мають бути пов'язані. І нам слід відшукати цей зв'язок.

— Але тепер про все дізнається поліція.

— Аж ніяк. Вони знають лише те, що побачили на Ґодольфін-стрит. Вони нічого не знають — і не дізнаються — про Вайтхолл-Терас. Тільки ми знаємо про обидві пригоди, й тільки ми можемо пов'язати їх. В усякому разі, тут є яскрава деталь, що викликала мої підозри проти Лукаса. Ґодольфін-стрит у Вестмінстері розташована за кілька хвилин ходи від Вайтхолл-Терас. Інші таємні агенти, яких я назвав, мешкають на околицях Вест-Енду. Отже, Лукасові було набагато легше, ніж іншим, налагодити зв'язок і одержати відомості з дому міністра європейських справ. Це дрібниця, але якщо зважити на те, що події розгорталися так блискавично, то вона може бути суттєвою. Овва! А це що таке?

З'явилася місіс Хадсон з жіночою візитною карткою на таці. Холмс поглянув на картку, підняв брови й передав її мені.

— Попросіть леді Гільду Трелоні Гоуп, хай зробить ласку й увійде, — сказав він.

За мить наше скромне помешкання, що вже бачило сьогодні вельможних гостей, було пошановано вдруге — тепер уже візитом найчарівнішої жінки в Лондоні. Я часто чув про красу наймолодшої доньки герцога Белмінстерського, проте жоден її опис, жодна чорно-біла

фотографія не могли передати дивних, ніжних чарів та чудової барви її витонченого обличчя. Проте того осіннього ранку не краса її спершу впала нам в око. Щоки у неї зблідли від хвилювання, очі гарячково блищали, тонкі вуста міцно зімкнулись від зусилля опанувати себе. Страх, а не краса передусім вразив нас, коли наша чарівна гостя стала на порозі.

— Чи був тут мій чоловік, містере Холмсе?

— Так, мадам, був.

— Містере Холмсе, благаю вас, не кажіть йому, що я приходила сюди.

Холмс незворушно вклонився й запропонував леді сісти.

— Ваша вельможносте, моє становище занадто дражливе. Прошу сісти і розповісти мені, чого ви хочете, але побоююсь, що заздалегідь я нічого пообіцяти не можу.

Вона пішла через усю кімнату й сіла спиною до вікна. Це була справжнісінька королева — висока, струнка й надзвичайно чарівна.

— Містере Холмсе, — мовила вона, і її руки в білих рукавичках тим часом без упину змикались і розмикались. — Я буду з вами щира, бо сподіваюся, що це змусить вас бути так само щирим зі мною. Між моїм чоловіком і мною немає жодних таємниць, крім однієї. Це політика. Тут уста його запечатані. Він не каже мені нічого. Проте я довідалася, що вчора ввечері в нашому домі сталося щось вельми прикре. Я знаю, що пропав якийсь папір. Але оскільки це стосується політики, мій чоловік не хоче довіритись із цією справою мені. Однак це справді важливо, — так, справді важливо, щоб я знала про це все. Крім тих політиків, ви — єдина людина, яка знає правду. Благаю вас, містере Холмсе, поясніть мені, що сталося й до чого це може призвести. Розкажіть мені все, містере Холмсе. Я знаю, що інтереси вашого клієнта змушують вас мовчати. Але

я можу запевнити вас, що якби він це зрозумів, то неодмінно довірився б мені. Що то був за папір, який викрадено?

— Мадам, ви просите про неможливе.

Вона зітхнула й затулила обличчя руками.

— Ви повинні зрозуміти мене, мадам. Якщо ваш чоловік вважає, що вам краще нічого про це не знати, то як можу я, давши присягу зберігати цю таємницю, розповісти вам те, що він волів би приховати? Будь ласка, не розпитуйте мене. Розпитайте його.

— Я розпитувала. Я прийшла до вас, як до останньої надії. Але навіть якщо ви не хочете сказати нічого певного, містере Холмсе, то ви зробите мені велику ласку, коли відповісте на одне запитання.

— Яке саме, мадам?

— Чи постраждає через те політична кар'єра мого чоловіка?

— Бачте, мадам, якщо цю справу не буде залагоджено, то вона може, звичайно, мати вкрай нещасливі наслідки.

— О! — Вона глибоко зітхнула, як людина, чії сумніви розвіялись.

— Ще одне запитання, містере Холмсе. Зі слів мого чоловіка, які він промовив одразу після цього нещастя, я зрозуміла, що зникнення листа може призвести до страшних наслідків для всієї країни.

— Якщо він так сказав, я не заперечуватиму.

— Але якими можуть бути ці наслідки?

— О, мадам, ви знову просите про неможливе.

— Тоді я більше не забиратиму у вас часу. Я не можу дорікати вам, містере Холмсе, за те, що ви відмовилися розмовляти зі мною щиро. Сподіваюся, що ви не будете про мене поганої думки, бо я справді бажаю розділити зі своїм чоловіком його турботи — навіть супроти його волі. Ще раз благаю вас, нічого не кажіть йому про мої відвідини.

На порозі вона озирнулась, і я востаннє побачив гарне схвильоване обличчя, перелякані очі й міцно стулені вуста. Потім вона пішла.

— Ну, Ватсоне, чарівна стаття — це вже ваша парафія, — мовив з усмішкою Холмс, коли грюкнули парадні двері. — Яку гру веде ця красуня? Що їй насправді потрібно?

— Але ж вона сама все до ладу пояснила, і її хвилювання цілком природне.

— Авжеж! Згадайте вираз її обличчя, Ватсоне, — її ледве стримувану тривогу, неспокій, наполегливість, із якою вона розпитувала мене. Не забувайте, що вона належить до того товариства, яке добре вміє тамувати свої почуття.

— Так, вона була вкрай стривожена.

— Згадайте також, як палко вона запевняла нас, що коли довідається про все, то для її чоловіка це буде навіть краще. Що вона хотіла цим сказати? І ви, напевно, помітили, Ватсоне, що сіла вона спиною до світла. Вона не хотіла, щоб ми бачили її обличчя.

— Так, вона обрала саме це місце.

— Жінок узагалі надто важко зрозуміти. Пам'ятаєте ту жінку в Марґейті, яку я запідозрив з тієї самої причини? А насправді в неї просто

не було пудри на носі. Як можна будувати припущення на такому непевному ґрунті? Звичайнісінька жіноча поведінка може означати вельми багато, а її тривога часом залежить від шпильки або щипців до волосся. На все добре, Ватсоне.

— Ви кудись ідете?

— Так, я проведу ранок на Годольфін-стрит із нашими друзями з поліції. Розкриття цієї таємниці — в убивстві Едвардо Лукаса. Хоча мушу зізнатися, що не можу навіть уявити собі, яких обрисів вона набуде. Робити припущення, не маючи фактів, — це величезна помилка. Залишайтеся тут на варті, любий мій Ватсоне, і приймайте всіх нових відвідувачів. А я повернуся, якщо встигну, до другого сніданку.

Увесь цей день і два наступних Холмс був у настрої, який друзі назвали б мовчазним, а інші люди — похмурим. Він то приходив, то знову йшов, безперестану курих люльку, грав на скрипці уривки якихось мелодій, часто замислювався, поспіхом харчувався самим лише хлібом з маслом і неохоче відповідав на мої випадкові запитання. Мені було зрозуміло, що його розшуки поки що не дали нічого. Він зовсім не говорив зі мною про цю справу, і лише з газет я довідався про подробиці слідства та про арешт і швидке звільнення Джона Міттона — небіжчикова лакея. Слідчий визначив убивство як "зумисне", але сам злочинець залишався невідомим. Причини вбивства теж не вдалося встановити. В кімнаті було багато цінних речей, але жодної з них не взяли. Паперів покійного теж ніхто не чіпав. Їх ретельно оглянули й з'ясували, що небіжчик ревно вивчав міжнародну політику, збирав усілякі чутки й плітки, був відомим поліглотом і вів широке листування. Він був добре знайомий з кількома провідними політиками різних країн. Але серед документів, яких повно було в шухлядах його столу, не знайшли нічого прикметного. Щодо його стосунків з жінками, то вони, очевидно, були випадкові й поверхові. В нього було багато знайомих жінок, але мало подруг і жодної коханки. Звички його були незмінні, життя — спокійне. Його смерть перетворилася на чистісіньку таємницю, якої досі не пощастило розкрити.

Що ж до арешту Джона Міттона, лакея, то поліція зробила це з відчаю, щоб приховати свою повну безпорадність. Проти нього не могли висунути жодного звинувачення. Того вечора він одвідував своїх друзів у Гаммерсміті. Алібі було цілковите. Щоправда, він рано пішов додому й міг повернутися до Вестмінстера ще до того, як злочин було виявлено; але він сам пояснив, що пройшов частину дороги пішки, що видається досить імовірним, якщо згадати, який чудовий був вечір. Він дістався додому о дванадцятій годині й був приголомшений несподіваною трагедією. Він завжди був у найкращих стосунках із хазяїном. Окремі речі небіжчика, наприклад, футляр з бритвами, знайшли в лакеєвій скрині, але той пояснив, що то подарунки від колишнього хазяїна, і економка це підтвердила. Міттон служив у Лукаса три роки. Прикметно, що Лукас ніколи не брав лакея з собою на континент. Іноді він мешкав у Парижі по три місяці поспіль, але щоразу залишав Міттона доглядати будинок на Ґодольфін-стрит. Що ж до економки, то вона нічого не чула того вечора, коли було скоєно злочин. Якщо Лукаса хтось і відвідував, то він, напевно, сам приймав гостя.

Отож, як я міг судити з газет, таємниця вже три дні залишалася нерозкритою. А Холмс, якщо він і знав щось більше, нічого не розповідав мені, лише зауважив, що інспектор Лестрейд повідомив його про всі подробиці справи. Я зрозумів, що моєму другові добре відомі всі новини. Четвертого дня з'явилася довга телеграма з Парижа, що з'ясовувала, здавалося, все це питання.

"Паризька поліція, — ішлося в "Дейлі Телеґраф", — зробила відкриття, що відслонило завісу над трагічною загибеллю містера Едвардо Лукаса, якого спіткав жорстокий кінець увечері минулого понеділка, на Ґодольфін-стрит у Вестмінстері. Наші читачі пам'ятають, що покійного джентльмена знайшли в кімнаті заколотим, і підозра впала на його лакея, що зумів, проте, довести свою непричетність. Учора слуги леді, відомої як мадам Анрі Фурне, яка мешкає в невеликій віллі на вулиці Аустерліц, повідомили поліцію, що їхня господиня збожеволіла. Медичний огляд засвідчив, що вона справді страждає на небезпечну нервову хворобу. Під час слідства поліція з'ясувала, що мадам Анрі Фурне

минулого вівторка повернулася з мандрівки до Лондона; є підстави вважати, що ця подорож має певний зв'язок із злочином у Вестмінстері. Зіставлення фотографій дало змогу встановити, що чоловік мадам Анрі Фурне та містер Едвардо Лукас — насправді одна й та сама особа; небіжчик із якихось причин жив подвійним життям у Лондоні й Парижі. Мадам Фурне, креолка з походження[40], відзначається вкрай запальною вдачею; в неї траплялися напади ревнощів, які робили її зовсім божевільною. Саме під час одного з таких нападів вона, мабуть, і скоїла цей страхітливий злочин, що схвилював цілий Лондон. Досі не з'ясовано, що вона робила в понеділок увечері, однак відомо достеменно, що схожа на неї жінка привернула увагу людей на вокзалі Черинґ-Кросу вівторок уранці своїм божевільним виразом обличчя й дикими рухами. Отож імовірно, що вона або скоїла злочин під час нервового стресу, або він так вразив нещасну жінку, що відібрав їй розум. Зараз вона ніяк не може розповісти про те, що сталося, й лікарі не мають жодних надій на повернення їй здорового глузду. Є свідчення, що в понеділок увечері якась жінка, — можливо, мадам Фурне, — кілька годин простояла біля будинку на Ґодольфін-стріт".

— Що ви думаєте про це, Холмсе? — Я прочитав йому допис уголос, поки він закінчував снідати.

— Любий мій Ватсоне, — мовив мій друг, підвівшись із-за столу й походжаючи по кімнаті, — ваше терпіння просто дивовижне, але ці три дні я нічого не розповідав вам, бо розповідати просто не було чого. Навіть зараз ця звістка з Парижа мало чим зарадить нам.

— Але ж питання про смерть цього чоловіка тепер уже з'ясовано остаточно.

— Смерть цього чоловіка — звичайнісінький, дрібненький випадок поряд із нашим великим завданням, яке полягає в тому, щоб відшукати лист і врятувати Європу від катастрофи. Протягом минулих трьох днів сталася лише одна важлива річ, — те, що нічого не сталося. Майже щогодини я одержую вісті з уряду й знаю, що в Європі ніде не видно

жодної ознаки тривоги. Якщо лист загубився... ні, він не міг загубитися... Але якщо не загубився, то де він може бути? У кого? Чому його ховають? Ось питання, що молотом розвалює мій мозок. Чи простий це збіг, що Лукаса вбили саме того вечора, коли зник лист? Чи був він у нього взагалі? Якщо так, то чому його не знайшли серед паперів? Чи не забрала його з собою божевільна Лукасова дружина? Якщо так, то він, можливо, в Парижі, в неї вдома? Як я можу шукати його там, не викликавши підозру французької поліції? Це той випадок, любий мій Ватсоне, де закон так само страшний для нас, як і злочин. Усе обернулося проти нас, але поставлені на карту інтереси надто великі. Якщо мені пощастить завершити цю справу з успіхом, то вона, звичайно, гідно увінчає мою кар'єру. А ось і останні новини з фронту! — Він швидко переглянув поданий йому лист. — Овва! Лестрейд, здається, знайшов щось цікаве. Беріть капелюх, Ватсоне, й ми разом вирушимо до Вестмінстера.

Вперше я побачив місце злочину — високий, непоказний, із вузьким фасадом будинок, що своєю манірністю й солідністю нагадував те століття, коли був споруджений. Лестрейдове бульдожаче обличчя визирнуло з переднього вікна, і коли здоровань-констебль відчинив нам двері, інспектор провів нас усередину й по-дружньому привітав. Кімната, до якої ми ступили, виявилась тією самою, де було скоєно злочин, але жодного сліду його не залишилося, крім огидної розпливчастої плями на килимі. Килим, невеличкий сукняний квадрат, покривав лише середину кімнати й був оточений широким простором начищених дощечок чудового старовинного паркету. Над каміном висіла велика колекція зброї — з неї того трагічного вечора було взято кинджал. Біля вікна стояв розкішний письмовий стіл, і кожна річ у кімнаті — картини, килими, порт'єри — свідчила про витончені, навіть примхливі, смаки господаря.

— Ви читали новини з Парижа? — спитав Лестрейд.

Холмс кивнув.

— Цього разу наші французькі друзі влучили в самісіньку ціль. Немає сумніву, що все це сталося так, як вони кажуть. Вона постукала в двері — несподівані відвідини, гадаю я, бо в нього ніколи ніхто не бував, — і він впустив її усередину, бо не можна було тримати її на вулиці. Вона розповіла Лукасові, як вислідила його, засипала докорами, — одне слово, те та се, а потім настав кінець, — на щастя для неї, кинджал виявився під рукою. Все це сталося, звичайно, не одразу, бо стільці було поперекидано, а один він навіть тримав у руці, немовби намагався оборонятись. Ми бачимо все це так ясно, ніби самі при тому були.

Холмс звів брови:

— І все-таки ви послали по мене?

— Так, так, це вже інша річ — дурничка, але з тих дурничок, якими ви цікавитесь, — підозріла і, як на вашу думку, дивна. Вона ніяк не стосується головного — принаймні з першого погляду.

— Що ж це таке?

— Ну, ви знаєте, що після того, як злочин було виявлено, ми старанно простежили, щоб усі речі залишалися на місцях. Тут нічого не пересували. Вдень і вночі тут чергував наш констебль. Цього ранку, після того, як небіжчика поховали й скінчили огляд кімнати, ми надумали трохи прибрати в ній. Цей килим... Як бачите, він нічим не прикріплений до підлоги, а просто лежить на ній. Ми випадково підняли його. І знайшли...

— Що знайшли? — Холмсове обличчя сповнилось невимовного нетерпіння.

— О, я певен, що вам і за сотню років не вгадати, що ми знайшли. Бачите цю пляму на килимі? Через нього мало просочитися чимало крові, чи не так?

— Безперечно, що так.

— Тож уявіть собі, що на світлому паркеті в тому місці немає плями.

— Немає плями? Але вона мусить бути...

— Ви так гадаєте? І все-таки її там немає.

Він відгорнув краєчок килима, й ми переконалися, що то справді так.

— Але ж зворотний бік килима забруднений так само, як і верхній. Він і повинен був залишити пляму на підлозі.

Побачивши подив уславленого фахівця, Лестрейд зареготав.

— Ну, а тепер я вам усе розтлумачу. Друга пляма є, але вона не збігається з першою. Погляньте-но самі. — Сказавши це, він відгорнув інший краєчок килима, й там, на світлих дощечках паркету, ближче до старовинних дверей, ми справді побачили велику криваву пляму. — Що ви скажете про це, містере Холмсе?

— Що ж, це дуже просто. Дві плями збігаються одна з одною, але килим було пересунуто. Оскільки він квадратний і не прикріплений до підлоги, це легко було зробити.

— Містере Холмсе, поліція не потребує ваших пояснень, що килим було пересунуто. Це цілком зрозуміло: якщо килим покласти так, то плями лягають одна над одною. Я хочу лише знати, хто й навіщо піднімав килим?

З незворушного Холмсового обличчя я бачив, що він ледве стримує своє хвилювання.

— Послухайте-но, Лестрейде, — запитав він, — той констебль у коридорі чергував тут увесь час?

— Так.

— То ось вам моя порада. Допитайте його як слід. Але не при нас. Ми зачекаємо тут. Відведіть його до іншої кімнати. Віч-на-віч з вами він швидше зізнається. Спитайте, як він наважився пустити сюди людину й залишити її саму в цій кімнаті. Не питайте його, чи зробив він це. Вважайте, що це доведено. Скажіть, що вам відомо, що тут хтось побував. Насваріться на нього. Скажіть, що тільки щире зізнання зможе полегшити його провину. Зробіть усе так, як я сказав вам!

— Святим Юрієм присягаюся, я вичавлю з нього все, що він знає! — вигукнув Лестрейд.

Він пішов до передпокою, й за хвилину ми почули, як він горлає в сусідній кімнаті.

— Ну-бо, Ватсоне, ну-бо! — з нетерпінням скрикнув Холмс. Уся його байдужість несподівано змінилася припливом енергії. Відгорнувши з підлоги килим, він швидко став навколішки й почав обмацувати кожну дощечку. Одна з них, коли він торкнувся її, відсунулась убік, неначе вічко скриньки. Під нею була невеличка темна заглибина. Холмс гарячково засунув туди руку, але відразу застогнав від гіркоти й прикροщів. Там було порожньо.

— Швидше, Ватсоне, швидше! Кладіть килим на місце!

Тільки-но ми встигли закрити схованку й покласти килим на місце, як із коридора долинув Лестрейдів голос. Коли він увійшов, Холмс стояв, небало притулившись до каміна, похмурий і невдоволений, ледве тамуючи позіхання.

— Пробачте, що змусив вас чекати, містере Холмсе. Я бачу, вам страшенно набридла ця справа. Все гаразд, він зізнався. Ходіть-но сюди, Мак-Ферсоне. Нехай ці джентльмени довідаються про вашу ганебну поведінку.

До кімнати боком просунувся розчервонілий, зніяковілий довготелесий констебль.

— Будьте певні, сер, я нічого лихого й на думці не мав. Учора ввечері сюди зайшла молода жінка — помилилася будинком, сказала. Ми собі побалакали. Адже нудно стояти отак цілий день самому.

— Ну, і що ж сталося?

— Їй заманулось поглянути, де скоєно вбивство, — вона читала про це в газетах. Поважна така жінка була, й так доладно говорила. Я й подумав: ніякого лиха не буде, якщо їй це дозволити. Але вона, як побачила оту пляму на килимі, так і впала на підлогу й лежала, як мертва. Я кинувся на кухню, приніс води, а вона так і не отямилася. Тоді я подався по бренді до винарні "Гілка плюща", що за рогом, — та поки я туди бігав, жінка встала й пішла... Їй, напевно, соромно було бачити мене.

— А килим ніхто не чіпав?

— Бачте, сер, коли я повернувся, його справді було трохи відсунуто. Адже вона впала на нього, а він нічим не прикріплений до підлоги. Я його потім поправив.

— Це вам урок, констеблю Мак-Ферсоне, щоб ви більше не дурили мене, — поважно промовив Лестрейд. — Ви, звичайно, подумали, що це порушення ніколи не викриється; а мені досить було один раз поглянути на той килим, щоб зрозуміти, що в кімнаті хтось побував. На ваше щастя, друже, тут нічого не пропало, а то вам показали б, де раки зимують...

Мені шкода, містере Холмсе, що я викликав вас через таку дрібницю, але я гадав, що ця друга пляма, яка не збігається з першою, зацікавить вас.

— Це справді цікаво. Ця жінка була тут лише раз, констеблю?

— Так, сер, лише один раз.

— Хто вона така?

— Не знаю, сер. Сказала, що шукає роботу друкарки, але помилилася будинком, — дуже показна, ошатна молода жінка, сер.

— Висока? Гарна?

— Так, сер, висока молода жінка. Я сказав би, справді гарна. Навіть дуже гарна, далєбі. "О, дайте мені хоч одним оком поглянути, констеблю!" — просила вона. Така лагідна, ласкава була, що я подумав: не буде лиха, якщо вона зазирне до кімнати.

— Як вона була одягнена?

— Дуже просто, сер, у довгий плащ до п'ят.

— Коли це було?

— Саме почало смеркати. Вже ліхтарі засвітили, коли я повертався з коньяком.

— Дуже добре, — мовив Холмс. — Ходімо, Ватсоне. В іншому місці на нас, здається, чекає важливіша справа.

Коли ми виходили з дому, Лестрейд залишився в кімнаті, а сповнений каяття констебль кинувся відчиняти нам двері. На порозі Холмс обернувся і щось подав йому. Констебль придивився.

— О Боже, сер! — скрикнув він з подивом.

Холмс притулив палець до уст, засунув цю річ назад у кишеню й зареготав, тільки-но ми опинилися на вулиці.

— Чудово! — вигукнув він. — Ходімо, друже Ватсоне: завісу відслонено, почалася остання дія. Будьте спокійні: війни не буде, блискуча кар'єра вельможного Трелоні Гоупа не зазнає фіаско, необачний монарх не дістане кари за свою запальність, а прем'єр-міністрові не доведеться розв'язувати конфлікт у Європі. Нам лише треба бути трохи ввічливими й кмітливими, і вся ця історія, що загрожувала такими страшними наслідками, не варта буде й шеляга.

Я подумки зачудувався, слухаючи цього незвичайного чоловіка.

— Ви розгадали загадку! — вигукнув я.

— Поки що ні, Ватсоне. Є декілька подробиць, які досі мені незрозумілі. Але ми вже знаємо так багато, що коли не довідаємось про все, буде дуже прикро. Ми вирушимо просто на Вайтхолл-Терас і доведемо справу до кінця.

Тільки-но ми дісталися помешкання міністра європейських справ, Шерлок Холмс сказав, що хоче бачити леді Гільду Трелоні Гоуп. Нас провели до вітальні.

— Містере Холмсе! — мовила леді, і її обличчя почервоніло від обурення. — Це просто нечесно й непорядно з вашого боку. Я вже сказала, що хотіла б зберегти в таємниці свій візит до вас. Інакше

чоловік гадатиме, що я втручаюся в його справи. А ви компрометуєте мене своїми відвідинами. Це свідчить, що між нами є ділові стосунки.

— На жаль, мадам, я не мав іншого вибору. Мені доручили знайти цей надзвичайної ваги папір. Я мушу просити вас, мадам, зробити ласку віддати його мені.

Леді підхопилася, рум'янець миттю зник із її чарівного обличчя. Очі її затьмарились, вона заточилась. Мені здалося, що вона ось-ось знепритомніє. Величезним зусиллям волі вона опанувала себе, і вид її спалахнув від невимовного подиву й гніву.

— Ви... ви ображаєте мене, містере Холмсе!

— Ну, ну, мадам, це ні до чого. Віддайте лист.

Вона кинулася до дзвінка.

— Ключник випровадить вас.

— Не дзвоніть, леді Гільдо. Якщо ви це зробите, то всі мої щирі зусилля заради того, щоб запобігти скандалові, будуть марними. Віддайте лист і все буде гаразд. Послухайте мене, і я все владнаю. Якщо ви не схочете довіритись мені, я змушений буду викрити вас.

Вона стояла перед ним, гордовита й велична; її очі, здавалось, немовби зазирали йому в самісіньку душу. Вона не знімала руки із дзвінка, але й не поспішала дзвонити.

— Ви хочете залякати мене. Не дуже порядно з вашого боку, містере Холмсе, прийти сюди, щоб погрожувати жінці. Ви кажете, ніби вам щось відомо. Що ж вам відомо?

— Сідайте, будь ласка, мадам. Ви заб'єтесь, якщо впадете. Я не розмовлятиму, доки ви не сядете. Дякую.

— Даю вам п'ять хвилин, містере Холмсе.

— Досить і однієї, леді Гільдо. Я знаю, що ви були в Едвардо Лукаса, що ви віддали йому цей документ, що ви вчора ввечері хитромудро пробралися до його кімнати й дістали лист зі схованки під килимом.

Вона втупилася в нього, зблідла на виду й не могла промовити жодного слова.

— Ви збожеволіли, містере Холмсе... Ви збожеволіли! — вигукнула нарешті вона.

Він дістав з кишені маленький шматочок картону. То була фотографія жінки.

— Я взяв її з собою, бо гадав, що вона стане мені в пригоді, — сказав він. — Констебль упізнав вас.

Вона вдихнула повітря, і її голова впала на спинку крісла.

— Послухайте-но, леді Гільдо. Лист зараз у вас. Справу все-таки можна владнати. Я не маю ані найменшого бажання завдавати вам прикрощів. Справа скінчиться, коли я поверну зниклий лист вашому чоловікові. Послухайте моєї поради й будьте щирі зі мною. Це ваш єдиний порятунок.

Мужність її була гідна подиву. Навіть тепер вона не визнавала своєї поразки.

— Я знову кажу вам, містере Холмсе, що це якась безглузда вигадка.

Холмс підвівся зі стільця:

— Мені шкода вас, леді Гільдо. Я зробив для вас усе, що міг. Тепер я бачу, що все було даремно.

Він подзвонив. Увійшов ключник.

— Чи вдома містер Трелоні Гоуп?

— Він буде, сер, за п'ятнадцять хвилин.

Холмс поглянув на годинник.

— Ще чверть години, — мовив він. — Дуже добре, я зачекаю.

Тільки-но ключник зачинив за собою двері, як леді Гільда, простягнувши до Холмса руки, впала йому до ніг; чудове обличчя її було залите сльозами.

— О, пощадіть мене, містере Холмсе! Пощадіть мене! — відчайдушно благала вона. — Заради Бога, не кажіть йому! Я так його кохаю! Я боюся кинути найменшу тінь на його життя, а це, я знаю, розіб'є його шляхетне серце!

Холмс допоміг леді підвестися:

— Дякую, мадам, що ви хоч останньої миті опам'яталися! Не можна марнувати ані хвилини. Де цей лист?

Вона кинулася до письмового столу, відімкнула шухляду й витягла довгий блакитний конверт.

— Ось він, містере Холмсе. Краще б мені ніколи його не бачити!

— Як нам тепер повернути його? — бурмотів Холмс. — Мерщій, мерщій, треба щось придумати! Де скринька для паперів?

— Досі в спальні.

— Яке щастя! Мерщій, мадам, принесіть її сюди!

За хвилину вона з'явилася, тримаючи в руках червону пласку скриньку.

— Чим ви відмикали її раніше? Ви маєте другий ключ? Авжеж, маєте. Відімкніть її.

Леді Гільда дістала з-за пазухи маленький ключик. Скриньку відімкнули. Там було повно паперів. Холмс засунув блакитний конверт усередину, між аркуші іншого документа. Скриньку замкнули й віднесли назад до спальні.

— Тепер ми готові до зустрічі з ним, — мовив Холмс. — Маємо ще десять хвилин. Я зайшов надто далеко, приховуючи ваші вчинки, леді Гільдо. За це ви повинні щиро розповісти мені про всю цю дивовижну пригоду, поки є час.

— Я розповім вам усе, містере Холмсе! — вигукнула леді. — О, містере Холмсе, мені легше відрубати собі праву руку, ніж завдати йому прикрощів хоч на мить! У цілому Лондоні немає жінки, яка кохала б свого чоловіка так, як я. І все-таки якби він довідався, що я зробила, що змушена була зробити, — він ніколи не пробачив би мені. Він так шанує свою честь, що не може забути або пробачити помилки іншого. Допоможіть мені, містере Холмсе! Моє щастя, його щастя, наше життя поставлено на карту!

— Швидше, мадам, час збігає!

— Це все через мій лист, містере Холмсе, який я написала ще до шлюбу, — нікчемний, необачний лист вразливої закоханої дівчини. Там не було нічого поганого, але чоловік вважав би той лист за злочин. Якби він прочитав його, то перестав би вірити мені. Відтоді проминули літа. Я думала, що все це вже забулося. Аж раптом почула від того чоловіка, Лукаса, що лист потрапив до його рук і він хоче показати його моєму чоловікові. Я благала його зжалитись наді мною. Він сказав, що поверне мені лист, коли я принесу йому інший документ, який зберігається, за його словами, в скриньці з паперами мого чоловіка. Лукас мав свого шпигуна в міністерстві, який розповів йому про той документ. Він запевнив мене, що це нітрохи не зашкодить моєму чоловікові. Уявіть себе на моєму місці, містере Холмсе! Що я мала робити?

— Розповісти про все чоловікові.

— Я не могла, містере Холмсе, не могла! З одного боку, мені загрожувала неминуча загибель; з іншого, — хоч мені й здавалося, що взяти папери мого чоловіка — це жахлива річ, та я все-таки навіть не уявляла собі, до яких політичних наслідків це може призвести. Що ж до нашого кохання й довіри, то тут мені все було зрозуміло. І я скоїла це, містере Холмсе! Я зробила відбиток ключа, — той чоловік, Лукас, роздобув його копію. Я відімкнула скриньку, взяла папір і понесла його на Годольфін-стрит.

— І що ж там сталося, мадам?

— Я постукала в двері, як ми й домовились. Лукас відчинив їх. Я пішла за ним до його кімнати, залишивши двері за собою відчиненими, бо мені було страшно зостатися віч-на-віч із тим чоловіком. Я пам'ятаю, що надворі, коли я заходила, стояла якась жінка. Наша обгородка швидко скінчилася. Мій лист лежав у нього на столі, я віддала йому документ, він повернув мені лист. Цієї миті з-за дверей долинув якийсь шум. У коридорі залунали кроки. Лукас хутко відгорнув килим, поклав документ до якоїсь схованки й знову накрив її килимом.

Те, що сталося потім, схоже на якийсь страшний сон. Я бачила смагляве люте обличчя, чула жіночий голос, що кричав пофранцузькому: "Я не даремно чекала! Нарешті, нарешті я застала тебе з нею!". Тоді почалася дика бійка. Я побачила, як він схопив стілець, а в її руці блиснув кинджал. Я кинулася геть від того страхіття, вибігла з будинку й лише наступного ранку дізналася з газет про жахливе вбивство. Того вечора я була щаслива, бо одержала назад свій лист і не розуміла ще, що принесе мені майбутнє.

Але вранці я побачила, що, позбувшись одного лиха, накликала інше. Відчай мого чоловіка, коли він побачив, що папір зник, кравав мені серце. Я ледве втрималася, щоб не впасти до його ніг і не розповісти, що я наробила. Але тоді мені довелося б зізнатись і в тому, що було раніше. Того ранку я прийшла до вас і лише тоді зрозуміла весь жах свого вчинку. З тієї хвилини я тільки й думала, як повернути чоловікові цей папір. Він повинен був лежати в тій схованці, бо його поклали туди ще до того, як увійшла ота страшна жінка. Якби не вона, я ніколи б не дізналася, де сховано лист. Як проникнути до тієї кімнати? Два дні я стежила за будинком, але двері жодного разу не відчинялися. Вчора ввечері я спробувала востаннє. Ви вже знаєте, що я зробила і як мені пощастило забрати лист. Я принесла його додому й вирішила знищити, бо не знала, як повернути його чоловікові, не признавшись... Боже, я чую його кроки на сходах!

Міністр європейських справ схвильовано вбіг до кімнати.

— Що нового, містере Холмсе, що нового?! — вигукнув він.

— Я маю певну надію.

— Дякувати Богові! — Обличчя Гоупа засяло. — Прем'єр-міністр снідатиме зі мною. Чи може він розділити вашу надію? В нього залізні нерви, але я знаю, що він майже не спить із того дня, коли сталася ця страшна пригода. Джейкобсе, запросіть прем'єр-міністра сюди!.. А тобі,

кохана, всі ці розмови про політику будуть нецікаві. За кілька хвилин ми побачимося в їдальні...

Прем'єр-міністр мужньо тримався, проте з блиску його очей і тремтіння худих рук мені добре було видно, що він хвилюється не менше за свого молодого колегу.

— Як я зрозумів, ви хочете щось сказати нам, містере Холмсе?

— Поки що нічогосінько, — відповів мій друг. — Я шукав лист усюди, де тільки міг, і переконався, що підстав для тривоги немає.

— Але цього замало, містере Холмсе. Ми не можемо довіку жити на вулкані. Нам треба знати напевно.

— Я сподіваюся знайти лист. Через те я й завітав сюди. Що більше я обмірковую всю цю справу, то більше переконуюся, що лист ніколи не зникав з цього будинку.

— Містере Холмсе!

— Якби його викрали, то, звісно, давно вже оприлюднили б.

— Але навіщо тоді викрадати його, щоб сховати в цьому будинку?

— Я не думаю, що його взагалі хтось викрадав.

— Тоді як він зник із скриньки?

— Я й не певен, що він зник із скриньки.

— Містере Холмсе, жарти зараз недоречні. Я можу заприсягтися, що в скриньці його немає.

— Ви заглядали до скриньки з вівторка?

— Ні. Це марно.

— Ви просто могли не помітити його.

— Але ж це неможливо.

— Хтозна! Такі речі вже траплялися. Там, напевно, є інші папери. Він міг загубитися серед них.

— Він лежав зверху.

— Хтось міг труснути скриньку, й лист загубився між паперами.

— Ні, ні, я переглядав усе.

— Але ж це легко перевірити, Гоупе, — мовив прем'єр. — Накажіть принести скриньку сюди.

Міністр подзвонив:

— Джейкобсе, принесіть мою скриньку для паперів. Ми марно гаємо час. Але якщо це задовольнить вас, то перевіримо. Дякую, Джейкобсе, поставте її сюди. Ключ я завжди ношу з собою, на ланцюжку годинника. Ось, як бачите, всі папери. Лист від лорда Метроу, доповідь сера Чарльза Гарді, меморандум з Белграда, відомості про російсько-німецькі хлібні податки, лист із Мадрида, донесення від лорда Флаверса... Боже милий! Що це таке? Лорде Белінджере! Лорде Белінджере!

Прем'єр вихопив блакитний конверт у нього з рук:

— Так, це він. І лист цілий. Вітаю вас, Гоупе.

— Дякую вам! Дякую! Який тягар упав з моїх пліч! Але це незбагненно... незбагненно! Містере Холмсе, ви чарівник, чарівник! Як ви дізналися, що він був тут?

— Просто я знав, що він більше ніде не може бути.

— Я не вірю своїм очам! — Міністр швидко побіг до дверей. — Де моя дружина? Я повинен сказати їй, що все гаразд. Гільдо! Гільдо! — почули ми його голос на сходах.

Прем'єр, примружившись, позирнув на Холмса.

— Послухайте-но, сер, — промовив він. — Тут криється дещо більше. Як лист міг потрапити назад до скриньки?

Холмс, усміхаючись, відвернувся, щоб не бачити пильного погляду проникливих прем'єрових очей.

— Ми теж маємо свої дипломатичні таємниці, — відповів він ї, взявши капелюх, рушив до дверей.